ЗАКРИТЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД “НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ”»

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КУРИЛЮК ЮРІЙ БОГДАНОВИЧ

УДК 342.97:343.343.6:351.746.1(477)(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ В ПРИКОРДОННІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право;
інформаційне право
12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право
(081 – Право)

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____Ю. Б. Курилюк

Науковий консультант – Матвійчук Валерій Костянтинович, доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник народної освіти України

Київ-Запоріжжя – 2020

АНОТАЦІЯ

Курилюк Ю. Б. Адміністративно-правові та кримінологічні засади забезпечення правопорядку в прикордонній сфері. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальностями 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право»; 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». – ВНЗ «Національна академія управління»; Класичний приватний університет. Київ-Запоріжжя, 2020.

Дисертація є першим у вітчизняній юридичній науці комплексним дослідженням адміністративно-правових і кримінологічних засад забезпечення правопорядку в прикордонній сфері України.

У результаті здійсненого аналізу теоретичного стану проблеми, її правового регулювання і практики застосування надано пропозиції, сформульовано нові положення й висновки. Зокрема визначено роль, місце й поняття правопорядку в прикордонній сфері; обґрунтовано взаємозалежність правопорядку від чітко окресленого, нормативно-врегульованого і належно захищеного суверенного державного кордону, що є першоосновою та цінністю правопорядку будь-якої держави; установлено, що нормативно-правове регулювання діяльності щодо забезпечення правопорядку в прикордонній сфері України передбачає собою вплив засобів різних галузей права, базовою з яких є адміністративне право. Доведено, що прикордонні правовідносини є умовно вільними, що обумовлене їх вимушеністю та суттєвою дискретністю повноважень прикордонників. Розкрито ознаки та систему органів охорони правопорядку України, а також розкрито зміст діяльності Держприкордонслужби як органу охорони правопорядку у спеціально визначеній для неї прикордонній сфері.

Значну увагу приділено окремим аспектам впливу глобалізації на забезпечення правопорядку у вказаній сфері. Серед основних глобальних загроз

прикордонній безпеці держави визначені та охарактеризовані: нелегальна міграція та злочинність мігрантів, порушення митних правил і контрабанда, а також корупція прикордонників. Розглядаючи зазначені проблеми, розкрито кримінологічну характеристику злочинності мігрантів в Україні та її розуміння як сукупності, передбачених законом про кримінальну відповідальність злочинів, що вчиняються у визначеному часовому проміжку та певній території особами, які відповідно до міжнародно-правових актів і національного законодавства визнаються мігрантами.

Крім того наведено авторський підхід щодо розуміння корупційної злочинності прикордонників. Нею визнається сукупність корупційних злочинів, що вчиняються у визначеному часовому проміжку військовослужбовцями та працівниками Держприкордонслужби під час реалізації ними законодавства України про державний кордон у взаємовідносинах з особами, які перетинають державний кордон або межі тимчасово окупованої території України, а також під час взаємодії із співробітниками інших державних інституцій, які здійснюють контрольні функції у прикордонному просторі.

Прикордонну безпеку держави охарактеризовано як суспільні відносини, які забезпечують встановлений і врегульований законодавством про державний кордон збалансований стан захищеності від зовнішніх і внутрішніх загроз охоронюваних інтересів людини, суспільства й держави. Вона визнана родовим об’єктом правопорушень в прикордонній сфері. За допомогою цього об’єкта можна виокремити окрему систему правопорушень (кримінальних й адміністративних) у прикордонній сфері. Розкрито критерії та основні ознаки, за якими відмежовуються злочини й адміністративні правопорушення в прикордонній сфері України, а також відзначено, що адміністративні правопорушення в прикордонній сфері є наслідком або тісно пов’язані з учиненням різного роду транскордонних злочинів.

Детальному аналізу піддано положення статтей 332-1, 332-2 КК України та статтей 204-1, 204-2 КУпАП, надано деліктологічну характеристику осіб, які

вчиняють незаконне перетинання державного кордону України та порушують порядок в'їзду на тимчасово окуповану територію Україну або виїзд з неї.

Надано також деліктологічну характеристику та поняття «використання завідомо підробленого документа під час перетинання державного кордону України», відповідальність за яке передбачена частини четвертої статті 358 КК України. Обґрунтовано, що з 28 квітня 2018 року це діяння декриміналізоване внаслідок внесених змін до диспозиції статті 204-1 КУпАП, якими встановлено адміністративну відповідальність за незаконне перетинання (спробу незаконного перетинання) державного кордону України з використанням підробленого документа.

Піддано аналізу значення та поняття кримінологічного забезпечення правопорядку в прикордонній сфері, розкрито методологічні підходи щодо визначення критеріїв оцінки ефективності запобігання злочинам й адміністративним правопорушенням у прикордонній сфері, а також визначено комплекс детермінаційних чинників вчинення правопорушень у прикордонній сфері України та авторський підхід щодо їх запобігання.

Особливістю роботи є те, що низка обґрунтованих автором змін до законодавства України вже реалізована та проходить апробацію. Це стосується встановлення адміністративної відповідальності за невиконання рішення про заборону в'їзду в Україну, посилення відповідальності за незаконне перетинання державного кордону України, порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї, а також збільшення строку накладення стягнення за цими справами, зміни їх підсудності й установлення строку складання протоколу про адміністративне правопорушення. Дисертантом надано низку інших важливих пропозицій щодо удосконалення законодавства України щодо забезпечення правопорядку в прикордонній сфері.

Ключові слова: правопорядок, прикордонна безпека, державний кордон, адміністративна деліктність, злочинність.

ANNOTATION

Kuryliuk Yu. B. Administrative and legal and criminological aspekts ensuring law and order in the border sphere. – Qualification research paper, manuscript.

The dissertation for obtaining of Doctor of Legal Sciences, specialtys 12.00.07 – Administrative law and process; financial law; informative law; 12.00.08 – Criminal law and criminology; penal law. – National Academy of Management; Classic Privat University, Kyiv-Zaporizhzhia, 2020.

The dissertation is the first complex research in the domestic legal science on legal and administrative, and criminological grounds of ensuring the legal order in the border sphere of Ukraine.

The role, place and definition of the legal order in the border sphere have been defined; the interdependence of the legal order on the clearly defined, legally settled and properly protected sovereign State border, which is the first principle of the value of the legal order of any state have been defined; it has been determined that the legal regulation of activities regarding ensuring the legal order in the border sphere of Ukraine covers influence of means of the various branches of law, the basic of which is the administrative law. It has been proven that border legal relations are relatively free, due to their compulsion and significant discretionary powers of border guards. The features and system of the legal order protection agencies of Ukraine have been revealed, as well as the content of the activity of the State Border Guard Service of Ukraine as a legal order protection agency in the specially designated sphere that is border sphere has been revealed.

Considerable attention has been paid to certain aspects of influence of the globalization on ensuring the legal order in the named area. Among the main global threats to the border security of the State have been identified and characterized: illegal migration and criminality of migrants, violation of customs regulations and smuggling, as well as corruption of border guards. Considering these problems, the criminological characteristic of criminality of migrants in Ukraine and its understanding as a set of crimes, covered by the law on criminal liability, committed

in a certain period of time and in a certain territory by persons recognized as migrants in accordance with international legal acts and national legislation have been revealed.

Furthermore, the author's approach to understanding of corruption crime of border guards has been given. It recognizes a set of corruption crimes committed in a certain period of time by servicemen and employees of the State Border Guard Service of Ukraine during implementation by them of the legislation of Ukraine on the State border in relations with persons crossing the State border or borders of the temporarily occupied territory of Ukraine, as well as during interaction with employees of the other public institutions performing control functions in the border space.

The criteria and main features that distinguish crimes and administrative offenses in the border sphere of Ukraine have been revealed, and it has been noted that administrative offenses in the border sphere are a consequence or closely related to commitment of the various cross-border crimes.

The provisions of the Articles 332-1, 332-2 of the Criminal Code of Ukraine and Articles 204-1, 204-2 of the Code of the Administrative Offenses of Ukraine have been subjected to the detailed analysis, the tort characteristic of persons who commit illegal crossing of the State border of Ukraine and violate the procedure of entry into the temporarily occupied territory of Ukraine or exit from it has been provided.

As well, the tort characteristic and the definition of the «Use of a knowingly forged document when crossing the State border of Ukraine», the responsibility for which is covered by the Part 4 of the Article 358 of the Criminal Code of Ukraine have been provided. It has been substantiated that since 28 April 2018 this action has been decriminalised in result of introduced amendmennts to the disposition of the Article 204-1 of the Code of the Administrative Offenses of Ukraine which established administrative liability for illegal crossing (attempt of illegal crossing) of the State border of Ukraine with usage of a forged document.

The meaning and definition of criminological ensurance of the legal order in the border sphere have been analysed, methodological approaches to determining the criteria of assessing the effectiveness of preventing crimes and administrative offenses in the border sphere have been subjected to the analysis, as well as a set of determining factors for committing offenses in the border sphere of Ukraine and the author's approach to their prevention have been determined.

The peculiarity of the dissertation is that a number of the amendments to the legislation of Ukraine substantiated by the author has already been implemented and is being tested. This concerns the establishment of administrative liability for non-compliance with the decision to ban entry into Ukraine, strengthening liability for illegal crossing of the State border of Ukraine, violation of the procedure for entering and leaving the temporarily occupied territory of Ukraine, as well as increasing the period of imposition of penalties in these cases, changes in their jurisdiction and setting a deadline for drawing up a report on an administrative offense. The author of the dissertation provided a number of other important suggestions to improve the legislation of Ukraine to ensure the legal order in the border sphere.

Key words: legal order, border security, State border, administrative tort, criminality.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Курилюк Ю. Б. Державний кордон і правопорядок (законодавство, теорія, практика) : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2020. 446 с.

2. Курилюк Ю. Б. Тенденції детермінації сучасної злочинності. *Протидія злочинності та адаптація кримінального законодавства і права України до законодавства і права Європейського Союзу* : монографія / С. Ф. Денисов, О. М. Костенко, П. В. Хряпінський та ін. ; за заг. ред. В. К. Матвійчука. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2014. С. 522–536.

Статті у наукових фахових виданнях України та зарубіжних країн

3. Курилюк Ю. Б. Соціальна зумовленість злочинності в сучасному суспільстві. *Юридична наука*. 2014. № 9. С. 53–64.

4. Курилюк Ю. Б. Кримінальне покарання за порушення правил несення прикордонної служби. *Митна справа*. 2014. № 4(94). Ч. 2. С. 90–96.

5. Курилюк Ю. Б. Диференціація кримінальної відповідальності у кримінальному праві. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. Вип. 2(3). URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/3_5.pdf

6. Курилюк Ю. Б. Відповідальність військовослужбовців за перевищення влади або службових повноважень: деякі законодавчі прогалини. *Вісник прокуратури*. 2015. № 2(164). С. 86–91.

7. Курилюк Ю. Б. Деякі аспекти протидії корупційній злочинності прикордонників. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 3. С. 211–216.

8. Курилюк Ю. Б. Кримінологічні засади адміністративно-юрисдикційної діяльності органів охорони державного кордону. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2017. № 4. С. 64–68.

9. Курилюк Ю. Б. Особливості бланкетної диспозиції статті 250 Кримінального кодексу України. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Юридичні науки*. 2017. Вип. 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2017_4_7

10. Курилюк Ю. Б. Деякі сучасні кримінально-правові та кримінологічні аспекти забезпечення прикордонної безпеки держави. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 4(19). С. 80–83.

11. Курилюк Ю. Б. Дискреційні повноваження прикордонників як корупціогенний фактор. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 4/2(52). С. 24–29.

12. Курилюк Ю. Б. Кримінальна відповідальність за використання завідомо підробленого документа під час перетинання державного кордону України. *Судова та слідча практика в Україні*. 2017. № 5. С. 37–41.

13. Курилюк Ю. Б. Морально-психологічні ознаки особи злочинця, який посягає на прикордонну безпеку держави. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 10. С. 217–219.

14. Курилюк Ю. Б. Злочинність мігрантів в Україні: детермінанти та запобігання. *Юридичний бюлетень*. 2018. № 8. С. 317–323.

15. Курилюк Ю. Б. Законодавче забезпечення повернення органами Державної прикордонної служби нелегальних мігрантів до країни походження. *Юридична наука*. 2018. № 6. С. 10–17.

16. Курилюк Ю. Б. Особливості бланкетної диспозиції статті 332-1 КК України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 1. С. 209–212.

17. Курилюк Ю. Б. Характеристика особи прикордонника, який вчиняє корупційний злочин. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2019. Вип. 38. С. 140–155. doi: 10.31359/2079-6242-2019-38-140.

18. Курилюк Ю. Б. Конституційні засади кримінологічного забезпечення прикордонної безпеки України. *Конституційно-правові академічні студії*. 2019. № 2. С. 83–88. doi: 10.32782/2663-5399.2019.2.10.

19. Курилюк Ю. Б. Поняття й ознаки кримінологічного забезпечення прикордонної безпеки держави. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. Вип. 20. С. 144–150.

20. Курилюк Ю. Б. Державна прикордонна служба України у системі органів охорони правопорядку. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2019. Вип. 5, Т. 2. С. 145–150. doi: 10.32844/2618-1258.2019.5-2.27

21. Курилюк Ю. Б. Правове регулювання запобігання злочинам проти прикордонної безпеки України. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2019. № 2(64). С. 100–106. doi: 10.32840/1813-338X-2019-2-18.

22. Курилюк Ю. Б. Вплив глобалізації на забезпечення прикордонної безпеки держави. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. Вип. 21. С. 172–179.

23. Курилюк Ю. Б. Незаконне перетинання державного кордону України: деякі аспекти складу злочину. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 315–320. doi: 10.36695/2219-5521.4.2019.54.

24. Курылюк Ю. Б. Критерии оценки эффективности предупреждения преступлений против пограничной безопасности государства. *Sciences of Europe*. 2019. Vol. 2, No. 43. P. 21–24.

25. Курилюк Ю. Б. Ознаки та система українських органів охорони правопорядку. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2020. Вип. 22. С. 187–195.

26. Kuryliuk Y., Khalymon S. Criminal profile of migrants' smuggler across the State Border of Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9, No. 27. P. 195–208. doi: 10.34069/AI/2020.27.03.21.

Статті в інших виданнях

27. Курилюк Ю. Б. Використання завідомо підробленого документу під час перетинання державного кордону. *Юридична наука*. 2012. № 1. С. 124–128.

28. Курилюк Ю. Б. Організаційні та правові основи діяльності підрозділів дізнання в Державній прикордонній службі України. *Науковий вісник Державної прикордонної служби: науково-практичний альманах*. 2012. № 2. С. 32–35.

29. Курилюк Ю. Б. Бланкетність у військово-кримінальному праві України. *Юридична наука*. 2012. № 12. С. 61–68.

30. Курилюк Ю. Б. Реадмісія осіб: досвід Державної прикордонної служби України. *Науковий вісник Державної прикордонної служби: науково-практичний альманах*. 2013. № 3. С. 35–37.

31. Kuryliuk Yu. B. Officials of the State Border Guard of Ukraine as authorized to detain persons, which are suspected in commitment of a crime. *Юридична наука*. 2013. № 3. С. 112–117.

32. Курилюк Ю. Б. Кримінально-правові засади прикордонної політики держави. *Науковий вісник Державної прикордонної служби: науково-практичний альманах*. 2014. № 4. С. 36–39.

Матеріали конференцій

33. Курилюк Ю. Б. Протидія нелегальній міграції в контексті міжгалузевих нормативних зв'язків. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 9–10 жовтня 2014 р.). Харків : Право, 2014. С. 239–243.

34. Курилюк Ю. Б. Кримінально-правові засади прикордонної політики держави. *Правова політика України: питання теорії та практики* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 24 жовтня 2014 р.) : у 2 т. Київ : Нац. акад. прок., 2014. Т. 2. С. 186–188.

35. Курилюк Ю. Б. «Тиха корупція» – загроза розвитку Державної прикордонної служби України. *Історія, сучасність та перспективи розвитку Державної прикордонної служби України та охорони державного кордону* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 травня 2015 р.). Хмельницький : НАДПСУ, 2015. С. 487–490.

36. Курилюк Ю. Б. Кримінально-правовий захист від загроз із тимчасово окупованої території України. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законодавчій та правозастосовній діяльності* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 8–9 жовтня 2015 р.). Харків : Право, 2015. С. 298–302.

37. Курилюк Ю. Б. Прикордонні правовідносини як вимушені відносини. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України. Серія: Юридичні науки та державне управління* : тези VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 10 грудня 2015 р.). Хмельницький : НАДПСУ, 2015. С. 137–140.

38. Курилюк Ю. Б. «Тиха корупція» як загроза реформування держави. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції* : зб. матер.

доп. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 15 квітня 2016 р.). Харків : ХНУВС, 2016. С. 91–93.

39. Курилюк Ю. Б. Феномен злочинності у прикордонному просторі. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 12–13 жовтня 2016 р.). Харків : Право, 2016. С. 499–503.

40. Курилюк Ю. Б. Криміногенні аспекти нелегальної міграції. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України* : тези IX Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 08 грудня 2016 р.). Хмельницький : НАДПСУ, 2016. С. 183–186.

41. Курилюк Ю. Б. Деякі аспекти розуміння транскордонного і транснаціонального злочинів. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : тези Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 03 березня 2017 р.). Хмельницький : НАДПСУ, 2017. С. 269–270.

42. Курилюк Ю. Б. Корупція – ненормальна нормальність? *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції* : зб. тез доп. V Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 31 березня 2017 р.). Харків : ХНУВС, 2017. С. 117–118.

43. Курилюк Ю. Б. Кримінально-правове убезпечення від негативного впливу глобалізації на прикордонну безпеку держави. *Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 12–13 жовтня 2017 р.). Харків : Право, 2017. С. 469–473.

44. Курилюк Ю. Б. Кримінологічна характеристика особи злочинця, який посягає на прикордонну безпеку держави. *Освітньо-наукове забезпечення складових сектору безпеки і оборони України* : тези X Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 2 листопада 2017 р.). Хмельницький : НАДПСУ, 2017. С. 195–197.

45. Курилюк Ю. Б. Детектор брехні (поліграф) у системі запобігання та протидії корупційній злочинності прикордонників. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : тези II Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 02 березня 2018 р.). Хмельницький : НАДПСУ, 2018. С. 163–165.

46. Курилюк Ю. Б. Деякі аспекти протидії незаконному переміщенню тютюнових виробів через державний кордон України. *Митна політика України: економічні та правові аспекти* : матер. наук.-практ. круглого столу (Запоріжжя, 08 червня 2018 р.). Запоріжжя : КПУ, 2018. С. 58–60.

47. Курилюк Ю. Б. Критерії оцінки ефективності запобігання злочинам у сфері забезпечення прикордонної безпеки держави. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18–19 жовтня 2018 р.). Харків : Право, 2018. С. 478–481.

48. Курилюк Ю. Б. Кримінальна відповідальність за незаконне перетинання державного кордону України. *Актуальні проблеми кримінального права* : матер. IX Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 21 листопада 2018 р.). Київ : НАВСУ, 2018. С. 200–203.

49. Курилюк Ю. Б. Міграційна політика держави як механізм протидії корупції. *Фіскальна політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки* : зб. тез допов. II Міжнар. наук.-практ. конф. (Ірпінь, 23 лист. 2018 р.). Ірпінь : УДФСУ, 2018. Ч. II. С. 73–75.

50. Курилюк Ю. Б. Соціально-демографічна характеристика злочинця, який незаконно переправляє осіб через державний кордон України. *Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінально-процесуального та криміналістичного забезпечення безпеки України* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 30 листопада 2018 р.). Дніпро : Вид. Біла К. О., 2018. С. 98–99.

51. Курилюк Ю. Б. Кримінологічні аспекти криміналізації. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-*

розшукової діяльності : тези III Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 01 березня 2019 р.). Хмельницький : НАДПСУ, 2019. С. 233–235.

52. Курилюк Ю. Б. Сучасна державна політика щодо запобігання нелегальній міграції. *Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми* : матер. III Міжнар. наук.-практ. симпоз. (Ів.-Франківськ, 12–13 квітня 2019 р.). Івано-Франківськ : РВВ УКД, 2019. С. 73–77.

53. Курилюк Ю. Б. Система злочинів проти прикордонної безпеки України. *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 17–19 жовтня 2019 р.). Харків : Право, 2019. С. 436–440.

54. Курилюк Ю. Б. Структура злочинності прикордонників. *Освітньо-наукове забезпечення складових сектору безпеки і оборони України* : тези XII Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 22 листопада 2019 р.). Хмельницький : НАДПСУ, 2019. С. 256.

Підручники та довідкові видання

55. Курилюк Ю. Б. Злочинність мігрантів. *Кримінологія* : підручник / за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2018. С. 366–373.

56. Курилюк Ю. Б. Криміналізація особи. *Кримінологія* : підручник / за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2018. С. 144–146.

57. Курилюк Ю. Б. Теоретична кримінологія. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. / редкол. В. І. Шакун (голова), В. І. Тимошенко (заст. голови) та ін. Харків : Право, 2019. Т. 18: Кримінологія. Кримінально-виконавче право. С. 435–436.

58. Курилюк Ю. Б. Криміналізація особи. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. / редкол. В. І. Шакун (голова), В. І. Тимошенко (заст. голови) та ін. Харків : Право, 2019. Т. 18: Кримінологія. Кримінально-виконавче право. С. 229–230.

59. Курилюк Ю. Б. Злочинність мігрантів. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. / редкол. В. І. Шакун (голова), В. І. Тимошенко (заст. голови) та ін. Харків : Право, 2019. Т. 18: Кримінологія. Кримінально-виконавче право. С. 171–174.

60. Курилюк Ю. Б. Канадський журнал кримінології та кримінального правосуддя. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. / редкол. В. І. Шакун (голова), В. І. Тимошенко (заст. голови) та ін. Харків : Право, 2019. Т. 18: Кримінологія. Кримінально-виконавче право. С. 198–199.

61. Курилюк Ю. Б. Європейський журнал кримінології. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. / редкол. В. І. Шакун (голова), В. І. Тимошенко (заст. голови) та ін. Харків : Право, 2019. Т. 18: Кримінологія. Кримінально-виконавче право. С. 139–140.

62. Курилюк Ю. Б. Батавія Станіслав. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. / редкол. В. І. Шакун (голова), В. І. Тимошенко (заст. голови) та ін. Харків : Право, 2019. Т. 18: Кримінологія. Кримінально-виконавче право. С. 34–36.

63. Курилюк Ю. Б. Архів кримінології. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. / редкол. В. І. Шакун (голова), В. І. Тимошенко (заст. голови) та ін. Харків : Право, 2019. Т. 18: Кримінологія. Кримінально-виконавче право. С. 29–30.

ЗМІСТ

ВСТУП 18

РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОПОРЯДКУ В ПРИКОРДОННІЙ СФЕРІ

1.1. Значення державного кордону для забезпечення правопорядку. 33

1.2. Поняття та сутність правопорядку в прикордонній сфері 47

1.3. Особливості правого регулювання правопорядку в прикордонній сфері в Україні 67

1.4. Державна прикордонна служба України як суб'єкт охорони правопорядку в прикордонній сфері 90

Висновки до розділу 1 118

РОЗДІЛ 2. ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА ПРАВОПОРЯДОК У ПРИКОРДОННІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

2.1. Основні глобальні загрози прикордонній безпеці України 124

2.2. Нелегальна міграція та злочинність мігрантів як загроза правопорядку в прикордонній сфері України 135

2.3. Порушення митних правил і контрабанда як загроза правопорядку в прикордонній сфері України 149

2.4. Корупція прикордонників як загроза правопорядку в прикордонній сфері України 163

Висновки до розділу 2 191

РОЗДІЛ 3. ПРАВОПОРУШЕННЯ В ПРИКОРДОННІЙ СФЕРІ: ХАРАКТЕРИСТИКА, ВИДИ, ВІДМЕЖУВАННЯ

3.1. Система адміністративних правопорушень і злочинів у прикордонній сфері України та особливості їх відмежування 197

3.2. Незаконне перетинання державного кордону України: відмежування злочину від адміністративного правопорушення та їх деліктологічна характеристика 212
3.3. Порушення порядку в'їзду на ТОТ України та виїзду з неї: відмежування злочину від адміністративного правопорушення і їх деліктологічна характеристика 239
3.4. Використання завідомо підробленого документа під час перетинання державного кордону України: поняття, деліктологічна характеристика та особливості кваліфікації 261
Висновки до розділу 3 282
РОЗДІЛ 4. КРИМІНОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ В ПРИКОРДОННІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ
4.1. Особливості кримінологічного забезпечення правопорядку в прикордонній сфер України 287
4.2. Кримінологічна характеристика особи, яка вчиняє злочин у прикордонній сфері України 303
4.3. Детермінація злочинів у прикордонній сфері України 325
4.4. Запобігання злочинам у прикордонній сфері України та оцінка його ефективності 349
Висновки до розділу 4 367
ВИСНОВКИ 372
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 384
ДОДАТКИ 448

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Важливою складовою зміцнення суверенітету української держави є забезпечення недоторканності її кордону, створення надійної системи захисту прикордонної безпеки на рубежах нашої країни. Кордон є першоосновою правопорядку будь-якої держави, адже без існування чітко окреслених і нормативно врегульованих меж свого суверенітету держава, як основний суб'єкт забезпечення правопорядку, не спроможна визначити територію, де діятимуть установлені нею правові норми й уповноважені органи охорони правопорядку.

Практика показує, що більшість загроз національним інтересам України формуються та мають передумови до зародження саме в межах прикордонних територій держави. Злочинні групи на державному кордоні в ході своєї діяльності відмивають величезні суми грошей, підкуповують посадових осіб, а також завдають шкоди та загрожують економічній і фінансовій системам держави. Саме тому її національні інтереси в цій сфері потребують консолідації зусиль державних інституцій щодо обмеження економічних і соціально-політичних чинників злочинності, опрацювання системи засобів правового, спеціального та іншого характеру для ефективного забезпечення правопорядку в прикордонній сфері, для захисту життєво важливих інтересів держави від протиправних посягань.

Основи прикордонної політики України як одного з найбільш пріоритетних сучасних напрямів забезпечення прикордонної безпеки нашої держави визначають повноваження та регламентують діяльність держави, суспільства й особи в прикордонній сфері, а також встановлюють відповідальність за спричинення шкоди національним інтересам України в цій сфері. Проте, події останніх років переконливо свідчать про те, що стан правопорядку на українському прикордонні змінюється динамічно, що вимагає

від уповноважених і компетентних державних органів відповідного корегування внутрішньої та зовнішньої політики України.

Акти агресії Росії в Автономній Республіці Крим та на Сході України довели, що суспільну небезпеку правопорушень, які посягають на прикордонну безпеку держави, не варто недооцінювати, адже вони здатні призвести до насильницької зміни конституційного ладу, підриву суверенітету, порушення єдності й територіальної цілісності, дезорганізації функціонування органів державної влади, важливих державних, військових об'єктів та інформаційної інфраструктури тощо. Підтвердженням цьому є статистичні дані, які свідчать про значне зростання кількості правопорушень у прикордонній сфері. Якщо за період 2009–2013 років було виявлено 270,4 тис. адміністративних правопорушень у цій сфері, то впродовж 2014–2018 років відбулося їх зростання на 24% до 334,9 тис.

Проблема державної території завжди була однією з найбільш важливіших і складних як для юридичної науки, так і для наук гуманітарного циклу загалом, природничих, технічних та інших наук, оскільки окреслена державними кордонами територія є не лише певним простором, а й необхідним атрибутом будь-якої держави, матеріальним підґрунтям життєдіяльності її населення. Забезпечення недоторканності та непорушності державного кордону України, а також суверенітету держави в її прилеглій зоні та виключній (морській) економічній зоні розглянуто в низці наукових праць.

Окремі адміністративно-правові аспекти забезпечення правопорядку в прикордонній сфері України досліджували Т. В. Аверочкіна, Б. В. Бабін, О. Ф. Бантишев, Ю. П. Битяк, О. Б. Ганьба, В. Л. Зьолка, О. В. Ільченко, Р. А. Калюжний, Л. Ю. Капітанчук, В. К. Колпаков, І. Ф. Корж, О. В. Кузьменко, В. І. Курило, І. П. Кушнір, Р. М. Ляшук, Б. М. Марченко, Т. П. Мінка, А. Ф. Мота, О. А. Музика-Стефанчук, В. Я. Настюк, В. І. Олефір, В. Л. Ортинський, С. В. Пєтков, В. Г. Пилипчук, В. В. Половніков, Л. В. Серватюк, О. П. Снігерьов, В. О. Хома, О. М. Царенко, С. І. Царенко, В. В. Чумак, І. М. Шопіна та ін.

Деяким кримінально-правовим і кримінологічним аспектам цієї проблеми присвячені наукові праці А. М. Бабенка, В. С. Батиргареєвої, Т. А. Денисової, Л. В. Дорош, О. О. Дудорова, С. О. Кібальника, В. С. Ковальського, М. Г. Колодяжного, В. Я. Конопельського, Т. В. Корнякової, О. М. Костенка, О. В. Кришевич, Я. О. Кушніра, В. А. Мисливого, І. І. Митрофанова, А. А. Нікітіна, Ю. В. Нікітіна, Т. Є. Огнєва, Н. А. Орловської, А. М. Притули, Є. Д. Скулиша, Є. Л. Стрельцова, В. Я. Тація, В. В. Фєдосєєва, С. О. Філіппова, М. І. Хавронюка, С. І. Халимона, І. М. Чекмарьової, О. А. Чувакова, В. В. Шаблистого, В. І. Шакуна, О. В. Шамари та ін.

Проте проблема забезпечення правопорядку в прикордонній сфері держави є малодослідженою, розробленою лише на рівні розділів і глав у коментарях та посібниках, а також поодиноких наукових статтях і тезах доповідей наукових конференцій. Багато положень із цих праць є фрагментарними, а глибоких комплексних досліджень, що стосуються теми дисертації, незважаючи на її актуальність, немає. Зокрема, досі не сформульовано чітких підходів до взаємозв'язку й взаємозумовленості державного кордону та правопорядку, не визначено системи кримінальних і адміністративних правопорушень у прикордонній сфері, не здійснено їх адміністративно-деліктологічної та кримінологічної характеристики, особливо діянь, відповідальність за які виникла останніми роками внаслідок російської агресії щодо України, а саме статті 204-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) та статтей 332-1, 332-2 Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Ці та інші науково-прикладні прогалини свідчать про нагальну потребу всебічного й ґрунтовного теоретичного осмислення окресленої проблеми в контексті сучасних соціально-правових умов, а також формулювання пропозицій з удосконалення відповідного українського законодавства та практики його застосування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015; рішення Ради національної безпеки і оборони України від 04 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України», уведеного в дію Указом Президента України від 14 березня 2016 року № 92/2016; Стратегії розвитку Державної прикордонної служби України, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 року № 1189-р; Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 року № 482-р; Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 року № 687-р, а також відповідних Планів дій щодо реалізації цих стратегій, затверджених Кабінетом Міністрів України.

Дослідження виконано в межах напрямів досліджень, передбачених розділами 2.7–2.8 Примірного переліку та опису предметних напрямів досліджень в межах спеціальності 081 «Право», затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 28 грудня 2018 року № 1477, розділом I Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016–2020 роки, затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 03 березня 2016 року № 14-10, а також науково-дослідної роботи ВНЗ «Національна академія управління» на 2014–2019 роки на тему «Адаптація законодавства і права України до законодавства і права Європейського Союзу» (державний реєстраційний номер 0114U006593).

Тему дисертаційної роботи затверджено 30 жовтня 2014 року (протокол № 6) та уточнено 14 лютого 2020 року (протокол № 2) рішеннями вченої ради ВНЗ «Національна академія управління».

Мета й задачі дослідження. *Метою дослідження* є узагальнення й розв'язання науково-прикладної проблеми розроблення концептуальних засад

адміністративно-правового та кримінологічного забезпечення правопорядку в прикордонній сфері України, а також наукове обґрунтування шляхів удосконалення законодавства України в цій сфері та практики його застосування.

Для досягнення цієї мети поставлено такі *завдання*:

– розкрити значення державного кордону для забезпечення правопорядку;

– визначити поняття та зміст правопорядку в прикордонній сфері;

– з'ясувати особливості правового регулювання правопорядку в прикордонній сфері України;

– встановити ознаки та повноваження Державної прикордонної служби України (далі – Держприкордонслужба) як органу охорони правопорядку;

– визначити основні глобальні загрози прикордонній безпеці України;

– дослідити нелегальну міграцію та злочинність мігрантів як загрозу правопорядку в прикордонній сфері;

– установити й описати кількісні та якісні показники порушення митних правил як загрози правопорядку в прикордонній сфері;

– охарактеризувати корупційну злочинність прикордонників як одну із загроз правопорядку в прикордонній сфері;

– визначити критерії систематизації та відмежування кримінальних і адміністративних правопорушень у прикордонній сфері;

– визначити ознаки, які відмежовують злочинне порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України (далі – ТОТ) та виїзду з неї, від аналогічного адміністративного правопорушення;

– охарактеризувати склад злочину та адміністративного правопорушення незаконного перетинання державного кордону України;

– надати правову характеристику використання завідомо підробленого документа під час перетинання державного кордону України;

– встановити особливості кримінологічного забезпечення правопорядку в прикордонній сфері;

– виокремити кримінологічно значущі ознаки особи, яка вчиняє злочин у прикордонній сфері України;

– узагальнити основні детермінаційні чинники вчинення злочинів у прикордонній сфері України;

– визначити перспективні заходи щодо запобігання злочинам у прикордонній сфері України;

– обґрунтувати конкретні пропозиції, спрямовані на вдосконалення законодавства щодо забезпечення правопорядку в прикордонній сфері України.

Об'єкт дослідження – адміністративно-правові та кримінологічні аспекти суспільних відносин, що виникають під час забезпечення правопорядку в прикордонній сфері України.

Предмет дослідження – адміністративно-правові та кримінологічні засади забезпечення правопорядку в прикордонній сфері України.

Методи дослідження. Методологічним підґрунтям дослідження є сукупність загальнонаукових, філософських і спеціально-наукових методів пізнання. Зокрема, методи *аналізу* і *синтезу*, *індукції* і *дедукції* використано для визначення (від загального до особливого) напряму наукового пошуку та структурно-логічної схеми дисертації, а також створення в процесі синтезу виявлених ознак правопорядку в прикордонній сфері загального уявлення про зміст цього явища (підрозділи 1.1, 1.2); методи *юридичної лінгвістики*, *герменевтики* та *логіко-семантичного аналізу* – для з'ясування змісту багатозначних понять у прикордонній сфері, формулювання й удосконалення понятійно-категоріального апарату дослідження («прикордонна сфера», «прикордонна безпека держави», «правопорядок у прикордонній сфері», «злочинність мігрантів», «корупційна злочинність прикордонників», «кримінологічне забезпечення правопорядку» тощо) (підрозділи 1.2, 1.3, 2.2, 2.4, 3.4, 4.1), а також для аналізу відповідних доктринальних тлумачень категорій і понять, що стосуються дослідження (усі розділи); *діалектичний* – для всебічного вивчення адміністративно-правових і кримінологічних аспектів суспільних відносин у прикордонній сфері, наукових концепцій у дії, що надало

змогу виділити окремі аспекти становлення деяких його положень, а також розкрити сучасний стан досліджуваного предмета (підрозділи 1.1–1.3, 2.1, 4.1, 4.3); *формально-логічний* – для опрацювання чинного законодавства України про державний кордон, що надало змогу виявити деякі його прогалини та розробити низку пропозицій з удосконалення цього законодавства, а також під час здійснення аналізу судової практики щодо злочинів та адміністративних правопорушень у прикордонній сфері (підрозділ 1.3, 2.2–2.4, 3.1–3.4, 4.3, 4.4); *системно-структурний* – для з'ясування системи адміністративних правопорушень і злочинів у прикордонній сфері (розділ 3); *системно-функціональний* – для визначення місця Держприкордонслужби в забезпеченні правопорядку в прикордонній сфері та системі органів охорони правопорядку (підрозділ 1.4); *моделювання* – для з'ясування застосовності деяких доктринальних підходів до визначення об'єкта правопорушень у досліджуваній сфері (підрозділ 3.1); *статистичний* – у ході аналізу матеріалів і справ про правопорушення (кримінальні й адміністративні) у прикордонній сфері та статистичних результатів оперативно-службової діяльності Держприкордон-служби (підрозділи 2.2–2.4, 3.2–3.4, 4.2); *соціологічний* – для отримання актуальної інформації в частині обізнаності із станом правопорядку в прикордонній сфері, а також виявлення думок фахівців щодо деліктологічних аспектів у цій сфері (підрозділи 1.3, 1.4, 2.4, 4.1); *догматичний* – для формулювання висновків і розроблення пропозицій.

Специфіка досліджуваного об'єкта та його комплексність зумовили потребу у використанні низки відповідних наукових підходів: аксіологічного, націобезпекознавчого, територіально-просторового, синергетичного, системного, праксіологічного, міждисциплінарного (міжгалузевого).

Емпіричну базу дослідження становлять: 9963 судових рішення (вироки, постанови, ухвали), у тому числі розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень і накопичені в органах Держприкордонслужби, з них: 9419 – у справах про адміністративні правопорушення, передбачені статтями 204-1 та 204-2 КУпАП, 544 – у кримінальних провадженнях за ознаками злочинів,

передбачених статтями 332, 332-1, 332-2 та 358 КК України, а також щодо корупційних злочинів прикордонників; 3784 матеріали щодо виявлення органами Держприкордонслужби фактів використання особами під час перетинання державного кордону України та меж ТОТ різного виду підроблених документів; 3644 матеріали щодо виявлення органами Держприкордонслужби фактів незаконного переміщення через державний кордон тютюнових виробів; результати опитування 1481 респондента: 412 прикордонників, 117 поліцейських і 952 пересічних громадянина, – які перетинали державний кордон України в пунктах пропуску через державний кордон «Бориспіль», «Одеса» та «Шегині»; дані статистичного спостереження результатів оперативно-службової діяльності органів Держприкордонслужби впродовж 2008–2019 років.

У ході дослідження також використано особистий досвід, набутий здобувачем під час проходження військової служби в органах Держприкордонслужби.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим у вітчизняній юридичній науці комплексним дослідженням, в якому розв’язано важливу науково-прикладну проблему визначення адміністративно-правових і кримінологічних засад забезпечення правопорядку в прикордонній сфері України, обґрунтовано низку концептуальних положень, висновків і рекомендацій, що є визначальними для забезпечення правопорядку у вказаній сфері, а також удосконалення законодавства та його застосування органами охорони правопорядку. Найбільш значущими з них є такі:

вперше:

– визначено роль, місце й поняття правопорядку в прикордонній сфері як режиму соціального простору, врегульованого законодавством про державний кордон, що покликаний забезпечити належний збалансований стан захищеності суспільних відносин від зовнішніх і внутрішніх загроз охоронюваним цим законодавством інтересам людини, суспільства й держави;

– обґрунтовано взаємозалежність правопорядку від унормованого й належно захищеного державного кордону, що є першоосновою та цінністю правопорядку будь-якої держави, без якого вона не спроможна окреслити меж того простору, в якому діятимуть установлені нею правові норми й уповноважені органи охорони правопорядку;

– установлено, що нормативно-правове регулювання діяльності щодо забезпечення правопорядку в прикордонній сфері України здійснюється через різні галузі права, базовою з яких є адміністративне право, одночасне реагування на всі аспекти протиправної діяльності в прикордонній сфері (у тому числі на кримінальні й адміністративні правопорушення, їх причини, усунення спричиненої шкоди тощо), а також застосування надто розгалуженого законодавства України про державний кордон, що потребує впорядкування через інкорпорацію, консолідацію та системність під час його вдосконалення;

– доведено, що прикордонні правовідносини є вимушеними та обтяженими суттєвою дискретністю повноважень прикордонників, а постановка питання про добровільність і свободу таких правовідносин із самого початку є хибною, оскільки в особи відсутній вибір щодо поведінки в прикордонній сфері;

– сформульовано поняття «корупційна злочинність прикордонників» як сукупність корупційних злочинів, що вчиняються у визначеному часовому проміжку військовослужбовцями та працівниками Держприкордонслужби під час реалізації ними законодавства України про державний кордон у відносинах з особами, які перетинають державний кордон або межі тимчасово окупованої території України, а також під час взаємодії із співробітниками інших державних інституцій, які здійснюють контрольні функції в прикордонному просторі;

– здійснено кримінологічну характеристику особи прикордонника, який вчиняє корупційний злочин, та надано адміністративно-деліктологічну характеристику особи, яка: незаконно перетинає державний кордон України;

порушує порядок в'їзду на тимчасово окуповану територію Україну; незаконно переміщує тютюнові вироби через державний кордон України;

– розкрито критерії та основні ознаки, за якими відмежовують злочини й адміністративні правопорушення в прикордонній сфері України;

– обґрунтовано й реалізовано зміни до КУпАП у частині встановлення адміністративної відповідальності за невиконання рішення про заборону в'їзду в Україну, посилення відповідальності за незаконне перетинання державного кордону України, порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї, а також збільшення строку накладення стягнення за цими справами, зміни їх підсудності й установлення строку складання протоколу про адміністративне правопорушення;

– надано поняття «використання завідомо підробленого документа під час перетинання державного кордону України» як свідоме пред'явлення особою (громадянином України, іноземцем чи особою без громадянства) уповноваженій службовій особі Держприкордонслужби в пункті пропуску (пункті контролю) через державний кордон повністю або частково підробленого паспортного чи іншого визначеного законодавством і визнаного Україною документа, що підтверджує громадянство, посвідчує особу пред'явника, а також дає право на в'їзд або виїзд з України, з метою отримання дозволу на перетинання державного кордону України;

– доведено, що для незаконних перетинань державного кордону України (стаття 332-2 КК України), вчинених іноземцями та особами без громадянства, яким заборонено в'їзд на територію України, або представниками підрозділу збройних сил чи інших силових відомств держави-агресора (у тому числі громадянами України), не є обов'язковою наявність мети – заподіяння шкоди інтересам держави;

– визначено ознаки та поняття кримінологічного забезпечення правопорядку в прикордонній сфері;

– розкрито методологічні підходи до визначення критеріїв оцінювання ефективності запобігання злочинам й адміністративним правопорушенням у прикордонній сфері;

– визначено комплекс детермінант вчинення правопорушень у прикордонній сфері України та авторський підхід до запобігання їм;

удосконалено:

– підходи до розуміння прикордонної безпеки держави як родового об'єкта правопорушень (адміністративних і кримінальних) у прикордонній сфері держави;

– комплекс ознак, за якими визначають суб'єктів забезпечення правопорядку в прикордонній сфері, ключовою з яких запропоновано вважати право відповідного суб'єкта застосовувати в інтересах забезпечення правопорядку зброю, спеціальні засоби та заходи фізичного впливу;

– уявлення про зміст діяльності Держприкордонслужби як органу охорони правопорядку у спеціально визначеній для неї сфері – прикордонній;

– підходи до визначення системи й ознак злочинів та адміністративних правопорушень у прикордонній сфері України;

– концепт щодо назви та структури розділу XIV Особливої частини КК України (розділ запропоновано назвати «Злочини у сферах охорони державної таємниці, прикордонної безпеки України, призову та мобілізації»);

– положення щодо визначення ознак і системи глобальних загроз прикордонній безпеці держави (нелегальна міграція, порушення митних правил, терористична діяльність, збройна агресія країн і анексія державних територій, а також корупція прикордонників);

набули подальшого розвитку:

– підходи до розуміння прикордонної сфери як частини прикордонних правовідносин та соціального простору, на який поширюється або може поширюватися певна галузь правового регулювання – законодавство України про державний кордон;

– пропозиції про уповноваження органів Держприкордонслужби щодо надання деяких адміністративних послуг, пов’язаних з прикордонним контролем;

– розуміння глобалізації, з кримінологічної точки зору, як об’єктивно-суб’єктивного суперечливого процесу, під час якого мають місце антикриміногенні (позитивні) та криміногенні (негативні) сторони й наслідки, що виявляються в різних сферах суспільного життя, у тому числі прикордонній;

– тези про те, що адміністративні правопорушення в прикордонній сфері є наслідком або тісно пов’язані з учиненням різних транскордонних злочинів;

– кримінологічна характеристика злочинності мігрантів в Україні та її розуміння як сукупності передбачених законом про кримінальну відповідальність злочинів, що вчиняються у визначеному часовому проміжку та на певній території особами, які відповідно до міжнародно-правових актів і національного законодавства визнаються мігрантами;

– наукові положення про доповнення ознак, що визначають дискретність повноважень публічної правозастосовної діяльності, такою ознакою, як вимушений характер суспільних відносин між державним чи іншим службовцем та громадянином (організацією);

– кримінологічні підходи щодо розуміння криміналізації особи як процесу формування відносно усталеної сукупності ціннісних орієнтацій особи, що визначають її кримінальну поведінку та готовність вчинити злочин;

– пропозиції з удосконалення законодавства України щодо забезпечення правопорядку в прикордонній сфері.

Практичне значення одержаних результатів. Положення, висновки й пропозиції, сформульовані в дисертації, певною мірою враховані у:

– *правотворчості* – для вдосконалення деяких законодавчих актів України щодо забезпечення правопорядку в прикордонній сфері (довідка Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності від 15.06.2020 № 04-27/12-2020/75282), а також

нормативно-правових актів з питань охорони державного кордону (лист Адміністрації Держприкордонслужби від 29.05.2020 № 0.21-5624/0/6-20-Вих);

– *правозастосовній діяльності* – під час досудового розслідування злочинів у прикордонній сфері, а також під час організації заходів щодо протидії нелегальній міграції та при взаємодії між органами міграційної і прикордонної служб (лист Державної міграційної служби України від 01.06.2020 № 8.3-3974/2-20);

– *навчальному процесі* – як навчально-методичний матеріал до дисциплін «Адміністративне право», «Адміністративний процес», «Міграційне право», «Кримінальне право», «Кримінологія» та інших (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній діяльності Національної академії Держприкордонслужби ім. Б. Хмельницького від 26 червня 2020 року № 31/86; акт упровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній процес у ВНЗ «Національна академія управління» від 17 червня 2020 року);

– *науково-дослідній сфері* – як підґрунтя для подальших наукових досліджень щодо забезпечення правопорядку в прикордонній сфері.

Особистий внесок здобувача. У підручнику, монографії та енциклопедії, підготовлених у співавторстві, автору належать розділи й положення досліджень, які опрацьовані ним самостійно. У статті, опублікованій у співавторстві з С. І. Халимоном, особисто автору належать наукові положення в частині збору й аналізу емпіричного матеріалу щодо особи злочинця, який вчиняє незаконне переправлення осіб через державний кордон України.

Апробація результатів дослідження. Результати й висновки дослідження доповідалися на засіданнях організованого здобувачем круглого столу «Особливості адміністративного судочинства України з приводу затримання та висилання іноземців та осіб без громадянства» (м. Львів, 2018 р.)[*], а також оприлюднені на 24 науково-практичних заходах (конференціях,

[*] У Львові обговорили основі проблеми забезпечення судового контролю за затриманням, видворення та реадмісією нелегальних мігрантів. URL: https://dpsu.gov.ua/ua/news/%20video%20-u-lvovi-obgovorili-osnovi-problemi-zabezpechennya-sudovogo-kontrolyu-za-zatrimannyam-vidvorennya-ta-readmisiyu-nelegalnih-migrantiv/

симпозіумах, круглих столах): «Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків» (м. Харків, 2014 р.); «Правова політика України: питання теорії та практики» (м. Київ, 2014 р.); «Історія, сучасність та перспективи розвитку Державної прикордонної служби України та охорони державного кордону» (м. Київ, 2015 р.); «Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законодавчій та правозастосовній діяльності» (м. Харків, 2015 р.); «Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України» (м. Хмельницький, 2015, 2016 рр.); «Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції» (м. Харків, 2016, 2017 рр.); «Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування» (м. Харків, 2016 р.); «Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності» (м. Хмельницький, 2017, 2018, 2019 рр.); «Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації» (м. Харків, 2017 р.); «Міграційна дилема» (м. Душанбе, Таджикистан, 2017 р.); «Проблематика реалізації прав іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території України» (м. Київ, 2017 р.); «Освітньо-наукове забезпечення складових сектору безпеки і оборони України» (м. Хмельницький, 2017, 2018, 2019 рр.); «Митна політика України: економічні та правові аспекти» (м. Запоріжжя, 2018 р.); «Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності» (м. Харків, 2018 р.); «Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка)» (м. Київ, 2018 р.); «Фіскальна політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки» (м. Ірпінь, 2018 р.); «Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінально-процесуального та криміналістичного забезпечення безпеки України» (м. Дніпро, 2018 р.); «Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми» (м. Івано-Франківськ, 2019 р.); «Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України» (м. Харків, 2019 р.).

Публікації. Основні наукові результати дослідження висвітлено в 63 публікаціях, з них: 1 одноосібна монографія, 1 підрозділ у колективній

монографії, 22 статті в наукових фахових виданнях України (з яких 8 включені до міжнародних наукометричних баз), 2 статті у виданнях іноземних держав (з яких 1 включене до наукометричної бази Web of Science Core Collection), а також 37 праць, що додатково відображають наукові результати дисертації.

РОЗДІЛ 1
ПОНЯТТЯ Й ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОПОРЯДКУ В ПРИКОРДОННІЙ СФЕРІ

1.1. Значення державного кордону для забезпечення правопорядку

Після проголошення 1991 року своєї незалежності, перед молодою Українською державою постало складне та надважливе питання щодо формування і встановлення свого державного кордону, визначення порядку його охорони і проходження, а також утворення спеціально уповноваженої державної прикордонної інституції.

Маючи за необхідне охороняти території України у межах існуючих кордонів відповідно до принципів їх непорушності та недоторканності, що є відображенням територіальної цілісності, політичної та економічної незалежності, суверенітету та єдності України, її національної безпеки, в першу чергу державою були схвалені Закони України «Про державний кордон України» та «Про Прикордонні війська України» (4 листопада 1991 року), чим підкреслюється особлива роль державної функції з охорони державного кордону України [15, с. 3].

Загалом до головних завдань державного кордону науковцями відносять – визначення просторових меж територіального верховенства держави, а також обмеження приналежної їй території, що складає матеріальну основу життєдіяльності держави та її народу, забезпеченні їх захисту [532, с. 8, 130; 43, с. 41; 112, с. 51]. Така позиція дослідників є не безпідставною, адже, як зауважують фахівці з теорії держави і права, найважливішими ознаками будь-якої держави прийнято вважати територію, її населення, публічну владу у формі державної влади, суверенітет, державний апарат, право [313, с. 60].

Фактор кордону вважається одним з таких, що помітно впливає на індивідуальну та суспільну свідомість. Важливим чинником у формуванні уявлення про бар'єрність кордону є визнання його існування також у суб'єктивному сприйнятті людьми. Феноменологія кордону, фронтиру, межі та пов'язаних з ним явищ є предметом лімології як науки про кордони. В Україні дослідження проводяться також у і межах прикордоннології як інтегральної галузі знань про кордон та супутні прикордонні явища і процеси, пов'язані із забезпеченням прикордонної безпеки [562, с. 77].

Зокрема, з лімологічної точки зору під кордоном розуміється «елемент простору в його геополітичному вимірі, символ, що орієнтує політичний, економічний, правовий і культурно-інформаційний ландшафт у напрямку певного ядра й цим самим відіграє роль міцного централізуючого фактору» [116, с. 87].

Майже ідентичне визначення кордону наводить колектив кафедри прикордоннології Національної академії Держприкордонслужби імені Б. Хмельницького, визнаючи його «важливим елементом геополітичного простору кожної держави, певним символом, який відіграє роль могутнього центрального чинника, що орієнтує політичний, економічний, правовий і культурно-інформаційний ландшафти у напрямі деякого ядра (центру) держави» [112, с. 57].

У доктрині міжнародного права державний кордон розглядають як «позначену на картах і закріплену маркуванням на місцевості лінію та вертикальну площину, що проходить по ній і визначає зовнішні межі державної території (сухопутної, водної, повітряної)» [319, с. 219], або як «лінію і уявну вертикальну поверхню, що проходить через цю лінію, визначає межі державної території – суходолу, вод, надр, повітряного простору, тобто межі розповсюдження державного суверенітету» [304, с. 106; 128, с. 742]. Схожий підхід має Т. О. Цимбалістий, визначаючи, що державним кордоном слід вважати «встановлену юридично чи фактично штучну лінію (на суші і воді) і вертикальну поверхню, що проходить по цій лінії (в надрах, водах і

повітряному просторі), які визначають просторові межі території держави і сфери здійснення нею свого суверенітету (територіального верховенства)» [582, с. 65].

Інші науковці (В. В. Березенко, Н. В. Камінська та ін.) вважають, що державний кордон – це лінія, вертикальна поверхня, що проходить усією лінією та визначена державою вздовж цієї лінії смуга її території, на якій розташовані необхідні атрибути її впізнання, насамперед прикордонні стовпи, технічні й інші прикордонні об'єктивні знаки та споруди [43, с. 41; 173, с. 23].

На мою думку, доволі лаконічним і прийнятним, особливо для цього дослідження, є визначення запропоноване В. В. Чумаком, який розкриває його в контексті об'єкта адміністративно-правового регулювання як «офіційно визначену лінію, межу, вертикальну поверхнею, що проходить по цій лінії, яка окреслює територію, на котру поширюється влада (суверенітет) держави» [592, с. 95].

Легальне ж поняття державного кордону, наведене у національному законодавстві України здебільшого збігається з його доктринальними напрацюваннями. Так, статтею 1 Закону України «Про державний кордон України» встановлено, що державним кордоном є «лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору» [426].

Загалом, державний кордон є невід'ємним атрибутом держави й одним із головних параметрів державної території [607, с. 82], невід'ємний і обов'язковий чинник формування цілісного державно-територіального організму. Без чітко визначених кордонів держава не може реалізувати весь комплекс своїх суверенних прав. Від функціонування державного кордону залежить і розвиток міждержавних та поза державних, зокрема, економічних, торгівельних, демографічних, соціальних та інших відносин [582, с. 3].

Як справедливо відзначав О. В. Задорожній, незалежно від того, як визначати вимоги державності, абсолютно необхідний критерій території. При цьому, неодмінний атрибут держави не просто територія, а територія,

окреслена кордонами, вона найважливіший компонент суверенітету держави, адже в державно-правовому аспекті територія тісно пов'язана з суверенітетом. Принцип же виняткового суверенітету держави над своєю територією передбачає як владу держави по відношенню до території, так і те, що в інших держав нема права претендувати на цю територію [145, с. 199, 200].

Існування держав, що відокремлюють свою територію від території інших за допомогою державного кордону, пов'язане з установленням останніх, оскільки саме вони є тими межами, в яких реалізується державна влада, і тими межовими знаками території, на якій проживає її населення. Державний кордон – це невід'ємний і обов'язковий чинник формування цілісного державно-територіального організму. Без чіткого визначення своїх кордонів держава не може повною мірою реалізувати суверенні права, якими вона наділена. Від належного функціонування державного кордону також залежить і розвиток прикордонних правовідносин, у т.ч. міждержавних, оскільки саме державний кордон є тим маркером, що характеризує рівень відкритості й цивілізованості окремо взятої держави для міжнародного співробітництва. Водночас чітко визначені, усталені, а також захищені правом і надійно охоронювані кордони держави є однією з умов забезпечення безпеки будь-якої держави [112, с. 51].

Проблема державної території завжди була однією з найбільш важливіших і складних як для юридичної науки, так і наук гуманітарного циклу, природничих, технічних та інших наук, оскільки територія є не лише певним простором, але також необхідним атрибутом будь-якої держави, матеріальним підґрунтям життєдіяльності населення цієї держави та, напевно, всього людства у цілому та складових його існування, зокрема.

Території в зоні впливу державного кордону України набувають тепер надзвичайного політичного та економічного значення [540, с. 12], а прикордонні райони за сучасних умов набувають значення «перших рубежів», які сприймаються як позитивні, так і негативні наслідки інтеграційних процесівм [540, с. 39].

Ідентифікація окремо взятих людських спільнот з окресленою певними межами територією наповнює різні її частини високим і доволі символічним значенням. Як зауважує В. Владіміров: «державні кордони являють собою рубежі, що розділяють території» [540, с. 42], а оскільки кордони мають властивість відмежовувати сусідні регіони та мають певне бар'єрне призначення. Кордони відгороджують мешканців відповідної території від загроз, що йдуть з-за них, які, в свою чергу, в масовій уяві мають здебільшого негативний характер. Звідси, розуміння кордону невіддільно зв'язується з поняттям державної безпеки та неминучістю задіяння для її убезпечення уповноважених державних інституцій.

Кордон споконвіку вважається природним місцем розташування прикордонних, митних та інших, здебільшого мілітаризованих, структур, покликаних забезпечувати прикордонну безпеку держави як складову національної безпеки. Мета діяльності таких структур полягає в тому, щоб зменшити вразливість (хаос і безладдя) неконтрольованого кордону, щоб поліпшити якість життя мешканців і законних підприємств і зменшити ризик для економічної життєздатності країни. Шлях для досягнення цього полягає в тому, що єдиний спосіб увійти до України – це через законні канали, а ті, хто порушує законодавство про державний кордон, обов'язково був за це покараний.

Територіальне верховенство означає повну та виключну владу держави в межах власної території. Ця влада здійснюється цілою системою державних органів. Повнота державної влади в тому, що їй належить вся законодавча, виконавча та судова діяльність. Особливість державної влади полягає у тому, що над нею не має і не може бути ніякої іншої влади, а також на території держави виключається діяльність будь-якої іншої публічної влади. Державній владі підпорядковуються всі особи та організації в межах держаної території. Територіальне верховенство кожної держави має поважатися всіма іншими державами. Ніхто не може втручатися у внутрішні справи держави. У межах своїх кордонів держава встановлює певний правопорядок, який не повинен

порушуватися іншими державами. Межі дії територіального суверенітету кожної держави обмежуються її державними кордонами [532, с. 35], а необхідною умовою нормального функціонування та належного розвитку держави і суспільства є забезпечення правопорядку [40, с. 17].

Однак, варто мати на увазі, що для держави геополітичним атрибутом є не просто її територія, а певний простір, що визначається межами державного кордону, який закріплений нормами як національного, так міжнародного законодавства [592, с. 93]. Саме державний кордон визначає межі правопорядку, встановленого державою на своїй території, і ніхто, будь-то приватні чи посадові особи, не мають права вступити на цю територію без дозволу компетентних органів [183, с. 49] і в порядку, що врегульований внутрішньодержавним законодавством цієї країни. О. А. Чуваков справедливо відзначає, що наявність державних кордонів служить не тільки протидії зовнішньому вторгненню, а також сприяє мирним партнерським взаєминам із суміжними, сусідніми державами. Відсутність таких кордонів, навпроти, провокує між подібними державами непередбачені прикордонні конфлікти тощо. Так стає необхідним прискорення процесу делімітації і демаркації державних кордонів України, що в остаточному підсумку має відбитися на продуктивності протидії організованим злочинним угрупованням, серед яких особливе місце посідають міжнародні злочинні організації, діяльність яких здійснюється незаконним проникненням на територію України [591, с. 50].

А. Ф. Крижановський зазначає, що «правопорядок завжди пов’язаний з певною людською спільнотою і легалізованою в ній суверенною владою, які існують на певному територіальному просторі в межах визнаних державних кордонів, а тому підставою для вирізнення національного правопорядку є організована в рамках суверенної держави та її суспільно-просторового буття людська спільнота, яка здійснює свою життєдіяльність на основі права і створює для забезпечення у своєму суспільно-територіальному середовищі відповідні владні інституції для забезпечення правопорядку» [220, с. 61].

І. О. Кузнєцов справедливо звертає увагу на те, що правопорядок, а відповідно і необхідність щодо його забезпечення та охорони, є умовою існування будь-якого організованого суспільства у державі. Держава як структурна частина суспільства, яка, охороняючи це суспільство і здійснюючи забезпечення його життєдіяльність, одночасно оберігає підґрунтя і для свого власного існування [240, с. 21]. О. Ф. Черданцев відзначив, що «функція охорони правопорядку є однією з основних функцій держави, яка виникає одночасно із виникненням держави, оскільки порядок у суспільстві є неодмінною умовою нормального існування і розвитку як суспільства в цілому, так і самої держави» [584, с. 115]. Г. О. Туманов також дійшов висновку про те, що «однією з основних об'єктивно необхідних функцій держави є охоронна, що реалізується складною системою правозастосовних і правоохоронних органів» [547, с. 17].

Сама держава, як справедливо зауважує Г. Кельзен, є тим відносно централізованим правопорядком, який для створення й застосування правових норм засновує органи з відповідним функціональним розподілом, тобто законодавчий, адміністративний і судовий органи [640, p. 73].

Державний кордон і правопорядок взаємозалежні категорії. Державний кордон є першоосновою та цінністю правопорядку будь-якої держави, адже без існування чітко окреслених і нормативно-врегульованих меж свого суверенітету держава, як основний суб'єкт забезпечення правопорядку, не спроможна окреслити і межі того простору, в якому діятимуть установлені нею правові норми й уповноважені державні органи охорони правопорядку. Відсутність державних кордонів утворює передумови для його руйнування як зовні – шляхом безперешкодного потрапляння на територію держави тих негативних явищ, що чинять безпосередній вплив на упорядковані внутрішньодержавні відносини (наприклад, нелегальна міграція, контрабанда наркотичних засобів тощо), так і з середини – через безперешкодне незаконне переміщення тих позитивних внутрішньодержавних надбань суспільства поза межі держави (наприклад, контрабанда культурних цінностей тощо).

О. Ю. Малиновська з цього приводу справедливо зауважує, що «пропускаючи корисні для національної економіки комунікації із зовнішнім світом і затримуючи негативні й шкідливі, державні кордони впливають на геополітичну ситуацію в регіоні, внутрішню і зовнішню політику держави та розвиток прикордонних районів» [306, с. 8].

При цьому, відсутність належного правопорядку чинить безпосередній негативний вплив на ефективність системи охорони державного кордону, призводить до нехтування правовими основами прикордонної безпеки держави, постійних незаконних перетинань державного кордону чи руйнування інших упорядкованих внутрішньодержавних відносин у прикордонній сфері, аж до «перетворення правопорядку в антипорядок та гібридизації права, за якої принцип доцільності поглине законність і невідворотність відповідальності» [546, с. 24].

Така особлива цінність державного кордону для держави, суспільства й окремого громадянина неминуче вимагає застосування до вивчення його сутності та взаємообумовленості з правопорядком і прикордонною безпекою держави *аксіологічного підходу*. Загалом, аксіологічна парадигма є «найбільш загальною світоглядно-теоретичною моделлю, що в своїй основі має широкий спектр ціннісних підходів і визначається широким визнанням у сучасному науковому дискурсі, саме вона зумовлює звернення до ціннісної проблематики у розкритті будь-яких явищ, що підлягають дослідженню» [552, с. 12].

Базовим для аксіологічного підходу в контексті цього дослідження є визнання державного кордону соціальною цінністю, формою відображення і способом втілення правопорядку в прикордонній сфері України. Застосування цього підходу дає змогу встановити, що належне закладення першооснов прикордонної політики держави, її розвиток і поступальна й ефективна реалізація є закономірністю для формування та розвитку в свідомості людини, суспільства та держави ціннісних властивостей державного кордону як основи їх безпечного буття, спрямування і мотивації їх діяльності, вчинків.

З цього випливає ще один підхід – *націобезпекознавчий*, адже національну безпеку прийнято аналізувати крізь призму її системних властивостей, розглядаючи національну безпеку в інформаційній сфері, екологічній, прикордонній та інших. З появою інших складових національна безпека як така не змінить своєї сутності, а коли йтиметься про прояви національної безпеки в різних сферах життєдіяльності, то поява чи то нових суспільних відносин, чи то сфер життєдіяльності жодним чином не вплине на зміст національної безпеки, лише змінить її форму, оскільки національна безпека знаходитиме свій прояв у нових сферах [553, с. 76]. Прикордонна безпека держави, поряд з іншими складовими елементами національної безпеки, потребує наукового пропрацювання та теоретичного обґрунтування механізму її забезпечення [251, с. 80].

Очевидно, що національна безпека є складною синтезованою категорією, яка охоплює різні аспекти суспільних відносин, поєднаних єдиною метою захисту особистості, суспільства та держави від різноманітних загроз і небезпек. Як зазначають О. Ф. Бантишев і О. В. Шамара, національна безпека характеризує стан нації як цілісної системи, що містить суспільні відносини й суспільну свідомість, інститути суспільства та їхню діяльність, які сприяють або заважають реалізації національних інтересів у конкретній історично створеній ситуації [602, с. 6].

Стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави від реальних і потенційних зовнішніх і внутрішніх загроз у прикордонній сфері є ключовою ознакою прикордонної безпеки держави як складника її національної безпеки. Перша – націлена на створення надійної та ефективної системи захисту й охорони державного кордону, що дає змогу своєчасно виявляти і нейтралізувати загрози, які обумовлені глобалізацією та мають транскордонний характер [251, с. 80]. Саме тому застосування націобезпекознавчого підходу дасть нам змогу виявити взаємозв’язок прикордонної та національної безпеки, а також їх вплив на забезпечення правопорядку в прикордонній сфері.

Нерозривний зв'язок державного кордону з територіальністю обумовлює необхідність застосування з методологічної точки зору *територіально-просторового підходу*. Цей підхід найбільш повно враховує географічну складову, що впливає на різну соціальну характеристику прикордонних регіонів. За його допомогою зручно досліджувати якості географічного середовища, яке обумовлює розвиток виробничих комплексів. У свою чергу, розвиток виробничих сил обумовлює розвиток економічних, і, як наслідок, суспільних відносин [583, с. 64].

За допомогою територіально-просторового підходу може бути реалізоване одне з найважливіших методологічних завдань – вивчити правопорядок у прикордонній сфері в контексті притаманного їй обмеженого територіально соціального середовища, а також об'єктивно існуючих складних історичних, географічних, соціальних, культурологічних та економічних підструктур [583, с. 59]. Крім того, він дозволяє поряд з територіальними особливостями та закономірностями правопорядку в певному прикордонному регіоні, розкрити специфіку правопорядку в прикордонній сфері загалом.

Дослідження правопорядку в прикордонній сфері базується також і на *діалектичному підході*. Як відомо, діалектика, передбачаючи з'ясування взаємозв'язків явищ між собою, виокремлення закономірностей функціонування і розвитку, є універсальним засобом пізнання динамічних об'єктів (для статичних об'єктів перевагу слід віддати метафізичному або догматичному засобу пізнання) [276, с. 26]. Діалектика розглядає явище державного кордону, так само як і державної території в органічному зв'язку з розвитком політичних, економічних, соціальних, культурних та інших процесів, які відбуваються як на національному, так і на транснаціональному рівнях, тобто поза межами попереднього. Це дає змогу виявляти та розв'язувати конституційні, адміністративно-правові, міжнародн та інші питання, розкрити діалектичну єдність і детермінованість загальних процесів становлення правової, демократичної, унітарної і суверенної держави в Україні з цілісною територією і непорушними державними кордонами [43, с. 74]. Застосування

діалектичного підходу дасть змогу розглянути правопорядок у прикордонній сфері в чіткій визначеності, динаміці, мінливості. Єдність і взаємовплив різноманітних форм правопорядку в прикордонній сфері мають діалектичний характер. Не було б можливим зрозуміти відмінність між такими хоча й єдиними, але дещо різними формами, якби вони не мали особливих своїх базових характеристик. Зокрема будь-якій формі правопорядку в прикордонній сфері властива певна просторово-часова стійкість і визначеність, водночас правопорядок у цій сфері є наслідком реалізації визначених правил, положень (зокрема Законами України «Про державний кордон України», «Про Державну прикордонну службу України», «Про прикордонний контроль»), у результаті ефективності функціонування яких досягається належний рівень правопорядку.

Низка факторів обумовлює застосування у ході дослідження проблеми забезпечення правопорядку в прикордонній сфері та врахування *праксеологічного підходу*. Основним завданням праксеології є характеристика реальних людських можливостей, визначення об'єктивних і суб'єктивних дій, сприяння становленню ідеалів і цінностей особистості, оптимізація життєдіяльності і життєзабезпечення як в індивідуальному, так і суспільному контексті. У науковому пізнанні праксеологічна проблематика передбачає вивчення цілеспрямованої практичної діяльності людей, спрямованої на перетворення природи і суспільства, відтворення продуктивних сил й суспільних відносин. У якості ціннісно-цільового орієнтиру ефективної діяльності праксеологія висуває базове поняття «практична успішність», регулятивна й операціоналізуюча сила якого зумовлює потенціал праксеологічного підходу у вищій освіті – розширення базових понять прикладного рівня категоризації, що забезпечують ментальну сферу практичної діяльності поняттями інструментального характеру (засоби, методи, технології) [397, с. 148]. Практичний бік реалізації наукових теорій, зазначає В. І. Шакун, має полягати у втіленні отриманих результатів у діяльність органів державної влади [597, с. 23]. У межах цього дослідження застосування праксеології

обумовлене необхідністю врахування значного практичного досвіду служби автора в органах Держприкордонслужби, а також потребою:

1) органічного поєднання результатів теоретичних пошуків у досліджуваній сфері з практичною діяльністю органів охорони правопорядку;

2) реалізацією завдань щодо пристосування та активної зміни середовища, в якому перебувають мешканці прикордоння та інші учасники прикордонних правовідносин;

3) виявлення чинників, які дадуть змогу актуалізувати та підвищити ефективність забезпечення правопорядку в прикордонній сфері;

4) інституційного самовдосконалення та саморегуляції суб'єктів забезпечення правопорядку в прикордонній сфері.

Правопорядок, як зауважує Л. В. Шонія, неможливо досліджувати без урахування досягнень синергетики [610, с. 208]. Зазначимо, що поняття «синергетика» означає «спільний, узгоджено діючий», тож такий підхід до вивчення об'єкта подає його як складну систему [166, с. 902]. З огляду на це, можна зробити висновок, що синергетика стосується не всіх систем, наявних у світі, а лише впорядкованих, сформованих на принципі самоорганізації, тому навіть на цій підставі можна резюмувати, що навряд чи вона може претендувати на статус всезагального філософського методологічного підходу [28, с. 4]. Використання *синергетичного підходу* дасть змогу здійснити перехід від нелінійного до багатомірного мислення, завдяки чому можливо більш змістовно оцінити сучасні правові процеси, виявити закономірності та особливості їх протікання, здійснити футурологічний аналіз як системи права в цілому, так і окремих її елементів, реалізуючи таким чином футурологічну функцію теоретико-правової науки [323, с. 145].

При цьому, синергетичний підхід органічно поєднаний із *системним підходом*, що є дуже ефективним під час аналізу складних динамічних об'єктів, яким притаманна багатовимірність, поліструктурність, тобто тих, що мають декілька якісних визначеностей, специфічних ліній та закономірностей розвитку [316, с. 357]. Без сумніву державному кордону та правопорядку

притаманні ці характеристики. Якщо розглядати правопорядок в прикордонній сфері як систему, включену до системи більш високого порядку, яка виконує в ній визначені функції та пов'язана з нею різноманітними зв'язками, то система правового регулювання державного кордону України є складовою системи права і системи законодавства України, відповідної національної правової системи. Закономірно важливе значення має визначення як внутрішньої організації, так і ролі, місця кожного з елементів даної системи, характеру їх взаємодії [43, с. 77].

Основним же підходом, який мною дотримуватиметься під час проведення цього дослідження, в наукових колах прийнято іменувати як *міждисциплінарний (міжгалузевий)*, що безпосередньо випливає з особливої сутності державного кордону як соціального та правового явища. Вже відзначалося, що проблема державної території завжди була однією з найбільш важливіших і складних як для юридичної науки, так і наук гуманітарного циклу, природничих, технічних та інших наук, оскільки територія є не лише певним простором, але й необхідним атрибутом будь-якої держави, матеріальним підґрунтям життєдіяльності населення цієї держави та, напевно, всього людства у цілому та складових його існування, зокрема.

Із справедливого твердження В. І. Шакуна випливає, що подальший розвиток правової науки в Україні має спиратися на міждисциплінарне поле досліджень, адже від застосування різновекторних підходів варто очікувати на появу нових теорій, що пояснюватимуть ті негативні прояви, які виникають у прикордонній сфері [597, с. 23]. Протиправні діяння, що вчиняються в прикордонній сфері, об'єднує специфічна правова категорія – «державний кордон», що, окрім іншого, являє собою той фактор, який стримує зростання на території відповідної держави, шляхом просочення з іншої держави злочинності, а також поширення злочинності з-за своїх територіальних меж. Як зауважує А. М. Бабенко, «специфіка функціонування прикордонних регіонів полягає, насамперед, в особливостях соціально-економічного, політичного, культурологічного, демографічного, міграційного тощо, життя населення,

пов’язаного з внутрішніми й зовнішніми факторами взаємодії з сусідніми регіонами» [25, с. 16].

Вирішуючи проблему забезпечення правопорядку в прикордонній сфері варто поєднати напрацювання адміністративного права, кримінального права, кримінології, які мають органічне поєднання, досить часто оперують у своєму арсеналі одними й тими ж поняттями, на кшталт: «суспільна небезпечність діяння», «правопорушення», «умисел», «вина», «конфіскація», «штраф» тощо. Аналіз положень адміністративно- і кримінально-правових заборон у прикордонній сфері свідчить, що майже кожна із відповідних статей КУпАП має свій дуже близький за змістом аналог у КК України, що становлять собою певну систему правопорушень у прикордонній сфері, до якої структурно входять адміністративні правопорушення у прикордонній сфері та злочини у цій сфері.

Варто відзначити, що проблеми завчасного попередження й ефективної протидії адміністративним правопорушенням досліджуються в рамках такого напряму знань у науці адміністративного права, який названо «адміністративною деліктологією» [320, с. 52], що сформовано на основі досягнень кримінологічної науки внаслідок накопичення широких знань про адміністративні правопорушення, причини та умови, які сприяють їх вчиненню, методів їх профілактики тощо [151, с. 103]. Шкідливість адміністративної деліктності (*принаймні виходячи з кількості вчинюваних адміністративних правопорушень, що суттєво перевищує суму злочинів – Ю.К.*) є об’єктивно значно масштабнішою за злочинність і вважається джерелом останньої [616, с. 203]. Взаємозв’язок адміністративної деліктності із злочинністю є аксіоматичним і полягає у таких кореляціях: (1) до адміністративних правопорушень законодавець відносить діяння меншої суспільної небезпеки порівняно з кримінальними правопорушеннями, певною мірою з попереджувальною метою. У випадку ефективного державного управління адміністративною деліктністю вона може і повинна слугувати тим середовищем, де протиправні прояви зникають, не встигаючи перерости у

правопорушення з високим ступенем суспільної небезпеки (злочин); (2) адміністративна деліктність є своєрідною передумовою злочинності, лакмусовим папірцем стану правопорядку в державі, який обумовлює стан злочинності; (3) причини та умови адміністративної деліктності та злочинності значною мірою співпадають. Загальні причини і умови правопорушень є спільними для адміністративних та кримінальних правопорушень, а спеціальні потребують більш детального аналізу та співставлення для отримання науково обґрунтованих висновків [616, с. 204]. Саме тому заходи, які рекомендуються кримінологією для превенції злочинності, можуть бути застосовані для запобігання адміністративній деліктності в прикордонній сфері, а превенція останньої може вплинути на стан і рівень злочинності у цій сфері.

1.2. Поняття та сутність правопорядку в прикордонній сфері

Успішна розбудова правової держави і громадянського суспільства в Україні, як справедливо відзначив В. К. Колпаков, є підґрунтям для належного підтримання національної безпеки України у прикордонній сфері [196, с. 162], адже забезпечення правопорядку, у т.ч. і в цій сфері, як наголошують С. В. Пєтков і С. А. Комісаров: «має стратегічне значення для національної безпеки будь-якої держави» [383, с. 57]. Державний кордон, як зазначено вище, як сфера правового регулювання, охоплює собою досить широке коло суспільних відносин, які за своїм змістом характеризуються системністю і єдністю. Проте, що ж це за сфера і що це за специфічні відносини?

Поняття «сфера» *(з грецького – куля)* означає «район дії, чого-небудь; сукупність умов, середовище, в якому що-небудь відбувається» [70, с. 1419], застосовується (зрештою як і усе, що відбувається в нашому житті) як у широкому, так і у вузькому значенні. В юридичній доктрині цей термін застосовується в широкому і вузькому значеннях, при цьому в першому він розкривається як «межі дії права» [497, с. 15], а у другому – як «відносно

замкнена область певних взаємопов'язаних і конкретних відносин (житлових, митних, біржових тощо) [123, с. 18].

Звісно, що існують різні суспільні відносини (банківські, житлові, культурні, політичні, прикордонні, релігійні, сімейні тощо), проте не кожні з них потребують правового регулювання і вимагають юридичного закріплення, упорядкування й охорони правовими засобами. Як зауважує Т. І. Тарахонич, що саме ті суспільні відносини, які потребують правового впливу, і є сферою правовідносин. Вони є «вольовими й об'єктивно потребують впливу з боку держави і мають чітко визначений зміст. Наприклад, в економічній сфері – це відносини, що пов'язані з формуванням ринкових взаємозв'язків, з розвитком різних форм власності, з виробництвом, розподілом матеріальних благ, з розвитком фермерського господарства, а в соціальній сфері – це формування соціальної політики, що спрямована на задоволення інтересів конкретної людини в галузі освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення та інших сферах» [525, с. 82].

У фаховій літературі «прикордонна сфера» визначається як частина міждержавних відносин, життєдіяльності особи, суспільства і держави; функціонування органів спеціальної державної служби та системи забезпечення національної безпеки, яка безпосередньо пов'язана з реалізацією державної прикордонної політики і спрямована на забезпечення національної безпеки [10, с. 22–23; 577, с. 76; 617, с. 45 та ін.].

О. В. Ананьїн прикордонну сферу розглядає як особливу область діяльності особистості, суспільства, держави, яка складається із соціальної, психологічної, політичної, економічної, правоохоронної, воєнної, інформаційної, екологічної, наукової, технологічної складових, що пов'язані між собою прямими та зворотними зв'язками та не можуть функціонувати одна без одної, призначення якої є забезпечення прикордонної безпеки держави [13, с. 328].

О. Б. Ганьба вважає, що прикордонна сфера – це «частина публічних державних і міждержавних відносин життєдіяльності особи, суспільства та

держави, спеціально уповноважених органів держави, що забезпечують національну безпеку, в цілому та прикордонну безпеку зокрема, пов'язану з реалізацією державою та недержавними структурами прикордонної політики» [79].

Проте, науковцями також застосовуються інші категорії щодо правовідносин, пов'язаних з прикордонною сферою. Так, Р. А. Калюжний та І. П. Кушнір пропонують використовувати таку категорію як «сфера охорони державного кордону України» і вважають, що вона охоплює собою «сукупність відносин, пов'язаних із порядком перетинання державного кордону, забезпеченням діяльності, пов'язаної з утриманням державного кордону, дотриманням режиму державного кордону» [172, с. 41]. О. Б. Ганьба [81, с. 16–17] та С. О. Філіппов [560, с. 112] вважають, що досліджувані правові відносини варто називати відносинами «у сфері прикордонної безпеки», В. В. Половніков [398, с. 104] та Г. О. Пономаренко [402, с. 27] – «у сфері охорони та захисту державного кордону», а В. Я. Настюк і В. В. Бєлєвцева – «у сфері безпеки та охорони державного кордону» [338, с. 77].

При цьому, В. В. Половніков відзначає, що «сфера охорони та захисту державного кордону» охоплює велике коло питань, які стосуються визначення, встановлення, позначення, утримання, перетинання (в т.ч. перевезення різних предметів), плавання і перебування українських та іноземних невійськових суден і військових кораблів у територіальному морі та внутрішніх водах України, заходження іноземних невійськових суден і військових кораблів у внутрішні води і порти України та перебування в них, провадження різних робіт, промислової та іншої діяльності на державному кордоні України тощо» [398, с. 104].

Однак, на мою думку, варто погодитися з позицією В. Л. Зьолки, який справедливо відзначає, що більш оптимальним рішенням є застосування словосполучення «прикордонна сфера», оскільки використання категорії «сфера державного кордону» не дає змоги охопити всю сукупність специфічних відносин, що виникають та існують у прикордонному просторі. До

прикордонної сфери належать такі основні елементи: державний кордон і прикордонний простір; прикордонні відносини і суперечності; прикордонні органи, організації, інститути; нормативно-правові акти; прикордонна практика і службово-функціональна діяльність; прикордонна політика; прикордонна наука; стратегія, тактика і оперативне мистецтво прикордонних підрозділів; громадський, груповий та індивідуальний світогляд, свідомість, думки з прикордонних питань [159, с. 106]. Теж саме стосується і підходу щодо застосування категорії «сфера прикордонної безпеки», що також не охоплює усього спектру наведених елементів прикордонної сфери, охоплюючи лише безпекові аспекти цих відносин.

Проаналізувавши вищенаведені погляди авторів на досліджувану проблему, можна дійти висновку про наявність доволі різних дослідницьких підходів до її вирішення. Так, одні вважають, що відповідною «сферою» слід вважати «частину міждержавних відносин життєдіяльності» (Д. А. Щербаков, В. В. Половніков), другі – «особливу область діяльності» (О. В. Ананьїн), треті – «частину публічних державних і міждержавних відносин життєдіяльності» (О. Б. Ганьба), четверті – «сукупність відносин» (Р. А. Калюжний, І. П. Кушнір), п’яті – «середовище» (І. Ф. Корж [205, с. 43]) тощо.

Поняття «прикордонна сфера» дослідниками пропонується розкривати здебільшого через слова «відносини» або «діяльність», що, на наше глибоке переконання, є не вірним і суперечить етимологічному і загальнотеоретичному розумінню базової для цього поняття категорії «сфера».

Є вже доволі сталим розуміння того, що суспільні відносини складаються з певної структури, яку формують суб’єкти (учасники), об’єкти і зміст правовідносин [313, с. 429]. Сферою ж правового регулювання є певна галузь соціального простору, що охоплена правом; це той простір, де існують суспільні відносини, які мають врегульовану правом, тобто через свідомість і волю учасників відповідних правовідносин [499, с. 490]. Тобто «прикордонна сфера» є тим об’єктом прикордонних правовідносин, з якого виникають

суб'єктивні права й юридичні обов'язки їх учасників, простіше кажучи, це те, заради чого ці правовідносини виникають, це ті елементи (питання), про які ведуть мову В. Л. Зьолка і В. В. Половніков (державний кордон і прикордонний простір; недоторканність державного кордону тощо). Поряд з цією сферою існують також відповідні суб'єкти прикордонних правовідносини як їх учасники, а також певна сукупність їх юридичних прав і обов'язків як зміст прикордонних правовідносин.

При цьому, прикордонна сфера як об'єкт прикордонних правовідносин (залежно від виду та характеру відносин) може мати у своїй структурі так би мовити «підоб'єкти», якими можуть виступати як матеріальні блага (наприклад, прикордонні інженерні спорудження, будівлі тощо) і нематеріальні особисті блага (наприклад, життя та здоров'я, честь і гідність прикордонників або осіб, які перетинають державний кордон), так і поведінка, дії учасників цих правовідносин (наприклад, порядок здійснення прикордонного контролю, дотримання прикордонного режиму тощо).

Продовжуючи аналіз позицій авторів щодо розуміння поняття «прикордонна сфера», слід звернути увагу також на те, що деякі дослідники (розкриваючи його через слово «відносини») зауважують на «міждержавному» чи «державному» характері цих відносин. Думається, що у цьому контексті кожен з авторів по-своєму правий, оскільки прикордонні правовідносини носять дуалістичний характер, виникають як в середині окремо взятої держави, так і інших держав. Проте, в нашому випадку, якщо вести мову про забезпечення Держприкордонслужбою правопорядку в прикордонній сфері, насамперед, варто говорити про те, що воно є складовою внутрішньої безпеки держави, адже нонсенсом буде забезпечувати правопорядок однієї держави силами органів правопорядку іншої. Кожна держава забезпечує правопорядок, так само й охороняє державний кордон, саме своєї території. Підтвердженням цьому є позиція В. Г. Пилипчука, який зауважує, що органи правопорядку (*у т.ч. Держприкордонслужба – Ю. К.*), функціонально забезпечують внутрішню безпеку [384, с. 6], а також Г. О. Пономаренка, який також розглядає охорону і

захист державного кордону України як напрямок забезпечення внутрішньої безпеки [401, с. 292, 294].

У нашому випадку ми ведемо мову про «прикордонну сферу» як про соціальний простір (тобто частину прикордонних правовідносин), на який поширюється або може поширюватися певна галузь правового регулювання – законодавство України про державний кордон.

Правовою базою для регулювання суспільних відносин у прикордонній сфері є ціла система сучасного національного і міжнародного законодавства, про які буде вестися мова нижче. Проте, серед них слід відзначити: універсальні міжнародні договори, що стосуються прикордонної сфери, та двосторонні договори, такі як угоди про режим державного кордону, закони України (Конституція України, Закони України «Про державний кордон України», «Про Державну прикордонну службу України», «Про прикордонний контроль» тощо), а також підзаконні нормативно-правові акти, що покликані забезпечувати правопорядок у прикордонній сфері.

Загалом, зміст правопорядку в прикордонній сфері являє собою складне ієрархічне утворення, що має узгоджуватися із змістом правопорядку як такого. У цьому випадку тенденції розвитку порядку в прикордонній сфері пов’язані із загальною закономірністю розвитку та функціонування правопорядку. З огляду на зазначене варто приділити увагу саме розвитку сутності правопорядку як базового утворення.

Правовий порядок І. В. Яковюк розуміє як: «фактичний стан правовідносин у певному суспільстві, який полягає в досягнутому рівні впорядкованості суспільного життя різноманітними юридичними засобами, що ґрунтуються на правовому законі» [139, с. 521]. Під правопорядком А. Д. Машков визначає «систему суспільних відносин, врегульованих юридичними нормами» [313, с. 429]; П. М. Рабінович – «режим (стан) упорядкованості, організованості суспільних відносин, який складається за умов законності» [475, с. 139]; С. В. Бобровник – «правовий стан суспільних відносин, що забезпечує їх стабільність, упорядкованість та охорону шляхом

фактичної реалізації правових норм і вимог законності» [531, с. 543], а С. В. Пєтков, Н. О. Армаш та Є. Ю. Соболь – «відповідність суспільних відносин приписам норм права» [382, с. 129].

Як «стан впорядкованості правом суспільних відносин, за яким державою гарантується реалізація та захист суб'єктивних прав, виконання юридичних обов'язків учасників правовідносин, що характеризується стабільністю, міцністю, динамізмом» – визначає правопорядок О. В. Степанов [511, с. 147]. Схожої точки зору дотримується Т. С. Подорожна визначивши, що «правовий порядок – це стан упорядкування суспільних відносин, при якому держава гарантує реалізацію і захист суб'єктивних прав, виконання юридичних обов'язків учасників правовідносин, заснований на реалізації права і забезпечений особливим конституційно-правовим механізмом» [392, с. 524].

І. В. Арістова наголошує на тому, що правопорядок – це специфічний стан упорядкованості суспільних відносин, це вже здійснена реальність, результат нормотворчого та правореалізаційного процесів [17, с. 22], а Р. М. Ляшук та І. П. Кушнір – «заснована на праві та законності організація суспільного життя, яка відображає якісний стан суспільних відносин на певному етапі розвитку суспільства» [302, с. 151].

Знаний вітчизняний дослідник проблем правопорядку А. Ф. Крижановський визнає, що правопорядок – це «складова права – і як втілення правових нормативів у практику суспільних відносин, і як досягнення мети права – забезпечення свободи і справедливості як підґрунтя впорядкованості, надійності та безпеки існування особи і суспільства» [218, с. 18]. При цьому, він підкреслює необхідність розмежування понять «правопорядок» і «правовий порядок» як таких, що мають різне змістовне наповнення. Правовий порядок – це фактично існуюча практика плину правових відносин і процесів, що виникають між людьми і соціальними групами у ході їхньої життєдіяльності. Він характеризує не те, що декларується, а переважно реально працюючі і сприйняті даним суспільством процедури і механізми правового буття. Саме у його рамках здійснюються права й

обов’язки, якими володіють суб’єкти права. Правовий порядок має свої специфічні зміст і форму [219, с. 19].

Загалом, в юридичній літературі науковцями виділяються доволі різні види правовідносин, такі як: військові, екологічні, земельні, міграційні, міжнародні, прикордонні та інші. Таку множинність правових порядків А. Ф. Крижановський називає галузевою [219, с. 19], а розрізняються форми правопорядку за характером формування, організації та відтворення [474, с. 30].

Так С. Ю. Поляков, розглядаючи проблему забезпечення законності та правопорядку в Збройних Силах України, дійшов висновку, що правопорядком у Збройних Силах України слід вважати «станом відповідності суспільних відносин, що формуються в наслідок забезпечення законності у системі Збройних Сил України» [400, с. 149]. У той же час під військовим правопорядком М. І. Карпенко розуміє «сукупність суспільних відносин, що виникають у процесі життя і бойової діяльності військ та сил, закріплених у законах, Військовій присязі, статутах Збройних Сил України, положеннях про проходження служби різними категоріями військовослужбовців, інших актах військової сфери» [174, с. 107–108], а Т. Б. Ніколаєнко – «суспільні відносини, які виникають у сфері проходження військовослужбовцями військової служби, зумовлені особливостями її характеру, визначені специфікою існування між різними категоріями суб’єктів і чітко регламентованою законами України та актами військово-правового характеру» [353, с. 517].

Екологічний правопорядок В. М. Пиць визначає як «стан урегульованості і природоохоронних, і природоресурсних суспільних відносин правом, що характеризується реальним рівнем дотримання законності, реалізацією і забезпеченням суб’єктивних прав, дотриманням юридичних обов’язків усіма громадянами, органами й організаціями в галузі охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки» [388, с. 6], а земельним правопорядком, на думку О. С. Літошенко, є «суспільні відносини у сфері використання та охорони земель» [294, с. 63].

Під міграційним правопорядком розуміють «сукупність правових засобів, методів, режимів, спрямованих на регулювання і оптимізацію міграційних процесів, що виражаються, зокрема, в особливому міграційному контролі – прикордонний контроль, контроль з боку міграційних служб, податковий контроль тощо – з метою результативного забезпечення інтересів особистості, держави, суспільства в цілому» [167, с. 62].

Вищенаведене дає змогу дійти висновку, що в сучасних умовах категорія «правопорядок» отримала широке розповсюдження й активно використовується як вітчизняними, так і зарубіжними авторами. Однак, на сьогодні, на жаль, не вироблені єдині підходи для визначення цієї категорії, що суттєво впливає на діяльність щодо її забезпечення, особливо в правовому полі.

Так, звернувшись до узагальнення наведених дослідницьких позицій щодо розуміння категорії «правопорядок», встановлено, що автори пропонують розкривати її зміст через такі поняття:

– стан (режим) урегульованості (впорядкованості, організованості) суспільних відносин (І. В. Арістова, В. М. Пиць, Т. С. Подорожна, П. М. Рабінович, О. В. Степанов);

– стан відповідності суспільних відносин (С. Ю. Поляков);

– стан суспільних відносин (С. В. Бобровник, А. Ф. Крижановський, І. В. Яковюк);

– суспільні відносини або їх сукупність (М. І. Карпенко, О. С. Літошенко, А. Д. Машков, Т. Б. Ніколаєнко);

– сукупність правових засобів (К. В. Казарян, Є. В. Тутінас).

У межах цього дослідження забезпечення правопорядку в прикордонній сфері вважаємо більш доцільним розкривати зміст категорії «правопорядок» як певного режиму.

По-перше, провідні фахівці адміністративного права вважають, що основними завданнями щодо охорони державного кордону є забезпечення встановленого режиму державного кордону, прикордонного режиму, а також режиму в пунктах пропуску через державний кордон [8, с. 344; 192, с. 536

та ін.], а О. І. Остапенко взагалі поняття «охорона державного кордону» ототожнює з режимом охорони кордону [5, с. 342].

По-друге, як справедливо відзначають В. Я. Настюк та В. В. Бєлєвцева, наявність особливих загроз національній безпеці (*в нашому випадку – прикордонній безпеці України – Ю.К.*) і правопорядку держави (*в нашому випадку – правопорядку в прикордонній сфері – Ю.К.*) означає наявність надзвичайних режимів [338, с. 98]. Такий режим є зовнішнім проявом (правовою формою) правового регулювання в прикордонній сфері, відображає динаміку прикордонних правовідносин, що досягається шляхом трансформації всіх елементів правового впливу, а саме правові засоби та інші правові явища, що у взаємодії досягають мети регулювання [324, с. 127] – забезпечення інтересів держави, суспільства і громадян, у т.ч. у сфері захисту державного кордону [325, с. 44].

По-третє, з огляду на те, що правовий режим становить собою «офіційно встановлений особливий порядок правового регулювання» [2, с. 119], для сфер адміністративно-правових режимів (*у нашому випадку – прикордонна сфера – Ю.К.*) існує проблема приведення нормативного матеріалу у певний, науково обґрунтований порядок і систему, визначення відповідних стандартів режимної діяльності [338, с. 101], без якої відповідні державні інституції будуть не в змозі ефективно забезпечувати правопорядок у прикордонній сфері.

По-четверте, прикордонний режим має певні територіальні межі свого впливу, власну масштабність, а також залежить від міжнародно-правових зобов'язань держави. Йому притаманне зонування території, поділ її на певні ділянки, на яких установлюються особливі правила, сукупність яких складає зміст прикордонного режиму.

Продовжуючи аналіз позицій авторів щодо розуміння категорії «правопорядок», слід звернути увагу також на те, що деякі дослідники наголошують на тому, що це стан «фактичний» (І. В. Яковюк), а І. В. Арістова навіть наголошує на тому, що правопорядок як правова категорія існує незалежно від того, чи вживаються спроби посягань на нього з боку окремих

громадян, соціальних спільнот або конкретних посадових осіб. Цілком зрозуміло, що під час здійснення злочинів і правопорушень правовому порядку завдається суттєвої шкоди. Але при цьому йдеться не про правопорядок, а переважно про державну діяльність щодо його захисту [17, с. 22].

Певна доля правди в цьому є, однак думається, що в нашому випадку слід звернути увагу на позицію О. М. Костенка, який з точки зору «натуралістичної» юриспруденції пропонує розуміти під правопорядком «стан, що утвориться в результаті реалізації чинного законодавства, в якому втілені закони природного права» [210, с. 14]. В усіх суспільних процесах в'яжучим, сполучним, скріплюючим елементом є певні правила співіснування соціальних суб'єктів; саме ці правила є чинником упорядкування, своєрідним технічним приладом забезпечення правового клімат-контролю за внутрішньосистемними (суспільними) процесами самоорганізації [28, с. 10]. Адже дійсно, як вже відзначалося, однією з ключових ознак правопорядку є його нормативно-правове врегулювання. Без закріплення певних правил в праві (встановлення законності) не існуватиме правопорядку, а тому він є тим режимом (станом), який утвориться у перспективі. Якщо ж певний порядок буде врегульований нормами моралі, звичаями чи традиціями, то це буде вже не правопорядок, а вже суспільний порядок, що являє собою «налагоджений стан суспільних відносин, урегульованих соціальними нормами» [298, с. 79].

Поряд з вищенаведеним, слід також відзначити, що, на мою думку, правопорядок у прикордонній сфері впливає, є компонентом належного забезпечення компетентними й уповноваженими органами охорони правопорядку прикордонної безпеки держави, адже, як слушно відзначив Р. М. Ляшук, «для держави важливий не просто процес, а кінцевий результат» [373, с. 47], а в нашому випадку – це правопорядок у прикордонній сфері.

Загалом, проблеми безпеки завжди були і залишаються актуальною для людини і суспільства в цілому. Людина постійно дбає про збереження своїх прав і свобод від тих чи інших посягань, небезпечних явищ, прагнень до безпеки, бо це благо є вічною природною необхідністю, умовою для

життєдіяльності людини [538, с. 57]. На особливій ролі «безпеки» у правознавстві наголошують О. Ф. Бантишев, Д. О. Беззубов, І. В. Діордіца, О. М. Костенко, В. А. Ліпкан, М. І. Панов, В. Г. Пилипчук, В. П. Тихий, О. А. Чуваков та інші науковці.

Категорія «безпека», як відзначає М. І. Панов, повинна опрацьовуватись, насамперед як загальнотеоретична, лише на підставі такого опрацювання цієї кардинально широкої за об'ємом і досить глибокої за змістом категорії мають розроблятися категорії інших окремих видів безпеки: національної, державної, екологічної, термоядерної, особистої, міжнародної, прикордонної тощо [376, с. 47]. При цьому, В. П. Тихий стверджує, що загальним поняттям безпеки, яке лежить у площині різних її видів, є «стан предметів (явищ, діяльності, процесів), за яких відсутня (не загрожує) небезпека» [537, с. 576], а М. І. Панов – «стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства, держави, людства від загрожуючих небезпек» [376, с. 47]. Досить лаконічне визначення безпеки надав О. М. Костенко, – «стан захищеності усього того, що є необхідним для її (людини) нормального, тобто узгодженого із законами соціальної природи, життя, від будь-якої сваволі з боку інших людей» [211, с. 177].

В. А. Ліпкан характеризує безпеку «як гарантовану конституційними, законодавчими і практичними заходами захищеність і забезпеченість життєво важливих інтересів об'єкта від зовнішніх і внутрішніх загроз» [292, с. 57].

Більш ширше поняття цієї категорії надає Ю. В. Нікітін, який визначає її як: «такий стан суспільних відносин, при якому можуть розвиватися здібності та реалізовуватися соціально значущі потреби людини і громадянина (особи), захищені від внутрішніх і зовнішніх загроз його конституційні права і свободи, забезпечуються та розвиваються матеріальні, інтелектуальні та духовні цінності суспільства, державний суверенітет і територіальна цілісність, функціонування та розвиток конституційного устрою правової держави» [351, с. 15]. Схожий підхід має О. А. Чуваков, який визначає, що «безпека – це такий стан упорядкованої сукупності суспільних відносин, за якого захищені від

внутрішніх і зовнішніх загроз права і свободи людини і громадянина, забезпечується розвиток і схоронність матеріальних і духовних цінностей суспільства, нормальне функціонування і розвиток конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності держави» [591, с. 24].

Р. О. Коцюба та інші автори справедливо відзначають, що поняття «безпека» є загальним стосовно інших категорій: «оборона», «захист суверенітету», «забезпечення державної безпеки», «захист державного кордону» тощо [215, с. 330].

Розглядаючи ж питання щодо поглядів різних авторів на категорію «прикордонна безпека», варто також відзначити певний плюралізм поглядів з цього приводу.

Так, В. П. Бірюков уважає, що прикордонна безпека – це «стан захищеності життєво важливих інтересів людини та громадянина, суспільства та держави у прикордонному просторі» [50, с. 89], а О. Б. Ганьба – «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, а також життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави в її прикордонній сфері від реальних і потенційних загроз» [79].

Фахівці з державного управління, військових і технічних наук мають дещо особливий підхід до розуміння прикордонної безпеки. Так, авторський колектив монографії «Прикордонна безпека України: становлення, сучасний стан, проблеми і перспективи» зазначають, що це «захищеність життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави в її прикордонному просторі, за якого суспільству, державі та особі не завдається шкода, а створюються умови для реалізації їх інтересів, пов’язаних із свободою пересування через державний кордон, оперативно виявляються та припиняються правопорушення, здійснюється протидія загрозам національної безпеки на кордоні та планомірна діяльність з усунення причин їх виникнення» [407, с. 6–7]. М. М. Литвин зазначає, що це «стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави у прикордонному просторі» [287, с. 14].

Науковці ж з адміністративного права визначають прикордонну безпеку, наприклад, так:

– стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави на державному кордоні України, у прикордонній смузі, контрольованих прикордонних районах, пунктах пропуску, у виключній (морській) економічній зоні України (Б. М. Марченко) [310, с. 4];

– сформований у нормативно-правових актах і забезпечений діяльністю Держприкордонслужби стан безпеки державного кордону та усіх її складових (у т.ч. інформаційної), забезпечення реалізації прав та законних інтересів суб'єктів у прикордонній сфері (І. П. Кушнір) [277, с. 123];

– захищеність державного суверенітету і територіальної цілісності України в межах існуючих кордонів, інших життєво важливих національних інтересів України від зовнішніх та внутрішніх загроз у сфері прикордонної діяльності (на державному кордоні й у прикордонному просторі) (В. В. Половніков) [399, с. 98].

При цьому, вважаємо дещо хибним підхід В. Л. Зьолки, який відстоює позицію щодо необхідності застосування категорії «безпека державного кордону» та відкидає категорію «прикордонна безпека» тільки через те, що вона «досі не використовується в національному законодавстві», а також через «незавершеність дискусії навколо змісту цієї дефініції як серед безпекознавців, так і адміністративістів» [160, с. 212], а В. Г. Пилипчук навпаки ототожнює обидві ці категорії [387, с. 15]. Я. М. Жарков взагалі узагальнює обидві категорії «безпека державного кордону» та «безпека у воєнній сфері» в одне поняття «воєнна безпека» та дає їм таке визначення: «стан воєнної організації держави, який надає змогу: стримувати і послідовно знижувати рівень воєнної загрози з боку ймовірного агресора; успішно відбивати агресію в разі виникнення воєнного конфлікту; виключити або максимально обмежити деструктивні прояви воєнної сили в середині держави» [165, с. 34].

Остання позиція, звісно, не витримує критики, оскільки ототожнювати безпеку державного кордону з воєнною в жодному разі не можна, оскільки

вони мають зовсім інші спрямування. Воєнна безпека носить у собі суто військову складову та є «станом захищеності суспільства від загроз воєнного характеру, від зовнішньої агресії проти суверенітету держави або ж від внутрішнього збройного посягання незаконних військових формувань, терористичних угруповань на територіальну цілісність держави, на основі конституційного устрою» [232, с. 7]. Безпека ж державного кордону має спрямування, яке більше наближене до охорони правопорядку, хоча подекуди і службово-бойовими методами.

Але варто також відзначити позицію О. Б. Ганьби, який зазначає, що хоча зовні категорії «прикордонна безпека» і «безпека державного кордону» тотожні, однак між ними є суттєва різниця, що полягає у такому:

а) «прикордонна безпека» є більш широкою категорією, ніж «безпека державного кордону», тому що перша забезпечується усіма суб'єктами сектору безпеки і оборони нашої держави, а друга – здебільшого Держприкордонслужбою (при частковому залученні інших державних інституцій, що є характерним у мирний час);

б) безпека державного кордону, як правило, забезпечується безпосередньо в межах державного кордону, а також прилеглих територіях (контрольований прикордонний район, прикордонна смуга), а прикордонна безпека стосується усього прикордонного простору;

в) суб'єктний склад забезпечення прикордонної безпеки включає в себе не тільки державні інституції сектору безпеки і оборони, а також передбачає за діяння недержавних організацій (волонтерські рухи, громадські об'єднання тощо) й окремих небайдужих громадян; коло ж суб'єктів безпеки державного кордону значно обмежене;

г) категорії «прикордонна безпека» і «безпека державного кордону» співвідносяться між собою як часткове й ціле, де безпека державного кордону є певною складовою частиною прикордонної безпеки [79].

Так само вважає «безпеку державного кордону» частиною «прикордонної безпеки» і В. В. Половніков, який зауважує, що «прикордонна

безпека є складовою національної безпеки України і передбачає безпеку державного кордону» [399, с. 98], а І. П. Кушнір встановила, що «безпека державного кордону» є незмінність лінії державного кордону та надійне збереження територіальної цілісності держави, а «прикордонна безпека» охоплює ширші, безпекові заходи не тільки на державному кордоні, але і вздовж нього, спрямовані на недопущення та усунення загроз наслідком чого є безпека державного кордону та реалізація прав усіх суб'єктів, пов'язаних із проходженням державного кордону [277, с. 123].

Зазначимо, що чинне українське законодавство досить часто оперує такою категорією як «прикордонна безпека». Зокрема, на рівні закону воно застосоване у назві схваленого 27 лютого 2018 року Закону України № 2293-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення прикордонної безпеки держави». Неодноразово воно зустрічається в тексті новітнього на сьогодні нормативно-правового акту – Стратегії інтегрованого управління кордонами, на період до 2025 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 року № 687-р [468], а також у Плані заходів на 2020–2022 роки щодо реалізації Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року, що затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2019 року № 1409-р [436], та у Положенні про відділ прикордонної служби Держприкордонслужби, затвердженому наказом Міністерства внутрішніх справ України від 15 квітня 2016 року № 311, зареєстрованому в Міністерстві юстиції України 13 травня 2016 року за № 719/28849 [438]. Застосовується категорія «прикордонна безпека» і в міжнародних договорах. Наприклад, Протокольне рішення Ради міністрів закордонних справ держав-членів Співдружності про додаткові заходи для зміцнення прикордонної безпеки на зовнішніх кордонах держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав, учинене 02 вересня 2011 року в м. Душанбе [472].

У вищезазначеній позиції В. Л. Зьолки проглядається крайній випадок нормативізму запропонованого підходу, думається, що тут слід відзначити

позицію С. О. Філіппова, який слушно наголошує на небажаності «нормативізації» професійної свідомості вчених при проведенні ними наукових пошуків [562, с. 19], адже при крайньому нормативізмі дещо втрачається змістовність певних досліджуваних явищ.

Також, частково не можна погодитися і з позицією І. П. Кушнір, яка вважає, що прикордонна безпека забезпечується виключно діяльністю Держприкордонслужби. Нижче ще буде вестися мова про те, що Держприкордонслужба є основним органом охорони правопорядку в прикордонній сфері, проте не єдиним. Вище вже відзначалося, що до цієї діяльності залучаються й інші державні інституції, що наділені відповідними повноваженнями для забезпечення правопорядку у зазначеній сфері (Національна поліція України, Національна гвардія України, Служба безпеки України тощо).

Зрештою, категорично не можна погодитися з позицією Д. А. Купрієнка про те, що «прикордонна безпека обумовлена потребою захисту інтересів держави (територіальної цілісності, суверенітету тощо), а не інтересами особи та суспільства» [373, с. 12].

Звісно, як відзначив В. І. Шакун, «влада – це та реальна і відчутна сила, за допомогою якої досягається потрібна організованість усього соціального життя, створюється міцна єдність у діяльності людей і налагоджується стійкий порядок у суспільних відносинах» [596]. Проте, як справедливо відзначає В. В. Шаблистий, уся історія розвитку людства свідчить про занепокоєність держави лише власною безпекою в особі представників влади, наслідком якої стала фактична канонізація положення про те, що центральним (головним) елементом політичної системи суспільства є держава, тоді як світова прогресивна політологічна наука вже давно проголосила нею людину. Потурання та недооцінка важливості безпеки людини може послужити благодатним ґрунтом для ослаблення державної безпеки, і водночас, якщо якісь об’єктивні чи суб’єктивні чинники становлять загрозу державній безпеці, то вони становлять загрозу й окремій людині як громадянину конкретної держави

[594, с. 22, 28, 243]. Загалом, безпека як категорія виникла разом із появою розумової діяльності людини та об'єднання її у суспільство [39, с. 108], а тому, держава – це ніщо інше як об'єднана спільнота людей.

Так само і в прикордонній сфері інтереси держави та потреби людини й суспільства перетинаються, оскільки забезпечення правопорядку становить одну з базових функцій держави, є запорукою стабільності суспільства; вона (держава), як і людина та суспільство, є зацікавленими в упорядкованості внутрішньодержавних відносин, відсутності хаосу та наявності громадського спокою, адже як справедливо відзначають Ю. П. Битяк і Ю. В. Байдін, що «забезпечення національної безпеки (*а прикордонна безпека є її складовою – Ю.К.*) – це не прерогатива тільки державних органів, але й справа всього суспільства» [51, с. 83].

У цьому контексті видається слушним підхід І. Ф. Коржа, який розкриває значення поняття «безпека» через категорію «збалансований стан» [205, с. 25], адже при забезпеченні прикордонної безпеки держави повинен дотримуватись певний баланс інтересів держави, суспільства та людини, адже надійна безпека для всіх людей. При цьому, якщо забезпечення прикордонної безпеки для держави є обов'язком, то для людини – «це комплексне, узагальнююче, інтегральне право, право на такий правопорядок, за умов якого забезпечується (гарантуються, охороняються і захищаються) її права і свободи» [537, с. 19], для держави визначальними функціями є охорона прав і свобод людини й громадянина, а також забезпечення правопорядку [600, с. 11]. Водночас, як зауважує В. П. Тихий, надійна безпека для всіх людей може бути досягнута лише через усунення причин створення загроз для людини, її прав і свобод [536, с. 37].

Проблемі загроз прикордонній безпеці держави і правопорядку в прикордонній сфері, зокрема, буде приділено увагу нижче, однак, на цьому етапі варто хоча б окреслити власний підхід до розуміння категорії «загроза», адже в джерелах її розглядають у різних значеннях, таких як:

– розмаїття внутрішніх і зовнішніх, об'єктивних і суб'єктивних суперечностей суспільного розвитку в середовищі функціонування об'єкта, які ускладнюють або унеможливлюють створення сприятливих умов для реалізації його інтересів і створюють небезпеку для його системи безпеки, життєзабезпечення її системоутворюючих елементів [115, с. 246];

– дестабілізуючі природні та/або суб'єктивні чинники, пов'язані з недобросовісною конкуренцією, порушенням законів і норм, цілісності процесів або об'єктів, що можуть спричинити потенційні чи реальні збитки [566, с. 205];

– реальні або потенційно-можливі дії, що призводять до моральних чи матеріальних збитків [628, с. 259];

– сукупність умов і чинників, що створюють небезпеку життєво важливим інтересам об'єкту охорони [501, с. 37–38].

Виходячи із змісту зазначених і безлічі інших визначень «загрози», випливає, що загрози здатні завдати збитків, дестабілізувати прикордонну діяльність, порушити її цілісність як певної системи. Очевидно, що загрозу прикордонній безпеці держави допустимо розуміти, пов'язуючи цю категорію із заподіянням шкоди різноманітними умовами і факторами політичного, економічного, організаційного, юридичного та іншого характеру.

Прикордонна безпека держави є більш об'ємним концептом, ніж охорона державного кордону, оскільки включає у себе не тільки забезпечення недоторканності державного кордону, але й також забезпечення інтересів і потреб людини, суспільства, держави в прикордонній сфері, а серед напрямів діяльності уповноважених державних інституцій можна виділити забезпечення правопорядку в цій сфері та інші заходи, які спрямовані на забезпечення прикордонної безпеки держави.

Що ж є метою такої діяльності? Відповідь очевидна – це забезпечення *прикордонної безпеки держави* як збалансованого стану захищеності суспільних відносин у прикордонній сфері від зовнішніх і внутрішніх загроз охоронюваним законодавством про державний кордон інтересам людини,

суспільства й держави. Але який же головний інтерес людини, суспільства і держави у прикордонній сфері? Насамперед він полягає саме в тому, щоб з-за меж державного кордону не потрапили загрози, що є несприятливими (негативними, шкідливими) для нормального існування людини, суспільства і держави, а правопорядок, як відзначає О. П. Снігерьов, «є однією з найважливіших умов ефективного функціонування Держприкордонслужби України» [505, с. 29].

Варто відзначити, що такі категорії як *«прикордонна безпека держави»* і *«правопорядок у прикордонній сфері»* об'єднує соціальний простір правової захищеності людини, суспільства й держави, за якої органи охорони правопорядку і місцевого самоврядування, у тісній співпраці з громадськістю формують та охороняють фундаментальні основи суспільного буття держави шляхом створення системи умов для недопущення відповідних внутрішніх і зовнішніх загроз.

Зазначені категорії виступають як загальне й часткове, адже як відзначив О. М. Головкін (досліджуючи кримінологічні аспекти безпеки): «безпека від злочинних посягань є провідним напрямом підтримання режиму законності та правопорядку, метою антикримінальної політики» [95, с. 304]. Правопорядок у прикордонній сфері є «наріжним каменем» міцного фундаменту прикордонної безпеки держави, бо якщо забезпечується прикордонна безпека, тоді існує належний правовий порядок, а якщо порушується правопорядок – порушуються відносини, що пов'язані з прикордонною безпекою.

Таким чином, проведений аналіз дає змогу дійти висновку, що *правопорядок у прикордонній сфері* – це режим соціального простору, врегульованого законодавством про державний кордон, що покликаний забезпечити належний збалансований стан захищеності суспільних відносин від зовнішніх і внутрішніх загроз охоронюваним цим законодавством інтересам людини, суспільства й держави.

1.3. Особливості правового регулювання правопорядку в прикордонній сфері України

Особливо значний вплив на правозастосовну діяльність у прикордонній сфері має стан законодавства, здатність чинних норм права та безпосередньо діяльність такого державно-владного суб'єкта правозастосування як Держприкордонслужба повно й послідовно регулювати прикордонні правовідносини [117, с. 8]. Саме тому, забезпечення правопорядку в прикордонній сфері України передбачає встановлення ефективної системи здійснення запобіжної діяльності та механізмів контролю за дотриманням законності у прикордонній сфері, запровадження дієвих заходів соціального, економічного, організаційного та іншого характерів [268, с. 100]. При цьому, як справедливо зауважила Т. С. Подорожна, «правопорядок, поряд із втіленням законності в конкретні врегульовані правом суспільні відносини, закріплює форми організації, структуру і повноваження державних органів, а тому правопорядок набуває певних юридичних якостей і властивостей саме від законів, від тих правових принципів, ідей та інститутів, що використовуються у діяльності державної влади» [391, с. 55, 56].

Показовою в цьому сенсі є позиція О. М. Костенка, який відзначає, що правопорядком є суспільний стан, що утворюється в результаті прояву двох взаємопов'язаних між собою чинників: правової культури людей і законодавства, яке вони застосовують у суспільному житті. Причому, додає вчений, ролі правової культури і законодавства в механізмі забезпечення правопорядку розподіляються згідно з такою закономірністю: законодавство – це лише інструмент, який люди застосовують відповідно до своєї правової культури. Відповідно, чим досконаліший цей інструмент, тим успішніше люди з розвиненою правовою культурою можуть за його допомогою забезпечити правопорядок у країні [213, с. 28].

Тому, якщо комплексно розглядати проблему забезпечення правопорядку в прикордонній сфері України, то слід вести мову про правове

регулювання функціонування всієї цієї системи, що має бути спрямована на виявлення, усунення та недопущення вчинення правопорушень (як адміністративних, так і кримінальних).

«Право, – відзначає С. В. Бобровник, – є своєрідним інструментом, що забезпечує досягнення ефективного правопорядку» [531, с. 552], адже дійсно, «правопорядок без права немислимий, бо якщо в якомусь випадку порядок без права і може бути забезпечений, то це вже буде не правопорядок, а якийсь інший п,орядок» [218, с. 18].

Як наголошує О. В. Петришин, для правової політики України дуже актуальним є розв'язання проблеми досягнення такого стану розвитку вітчизняної правової системи, за якого право буде особливим механізмом, покликаним реалізувати й підтримувати сталий і безперервний характер функціонування суспільства і держави в заданих параметрах. Правова політика як стратегія й тактика правового розвитку суспільства має враховувати якісні зміни в усіх сферах суспільного життя, обумовлені інтенсивним розвитком і використанням юридичних засїобів і механізмів регулювання суспільних відносин [380, с. 30]. При цьому, як влучно відзначає М. І. Панов, головним завданням правової політики сучасної України є і залишається юридичне забезпечення всього спектру соціальних реформ, стабільності та правопорядку в країні [376, с. 83].

Призначенням системи забезпечення правопорядку у прикордонній сфері, на слушну думку Д. А. Купрієнко, є забезпечення максимально можливого рівня прикордонної безпеки держави через механізм прикордонної політики [243, с. 363]. За своєю сутністю прикордонна безпека, у т.ч. правопорядок у прикордонній сфері як її невід'ємна складова, являє собою стрижневий напрям прикордонної політики будь-якої держави.

Протиправна діяльність на кордонах держави і прикордонних територіях, як зауважила Т. В. Корнякова, співпадає з падінням авторитету державної влади, поширенням у суспільстві остраху перед загрозами. Вітчизняна правова політика потребує посилення юридичного супроводження,

підготовку боєздатних, доброчесних, відповідальних, патріотичних військових кадрів, а конфлікти можуть бути врегульовані за допомогою правових норм [208, с. 59]. Адже відомо, що одним із кращих засобів ефективної боротьби з антисуспільними проявами є досконале і стабільне законодавство, а зміна законів повинна бути продуманою, заснованою на аналізі тих життєвих явищ і соціальних відносин, які повинні бути врегульовані правом [175, с. 145].

Питання правового регулювання забезпечення правопорядку є дуже важливим з огляду на деякі конкретні обставини. Насамперед, вжиття відповідних заходів іноді поєднане із застосуванням певних обмежень до особи, наприклад тієї, яка підлягає адміністративному нагляду, зберігає вдома вогнепальну зброю та ін. Інколи, за необхідності та наявності підстав, до особи має застосовуватися примус, застереження. Такі заходи не можуть пригнічувати людину, принижувати її честь і гідність. З іншого боку, має бути регламентований обов'язок здійснення відповідної діяльності [147, с. 334].

В юридичній науці сформувалося майже єдине розуміння «правового регулювання» як сукупності різних форм і засобів юридичного впливу держави на поведінку учасників суспільних відносин, що здійснюються в інтересах усього суспільства або певного колективу чи особистості, з метою підпорядкування поведінки окремих суб'єктів встановленому в суспільстві правопорядку. Правове регулювання як певний процес обумовлене об'єктивними та суб'єктивними чинниками, такими як: рівень зрілості та стійкості суспільних відносин, рівень соціальної структури суспільства, стан економічного розвитку суспільства, загальний рівень правової культури населення тощо [531, с. 297].

Ю. В. Нікітін, розглядаючи кримінологічні аспекти забезпечення правопорядку, включив до такої структури (1) Конституцію України, (2) норми різних галузей права, (3) закони і підзаконні акти та (4) міжнародно-правові акти, а також відзначив, що правове регулювання запобігання злочинності здійснюється за двома головними напрямами. *Перший* має матеріальний характер і полягає у впливі, за допомогою права, на різні соціальні фактори, з

метою усунення криміногенних умов, а також стимулювання антикриміногенних факторів (кримінологічний напрям). *Другий* напрям за своїм значенням є ніби процесуальним і полягає в закріпленні прав і обов'язків відповідних суб'єктів при здійсненні ними профілактичної діяльності (кримінально-правовий) [235, с. 164]. Проте, вказана структура, на наше переконання, є надто звуженою та повинна бути більш широкою, адже, як відзначає О. Г. Кальман, протидія протиправній діяльності потребує надійного правового регулювання галузями права: конституційного, кримінального, цивільного, адміністративного тощо, а отже її правова основа має складну структуру [411, с. 35].

Існуюча на сьогодні в Україні система правового регулювання прикордонної сфери носить розгорнутий характер і становить доволі значний масив законодавства та, на жаль, є одним із найменш досконалих напрямів вітчизняного законодавства [268, с. 101].

На мою думку, нормативно-правові акти в частині забезпечення правопорядку в прикордонній сфері варто поділити на такі умовні групи:

1) Конституція України (окремі положення) та кодифікованого законодавства України (Кримінальний процесуальний кодекс України, Кримінальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Митний кодекс України тощо);

2) закони України («Про державний кордон України», «Про Державну прикордонну службу України», «Про прикордонний контроль», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про відповідальність перевізників під час здійснення міжнародних пасажирських перевезень» тощо);

3) нормативно-правові акти Президента України і Кабінету Міністрів України;

4) міжнародні договори України (про реадмісію осіб, про правовий режим державного кордону, про обмін інформацією тощо);

5) міжвідомчі та відомчі нормативно-правові акти.

Відомо, що основою правової системи з усіх питань правового регулювання є Конституція. У Конституції України, на жаль, немає норм, які б прямо визначали обов'язки держави та її органів щодо забезпечення правопорядку в прикордонній сфері. Проте, в ній міститься низка статей, аналіз яких дає змогу визначити ставлення Конституції до цієї державної і, загалом, суспільної діяльності, конституційні основи її здійснення [147, с. 336]. Конституція України, насамперед, визначила юридичну основу (базис) гарантій законності – усі державні органи, їх посадові особи, об'єднання громадян та інші суб'єкти права повинні діяти в межах Конституції та відповідно до законів України, а громадянам гарантується право щодо звернення до суду для захисту своїх конституційних прав і свобод (статті 6, 8, 125 Конституції України). Крім того, Конституцією України в узагальненому вигляді визначено систему державних інституцій та їх повноваження щодо управління певними сферами життєдіяльності. Відповідні аспекти щодо забезпечення правопорядку в прикордонній сфері через зміцнення суверенітету Української держави, забезпечення недоторканності її кордону, створення надійної системи захисту прикордонної безпеки знайшли своє відображення у положеннях статті 17 Конституції України. Від якісного й ефективного виконання відповідними військовими формуваннями і правоохоронними органами держави згаданих конституційних завдань «залежить подальша розбудова правової державності в Україні, утвердження зрілого громадянського суспільства на засадах законності і демократії, що ґрунтуються на належній правовій поведінці всіх суб'єктів права» [80, с. 1]. Саме у низці положень Конституції України на ідеологічному (концептуальному) рівні сформовані ті основні засади державної політики щодо запобігання злочинам й адміністративним правопорушенням у прикордонній сфері. Вони являють собою базове підґрунтя, на якому формується законодавство та реалізуються завдання уповноважених суб'єктів щодо убезпечення суверенітету держави, територіальної цілісності та недоторканності її державного кордону від злочинних посягань, а також

створення умов для реалізації життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави у прикордонній сфері України [256, с. 86–87].

Відповідно до частини 1 статті 1 КК України, одним із завдань Кримінального кодексу є запобігання злочинам. Для здійснення цього завдання Кодекс визначає, які саме суспільно небезпечні діяння є злочинами та покарання, що застосовуються до осіб, які їх вчинили [231]. Саме кримінально-правова норма, відмічає В. М. Бесчастний, є тією основою, на якій ґрунтується, видозмінюється й набуває життєздатності кримінальне поле, з огляду на те, що протидія злочинності є одним із провідних напрямів, розроблюваних кримінологічною наукою [233, с. 189].

Розділом XIV Особливої частини КК України «Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації» передбачено три статті щодо злочинів у прикордонній сфері. Це злочини, передбачені статтею 332 (Незаконне переправлення осіб через державний кордон України), статтею 332-1 (Порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї) та статтею 332-2 (Незаконне перетинання державного кордону України) КК України. Також тісно пов'язані з прикордонною сферою України умисні дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України (стаття 110) та фінансування таких дій (стаття 110-2), контрабанда культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї або боєприпасів, частин вогнепальної нарізної зброї, спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів (статті 201, 305), опір представникам влади, працівникам правоохоронних органів, членів громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцям, посягань на їх життя (статті 342, 348), а також військові злочини і, особливо, злочинне порушення правил несення прикордонної служби (стаття 419).

Кодексом України про адміністративні правопорушення на органи охорони державного кордону, як і на інші уповноважені державні органи, покладено обов'язок щодо запобігання правопорушенням за компетенцією (статті 1, 6, 245, 282), а також передбачено низку складів адміністративних правопорушень, що покликані забезпечити правопорядок у прикордонній сфері. Ці протиправні діяння, що визнані законодавцем такими, що не становлять значної суспільної небезпеки, не завдають значної шкоди або зводяться суто до порушення встановлених правил у прикордонній сфері.

До них варто віднести:

1) злісна непокора законному розпорядженню чи вимозі військовослужбовця або працівника Держприкордонслужби або члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону (стаття 185-10 КУпАП);

2) порушення прикордонного режиму, режиму в пунктах пропуску через державний кордон України або режимних правил у контрольних пунктах в'їзду-виїзду (стаття 202 КУпАП);

3) порушення іноземцями або особами без громадянства правил перебування в Україні і транзитного проїзду через територію України (стаття 203 КУпАП);

4) невиконання рішення про заборону в'їзду в Україну (стаття 203-1 КУпАП);

5) незаконне перетинання або спроба незаконного перетинання державного кордону України (стаття 204-1 КУпАП);

6) порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї (стаття 204-2 КУпАП).

Крім того, Кодексом України про адміністративні правопорушення (статті 222-1, 260–263), так само як і Кримінальним процесуальним кодексом України (статті 207–208), визначаються приводи та підстави затримання осіб, які вчинили кримінальні чи адміністративні правопорушення, що посягають на правопорядок у прикордонній сфері України.

Важливу роль щодо забезпечення правопорядку у визначеній сфері відіграють положення Митного і Податкового кодексів України як такі, що врегульовують тісно пов'язані з митними правовідносини, що виникають у зв'язку з оподаткуванням митом операцій з переміщення товарів через митний кордон України, а також положення Водного і Повітряного кодексів України в частині врегулювання правовідносин, пов'язаних із правовим режимом прикордонних вод і прикордонного повітряного простору.

Доволі чисельну групу нормативно-правових актів, які врегульовують проблему забезпечення правопорядку в прикордонній сфері України, становлять закони. Базовими з них є Закони України «Про Державну прикордонну службу України», «Про прикордонний контроль», «Про державний кордон України», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про відповідальність перевізників під час здійснення міжнародних пасажирських перевезень», «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» та низка інших.

Вагоме значення Закону України «Про державний кордон України» щодо забезпечення правопорядку у вказаній сфері закріплене одразу в його преамбулі словами про те, що «будь-які порушення державного кордону рішуче припиняються». Більше того, цей Закон визначає в чому полягають особливості проходження державного кордону України на суші, повітрі та на воді, розкриває порядок встановлення і дотримання прикордонного режиму, режиму державного кордону, а також координуючу роль Держприкордонслужби щодо охорони та захисту державного кордону усіма правоохоронними органами, військовими формуваннями і громадськістю.

Зокрема, одним із елементів забезпечення правопорядку в прикордонній сфері України відповідно до статті 26 Закону України «Про державний кордон України» є обов'язок Держприкордонслужби встановлювати додаткові режимні правила, що регламентують порядок допуску в них осіб, які беруть участь у контролі та обслуговуванні пасажирів і транспортних засобів закордонного прямування, відправленні з пунктів пропуску транспортних засобів, що

вибувають за кордон і прибувають в Україну, а також інші обмеження задля запобігання незаконному перетинанню державного кордону України. Положення щодо недопущення незаконного перетинання державного кордону України також закріплені й у Законі України «Про прикордонний контроль».

Спеціальним суб'єктом, який здійснює специфічний комплекс спеціальних заходів щодо забезпечення правопорядку, на слушну думку Н. А. Орловської, слід вважати Держприкордонслужбу [366, с. 204]. Зазначене підтверджується закріпленням у Законі України «Про Державну прикордонну службу України» обов'язку прикордонного відомства щодо запобігання як кримінальним, так й адміністративним правопорушенням у прикордонній сфері (включаючи незаконне перетинання державного кордону, незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, транскордонну злочинність, контрабандну діяльності, а також корупційні діяння, злочини у сфері службової діяльності прикордонників тощо). Цим же Законом і Законом України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» також закріплений обов'язок прикордонного відомства щодо запобігання правопорушенням, вчинюваними учасниками організованих злочинних угруповань, у т.ч. і в прикордонній сфері.

Обов'язок вживати необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення і припинення злочинів та викриття причини і умови, які сприяють вчиненню злочинів, а також здійснювати профілактику правопорушень, відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» покладений на уповноважені оперативні підрозділи, зокрема, Держприкордонслужби.

Недооціненим законодавчим актом щодо згаданої проблематики слід назвати Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону», основним завданням якого (виходячи з положень статті 1 Закону) є сприяння громадськості органам місцевого самоврядування, правоохоронним органам, Держприкордонслужбі та органам виконавчої влади, а також посадовим особам у запобіганні та припиненні адміністративних

правопорушень і злочинів, захисті життя та здоров'я громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, насамперед, у прикордонній сфері України.

Специфічну сферу правовідносин, спрямованих на недопущення проникнення з тимчасово окупованих територій України незаконних злочинних формувань, контрабанди, нелегальних мігрантів та інших протиправних проявів, врегульовують Закони України: «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях», «Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України».

Значну частку комплексу нормативно-правових актів, що вміщують у собі положення щодо забезпечення правопорядку на державному кордоні України, визначають більш чітке коло суб'єктів, які здійснюють цю діяльність, та деталізують їх компетенцію запобіжного спрямування, становлять акти Президента України і Кабінету Міністрів України.

Зокрема Концепцією боротьби з тероризмом, затвердженою Указом Президента України від 25 березня 2013 року № 230/2013, визначено, що забезпечення ефективного прикордонного контролю, контролю за видачею документів, що посвідчують особу та проїзних документів здійснюється з метою запобігання їх підробленню або незаконному використанню; постановою Кабінету Міністрів України від 08 червня 2016 року № 371 було утворено Міжвідомчий цільовий центр із запобігання та виявлення порушень законодавства з питань державної митної справи та 20 спільних мобільних груп із запобігання та виявлення порушень законодавства з питань державної митної справи з представників Державної фіскальної служби України, Держприкордонслужби та Національної поліції України (на сьогодні вже ліквідовані); Положенням про єдину державну систему запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків, затвердженим

постановою Кабінету Міністрів України від 18 лютого 2016 року № 92, визначений обов'язок вжиття заходів щодо посилення безпеки, охорони громадського порядку та державного кордону, спрямованих на запобігання або припинення терористичних актів.

Величезне значення у забезпеченні правопорядку на державному кордоні мають норми міжнародного права. Насамперед до них відносяться: Загальна декларація прав людини 1948 року, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року, Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами 1949 року, Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом 1977 року тощо, прийняття яких обумовлене «необхідністю об'єднання зусиль усіх країн з метою протидії злочинності, організована форма яких загрожує самому існуванню міжнародного правопорядку [236, с. 105].

Важливі положення, що визначають роль і значення запобіжної діяльності у прикордонній сфері, їх зміст і спрямованість, обов'язкова відповідність принципам справедливості, гуманності, законності, також містяться в низці двосторонніх міжнародно-правових актів, визнаних Україною [235, с. 165].

На сьогодні прикордонні органи при здійсненні оперативно-службової діяльності, у т.ч. під час пропуску через державний кордон осіб, транспортних засобів, вантажів, товарів і тварин, керуючись близько двомастами дво- та багатосторонніми міжнародними договорами, укладеними на різному рівні. Крім того, Україна уклала низку двосторонніх угод про пункти пропуску, що встановлюють переліки діючих пунктів пропуску міжнародного й двостороннього сполучення, режими їх роботи, повноваження прикордонних органів із пропуску й інших питань [410, с. 120–121]. Низка міжнародних договорів відіграє вагоме значення для забезпечення правопорядку у прикордонній сфері України.

Зокрема, деякі заходи щодо забезпечення правопорядку у цій сфері визначені в Угоді між Урядом України і Урядом Угорської Республіки про

взаємодію в боротьбі з організованою злочинністю (укладено 19.05.1995 у м. Києві), Договорі між Україною і Республікою Польща про правовий режим українсько-польського державного кордону, співробітництво та взаємну допомогу з прикордонних питань (укладено 12.01.1993 у м. Києві), що визначає обов'язок держав вживати необхідні заходи з метою запобігання нелегальним переходам кордону будь-якими особами та іншій діяльності, що завдає збитків, а також Договорі між Україною і Румунією про режим українсько-румунського державного кордону, співробітництво та взаємну допомогу з прикордонних питань (укладено 17.06.2003 у м. Чернівці), яким зобов'язано Сторони вживати заходи щодо запобігання порушенням режиму державного кордону, аналізувати випадки використання фальшивих, підроблених і недійсних документів при перетинанні державного кордону, стану діяльності щодо припинення нелегальної міграції, проявів організованої злочинності на державному кордоні тощо.

Більшість юристів, розглядаючи проблему правового регулювання правопорушень і відзначаючи важливість у цьому міжнародних договорів, зауважують на обов'язковій їх ратифікації Верховною Радою України [233, с. 190; 410, с. 274 та ін.]. Проте з цим важко погодитись, оскільки на сьогодні підписано та діє безліч двосторонніх міжнародних договорів (особливо міжвідомчого характеру), які відповідно до Закону України «Про міжнародні договори України», не потребують ратифікації шляхом прийняття відповідного закону.

До згаданих договорів відносяться, зокрема ті, що укладені й у сфері співробітництва оперативних підрозділів держав, а також щодо обміну статистичною та аналітичною інформацією у прикордонній сфері (наприклад, Протокол між Адміністрацією Держприкордонслужби і Бюро Прикордонної поліції та поліції у справах іноземців Президії Поліцейського корпусу Словацької Республіки про напрями взаємодії оперативних органів; Протокол між Адміністрацією Держприкордонслужби і Департаментом Прикордонної

поліції Міністерства внутрішніх справ Республіки Молдова про обмін статистичною та аналітичною інформацією).

Відносно чисельними та достатньо регулярно поновлюваними нормативно-правовими актами щодо забезпечення правопорядку в прикордонній сфері України є відомчі директиви, доручення, накази, розпорядження та інші акти Міністерства внутрішніх справ України, Адміністрації та регіональних управлінь Держприкордонслужби, а також акти окремих органів охорони державного кордону чи загонів морської охорони. Проводячи дослідження проблеми законодавства, що регулює діяльність Держприкордонслужби, О. Т. Басараб відзначає, що серед загального обсягу нормативно-правової бази з прикордонних питань 30% становлять накази та розпорядження Міністерства внутрішніх справ України та Адміністрації Держприкордонслужби, 40% – накази керівників регіональних управлінь, органів охорони державного кордону, а також інших органів управління Держприкордонслужби [34, с. 202].

Важливим нормативно-правовим актом у досліджуваній сфері є (опрацьований автором цього дослідження) наказ Міністерства внутрішніх справ України від 21 грудня 2018 року № 1046, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 21 січня 2019 року за № 71/33042 [420], яким викладено в новій редакції Інструкцію з оформлення посадовими особами Держприкордонслужби матеріалів справ про адміністративні правопорушення, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 18 вересня 2013 року № 898. Зазначений нормативно-правовий акт досить детально розкриває порядок здійснення прикордонниками провадження у справах про адміністративні правопорушення, протидію яким законодавством України про державний кордон віднесено до компетенції Держприкордонслужби (статтями 222-1, пунктом 1 частини першої та пункту 16 частини другої статті 255 Кодексу України про адміністративні правопорушення, а також статтею 1 Закону України «Про відповідальність перевізників під час здійснення міжнародних пасажирських перевезень»). Зокрема, визначає перелік посадових

осіб, уповноважених здійснювати адміністративне затримання, складати протоколи про адміністративні правопорушення та розглядати від імені Держприкордонслужби відповідні справи, та накладати адміністративні стягнення; деталізовано прописує порядок оформлення матеріалів справ про адміністративні правопорушення та їх розгляду; визначає процедуру обліку протоколів, постанов і справ, а також звернення постанов для примусового виконання.

Особливості ж порядку оформлення та обліку справ про правопорушення, передбачені статтями 22 – 26 Закону України «Про виключну (морську) економічну зону», визначені наказом Адміністрації Держприкордонслужби від 22 травня 2012 року № 360, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 18 червня 2012 року за № 993/21305 [441], що затверджує Положення про застосування оглядових груп Морської охорони Держприкордонслужби під час проведення огляду українських та іноземних невійськових суден.

Міжвідомчим наказом Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства фінансів України від 18 жовтня 2018 року № 849/828, що зареєстровано в Міністерстві юстиції України 13 листопада 2018 року за № 1290/32742 [432], затверджується Порядок, що зобов’язує прикордонників припиняти правопорушення, протидію яким законодавством віднесено до компетенції митників чи податківців, що виявлятимуться під час безпосереднього виконання завдань у контрольованих прикордонних районах, прикордонній смузі, в пунктах пропуску (пунктах контролю) через державний кордон України, контрольних пунктах в’їзду-виїзду.

Значна частка відомчих нормативно-правових актів з огляду на специфіку діяльності, а також недопущення викриття правопорушниками конкретних напрямів протидії злочинам проти прикордонної безпеки України мають конфіденційний характер та обмежені грифи допуску [268, с. 105].

Такими є, наприклад, Директива Адміністрації Держприкордонслужби «Про забезпечення національної безпеки на державному кордоні у 2018 році»

від 21 листопада 2017 року № 65т або наказ начальника Східного регіонального управління «Про організацію оперативно-службової діяльності у 2018 році» від 25 листопада 2017 року № 3т, а також низка інших розпорядчих документів.

Практика свідчить, що прикордонна сфера є динамічною і такою, що активно розвивається, йде постійний процес удосконалення нормативно-правових актів, які спричиняють її розвиток, утворення нових інститутів і підходів до правового регулювання.

Аналіз вищенаведеної правової бази, що містить правові норми, покликані забезпечувати правопорядок у прикордонній сфері, дає змогу виділити певні їх особливості. При цьому, О. Б. Ганьба до особливостей нормативно-правових актів, що містять правові норми для регулювання відносин сфери прикордонної безпеки України, відносить такі:

1) вони характеризуються високим ступенем деталізації суб'єктивних юридичних прав і суб'єктивних юридичних обов'язків учасників правовідносин, що реалізуються у формі службових повноважень військовослужбовців і працівників Держприкордонслужби;

2) у багатьох випадках в інтересах національної безпеки вони мають конфіденційний (закритий) характер, оскільки містять грифи «Цілком таємно», «Таємно» тощо;

3) у багатьох випадках вони є результатом міжнародної (спільної) правотворчості суміжних держав, оскільки регулюють спільні інтереси таких держав у прикордонному просторі, наприклад спільні інструкції, угоди тощо;

4) вони часто містять посилання на принципи і норми міжнародного права, що регулюють правовідносини щодо прикордонного простору держав;

5) норми законів та інших нормативно-правових актів вищих органів державної влади України, що стосуються заходів прикордонної політики в інтересах прикордонної та національної безпеки України, деталізуються та конкретизуються у великій кількості відомчих підзаконних актів;

6) вони віддзеркалюють уніфікований характер правових норм, призначених для регулювання різноманітних відносин міжнародного прикордонного простору [78, с. 10].

З цього випливає, що особливий вплив на розвиток правового регулювання правопорядку в прикордонній сфері України здійснюють інститути міжнародного права. На мою думку, це пояснюється глобалізаційними процесами (більш детально про це ми будемо вести мову в наступному розділі цієї роботи), а також інтенсифікацією міграційних і політичних взаємовідносин України з різними державами світу.

Зазначене не є дивним, оскільки, як слушно зауважує А. Ф. Мота, діяльність правоохоронних органів у сучасних умовах не може бути ефективною без міжнародного співробітництва, що зумовлюється транскордонним характером багатьох негативних явищ, зокрема нелегальної міграції, яка залишається актуальною проблемою для України [333, с. 263].

За останніх п’ятнадцять років Україною укладено низку міжнародних договорів, пов’язаних із спрощеним перетинанням державного кордону України, безвізовими поїздками громадян, а також з інших питань, покликаних забезпечити вільне пересування як наших громадян, так і іноземців та осіб без громадянства. Проте, наголошує С. М. Олійник, загроза нелегальної міжнародної міграції змусила держави обмежувати право вільного пересування, оскільки неконтрольовані потоки нелегальних мігрантів несуть країнам соціальні, політичні, економічні втрати, а недосконаліть міграційного законодавства використовується для незаконного переправлення осіб через державний кордон. Ці обставини обумовили закріплення міжнародно-правових механізмів протидії цьому негативному явищу, одним із яких є інститут реадмісії осіб [363, с. 10], адже, як слушно відзначає Б. В. Бабін, окрім загальної імплементації міжнародно-правових актів, має місце спеціальна, що передбачає схвалення спеціальних імплементаційних актів та розроблення відповідних імплементаційних механізмів [27, с. 369].

Уперше поняття реадмісії з'явилося в українському національному законодавстві у 2000 році та використане в Програмі інтеграції України до Європейського Союзу, схваленій Указом Президента України від 14 вересня 2000 року № 1072/2000, але найбільш активно це поняття стало використовуватись українськими дипломатами під час проведення міждержавних зустрічей, а також службовими особами міграційного та прикордонного відомств під час виконання покладених на них завдань, з моменту підписання у 2007 році Угоди між Україною та Європейським Співтовариством про реадмісію осіб [272, с. 35, 36].

В українському законодавстві, як відзначає С. М. Олійник, загалом небагато нормативно-правових актів, що на внутрішньодержавному рівні врегульовують порядок застосування реадмісії осіб [363, с. 120]. Незважаючи на продовження процесу реформ, проведений В. Чумаком і П. Кажмєркєвичем аналіз поточної нормативно-правової бази України (в царині регулювання в'їзду та перебування іноземців) вказує на низку недоліків або «сірих областей». По-перше, в законодавстві України існують суттєві прогалини, бо в Україні досі немає рамкового закону про основні засади міграційної політики, як того вимагає Конституція; як наслідок, країні бракує ефективного інституційного забезпечення. Механізм роботи з мігрантами з неврегульованим статусом та шукачами притулку вже більш як десять років характеризується хаотичністю у підходах, неузгодженістю дій на міжвідомчому рівні і суперечить європейським стандартам. По-друге, досі не повністю вирішене питання повернення мігрантів з неврегульованим статусом до держав їхнього походження. Це зумовлено відсутністю міжнародних договорів про реадмісію між Україною та державами походження мігрантів з неврегульованим статусом, такими як Китай, Індія, Бангладеш та Пакистан. Внаслідок цього не розроблено механізм взаємодії правоохоронних органів України з посольствами цих держав з питань встановлення особами мігрантів з неврегульованим статусом з цих держав, вишукування коштів на їх повернення тощо [593, с. 8–9].

Зазначена позиція авторів була висловлена у 2010 році, певне зрушення у цій сфері з того часу таки відбулося. Україною схвалено нову редакцію Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», Закони України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового статусу», «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус»; імплементовано в Українське законодавство деякі положення Директиви 2013/33/EU Європейської Комісії та Ради від 26 червня 2013 року [633] «Про встановлення стандартів приймання осіб, які клопочуть про міжнародний захист», якими:

1) надано можливість застосування за рішенням адміністративного суду до іноземців, які підлягають примусовому видворенню (не мають документи або є обґрунтовані підстав вважати, що вони ухилятимуться від видворення) таких заходів:

- взяття на поруки підприємства, установи й організації;

- зобов'язання унести заставу (від 50 до 100 мін. зарплат);

- затримання іноземця з поміщенням до Пунктів тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні;

2) визначено обов'язки іноземців, звільнених під заставу чи поручительство, за недотримання яких призводитиме до затримання такого іноземця, звернення застави в дохід держави, а також адміністративну відповідальність поручителя (від 850 до 5 100 грн.);

3) встановлено максимальний строк затримання та перебування мігранта у вказаних Пунктах перебування до 18 місяців, однак перший строк затримання становитиме 6 міс., який у подальшому, за необхідності, продовжуватиметься через суд кожних 3 міс [419].

Не применшуючи важливості цих змін, а також приведення ними українського законодавства до європейських стандартів, слід відзначити, що трохи більше ніж через рік – 3 жовтня 2017 року відбулося чергове корегування

тих самих положень Законом України № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [415]. Ним змінено терміни, упродовж яких здійснюється продовження строку затримання іноземців (з трьох міс. на шість міс.), доповнено підстави такого затримання, уведено положення про те, що особа продовжує утримуватися в місцях несвободи на період апеляційного оскарження рішень про затримання та інші новації. Однак, із внесенням змін до процесуального закону – Кодексу адміністративного судочинства України, не було внесено відповідних змін до матеріального – Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», що вже сьогодні завдає проблем під час правозастосовної діяльності через певну розбіжність підстав затримання й видворення іноземців-правопорушників [254, 14–15].

Крім того, законодавством України досить детально врегульовано питання щодо порядку поводження з особами, стосовно яких прийнято рішення про примусове повернення та примусове видворення з України. Проте, поява такого інституту як «реадмісія» не дістала достатнього правового врегулювання на законодавчому рівні. Загалом, питання реадмісії, окрім відповідних міжнародних договорів, статті 29 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» та окремих положень статті 289 Кодексу адміністративного судочинства України не знайшла належного законодавчого врегулювання. Існуюча ж Інструкція про порядок реалізації компетентними та уповноваженими органами України міжнародних угод про реадмісію осіб, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 16 лютого 2015 року № 158, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 05 березня 2015 року за № 260/26705 [435], за своїм змістом повторює загальні положення, притаманні для всіх міжнародних договорів України про реадмісію осіб.

Водночас, практична реалізації таких міжнародних договорів показала, що «на сьогоднішній день, у законодавстві України так і не врегульовано проблему первинного затримання та супроводу чи доставляння (зокрема до

адміністративного суду) іноземців та осіб без громадянства, в яких, наприклад, не буде документів, що посвідчують їх особу, для вирішення питання про їх затримання для подальшої реадмісії та поміщення до пунктів тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні. Так само, не вирішено яким саме чином компетентні органи (Державна міграційна служба чи Держприкордонслужба) мають практично переміщувати по території України (затриманого, просто супроводжуючи чи надавши право особі самостійно прямувати до державного кордону) і передавати осіб в порядку реадмісії до однієї держави, прийнявши її згідно угоди про реадмісію з іншої держави. Зазначені прогалини законодавства безпосередньо стосуються прав і свобод людини і громадянина, а тому мають бути невідкладно усунуті [364], оскільки хоча особа й обрала нелегальний шлях для перетинання державного кордону України, проте її права і свободи мають бути захищені не зважаючи на цей вибір особи. У цьому контексті ми категорично не можемо погодитися з позиціє Г. О. Денисової про те, що «використання громадянами нелегальних способів виїзду за кордон ставить їх поза рамками соціальної та юридичної захищеності» [108, с. 94], що суперечить усім загальновизнаним принципам захисту прав і свобод людини.

Про вищезазначену проблему мною мова ведеться вже давно і для її врегулювання мною було опрацьовано законопроєкт «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення деяких положень під час виконання міжнародних договорів України про реадмісію», який за сприяння групи народних депутатів України 02 листопада 2016 року був зареєстрований у Верховній Раді України за № 5344 [431], а згодом відповідні пропозиції були також враховані у законопроєкті від 01 листопада 2019 року № 9259 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства у сфері міграції» [430]. Проте у зв’язку з обранням нового складу Верховної Ради України законопроєкти процедурно були відкликані.

Більш того, О. В. Білоконь аргументує доцільність прийняття Закону України «Про реадмісію» (схвалення якого підтримали 57% опитаних нею респондентів) [49, с. 13], а С. М. Олійник підтримала мою позицію і також пропонує передбачити відповідні зміни в Міграційному кодексі України [362, с. 12]. Робота над опрацюванням цього проєкту дійсно вже певний час ведеться, як це визначено пунктами 17, 18 Плану заходів щодо реалізації Концепції здійснення першочергових заходів з реформування Державної міграційної служби на 2017 рік, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 08 лютого 2017 року № 83-р [437], та зазначеною Стратегією державної міграційної політики України на період до 2025 року, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 року № 482-р. Наразі ж Державною міграційною службою України як центральним органом виконаної влади у зазначеній сфері опрацьовано проєкт Концепції проекту Міграційного кодексу України [432].

У цьому контексті варто відзначити, що правовідносини, що розглядаються, вважаються одними з найбільш заплутаних і таких, які потребують суттєвого впорядкування. З числа опитаних мною іноземців та осіб без громадянства, які перетинали державний кордон України в пунктах пропуску через державний кордон (452 респондента), 93% з упевненістю відповіли, що законодавство України «щодо порядку перетинання іноземцями та особами без громадянства державного кордону України» для них є складним, а 87% з них взагалі не відрізняють законодавства, що врегульовує діяльність прикордонної, митної та міграційної служб.

Дискусія щодо впорядкування законодавства України про державний кордон ведеться і доктриною. Зокрема, О. Т. Басараб пропонує здійснити це «за допомогою систематизації нормативно-правових актів у сфері діяльності Держприкордонслужби шляхом: проведення масштабної ревізії усього нормативного матеріалу на предмет виявлення колізій, прогалин, а також правових норм, що уже не діють та таких, що дублюють одна одну з метою їх упорядкування та підвищення якості їх змісту; зведення нормативно-правових

актів у впорядковану систему за допомогою найбільш доцільних способів систематизації законодавства: інкорпорації, в результаті якої можливе видання збірників законодавства щодо організації та здійснення прикордонної служби, прикордонного контролю, провадження адміністративно-юрисдикційної діяльності; консолідації Постанов Кабінету Міністрів України «Про прикордонний режим», «Про контрольовані прикордонні райони» у Закон України «Про державний кордон»; кодифікації, створивши Прикордонний кодекс; обліку нормативно-правових актів та контролю за змінами у законодавстві з метою підтримання правових документів у стані оперативного одержання необхідної правової інформації та готовності до застосування правових норм» [33, с. 14]. Водночас Р. М. Ляшук вважає за доцільне «розробити та прийняти Кодекс з питань прикордонного контролю, закони України «Про охорону державного кордону України», «Про контроль та нагляд в Україні», Концепцію охорони державного кордону України» [300, с. 30].

Крім того, наукою і практикою вже довгі роки ведуться спроби щодо сформування законодавства України про державний кордон в окрему відокремлену галузь українського законодавства. Проте у сучасній юриспруденції доцільність виділення законодавчих масивів у нових сферах правового регулювання в окремі комплексні галузі законодавства України є одним із найбільш дискусійних питань. Становлення таких галузей вважається закономірним процесом, пов’язаним з ускладненням суспільних відносин, розширенням меж правового буття сучасної людини. Водночас ця проблематика потребує постійного висвітлення в сучасному правовому дискурсі, належного теоретичного обґрунтування [585, с. 557]. Висловлюється й думка щодо виокремлення «галузі прикордонного законодавства в сфері національного законодавства України як своєрідного оптимального інструменту впорядкування системи правового регулювання та захисту правового режиму державного кордону України, гармонізації національного законодавства із законодавством Європейського Союзу в цій сфері» [42, с. 5],

або «окремої комплексної галузі законодавства – законодавство, що регулює діяльність Держприкордонслужби» [33, с. 14].

Варто відзначити, що більшість нормативно-правових актів, таких як закони і кодекси, як правило, містять у собі статтю, яка визначає, що собою становить законодавство тієї сфери, яке воно врегульовує. Наприклад, Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» містить у собі статтю 2 під назвою «Законодавство про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», яка визнає, що «правовий статус іноземців та осіб без громадянства визначається Конституцією України, цим та іншими законами України, а також міжнародними договорами України. У разі, якщо міжнародним договором України встановлено інші правила, ніж передбачені цим Законом, застосовуються правила, передбачені таким міжнародним договором України».

Схожі положення з відповідними формулюваннями містяться у Митному кодексі України (стаття 1 «Законодавство України з питань митної справи»), Податковому кодексі України (стаття 3 «Податкове законодавство України»), Кодексі України про адміністративні правопорушення (стаття 2 «Законодавство України про адміністративні правопорушення») та безліч інших законодавчих актах. При цьому Закон України «Про державний кордон України» аналогічної норми не містить, хоча у ньому та інших законах доволі часто зустрічається формулювання «законодавство України про державний кордон». На наше переконання, це значно впливає на правозастосування та потребує внесення відповідних змін і доповнень до Закону України «Про державний кордон України».

Таким чином, вищенаведені обставини дають змогу дійти висновків про те, що нормативно-правове регулювання діяльності щодо забезпечення правопорядку в прикордонній сфері України передбачає собою:

по-перше, одночасне реагування на всі аспекти протиправної діяльності в прикордонній сфері, у т.ч. на кримінальні й адміністративні правопорушення, їх причини, усунення спричиненої шкоди тощо;

по-друге, вплив забезпечення правопорядку в згаданій сфері здійснюється засобами різних галузей права, проте базовою галуззю є адміністративне право;

по-третє, використання у ході такого впливу нормативно-правових актів різного рівня, включаючи Конституцію України, кодекси, закони та міжнародні договори України, інші нормативно-правові акти. До останніх слід віднести акти Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, а також відомчі та міжвідомчі нормативно-правові акти, що видаються Міністерством внутрішніх справ України, Адміністрацією Держприкордонслужби, іншими її органами (регіональні управління, органи охорони державного кордону та загони морської охорони);

по-четверте, законодавство України про державний кордон надто розгалужене, потребує впорядкування шляхом інкорпорації та консолідації, а також системності під час його удосконалення.

1.4. Державна прикордонна служба України як суб'єкт забезпечення правопорядку в прикордонній сфері

З огляду на специфіку теми, що розглядається в цьому розділі важливим дослідницьким аспектом є визначення (з юридичної точки зору) поняття «суб'єкт» (від латинського *subjectum* означає «той, який лежить знизу, знаходиться в основі»), яке є загальновідомим і повсякчас застосовуваним як правовиками, так і фахівцями інших галузей знань.

Колектив авторів Філософського енциклопедичного словника відзначає аристотельський погляд на поняття «суб'єкт» як індивідуальне буття й матерію – неоформлену субстанцію [556, с. 633]. Авторський колектив одного з навчальних посібників з філософії пропонує під суб'єктом розуміти «носія предметно-практичної діяльності і пізнання, джерело активності, спрямованої на об'єкт» [563, с. 348], а інший вітчизняний філософ В. Л. Петрушенко вважає, що суб'єкт – це «людина, як вихідне джерело, епіцентр життєвої та

пізнавальної активності – індивідуальної або суспільної» [381, с. 199]. Сучасна ж українська наука це поняття тлумачить як «істоту, котра здатна до пізнання навколишнього світу, об'єктивної дійсності й до цілеспрямованої діяльності; особу (групу осіб), організацію тощо, яким належить активна роль у певному процесі, акті; особу чи організацію як носіїв певних прав та обов'язків; людину як носія певних фізичних і психічних якостей; людину як об'єкта дослідження; людину, особу тощо» [70, с. 1408–1409].

Досить часто поняття «суб'єкт», особливо в юридичній науці, ототожнюють з «суб'єктом права» – окрема людина (індивідуальний суб'єкт) або спільноти людей (колективні суб'єкти), котрі відповідно до вимог законодавства можуть бути носіями юридичних прав і обов'язків; їх коло залежить від волевиявлення держави, оскільки саме вона або уповноважений нею орган у процесі правотворчості визначає, хто може бути суб'єктом права [313, с. 318]. Тільки законом може встановлюватися і визначатися та особлива юридична якість, чи властивість, яка дає змогу організації чи окремій особі стати суб'єктом права [140, с. 233].

При цьому, як зауважує О. В. Тарасов, у сучасній юридичній науці відсутня загальна теорія суб'єкта права, що охоплювала б усіх учасників публічних і приватних, міжнародних і національних правовідносин у межах сучасної правової реальності, а у більшості праць превалює нормоцентристський підхід до дослідження правосуб'єктності [524, с. 353]. У теорії права питання «суб'єкта права» здебільшого розглядається саме в контексті його участі у правовідносинах. Як відзначає О. Ф. Скакун «правовідносини являють собою врегульовані нормами права вольові суспільні відносини, що виражаються в конкретному зв'язку між правомочними та зобов'язаними суб'єктами – носіями суб'єктивних юридичних прав, обов'язків, повноважень і відповідальності – й забезпечуються державою» [499, с. 345], які прийнято розуміти правосуб'єктністю. При цьому, остання таки проявляється у здатності виступати суб'єктом цих відносин і складається з двох компонентів: права та дієздатності.

Під правоздатністю прийнято розуміти встановлену законом здатність особи чи організації бути носієм суб'єктивних прав і юридичних обов'язків [140, с. 235]. На відміну від неї, дієздатність характеризується можливістю суб'єкта через виконання певних дій оволодівати тими чи тими правами та обов'язками, а також здатністю цими діями їх практично реалізовувати [534, с. 199].

Отже, у ході здійснення певної юридичної (легальної) діяльності, у т.ч. щодо забезпеченням правопорядку у прикордонній сфері, виникають, змінюються, розвиваються і припиняються визначені та врегульовані нормами права правові (суспільні) відносини, провідне місце у структурі яких займають їх суб'єкти, які наділяються певною правосуб'єктністю.

Якщо ж розглядати таке поняття як «суб'єкт забезпечення правопорядку», то думки науковців з цього приводу є досить не чисельні. До прикладу, О. Ю. Прокопенко, спираючись на загальнотеоретичні досягнення у цій сфері, вважає їх «суб'єктами таких правовідносин, що наділені конкретним, визначеним на законодавчому рівні обсягом повноважень – мають юридичний обов'язок щодо здійснення діяльності із забезпечення правопорядку та користуються в цьому зв'язку відповідними правами, тобто є реальними учасниками таких суспільних відносин, урегульованих правом» [453, с. 62]. Проте, це визначення є надто затеоретизованим і не містить у собі будь-якої практичної складової. Крім того, автор розкриває поняття «суб'єктів забезпечення правопорядку» через те ж саме словосполучення *«забезпечення правопорядку»*. Це демонструє просту тавтологію – коли щось визначається або доводиться тим же самим, а також є крайнім випадком логічної помилки, відповідно до якої визначення (поняття, дефініція) не повинно включати у себе ті ж самі поняття.

У цьому розділі не буду повторюватися щодо власного підходу до визначення понять «правопорядок» (його розглянуто раніше в підрозділі 1.2 цього дослідження), однак на цьому етапі, враховуючи тему дослідження, варто

розглянути таке поняття як «органи правопорядку», що в світлі останніх змін до українського законодавства набуло ще більшої актуальності.

Справа в тому, що 30 вересня 2016 року набрав чинності Закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», яким на рівні Основного Закону запроваджено таке поняття як «орган правопорядку» в частині визначення компетенції органів прокуратури здійснювати «нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку» [421]. При цьому, М. В. Руденко і О. П. Шайтуро вважають, що більш точним буде розуміти не просто «органи правопорядку», а «органи охорони правопорядку» [482, с. 158]. Аналогічної точки зору дійшла і Н. М. Ярмиш відзначаючи, що «вживаний Конституцією України термін «органи правопорядку» доцільно розглядати як «органи охорони правопорядку», оскільки перший термін є результатом формального перекладу усталеного за кордоном «Law Enforcement Agencies», тобто калькою з англійської. Він, продовжує авторка, не відповідає нормам української мови, оскільки правопорядок не може мати будь-яких «органів», а тому словосполучення «органи правопорядку» за своїм змістом є безглуздим – у ньому явно не вистачає слова «охорони» [625, с. 81]. Водночас, достеменно не відомо, що саме правотворець мав на увазі, будуючи таку законодавчу конструкцію, що значно ускладнює праворозуміння та практику правозастосування.

За таких умов, постає питання про те, які ж саме державні інституції мають право називатися органами охорони правопорядку, силами яких цей правовий порядок забезпечується?

У паспорті спеціальності 21.07.05 «службово-бойова діяльність сил охорони правопорядку» фігурують такі державні органи як «внутрішні війська», «правоохоронні органи спеціального призначення» та «інші військові формування України». Однак, за такого неоднозначного трактування, на справедливу думку О. Г. Комісарова, «досить складно скласти структурні уявлення про органи охорони правопорядку» [197, с. 87], що, відповідно,

«заважає досягти повноти вихідних посилань у теорії службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку, зокрема та юриспруденції, взагалі» [608, с. 27].

Ш. Бернгард доволі узагальнено до поняття «органи правопорядку» поєднує поліцію та інші органи безпеки і правопорядку [44, с. 92]. Порівняно із цим В. О. Боняк досить детально до органів охорони правопорядку відносить: «Національну поліцію України, Національну гвардію України, Службу безпеки України, Національне антикорупційне бюро України, Управління державної охорони України, органи військової служби правопорядку у Збройних Силах України, підрозділи пенітенціарної служби (слідчі ізолятори, органи і установи виконання покарань), Державну прикордонну службу України та Державну фіскальну службу України (підрозділи митниці та податкової міліції)» [58, с. 55–56]. Схожою є позиція М. В. Афанасьєвої, яка віднесла до органів охорони правопорядку «органи внутрішніх справ, Службу безпеки України, податкову міліцію Державної фіскальної служби України; органи боротьби з корупцією; органи військової служби правопорядку, пенітенціарну службу, прикордонну службу, управління державної охорони» [202, с. 225].

Розглянувши сили охорони правопорядку України як систему, В. Я. Покайчук відніс до цієї системи такі інституції: Національну поліцію України, Національну гвардію України, Держприкордонслужбу, Державну службу України з надзвичайних ситуацій, Службу безпеки України, Військову службу правопорядку у Збройних Силах України, а також Управління державної охорони України [393, с. 151–153]. Дещо ширший підхід автор надав видавши спільну статтю з О. Г. Комісаровим, в якій до згаданих інституцій було додано також Державну міграційну службу Україну та Міністерство внутрішніх справ України, а також відзначено, що остання – «головний орган у системі центральних органів виконавчої влади, які нею спрямовуються та координуються» [198, с. 221–223].

Перш ніж визначити перелік сил охорони правопорядку О. М. Шмаков відзначив, що в широкому значенні (з позиції центральних органів виконавчої

влади) ними є правоохоронні та військові державні органи, у складі яких є підрозділи (частини, з'єднання), призначені відповідно до законодавства для виконання таких завдань: (1) забезпечення захисту територіальної цілісності України, захисту її конституційного ладу та державної влади від спроби їх зміни чи захоплення насильним шляхом; (2) охорона громадського порядку, а також забезпечення громадської безпеки, особистої безпеки громадян, охорона їх життя, прав і свобод та власності від протиправних посягань; (3) охорона військових та інших об'єктів державного значення, військових і спеціальних вантажів, дипломатичних і консульських установ іноземних держав на території країни; (4) конвоювання ув'язнених, підсудних і засуджених та їх охорона під час судового засідання й екстрадиції; (5) здійснення заходів щодо припинення організованої злочинності, диверсій, тероризму, включаючи роззброєння та ліквідації незаконних збройних формувань; (6) забезпечення безпеки судів та інших органів державної влади; (7) переслідування та затримання осіб, які втекли з-під варти (арешту); (8) підтримання громадського порядку на території надзвичайної ситуації військового, техногенного і природного характеру; (9) ліквідація безладів і проявів групової непокори в місцях несвободи; (10) підтримання правового режиму надзвичайного стану в країні; (11) участь у припиненні збройних сутичок та інших протиправних дій на державному кордоні; (12) надання допомоги Збройним Силам України щодо виконанні заходів територіальної оборони, а також заходів, спрямованих на дотримання режиму воєнного стану [608, с. 28].

Зазначений підхід дав змогу автору визначити такі державні інституції системи сил охорони правопорядку (з урахування їх найменувань того часу), як:

– міліція (територіальні підрозділи органів внутрішніх справ, підрозділи патрульної служби, швидкого реагування і безпеки дорожнього руху);

– Внутрішні війська (моторизовані військові частини, підрозділи з охорони об'єктів державного значення, спеціальних вантажів, а також з конвоювання, оперативного і спеціального призначення);

– Державна служба охорони (підрозділи по охороні об’єктів);

– Державна пенітенціарна служба (зведені загони швидкого реагування, а також підрозділи особливого призначення);

– Держприкордонслужба (підрозділи охорони державного кордону та спецпризначення);

– Військова служба правопорядку у Збройних Силах (підрозділи патрульної служби, безпеки дорожнього руху, з охорони військових об’єктів, а також спецпризначення);

– Служба безпеки (підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю та підрозділи по боротьбі з тероризмом) [608, с. 29].

В. І. Лазутко, аналізуючи проблемні питання визначення та характеристики сил охорони правопорядку, спираючись на дослідження І. О. Кириченка [182, с. 3–23], зауважує, що «службово-бойова діяльність полягає у профілактичних, охоронних, режимних, захисних, ізоляційно-обмежувальних заходах та спеціальних діях (операціях) правоохоронних органів спеціального призначення та їх військових і передбачених законом інших озброєних формувань» [282, с. 358]. Схожої позиції дотримуються автори-укладачі Словника професійної термінології для нацгвардійців, зазначаючи, що «службово-бойова діяльність є сукупністю профілактичних, режимних, охоронних, ізоляційно-обмежувальних заходів (дій), спеціальних операцій при ліквідації внутрішніх збройних конфліктів, а також бойових дій у воєнний час, що спрямовані на забезпечення суверенітету і незалежності держави, її конституційного ладу, громадської безпеки, законності та правопорядку, захисту населення у надзвичайних ситуаціях» [500, с. 60].

Називає службово-бойову діяльність «видом правоохоронної діяльності» О. М. Шмаков, зазначаючи, що для неї характерне «забезпечення внутрішньої безпеки держави, що полягає у виконанні правоохоронних завдань через їхню службову діяльність (правоохоронними методами), а у разі загострення оперативної обстановки – й військовими методами» [609, с. 267].

При цьому, метою службово-бойової діяльності науковці визначають як «забезпечення територіальної цілісності держави, її конституційного ладу, громадської безпеки, законності і правопорядку, забезпечення недоторканності державного кордону, охорони і оборони особливо важливих об'єктів, боротьби з організованою злочинністю та тероризмом у плановому, регулярному порядку та під час проведення спеціальних заходів, операцій за надзвичайних обставин, надзвичайних ситуацій та у воєнний час з використанням правоохоронних, військових та інших методів» [182, с. 7].

В. В. Богуславський і О. Г. Комісаров також пропонують визначати державні органи як складову сил охорони правопорядку шляхом виокремлення із загальної сфери правоохоронної діяльності її спеціальну складову, зауважуючи при цьому, що службово-бойова діяльність реалізується насамперед у формі спеціальної правоохоронної діяльності, об'єктами якої є: злочини, спрямовані на зміну чи повалення конституційного ладу, захоплення влади, посягання на територіальну цілісність держави; особи, групи осіб або дії, що створюють суттєву загрозу національній безпеці держави та громадському порядку; терористичні злочини, а також пов'язані з незаконним придбанням, використанням зброї чи боєприпасів, вибухових або радіоактивних речовин; порушення режимних правил [197, с. 87]. Функціонально ж, як зауважує Ю. Г. Мороз, призначення органів охорони правопорядку полягає у «здійсненні правоохоронної функції, що є основною та повсякденною, діяльність якого спрямована на реалізацію державної політики у сфері охорони прав, свобод і законних інтересів людини, забезпечення законності та правопорядку в суспільстві» [332, с. 18].

Загалом, підтримуючи запропоновані авторами підходи (критерії, ознаки), варто відзначити, що ми цілковито не погоджуємося з позицією щодо включення до системи органів охорони правопорядку Державної міграційної служби України, навіть не зважаючи на те, що діяльність цього центрального органу виконавчої влади відіграє вагому роль у протидії нелегальній міграції, а

також те, що її діяльність спрямовується та координується Міністром внутрішніх справ України.

Зазначена державна інституція не уповноважена виконувати жодне з вищезазначених 12 пунктів завдань, на яких наголошено О. М. Шмаковим. Крім того, відповідно до законодавства України вона не наділена повноваженнями правоохоронного органу чи органу з правоохоронними функціями, не здійснює жодних заходів щодо захисту, охорони або оборони населення чи певних територій, її співробітники не мають права застосовувати ні зброю, ні заходи фізичного впливу чи спеціальні засоби, а також не зобов'язані оперативно реагувати на визначені завдання, тому у них відсутня оперативно-чергова служба (прийнятна для всіх органів охорони правопорядку) тощо. Загалом, за власною сутністю Державна міграційна служба України є сервісною службою та за своїми повноваженнями не може бути віднесена до органів охорони правопорядку.

У цьому ж контексті, також вважаємо досить спірною позицію деяких дослідників щодо включення до системи органів охорони правопорядку Міністерства внутрішніх справ України як «головного органу у системі центральних органів виконавчої влади, які ним спрямовуються та координуються». Зазначена позиція дещо не узгоджується з тими повноваженнями, якими це міністерство наділене українським законодавством.

По-перше, слід розуміти, що спрямування та координація діяльності тих центральних органів виконавчої влади, що визначені Кабінетом Міністрів України, здійснюються не міністерством, а Міністром внутрішніх справ України, що безпосередньо випливає з положень Законів України «Про центральні органи виконавчої влади» (статті 16, 18), «Про Кабінет Міністрів України» (статті 42, 50), «Про Національну поліцію» (стаття 1) та безліч інших нормативно-правових актів України.

По-друге, на теперішній час Міністерство внутрішніх справ України дійсно є багатофункціональним органом, який забезпечує формування

державної політики у багатьох сферах, що безпосередньо впливають на забезпечення національної безпеки України. Такими сферами є:

«забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, а також надання поліцейських послуг (підвідомча Національній поліції України);

захисту державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні (підвідомча Держприкордонслужбі);

цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності (підвідомча Державній службі України з надзвичайних ситуацій);

міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів (підвідомча Державній міграційній службі України)» [440].

Водночас, проведена в Україні широкомасштабна адміністративна реформа надала усім міністерствам, у т.ч. Міністерству внутрішніх справ України, суто організаційні функції, які полягають у формуванні ними державної політики для тих центральних органів виконавчої влади, що спрямовуються та координуються Кабінетом Міністрів України через відповідного члена уряду – міністра. Міністерство внутрішніх справ України на тепер не має тих компетенцій, що надавали б їй можливість бути віднесеним до системи органів охорони правопорядку, адже, якщо погодитися з протилежним, тоді доведеться віднести до цієї системи і сам Кабінет Міністрів України, що, звісно, є невірним.

Слід також наголосити на ще одній спірній позиції деяких авторів (М. В. Руденко, О. П. Шайтуро), які доволі сумнівно припускають, що «органи охорони правопорядку не повинні набувати статусу (чи окремих ознак) військового формування, обґрунтовуючи це положеннями частини четвертої

статті 17 Конституції України, яке містить пряму заборону використання Збройних Сил УкраїнÏи, а також інших військових формувань в обмеженні прав і свобод громадян». Саме тому, дослідники наголошують, що «з цих причин не можуть бути віднесені до органів правопорядку такі органи як, наприклад, Національна гвардія України, органи цивільного захисту та інші» [482, с. 160].

Уважаємо, що в цьому контексті не слід бути так категоричними, оскільки доктриною конституційного права вже давно визначено, що «положення частини четвертої статті 17 Конституції стосуються одного із загальних принципів конституційного ладу України» [303, с. 80], що полягає у тому, що «Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності» [201, с. 63].

Загалом, вищезазначена позиція М. В. Руденка та О. П. Шайтуро навіть виглядає дещо дивною, оскільки в чому, все ж таки, є одностайними більшість науковців (М. В. Афанасьєва, В. О. Боняк, В. Я. Тацій [530, с. 5], Н. М. Ярмиш та інші), так це в тому, що однією з основних ознак органів охорони правопорядку є наявність у їх складі силових і озброєних підрозділів, особовий склад яких уповноважений застосовувати державний примус, у т.ч. з використанням зброї. При цьому В. Я. Тацій відзначає, що діяльність таких органів безпосередньо пов’язана з обмеженням конституційних прав людини, втручанням у сферу приватності, застосуванням заходів примусу [526], а В. О. Боняк відзначила, що органи охорони правопорядку є утвореними державою відповідно до конституційно-правових засад, структурно відокремленими й юридично оформленими та, як правило, мають у своїй структурі військові підрозділи, співробітники яких уповноважені застосовувати легальний примус (включаючи вогнепальну зброю) [57, с. 103]. М. В. Афанасьєва також зауважила, що для органів охорони правопорядку, на відміну від інших державних органів, є характерними (а) правоохоронна функція (як основна), що спрямовується на захист прав і свобод людини,

громадської та національної безпеки, охорони правопорядку, (б) у зв'язку з чим такі органи мають право легального застосувати примус і (в) мають у своєму складі озброєні формування [202, с. 225]. Дотримується такої ж позиції П. І. Хамула підкреслюючи, що «особливості статусу цих органів зумовлює право легального застосування примусу» [572, с. 10].

Простим прикладом у цьому є Держприкордонслужба, яка, на слушну думку В. І. Курила і О. В. Ільченка: «забезпечує правопорядок на державному кордоні, у прикордонній та у виключній (морській) економічній зоні України, а її уповноважені особи в разі необхідності та з метою забезпечення дотримання законодавства про державний кордон України застосовують до фізичних і юридичних осіб заходи державного примусу» [244, с. 25].

На наше переконання, таку ознаку як *«наявність права застосовувати в інтересах забезпечення правопорядку зброю, спеціальні засоби та заходи фізичного впливу»* варто вважати однією з ключових під час визначення приналежності певної державної інституції до органів охорони правопорядку. Проте, тут варто говорити про те, що, як слушно відзначає Ю. П. Жванко: «озброєння органів, які забезпечують правопорядок, має відрізнятися від військового і, перш за все, за ступенем вражаючої сили» [135, с. 128].

Вказана ознака (окрім інших вищезазначених) служить підґрунтям щодо включення до структури органів охорони правопорядку Служби судової охорони – новоутвореного державного органу, що підконтрольний Державній судовій адміністрації України та підзвітний Вищій раді правосуддя. Нормативним підґрунтям створення Служби судової охорони послужило доповнення Закону України «Про судоустрій і статус суддів» новою главою 4 (відповідно до Закону України від 12.07.2018 № 2509-VIII «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у зв'язку з прийняттям Закону України «Про Вищий антикорупційний суд»), якою визначено, що цей державний орган призначений для охорони приміщень судів, органів та установ системи правосуддя, підтримання громадського порядку в судах, припинення проявів неповаги до суду, а також виконання функцій із забезпечення особистої

безпеки працівників суду, суддів і членів їхніх сімей, учасників судового процесу. При цьому, згідно з пунктом 10 частини другої статті 162 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Службі судової охорони та її співробітникам надано право застосовувати зброю, спеціальні засоби та заходи фізичного впливу у випадках і порядку, що визначені Законами України «Про Національну поліцію» та «Про охоронну діяльність».

Ще одним «недооціненим» державним органом, діяльність якого сміливо можна розцінювати як таку, що забезпечує охорону правопорядку, хоча у специфічній для нього сфері – в інформаційному просторі, є Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України. Не зважаючи на те, що сьогодні інформація вже стала тою зброєю, яка має суттєву відмінність від класичного розуміння, проте вона спроможна вразити не тільки свідомість людини чи групи людей, але й може мати суттєві наслідки для суверенітету держави [278, с. 123], а інформаційна зброя, на слушну позицію В. Г. Пилипчука та О. П. Дзьобаня, «підриває традиційну роль державних кордонів, роблячи їх технологічно проникними» [386, с. 111]. Як відзначають О. Г. Даніл'ян, О. П. Дзьобань і М. І. Панов, «основною метою інформаційної політики нашої держави є захист інформаційного суверенітету України (особливо захист національного інформаційного простору з інформаційними ресурсом і систем формування масової суспільної свідомості) в сучасних умовах інтернаціоналізації й глобалізації процесів в інформаційній сфері» [346, с. 34]. Умисне ж захоплення (з метою подальшого використання на свою користь) інформаційного простору (чи значного його сегменту) певної держави або групи держав називається інформаційною експансією – явищем, що за нинішніх умов є негативним прикладом існування загроз національній інформаційній безпеці [489, с. 54]. Недарма паспортом спеціальності 21.07.05 «службово-бойова діяльність сил охорони правопорядку» відзначено (як один із напрямків) дослідження «правових основ розробки і застосування зброї маніпуляційного й інформаційно-психологічного впливу», яка, звісно, завдає значну шкоду правопорядку.

Варто відзначити, що Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України чомусь не відноситься до органів охорони правопорядку, хоча нинішнє суспільство у значній мірі залежне від незмінного функціонування сучасних інформаційних технологій. Комп'ютери використовуються, між іншим, для контролю та управлінням підприємствами, підтримки авіації, постачання енергії, води, або надання різних видів телекомунікаційних послуг. Усе це підтверджує, що комп'ютерні зловживання стають все більшою загрозою не тільки для національної безпеки, критично важливих національних інфраструктур (таких як водо- та енергопостачання), фінансового сектору (шпигунство, розголошення комерційної таємниці), але й цілого суспільства [655, s. 9]. Саме Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України як військове формування та державний орган наділена повноваженнями протидіяти і таким загрозам, а також, згідно з однойменним Законом України від 23.02.2006 № 3475-IV [428], зокрема, зобов'язана забезпечувати охорону засобів урядового і спеціального зв'язку, комплексів, об'єктів, систем, приміщень, мереж, ключових документів до засобів криптографічного захисту інформації, а її військовослужбовці мають право застосовувати зброю на підставах і в порядку, що передбачені Законом України «Про Національну поліцію» і статутами Збройних Сил України (для захисту кореспонденції, споруд, приміщень і транспортних засобів, де вона зберігається, а також від будь-яких протиправних посягань).

Таким чином, проведений аналіз наукових поглядів і відповідних законодавчих конструкцій щодо досліджуваної теми, дає підстави дійти висновку, що ознаки, які дають змогу визначити місце відповідного державного органу у структурі органів охорони правопорядку, варто визначати з огляду на визначені в законодавстві України завдання цих органів, а також надані правоохоронні повноваження. Крім того, реформуючи такі органи «необхідно враховувати доцільність чіткого нормативного визначення їх адміністративно-правового статусу» [491, с. 15], адже, як слушно наголосив О. В. Тарасов, «саме правовий статус відображає специфіку суб'єкта права» [524, с. 114].

На мою думку, основними законодавчими ознаками органів охорони правопорядку є:

– забезпечення недопущення посягань на територіальну цілісність держави, а також дій, спрямованих на зміну чи повалення конституційного ладу, або захоплення державної влади;

– охорона громадського порядку, а також забезпечення громадської безпеки, особистої безпеки громадян, охорона їх життя, прав і свобод та власності від протиправних посягань;

– охорона військових та інших об'єктів державного значення, військових і спеціальних вантажів, дипломатичних і консульських установ;

– наявність статусу військового формування або ознак такого формування;

– право застосовувати в інтересах забезпечення правопорядку за компетенцією зброю, спеціальні засоби та заходи фізичного впливу в порядку, спосіб і випадках, що визначені законодавством України;

– здійснення заходів щодо припинення організованої злочинності, диверсій, тероризму, а також ліквідації незаконних збройних формувань;

– спроможність оперативно реагувати на раптово виникаючі завдання, у т.ч. через підрозділи спеціального реагування.

За нинішньої структури державних органів охорони правопорядку до її системи відносяться:

– *Національна поліція України* як державний орган, що забезпечує публічну безпеку і порядок, охорону прав і свобод людини, інтересів держави і суспільства, а також протидії злочинності та надання допомоги, тим хто її потребує;

– *Державна прикордонна служба України* як державний орган, що забезпечує недоторканність державного кордону й охорону суверенних прав України в її прилеглій зоні та виключній (морській) економічній зоні, а також координує діяльність у цій сфері відповідних військових формувань, правоохоронних органів і контрольних служб;

– *Національна гвардія України* як державний орган, що забезпечує громадську безпеку, охорону громадського порядку, захист й охорону життя, прав, свобод, законних інтересів людини, суспільства та держави від протиправних посягань, а також у взаємодії з органами – державну безпеку і захист державного кордону, припинення діяльності терористичних організацій, незаконних воєнізованих чи збройних формувань (груп), злочинних організацій;

– *Служба безпеки України* як державний орган, що забезпечує захист державного суверенітету, територіальної цілісності, конституційного ладу, економічного, науково-технічного й оборонного потенціалу України, законних інтересів держави і прав громадян від посягань з боку окремих організацій, груп (осіб), розвідувально-підривної діяльності іноземних спецслужб, а також охорони державної таємниці;

– *Державна служба України з надзвичайних ситуацій* як державний орган, що забезпечує цивільний захист, захист населення і територій від надзвичайних ситуацій і запобігає їх виникненню, ліквідує наслідки надзвичайних ситуацій (пожеж, аварій тощо), а також гідрометеорологічну діяльність;

– *Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України* як державний орган, що забезпечує охорону та захист національних інтересів держави в інформаційній сфері;

– *Служба судової охорони* як державний орган, що забезпечує охорону приміщень судів, органів та установ системи правосуддя, особисту безпеку працівників суду, суддів і членів їхніх сімей, учасників судового процесу, а також підтримує громадський порядок у судах і припиняє прояви неповаги до суду;

– *Національне антикорупційне бюро України* як державний орган, що забезпечує протидію кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці;

– *Управління державної охорони* як державний орган, що забезпечує безпеку вищих посадових осіб України та іноземних держав, керівників міжнародних організацій, які перебувають на території України, а також охорону адміністративних будівель і об`єктів органів державної влади України;

– *Військова служба правопорядку у Збройних Силах України* як державний орган, що забезпечує військову дисципліну і правопорядок серед військовослужбовців Збройних Сил України, запобігає і припиняє злочини та інші правопорушення у Збройних Силах України;

– *Державна кримінально-виконавча служба України* як державний орган, що забезпечує правопорядок, додержання правил внутрішнього розпорядку та вимог режиму в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах і на прилеглих до них територіях.

Визначивши загальну структуру органів охорони правопорядку, а також з'ясувавши, що Держприкордонслужба займає чільне місце серед цих органів, наголосимо, що у кожній з вищенаведених позицій авторів безумовно зазначалось, що прикордонне відомство як державна інституція є органом охорони правопорядку. Зрештою, в жодного з них не виникало сумнівів щодо сфери діяльності, в якій цей орган забезпечує правопорядок. «Безумовно, – наголошує В. Л. Зьолка, – головним суб'єктом забезпечення правопорядку у сфері охорони державного кордону є Держприкордонслужба» [159, с. 359]. Так само відзначає й О. В. Ільченко, що «правоохоронна діяльність Держприкордонслужби забезпечує правопорядок на державному кордоні, у прикордонні та у виключній (морській) економічній зоні України» [164, с. 11]. Визнає Держприкордонслужбу органом охорони правопорядку і Н. А. Орловська, називаючи при цьому її «спеціальним суб'єктом, який здійснює специфічний комплекс спеціально-кримінологічних заходів запобігання злочинності» [366, с. 204]. Проте, на чому ж ґрунтується така впевненість авторів?

Як вже зазначалося вище, Конституцією України (частина третя статті 17) безпосередньо та доволі чітко закріплено вимогу щодо забезпечення

прикордонної безпеки нашої держави, що випливає із законодавчої конструкції, яка відзначає, що «забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи України, організація і порядок діяльності яких визначаються законом».

Крім того, із змісту цього ж положення також чітко випливає розуміння того, що виконання обов'язку із здійснення зазначеної діяльності відбувається виключно через військові формування і правоохоронні органи, проте вони повинні відповідати цьому, тобто законодавчо й організаційно уповноважені забезпечувати прикордонну безпеку України.

Як слушно зауважено В. В. Березенком, є закономірним, що у наведеній статті 17 Конституції України частина третя викладена у логічній послідовності, поряд з іншими частинами [43, с. 84]:

– частина друга стосується обов'язку Збройних Сил України обороняти державу та захищати її територіальну цілісність, суверенітет і недоторканність;

– частина четверта стосується, як уже відзначалося раніше, заборони застосування військових формувань для обмеження прав і свобод громадян з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності;

– частина п'ята стосується державних гарантій щодо забезпечення соціального захисту військовослужбовців, а також членів їхніх сімей;

– частина шоста стосується заборони створення і функціонування на території України будь-яких не передбачених законом збройних формувань;

– зрештою, частина сьома стосується заборони розташування на території України іноземних військових баз.

При цьому, положення частини першої статті 17 Конституції України, підкреслюють особливий (до певної міри узагальнюючий) характер, значимість для всього Українського народу, держави та її кордонів [43, с. 84].

Таким чином, «захист державного кордону держави є невід'ємною складовою загальнодержавної системи забезпечення національної безпеки

України та передбачає собою скоординовану діяльність правоохоронних органів і військових формувань держави, порядок та організація діяльності яких визначаються виключно законом. Така діяльність провадиться в межах наданих цим інституціям повноважень шляхом вжиття комплексу політичних, організаційно-правових, прикордонних, міграційних, військових, економічних, розвідувальних, дипломатичних, контррозвідувальних, оперативно-розшукових, екологічних, санітарно-карантинних, природоохоронних, технічних та інших заходів» [203, с. 126].

Відповідно до абзацу чотирнадцятого частини першої статті 1 Закону України «Про оборону України» військовим формуванням визнається сукупність військових частин і з'єднань, органів їх управління, які утворюються відповідно до законодавства України та комплектуються військовослужбовцями, призначені для оборони України, захисту її територіальної цілісності, суверенітету, недоторканності, державної незалежності й національних інтересів [458].

Хоча, Держприкордонслужбу згідно з профільним Законом України «Про Державну прикордонну службу України» [427] визнано правоохоронним органом спеціального призначення, однак їй також притаманні всі вищезазначені ознаки, що характеризують її також і як військове формування. Також, Стратегією національної безпеки України, ухвалено Указом Президента України від 26.05.2015 № 287/2015, на державному рівні бачення щодо інституційної форми Держприкордонслужби в подальшій перспективі дещо інші та передбачають позбавлення її статусу правоохоронного органу та наділення її (в процесі подальшого реформування) статусом військового формування, що «має забезпечити ефективну реалізацію політики безпеки у сфері захисту та охорони державного кордону України, а також охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні, у т.ч. шляхом створення системи інтегрованого управління безпекою державного кордону України, удосконалення інформаційної, оперативної, технічної,

фізичної складових, упровадження сучасних систем контролю, створення належно оснащених мобільних прикордонних загонів» [464].

У вітчизняній доктрині також існують особливі погляди щодо переосмислення статусу Держприкордонслужби. Зокрема, А. М. Притула пропонує визнати її збройним формуванням спеціального призначення з правоохоронними функціями та з підпорядкуванням Головнокомандувачу Збройних Сил України [410, с. 49]. Змістовно схожої позиції дотримується І. Ф. Корж зазначаючи, що «є необхідним законодавче корегування (уточнення) правового статусу Адміністрації Держприкордонслужби трансформувавши її з нині існуючого статусу центрального органу виконавчої влади у центральний орган управління Держприкордонслужби, за аналогією з правовим статусом Управління державної охорони та Служби безпеки України» [206].

Низка дослідників дотримується зовсім інших точок зору та пропонують «здійснити остаточний перехід Держприкордонслужби від військової структури до правоохоронного органу спеціального призначення» [486, с. 79], або навіть «становлення Держприкордонслужби як сучасного відомства поліцейського типу, діяльність якого ґрунтуватиметься на базових стандартах передових поліцейських прикордонних відомств Європи» [163, с. 200].

С. П. Пономарьов відстоює позицію навіть про «закріплення за керівниками Головних управлінь Національної поліції в областях щодо координації дій усіх територіальних органів виконавчої влади, що належать до сфери управління МВС України, у т.ч. органів охорони державного кордону» [403, с. 302].

Досить суперечливу позицію щодо цього питання має Ю. О. Загуменна, яка наполягаючи на переході від спрямування й координації діяльності Держприкордонслужби Міністром внутрішніх справ та подальшого включення цієї служби до складу Міністерства внутрішніх справ України [142, с. 212], в цій же самій своїй праці наводить аргументи щодо недоцільності передання підрозділів Держприкордонслужби до структури органів внутрішніх справ. По-перше, це суперечить основним Положенням Концепції розвитку системи

Міністерства внутрішніх справ, в якій йдеться про звільнення органів внутрішніх справ від деяких невластивих їм функцій; по-друге, діяльність підрозділів Держприкордонслужби, з одного боку, пройшла перевірку часом і показала позитивні результати, з іншого ж – ці підрозділи мають відповідні практичні напрацювання з підготовки персоналу та спеціалізовані навчальні заклади зі своєю матеріально-технічною базою [142, с. 106].

Г. О. Пономаренко [402, с. 28] і Ю. В. Нікітін [351, с. 224] також пропонують вирішити питання щодо остаточного входження Держприкордонслужби до складу Міністерства внутрішніх справ України, хоча, як слушно зауважив професор В. Я. Настюк, з цим можна посперечатись [339, с. 278].

Проведене мною опитування 412 прикордонників і 117 поліцейських показало, що 97,2% респондентів уважають за недоцільне здійснювати повне поглинання Держприкордонслужби до системи органів внутрішніх справ, а 78,5% з них пропонують вивести Держприкордонслужбу з-під координації Міністра внутрішніх справ України, повернувши попередній статус підпорядкування Президенту України. При цьому, три респондента (0,6%) запропонували внести відповідні зміни до законодавства України, якими визначити загальну координацію діяльності Держприкордонслужби безпосередньо за Прем’єр-міністром України.

Наразі ж Держприкордонслужба на рівні закону все ще залишається правоохоронним органом спеціального призначення як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ. Проте, як зауважує В. І. Курило: «на сучасному етапі розвитку нашої країни залишається невирішеною низка проблем і питань у прикордонній сфері, зокрема щодо реалізації Держприкордонслужбою правового статусу як правоохоронного органу» [244, с. 81].

Загалом, в Україні є доволі розгалужена система правоохоронних органів. Відповідно до чинного законодавства, сюди відносяться органи

прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, Держприкордонслужба тощо [245, с. 89]. Однак, цей перелік не є вичерпним, а законодавче визначення «правоохоронний орган», незважаючи на повсякчасне його зазначення у великій кількості нормативно-правових актів, відсутнє, як відсутній і відповідний перелік цих органів. Як у нормативно-правових актах відсутні визначення понять «правоохоронні функції», «правозастосовні функції», так і в юридичній літературі немає єдиного підходу до їх визначення. Науковці не мають єдиної концепції щодо критеріїв ідентифікації цих органів [523, с. 102]. Тому і питання щодо приналежності певного органу до числа правоохоронних залишається досить спірним. В. Я. Тацій відзначив, що поняття «правоохоронні органи» є одним із найбільш невизначених в українському правознавстві, внутрішньо суперечливим і надмірним за обсягом, а наука адміністративного права до правоохоронних органів відносить від 17 до 80 міністерств, відомств і організацій [529, с. 3, 4]. Зрештою, «так чи інакше, правоохоронна функція властива діяльності всіх органів державної влади та інших як державних, так і недержавних, органів та організацій, які реалізуючи свою компетенцію в різноманітних сферах, повинні дотримуватись правопорядку, забезпечувати охорону (захист) прав і свобод громадян» [580, с. 21].

Відповідно до статті 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» до правоохоронних органів відносяться органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції. В інших законодавчих актах розкриття правоохоронного органу здійснюється через окреслення характеру здійснюваних ним завдань. Так, відповідно до статті 1 Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави»,

правоохоронними органами визнаються державні органи, що згідно із законодавством здійснюють правоохоронні чи правозастосовні функції. У статті 1 Закону України «Про основи національної безпеки України» визначається, що правоохоронні органи – це органи державної влади, на які Конституцією та законами покладено здійснення правоохоронних функцій. Схожої позиції притримується В. І. Осадчий відзначаючи, що відповідно до вимог Конституції України, правоохоронні органи покликані охороняти право людини, що є їх основним завданням. Реалізація цього завдання правоохоронними органами і є правоохоронною діяльністю [372, с. 6]. О. М. Бандурка зазначає, що «правоохоронні органи – функціонуючі в суспільстві та державі установи та організації, основним завданням діяльності яких є забезпечення законності, боротьби зі злочинністю та іншими правопорушеннями» [521, с. 6].

С. Я. Лихова свого часу визнала правоохоронні органи як «систему органів, уповноважених державою здійснювати нагляд і контроль за точним і неухильним додержанням законів усіма громадянами, посадовими особами, підприємствами, установами та організаціями, забезпечувати правопорядок, застосовувати засоби державного примусу до правопорушників» [291, с. 74]. Ю. С. Шемшученко вважає правоохоронні органи тими органами, що «наділені державою компетенцією щодо охорони урегульованих правом громадських відносин» [621, с. 513], а О. М. Царенко до таких компетенцій відносить «захист прав і свобод людини, інтересів держави і суспільства, забезпечення попередження та припинення правопорушень, застосування державного примусу» [576, с. 25].

Ю. О. Загуменна визначила, що правоохоронні органи є «спеціально уповноваженими державними органами, що забезпечують (відповідно до своєї компетенції) дотримання та реалізацію прав і свобод громадян, законності та правопорядку із додержанням встановлених законом правил і процедур» [143, с. 149], а деякі вважають, що ними є «юрисдикційні органи, уповноважені державою виконувати в установленому законом порядку функції або завдання з

охорони прав, охорони правопорядку, розслідування або запобігання порушенням прав, відновлення порушеного права, захист національної (державної) безпеки, підтримання правопорядку, забезпечення стану законності» [111, с. 7]. Більш того, є навіть такі науковці, які, окрім державних інституцій, відносять до правоохоронних органів і громадські організації [291, с. 76; 371, с. 101; 495, с. 28].

З аналізу вищенаведених прикладів розуміння правоохоронної діяльності, постає питання щодо обґрунтованості віднесення до правоохоронних органів тих, які виконують правозастосовні чи контрольні функції, а також громадських організацій (наприклад, профспілки та ін.). Крім того, навряд чи, як справедливо зауважує М. В. Афанасьєва, «здійснення правоохоронної функції» як критерій виділення правоохоронних органів може бути результативно використаний, оскільки такі функції в тій або іншій мірі притаманні майже всім державним органам, насамперед, органам виконавчої влади» [202, с. 224]. Більш того, як зауважує В. Я. Тацій, «в широкому тлумаченні під правоохоронними органами фактично можна розуміти всі органи виконавчої влади» [526].

Отже, ситуація, яка склалася на законодавчому рівні щодо визначення відповідного понятійного апарату в системі правоохоронних органів, висвітлила проблему, що має комплексний характер. Розв’язання цієї проблеми вимагає формування оновленої правової основи як щодо організації, так і діяльності відповідних державних інституцій, уповноважених забезпечувати правопорядок в державі. У цьому контексті ми цілковито підтримуємо позицію М. В. Афанасьєвої щодо необхідності відмови (на законодавчому й правозастосовному рівнях) від терміну «правоохоронний орган» і здійснити поділ системи відповідних державних органів залежно від їх функціоналу та призначення, що й виступатиме критерієм для виокремлення їх певних класифікаційних груп: *органи охорони правопорядку* (про які ми вже вели мову вище – Ю.К.), а також *контрольно-наглядові органи виконавчої влади*, до яких, зокрема, можна віднести певні державні інспекції, основні повноваження яких

спрямовані на здійснення контролю за дотриманням законодавства України у певній сфері державного управління, а правоохоронна складова для них не є основною, а тільки допоміжною [202, с. 225].

Зазначене, звісно, стосується й Держприкордонслужби, адже, як вже відзначалося, сам законодавець визначив дуалістичну інституційну форму цього державного органу (правоохоронного органу та військового формування). Так, як зауважує А. М. Притула, Держприкордонслужба з урахуванням положень Законів України «Про Державну прикордонну службу України» та «Про національну безпеку України» віднесена і до сил безпеки (сили безпеки – правоохоронні та розвідувальні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, сили цивільного захисту та інші органи, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення національної безпеки України), і до сил оборони (сили оборони – Збройні Сили України, а також інші утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення оборони держави) [410, с. 40–41]. Такий поділ є неминучим, оскільки військова та правоохоронна складові є різними по змісту, але варто пам’ятати, що розвиваючи військову складову відповідного органу охорони правопорядку, не слід забувати про її правоохоронні функції. Наразі ж, як слушно зауважує В. І. Шакун, «в аспекті проблеми посилення обороноздатності держави майже поза увагою влади залишилася не менш важлива проблема – забезпечення правопорядку. Функція забезпечення правопорядку фактично нівельована і більшістю населення сприймається як охорона влади» [600, с. 11].

Проте, закріплення на законодавчому рівні за Держприкордонслужбою статусу *«органу охорони правопорядку»*, на мою думку, дасть змогу зрозуміти, що ця інституція у своєму функціоналі охоплює завдання як правоохоронного органу, так і військового формування, а відповідно здійснення її розвитку в обох цих напрямках може бути більш комплексним.

Більш того, на початку 2019 року набрав чинності схвалений 06 грудня 2018 року Верховною Радою України Закон України № 2641-VIII «Про прилеглу зону України», перехідними положеннями якого також внесено певні зміни до Закону України «Про Державну прикордонну службу України», що доповнили основні завдання прикордонного відомства, передбачені статтею 1 та довгі роки незмінні, новим завданням – охорона суверенних прав України в її прилеглій зоні. Крім того, якщо раніше назва статті 21 Закону звучала як *«Застосування сили під час охорони державного кордону та суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні»*, то після набрання чинності Законом України «Про прилеглу зону України» вона піддалася суттєвим змінам та отримала таке формулювання *«Застосування фізичної сили, спеціальних засобів, зброї та бойової техніки особовим складом Державної прикордонної служби України»*. Окрім цього, стаття 21 також отримала важливого змістовного корегування, результат якого, на наше переконання, слід розцінювати як додатковий аргумент на користь визнання Держприкордонслужби органом охорони правопорядку, оскільки Законом було закріплено додаткові та доволі чіткі підстави для застосування зброї кораблів і катерів Морської охорони Держприкордонслужби, у т.ч. з попередженням і без нього.

У цьому контексті вважаємо доволі дискусійною позицію В. І. Курила та О. В. Ільченка, які стверджують, що «Держприкордонслужба забезпечує правопорядок на державному кордоні, у прикордонній та у виключній (морській) економічній зоні України шляхом застосування до правопорушників заходів державного примусу з метою забезпечення дотримання норм чинного законодавства про державний кордон України» [244, с. 81]. Насамперед, не зовсім зрозуміло, що автори мали на увазі під час окреслення цієї позиції та застосовуючи категорію «прикордонна зона». Можливо, автори мали на увазі «контрольований прикордонний район», або ж «зону прикордонного контролю», які за своїм змістом мають зовсім різні значення. По-друге, як мною вже відзначалося, забезпечення правопорядку не обмежується лише

шляхом застосування заходів державного примусу, але й іншими правовими засобами. По-третє, позиція авторів не узгоджується з вимогами чинного законодавства України.

Виходячи з положень статті 1 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» та частини шостої статті 18 Закону України «Про національну безпеку України», а також враховуючи, що «правове регулювання та організація діяльності Держприкордонслужби мають свою специфіку, яка обумовлюється конституційними положеннями про те, що однією з головних функцій держави є забезпечення захисту суверенітету, територіальної цілісності, недоторканності кордонів» [301, с. 270], на сьогоднішній день законодавчо Держприкордонслужба наділена своїм спеціальним завданням – забезпечення безпеки державного кордону України й охорони суверенних прав держави у її виключній (морській) економічній і прилеглій зонах. Однак, не слід забувати, що окрім визначених завдань вищезазначеними законами України на Держприкордонслужбу покладено й певні обов'язками, які є значно ширшими за ці завдання.

Так, в контексті забезпечення правопорядку, відповідно до положень статті 19 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» прикордонне відомство зобов'язане, зокрема:

припиняти будь-які спроби незаконної зміни проходження лінії державного кордону України;

організовувати запобігання кримінальним й адміністративним правопорушенням, протидію яким законодавством віднесено до компетенції Держприкордонслужби, їх виявлення та припинення, здійснювати провадження у справах про адміністративні правопорушення згідно із законами;

здійснювати прикордонний контроль і пропуск в установленому порядку осіб, транспортних засобів, вантажів, а також реєстрацію іноземців та осіб без громадянства та їх паспортних документів у пунктах пропуску через державний кордон та у контрольних пунктах в'їзду-виїзду;

здійснювати фіксацію біометричних даних іноземців та осіб без громадянства під час здійснення прикордонного контролю в пунктах пропуску через державний кордон та у контрольних пунктах в'їзду-виїзду;

здійснювати перевірку засобів автомобільного та залізничного транспорту, що в'їжджають в Україну, та вантажів радіаційного контролю задля виявлення перевищення допустимого рівня іонізуючого випромінювання;

запобігати та не допускати перетинання державного кордону України особами, яким згідно із законодавством не дозволяється в'їзд в Україну або яких тимчасово обмежено у праві виїзду з України;

виявляти причини та умови, що призводять до порушень законодавства про державний кордон України, вжиття в межах своєї компетенції заходів щодо їх усунення;

здійснювати розвідувальну, інформаційно-аналітичну й оперативно-розшукову діяльності, а також здійснювати контррозвідувальні заходи в інтересах забезпечення захисту державного кордону України;

контроль за дотриманням прикордонного режиму, а також встановлювати та контролювати режим у пунктах пропуску через державний кордон України та режимні правила в контрольних пунктах в'їзду-виїзду;

охороняти, конвоювати та тримати затриманих осіб і плавзасоби до моменту їх передачі органам прикордонної охорони або іншим уповноваженим органам суміжної держави, іншим правоохоронним органам України або суду;

протидіяти і запобігати корупційним діянням та злочинам у сфері службової діяльності особового складу Держприкордонслужби [427].

Звісно, що це не всі передбачені законом функції Держприкордонслужби, реалізація яких покликана забезпечити правопорядок у прикордонній сфері, однак навіть наведені функції, яскраво свідчать про те, що Держприкордонслужба як орган охорони правопорядку наділена більш ширшим спектром специфічної для неї діяльності, ніж визначена їй як основне завдання у формі «забезпечення безпеки державного кордону України й охорони суверенних прав держави у її виключній (морській) економічній і

прилеглій зонах». На наше переконання, увесь визначений законодавством України функціонал Держприкордонслужби варто об'єднати під формулюванням «прикордонна сфера», що чітко визначатиме основне спрямування того простору (частини) правовідносин, на який поширюється або може поширюватися законодавство України про державний кордон.

Саме у вказаній сфері діяльності Держприкордонслужба впливатиме на ті «події, прояви або явища, що несуть велику суспільну шкоду й потенційно загрожують не тільки окремим інтересам людини та суспільства, але й в окремих випадках нестимуть загрозу його нормальному існуванню взагалі», щодо яких веде мову В. І. Лазутко [282, с. 358–359], як про об'єкти діяльності відповідних органів охорони правопорядку.

Підводячи попередні підсумки варто відзначити, що проведений аналіз дає змогу зробити висновок, що Держприкордонслужба є органом охорони правопорядку та основною державною інституцією у спеціально визначеній для неї сфері діяльності – прикордонній.

При цьому, під час забезпечення правопорядку в прикордонній сфері, а відповідно і прикордонної безпеки України, необхідними є скоординовані дії не лише Держприкордонслужби та інших органів охорони правопорядку, але й усіх гілок влади, зусилля яких мають спрямовуватися на докорінну зміну криміногенної ситуації в державі, створення умов для ефективної протидії антигромадським проявам, невідворотності настання відповідальності за вчинені протиправні діяння, а також надійний захист конституційних прав і свобод громадян, інтересів українського суспільства і держави.

Висновки до розділу 1

1. Державний кордон має властивість чітко розділяти сусідні регіони і покликаний бути певним бар'єром, він відгороджує жителів відповідної держави від загроз, що йдуть з-за них, які, в свою чергу, мають здебільшого негативний характер. Звідси, уявлення про кордон нерозривно пов'язується з

поняттям національної безпеки та необхідністю використанням для її забезпечення відповідного державного апарату. Незахищеність державного кордону утворює передумови для руйнування правопорядку як ззовні – шляхом безперешкодного потрапляння на територію держави тих негативних явищ, що чинять безпосередній вплив на упорядковані внутрішньодержавні відносини, так і зсередини – через безперешкодне незаконне переміщення тих позитивних внутрішньодержавних надбань суспільства за межі держави.

Відсутність належного правопорядку в прикордонній сфері чинить безпосередній негативний вплив на ефективність системи охорони державного кордону, призводить до нехтування правовими основами прикордонної безпеки держави, постійних незаконних перетинань державного кордону чи руйнування інших упорядкованих внутрішньодержавних відносин у прикордонній сфері.

2. Прикордонна сфера є соціальним простором (частиною прикордонних правовідносин), на який поширюється або може поширюватися певна галузь правового регулювання – законодавство України про державний кордон. Прикордонна сфера є тим об’єктом прикордонних правовідносин, з приводу чого виникають суб’єктивні права й юридичні обов’язки їх учасників, простіше кажучи, це те, заради чого ці правовідносини виникають.

Правопорядок в прикордонній сфері України – це режим соціального простору, врегульованого законодавством України про державний кордон, що покликаний забезпечити належний збалансований стан захищеності суспільних відносин від зовнішніх і внутрішніх загроз охоронюваним цим законодавством інтересам людини, суспільства й держави. Він є «наріжним каменем» міцного фундаменту прикордонної безпеки держави, адже якщо забезпечується прикордонна безпека, тоді існує належний правовий порядок, а якщо порушується правопорядок – порушуються відносини, що пов’язані з прикордонною безпекою. Такі категорії як «прикордонна безпека» і «правопорядок у прикордонній сфері» об’єднує соціальний простір правової захищеності людини, суспільства й держави, за якої органи охорони правопорядку і місцевого самоврядування, у тісній співпраці з громадськістю,

формують та охороняють фундаментальні основи суспільного буття держави шляхом створення системи умов для недопущення відповідних внутрішніх і зовнішніх загроз.

При цьому, прикордонна безпека держави є більш об'ємним концептом, ніж охорона державного кордону, оскільки включає у себе не тільки забезпечення недоторканності державного кордону, але й також забезпечення інтересів і потреб людини, суспільства, держави в прикордонній сфері, а серед напрямів діяльності уповноважених державних інституцій можна виділити забезпечення правопорядку в цій сфері та інші заходи, які спрямовані на забезпечення прикордонної безпеки держави.

3. Прикордонна є динамічною сферою і такою, що активно розвивається, йде постійний процес удосконалення нормативно-правових актів, які спричиняють її розвиток, утворення нових інститутів і підходи до правового регулювання. Режим цього соціального простору, що покликаний забезпечити належний стан захищеності суспільних відносин від зовнішніх і внутрішніх загроз охоронюваним цим законодавством інтересам людини, суспільства й держави, і становить собою правопорядок у прикордонній сфері.

Існуюча на сьогодні в Україні система правового регулювання прикордонної сфери носить розгорнутий характер і становить доволі значний масив законодавства. Нормативно-правове регулювання діяльності щодо забезпечення правопорядку в прикордонній сфері України передбачає собою:

по-перше, одночасне реагування на всі аспекти протиправної діяльності в прикордонній сфері, у т.ч. на кримінальні й адміністративні правопорушення, їх причини, усунення спричиненої шкоди тощо;

по-друге, вплив забезпечення правопорядку в згаданій сфері здійснюється засобами різних галузей права, проте базовою галуззю є адміністративне право;

по-третє, використання у ході такого впливу нормативно-правових актів різного рівня, включаючи Конституцію України, кодекси, закони та міжнародні договори України, інші нормативно-правові акти. До останніх слід віднести

акти Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, а також відомчі та міжвідомчі нормативно-правові акти, що видаються МВС, Адміністрацією Держприкордонслужби, іншими її органами (регіональні управління, органи охорони державного кордону та загони морської охорони);

по-четверте, законодавство України про державний кордон надто розгалужене, потребує впорядкування шляхом інкорпорації та консолідації, а також системності під час його удосконалення.

Вивчення проблеми правового регулювання прикордонної сфери повинно мати міжгалузевий характер, що сприяє більш повному та глибокому розкриттю закономірностей і механізмів порушення законодавства України про державний кордон, зближуючи галузеві поля. Тому, якщо комплексно розглядати проблему забезпечення правопорядку в прикордонній сфері, то слід вести мову про правове регулювання функціонування всієї цієї системи, що має бути спрямована на виявлення, усунення та недопущення вчинення правопорушень (як адміністративних, так і кримінальних).

4. Ознаки, які дають змогу визначити приналежність відповідної державної інституції до органу охорони правопорядку, варто визначати з огляду на визначені в законодавстві України завдання цих органів, а також надані правоохоронні повноваження, основними з яких є:

забезпечення недопущення посягань на територіальну цілісність держави, а також дій, спрямованих на зміну чи повалення конституційного ладу, або захоплення державної влади;

охорона громадського порядку, а також забезпечення громадської безпеки, особистої безпеки громадян, охорона їх життя, прав і свобод та власності від протиправних посягань;

охорона військових та інших об’єктів державного значення, військових і спеціальних вантажів, дипломатичних і консульських установ; наявність статусу військового формування або ознак такого формування;

право застосовувати в інтересах забезпечення правопорядку за компетенцією зброю, спеціальні засоби та заходи фізичного впливу в порядку, спосіб і випадках, що визначені законодавством України;

здійснення заходів щодо припинення організованої злочинності, диверсій, тероризму, а також ліквідації незаконних збройних формувань;

спроможність оперативно реагувати на раптово виникаючі завдання, у т.ч. через підрозділи спеціального реагування.

Систему державних органів охорони правопорядку становлять: Національна поліція України, Держприкордонслужба України, Національна гвардія України, Служба безпеки України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Служба судової охорони, Національне антикорупційне бюро України, Управління державної охорони України, Військова служба правопорядку у Збройних Силах України, Державна кримінально-виконавча служба України. Ознаки, які дають змогу визначити приналежність відповідної державної інституції до таких органів визначається з огляду на визначені в законодавстві України завдання цих інституцій, а також надані правоохоронні повноваження.

Держприкордонслужба відповідно до Закону України «Про Державну прикордонну службу України» є правоохоронним органом спеціального призначення, однак їй також притаманні всі ознаки, що характеризують її також і як військове формування. Проте ці два компоненти об'єднують у собі ознаки органу охорони правопорядку, що варто розцінювати як аргумент щодо змінити нормативно-врегульованого статусу Держприкордонслужби з правоохоронного органу спеціального призначення на орган охорони правопорядку в прикордонній сфері України.

Держприкордонслужба як орган охорони правопорядку наділена більш ширшим спектром специфічної для неї діяльності, ніж визначена їй як основне завдання – забезпечення безпеки державного кордону України й охорони суверенних прав держави у її виключній (морській) економічній і прилеглій

зонах. Увесь визначений законодавством України функціонал Держприкордонслужби варто об’єднувати формулюванням «прикордонна сфера», що чітко визначає основне спрямування того простору (частини) правовідносин, на який поширюється або може поширюватися законодавство України про державний кордон.

РОЗДІЛ 2
ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА ПРАВОПОРЯДОК В ПРИКОРДОННІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

2.1. Основні глобальні загрози прикордонній безпеці України

Глобалізація вносить суттєві корективи у традиційну уяву щодо міжнародних відносин і національної безпеки (невід'ємною складовою якої є прикордонна безпека держави), ролі та місця національних держав. При цьому процеси глобалізації є об'єктивними, вони мають загальносвітовий та неминучий характер, проникають і певним чином змінюють усі сфери суспільного життя, а країни, при цьому, прагнуть до сталого розвитку, стабільності та безпеки – основних глобальних пріоритетів людства [394, с. 124].

При цьому, в контексті цього дослідження, варто відзначити, що глобалізація спричиняє певне розмиття міждержавних кордонів, стимулює розвиток недержавних акторів на світовій арені, внаслідок чого суверенітет перестає бути виключною монополією національних урядів, особливо в економічній та інформаційній сферах [38, с. 70]. Проте, як зазначає Ю. О. Волошин, з одногу боку, глобалізація стирає державні кордони, нівелює державний суверенітет, а з іншого – зміцнення суверенітету є об'єктивною закономірністю розвитку держави на всіх етапах історичного розвитку держави [76, с. 382]. Інші ж дослідники відзначають, що глобалізація далека від скасування територіальних меж, вона їх лишень реструктуризує [649, p. 103]. Так І. М. Шопіна, поєднуючи категорії «глобалізація» та «транскордонність», зробила висновок, що вони пришвидшують процеси розвитку правових відносин [612, с. 37].

Зазначене вимагає нового погляду на глобалізаційні процеси, оскільки «концепція традиційного державного суверенітету базується на територіальній географії, адже для того щоб уряд забезпечував правопорядок через свою тотальну та виключну владу над певною територією, події мають відбуватися в рамках відповідного простору, а юрисдикція має точно розмежовуватися чітко визначеними територіальними кордонами, які держава точно може контролювати» [642, p. 28]. На зламі XX – XXI століть, періоду глобалізаційних змін у світі для кожної держави постало одне з ключових питань, як враховуючи ці процеси, варто розвиватися правовій політиці, щоб протидіяти протиправній діяльності, забезпечити національну безпеку, правопорядок і стабільний розвиток [235, с. 388].

С. Г. Стеценко і Л. О. Васечко, розглядаючи правові аспекти глобалізації, зробили висновок, що глобалізацією є «неперервний, об'єктивно існуючий, загальносвітовий процес, який охоплює всі без винятку сфери суспільного життя, всі процеси та явища, що відбуваються у світі, обумовлює виникнення взаємозв'язків та взаємозалежності між суб'єктами глобалізації, сприяє уніфікації регулювання таких взаємовідносин та може мати як позитивні, так і негативні наслідки» [514, с. 20]. Схожий підхід мають І. О. Гоша та Ю. О. Волошин, зауважуючи, що «глобалізація уявляється як складне багатоманітне явище, яке має характер тенденції, що завдає вплив на різні сторони людської діяльності. Розпочавшись в економічній сфері, глобалізація далася в знаки і в сфері права, поступово розширюючи свою дію з приватноправової сфери на публічно-правову» [101, с. 28].

В. О. Навроцький відзначає, що «існуючі глобалізаційні тенденції неоднозначно сприймаються в середині юристів-теоретиків, серед працівників правоохоронних органів, у колах, наближених до законодавця» [336, с. 142]. Це можна пояснити тим, що сприйняття глобалізації можливе у широкому і вузькому значеннях, а ставлення до глобалізації можна умовно виділити чотири напрями: позитивне ставлення до глобалізації, обґрунтування необхідності формування «світової держави», представників цього напряму прийнято

називати глобалістами. Інші поняття «антиглобалізм» – вкрай негативне ставлення до глобалізаційних процесів та їх наслідків; «скептичне ставлення» – заперечення глобалізації як такої або ж ствердження, що на сьогодні процеси глобалізації припинились і розпочались зворотні процеси [514, с. 116].

У цьому контексті слід відзначити позицію С. Я. Лихової, яка зауважує, що «основною рисою процесу глобалізації є його технічна природа і в цьому слід шукати позитивні риси цього процесу: Інтернет, інформаційні технології, науково-технічний прогрес тощо» [290, с. 45]. Поряд із безперечним розширенням можливостей сучасних глобальних комунікацій і відносин глобалізований світ генерує й низку небезпек та загроз, а особливо ці загрози й небезпеки актуалізуються для молодих незалежних суверенних держав, зокрема для України [385, с. 5]. Критично ставиться до вимог інтенсифікації і розвитку глобалізаційних процесів В. О. Навроцький, наголошуючи на їх «шкоді стабільності та системності вітчизняного законодавства» [336, с. 150], В. Ф. Антипенко на тому, що «глобалізація продукує криміногенність через дедалі більшу економічну поляризацію і соціальне розшарування на всіх рівнях» [16, с. 99], а Т. В. Мельничук відзначає, що «глобалізація несе в собі потужний криміногенний потенціал» [405, с. 138].

Проте, більшість науковців дотримуються четвертого з вищенаведених напрямів ставлення до глобалізації та слушно розглядають її як дуально-трансформаційне явище, що несе у собі як позитивні, так і негативні наслідки. Це обумовлено, як відмічають В. П. Зінченко та Е. Б. Моргунов, тим, що «ще з початку свого виникнення глобалізація перебуває в стані так званої динамічної рівноваги, тобто постійно супроводжується рівноцінними і рівноваговими явищами – еволюції, прогресу і революції (соціальної, економіко-виробничої, політико-правової, науково-технічної, державно-ідеологічної тощо), з одного боку, і регресу, деволюції – з іншого» [157, с. 5]. Саме тому, як наголосив М. Шимаі, під словом «глобалізація» слід розуміти сукупність таких процесів як транскордонні потоки товарів, послуг, капіталів, технологій, інформації та міжнародне пересування людей, і виникнення таких глобальних проблем як

деградація навколишнього середовища, зростання народонаселення, управління якими вимагає глобальної співпраці [654, p. 2].

Звісно ж це не всі проблеми, які може нести в собі глобалізація, однак держави повинні вживати всіх можливих заходів щодо недопущення або мінімізації їх негативного впливу, у т.ч. правовими засобами.

Як зауважує В. В. Голіна, сьогодні «глобалізація – світовий комунікативний процес, який залежно від його керованої спрямованості може мати геополітичні, військові, економічні, демографічні, соціальні, психологічні, а отже, і кримінологічні наслідки, що потребують адекватних різноманітних національних і міжнародних кримінологічних і кримінально-правових форм впливу на традиційні і нові прояви злочинності» [87, с. 423]. Тенденції, які відбуваються в формі злочинності, доказують, що характер розвитку і змін має більше значення, ніж ступінь розвитку і змін, тобто ті соціальні умови, за яких відбувається прогрес [601, с. 45].

Злочинність, як відмічала Н. А. Зелінська, глобалізується та становить реальну загрозу міжнародній і національній безпеці [155, с. 17]. Підтвердженням тому, що глобалізація завдає безпосередній вплив на правопорядок, стало також видання у 2010 році Управлінням ООН з наркотиків і злочинності (UNODC) звіту щодо оцінки загроз транснаціональної організованої злочинності під назвою «Глобалізація злочинності» [657]. Крім того, в рамках 13-го Конгресу ООН з попередження злочинності та кримінального правосуддя, що відбувся в період з 12 по 19 квітня 2015 року в м. Доха, відзначалося, що більшість благ глобалізації, зокрема «більш легкий і швидкий зв’язок, оперативне переміщення коштів, спрощення та здешевлення міжнародних поїздок, використовується злочинними групами з метою здійснення кримінальної діяльності, приховування джерел походження злочинних доходів та ухилення від правосуддя, у т.ч. шляхом використання прогалин і слабких місць у правових і регулюючих режимах» [543].

Тенденції глобалізації, як зауважує В. О. Туляков, «роблять світ та глобальний підхід до кримінально-правового аналізу більш відвертим» [545].

Проявляючись як проблема всесвітнього масштабу та утворюючи нові виклики для міжнародного й національного права, глобалізаційні процеси породжують негативні результати, які не можна не помітити та вони, на думку О. О. Житного «так чи інакше зачіпають суспільні відносини, які забезпечує, підтримує або захищає право» [137, с. 92], а також «змінюють суспільні відносини, які є предметом кримінально-правової охорони та кримінально-правового регулювання» [138, с. 45].

Саме тому, особливе значення у структурі негативних наслідків глобальних змін світу мають криміногенні й кримінологічно значущі наслідки глобалізації [36, с. 73–74], адже, за справедливим твердженням О. М. Костенка «з кожним днем стає очевидним той факт, що глобалізація сучасного життя людей є цілком закономірним процесом, причому глобалізуються не лише феномени добра, а й прояви зла» [211, с. 308].

Якщо розглядати злочинність у широкому сенсі слова, тоді легко можна констатувати, що вона завжди починається з території як одного з маркерів геополітики, адже «високий рівень злочинності підтримується й обмежується територіальністю» [85, с. 120], що виступає обов’язковою ознакою будь-якої держави, сферою дії її суверенітету. За таких умов глобальні загрози здебільшого мають транскордонний характер і зароджуються у прикордонному просторі або розповсюджуються через нього, утворюючи безпосередні й потенційні загрози прикордонній безпеці держав.

Глобалізація злочинності є нині головною тенденцією її кримінального розвитку, адже постійне зростання злочинних угруповань, що відрізняються кращою організацією, мають міжнародні зв’язки, володіють величезними фінансовими ресурсами, та створює нову загрозу стабільності і безпеки міжнародних систем [133, с. 292]. Г. П. Жаровська справедливо зауважує, що процеси глобалізації є причиною конвергенції загроз безпеці, а однією з їх характерних рис є поява поряд з національними державами нових гравців політичного процесу – транснаціональних, у т.ч. злочинних, організацій [132, с. 39]. Цим порушується баланс політичного впливу між традиційними

державами та новими, більш впливовими суб'єктами міжнародних правовідносин. Сьогодні ми маємо яскраві приклади посилення впливу транснаціональних корпорацій, неурядових організацій і неформальних об'єднань, які отримують все більший контроль як над політичними й економічними процесами, так і над громадською думкою. При цьому, такі організації схильні діяти поза державними кордонами та без урахування національних інтересів держав [247, с. 175].

О. Г. Кальман та І. О. Христич відзначали, що глобалізація злочинності є процесом інтенсивної криміналізації суспільних відносин і проявляється у розповсюдженні злочинності в світі на національному та міжнародному рівнях шляхом розмивання політико-правових кордонів й економічних ринків транснаціональними злочинними організаціями, які займаються торгівлею людьми, наркотиками, зброєю, відмиванням грошей, вчиненням комп'ютерних злочинів, терористичною діяльністю тощо [171, с. 42].

Варто розуміти, що глобалізація, яка виникла з огляду на усунення всіляких географічних і ментальних бар'єрів й обмежень, несе за собою не тільки різного роду можливості, але також і загрози. Породжуючись глобалізаційними процесами, вони зачіпають різні напрямки розвитку сучасного світу, такі як політична чи мілітарна сфери, або ж економічна, культурна чи суспільна. Не будуть винятком у цьому й прикордонні правовідносини.

Тому, під час дослідження забезпечення правопорядку в прикордонній сфері варто дослідити питання щодо визначення глобальних загроз, які безпосередньо впливають на прикордонну безпеку держави як збалансованого стану захищеності суспільних відносин у прикордонній сфері від зовнішніх і внутрішніх загроз охоронюваним законодавством про державний кордон інтересам людини, суспільства й держави. Оскільки, як відзначає О. О. Житний, «глобальні загрози (у т.ч. й виявлені на рівні міжнародного спілкування), які з'являються в ході всесвітньої економічної, політичної й культурної інтеграції й глобалізації, слід оперативно екстраполювати на сфери забезпечення

національних інтересів, прав та свобод громадян України, що дозволить організувати їх вчасний захист національним правом» [138, с. 51].

В сучасних умовах ми є свідками глибоких змін як політичних, суспільних, технологічних, так й інших. Зміни, що відбуваються у світі, глобалізація економічних процесів і явищ неминуче створює глобалізацію безпеки. Поява нових, невідомих до цього загроз, таких як, наприклад, поступове запровадження «прозорих кордонів», змушує до виявлення нового, так званого каталогу загроз прикордонній безпеці держави. Сьогодні стає більш помітним збільшення залежності між протиправною діяльністю у прикордонному просторі та системою технологічного забезпечення охорони державного кордону: транспортом, інформатизацією, телекомунікацією тощо. Усе це свідчить про характер змінюваних загроз прикордонній безпеці держави.

Варто відзначити, що науковою доктриною досі не визначено таких основних загроз, думки дослідників з цього приводу різняться, подекуди і кардинально, а правовий аспект цієї проблеми взагалі не піддавався розгляду.

Так, з політологічної точки зору Т. О. Брежнєва вважає, що «до глобальних загроз сьогодення відносяться: міжнародний тероризм, розповсюдження зброї масового ураження, регіональна нестабільність, вразливість інформаційних систем, унаслідок залежності від них, зрив забезпечення життєво важливими ресурсами тощо» [63, с. 186]. О. В. Губченко до основних глобальних загроз прикордонній безпеці відносить: військову агресію та розширення військових приготувань; активізації розвідувально-підривної діяльності; міжнародно-терористичні та інші протиправні (кримінальні) дії; нарощування політичного, економічного, інформаційного та іншого тиску держав в інтересах розширення свого впливу на прикордонні райони; розкрадання та контрабанда морських біологічних ресурсів; збільшення масштабів незаконного міграційного проникнення; збільшення небезпеки техногенних катастроф та території суміжних держав [104, с. 132–133].

До загроз прикордонної безпеки український політолог Т. А. Бобровський відносить тероризм, торгівлю людьми, незаконну міграцію та транснаціональну злочинність. При цьому, такі явища як перешкоджання транскордонному сполученню, корупція, хабарництво на кордоні автор не вважає загрозами прикордонній безпеці, а відносить до «побічних ефектів» функціонування системи [53, с. 12].

О. Є. Цевельов, розглядаючи проблему державного регулювання на загрози національній безпеці у сфері безпеки державного кордону України, до світових глобальних викликів і загроз у прикордонній сфері відносить, зокрема: анексії чужих територій; міжнародний тероризм; транскордонну організовану злочинність; незаконну міграцію та торгівлю людьми; контрабанду товарів і зброї; наркотрафік; сепаратизм [578, с. 104].

Авторський колектив навчального посібника «Прикордонна безпека України» з позиції військової науки виділили шість блоків глобальних загроз, які мають безпосередній зв’язок з державним кордоном і якими світ повинен займатися сьогодні та на перспективу: економічні та соціальні загрози, включаючи злидні, інфекційні хвороби та екологічну деградацію; міждержавний конфлікт; внутрішній конфлікт, включаючи громадянську війну, геноцид тощо; розповсюдження зброї масового ураження; тероризм; транснаціональна організована злочинність [406, с. 85].

На легальному рівні також не визначено чіткого переліку зазначених глобальних загроз. Зокрема, Стратегією державної міграційної політики України на період до 2025 року, схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 07.07.2017 № 482-р, до спектру загроз прикордонній безпеці держави віднесено: нелегальну міграцію; контрабанду всіх видів; тероризм; транскордонну організовану злочинність; порушення територіальної цілісності тощо [467].

Відповідно до Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року, схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.07.2019 № 687-р, основними загрозами у сфері прикордонної безпеки є:

агресія Росії та окупація нею частини території держави; незаконна зміна державного кордону; збереження присутності військового контингенту Росії на території Придністровського регіону Республіки Молдова; активізація діяльності терористичних організацій у світі; незавершеність договірно-правового оформлення кордону в Азовському, Чорному морях та Керченській протоці, а також визначення меж виключної (морської) економічної зони і континентального шельфу між Україною і Росією в Чорному морі; транскордонна злочинність, пов'язана з нелегальною міграцією, торгівлею людьми, контрабандою зброї, боєприпасів, вибухових речовин і наркотиків; незаконне переміщення через кордон товарів та цінностей, ухилення від сплати установлених платежів [468].

Доволі особливий підхід до визначення загроз прикордонній безпеці України визначає практична діяльність Держприкордонслужби, однак відповідні нормативно-правові акти, які їх визначають, мають конфіденційний характер та обмежені грифи допуску.

Аналіз наведених поглядів науковців і законодавчих конструкцій щодо основних глобальних загроз прикордонній безпеці України свідчить про те, що їх авторами в якості основних характеристик підкреслюється, як правило, на тих чи інших його проявах. Безумовно, кожен із дослідників по-своєму правий і не можна не відмітити та не визнати багатоаспектність і значимість цих загроз, а також визнати певну прийнятність позиції авторів і для цього дослідження з урахуванням кримінологічних аспектів питання.

Слід відзначити, що важливим методологічним аспектом вирішення зазначеного питання є встановлення ознак для виділення відповідних глобальних загроз, серед яких можна навести такі.

По-перше, щоб бути глобальними загрози прикордонній безпеці держави мають нести загрози мирному існуванню усього світового співтовариства, а відповідно певного суспільства чи окремої держави. По-друге, загрози прикордонній безпеки безпосередньо та невіддільно мають бути пов'язані з фундаментальними процесами цивілізаційної еволюції, від

вирішення яких залежить подальше майбутнє людства в цілому. По-третє, всі загрози прикордонній безпеці органічно мають бути взаємопов'язані між собою й обумовлювати необхідність їх комплексного вирішення. По-четверте, вирішення цих загроз можливе завдяки спільним діям усіх членів світової спільноти. По-п'яте, вони мають негативно впливати на стан правопорядку в прикордонній сфері держави.

Проведений через призму цих ознак аналіз глобальних загроз прикордонній безпеці держави, що наведені вище, дає змогу констатувати, що не всі з них потрапляють під визначені ознаки, а деякими авторами, на мою думку, штучно здійснено невиправданий поділ загроз на різні, проте схожі за змістом, компоненти.

Зокрема, важко погодитися з тим, що «нарощування політичного, економічного, інформаційного та іншого тиску держав в інтересах розширення свого впливу на прикордонні райони» варто відносити до рівня глобальної загрози, оскільки ця проблема може бути вирішена без залучення всієї світової спільноти, а також не обов'язково має породжувати підвищення протиправного рівня у прикордонні. З іншого боку, також не варто було б поряд з контрабандою, окремо виділяти таку загрозу як «контрабанда морських біологічних ресурсів».

Крім того, більшістю з вищенаведених позицій, на жаль, не визначається корупція прикордонників як одна з глобальних загроз прикордонній безпеці України, адже як відзначає Б. М. Головкін, важко собі уявити, як можна перемістити через пункти пропуску через державний кордон предмети контрабанди, об'єкти права інтелектуальної власності без «мовчазної згоди», а фактично при співучасті з уповноваженими особами державної прикордонної служби, митних і правоохоронних органів [98, с. 287]. О. Ю. Бусол справедливо наголошує, що корупція є глобальною проблемою сучасності, негативним наслідком тих глобальних змін, що відбуваються у світі, та величезною проблемою для всього світового співтовариства, у вирішенні якої Україна має бути зацікавлена, у сучасних кризових умовах найбільше [66, с. 382].

Не є винятком у цьому й корупція прикордонників. Нелегальна міграція, контрабанда наркотиків і зброї, а також світові тенденції щодо вчинення великомасштабної контрабанди алкоголю та сигарет просто «засмоктують» персонал прикордонних відомств у вир організованої злочинності. Тільки за останні шість років українськими судами до кримінальної відповідальності притягнуто понад 350 прикордонників за вчинення ними різної категорії злочинів, 25% з яких визнано винними у вчиненні злочинів, які відповідно до статті 45 КК України вважаються корупційними [273, с. 144]. Тому, корупція прикордонників є однією з найбільш гострих проблем для вітчизняного прикордонного відомства та однією з глобальних загроз прикордонній безпеці держави, що впливає на правопорядок в прикордонній сфері.

Підсумовуючи розгляд досліджуваної проблеми, варто відзначити, що глобалізаційні процеси відіграють важливе значення і безпосередній вплив на забезпечення прикордонної безпеки будь-якої держави та України, зокрема. При цьому, глобалізація з кримінологічної точки зору – є об'єктивно-суб'єктивним суперечливим процесом, у якому мають місце як антикриміногенні (позитивні), так і криміногенні (негативні) сторони й наслідки. Такі сторони та наслідки проявляють себе у різних сферах суспільного життя, у т.ч. прикордонній.

Глобалізація вносить значні корективи у традиційні уявлення щодо ролі та місця держав у світі, до їх міжнародного співіснування, а також національної безпеки, зокрема прикордонної. Водночас цей процес (глобалізації) залишається об'єктивним, а тому варто вести мову не про відвернення чи зупинення глобалізаційних процесів, а про можливі шляхи адаптації державної політики до змін, що відбуваються. Зазначене, безумовно та в повній мірі, відноситься і до забезпечення правопорядку в прикордонній сфері.

На сьогоднішній день, в умовах збільшення міждержавних взаємовідносин, розвиток держави супроводжується виникненням негативних прикордонних процесів. Вони набувають все більш масштабного, організованого й системного характеру у вигляді таких основних глобальних

загроз прикордонній безпеці держави, як: нелегальна міграція; порушення митних правил (контрабанда зброї, боєприпасів, наркотичних засобів, незаконне переміщення сигарет тощо); терористична діяльність; збройна агресія країн і анексія державних територій, а також корупція прикордонників.

2.2. Нелегальна міграція та злочинність мігрантів як загроза правопорядку в прикордонній сфері України

Протягом всього свого еволюційного розвитку переміщення людей через державні кордони було одним із найбільш ефективних способів для людини досягнути кращих умов життя. Однак, на сучасному етапі, на тлі глобалізації, покращення транспортного та комунікативного середовища кількість людей, які прагнуть та здатні переміститися в інші держави, значно збільшується.

В одному із своїх виступів Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун відзначив, що сучасний світ вступив у черговий етап процесу глобалізації – етап «мобільності». У той час, коли перший етап характеризувався лібералізацією потоків товарів, послуг і капіталів, то «сьогодні, коли ми вступаємо в нову епоху – епоху мобільності – дедалі більше людей перетинатимуть кордони, поступово позбуваючись пут вражаючої нерівності та прискорювати прогрес в усіх країнах, що розвиваються» [375].

Досвід показує, що масова міграція тягне за собою інтернаціоналізацію суспільства та неминуче зіткнення в соціальному просторі приймаючої країни встановлених правових норм, традиційних цінностей і звичаїв іноетнічних та інокультурних груп, які не поспішають асимілюватися у цьому суспільстві та прийняти в повному обсязі чинні закони держави, культуру приймаючого соціуму. Культурна несумісність етнічних груп, що знаходяться на різних щаблях соціального та соціокультурного розвитку, також виступає в якості одного з важливих факторів, що обумовлюють відтворення деліктності в сучасному суспільстві. У багатьох випадках невідповідність ціннісних

установок стає однією з причин вчинення іноземцями-мігрантами правопорушень і злочинів (у т.ч. тяжких) на території приймаючих держав [69, с. 173].

Найбільш характерним для юридичної науки є поділ міграції на легальну і нелегальну (залежно від правових підстав перебування особи в державі), на трудову і соціальну (за метою в'їзду та перебування особи в державі), а також на міжнародну (зовнішню) та внутрішньодержавну (внутрішню) (залежно від політико-географічного призначення міграції). При цьому мігранти, відповідно, поділяються на легальних і нелегальних, трудових і соціальних, а залежно від їх громадянської належності – на іноземців або осіб без громадянства та внутрішньо переміщених осіб (власних громадян) [235, с. 366–367]. При цьому, «найбільше проблем і найбільший конфліктогенний потенціал спричиняє нелегальна імміграція, що особливо актуально для України» [216, с. 175].

На сьогоднішній день охорона кордону є важливою та невід'ємною складовою загальнодержавної системи забезпечення національної безпеки України, її суверенітету і територіальної цілісності. Зброя, наркотики, торгівля людьми та нелегальна міграція нині стали одними з найбільш суспільно небезпечних видів злочинної діяльності організованих злочинних угруповань. Останнім часом нелегальна міграція на території України набула загрозливих для національної безпеки масштабів, оскільки це явище стимулює зростання транснаціональної злочинності, розвиток підпільного ринку праці, поширення наркотиків, епідеміологічних та інфекційних захворювань та лягає тягарем на плечі платників податків. У той же час згідно з даними правоохоронних органів організація нелегальної міграції є одним із найприбутковіших видів незаконної діяльності причетних до цього осіб [615, с. 168].

Безумовно, що нелегальна міграція завдає шкоди правопорядку, і зважаючи на її транскордонний характер не тільки будь-якої однієї країни [333, с. 289]. Сам факт посягання, писав Б. М. Лазарєв, передбачає нанесення шкоди суспільним відносинам, правопорядку, а тим самим інтересам суспільства,

підприємств, організацій і громадян [281, с. 35, 36]. Міжнародний досвід свідчить, що нелегальна міграція вийшла за межі окремих держав і являє собою серйозну проблему, а останнім часом перетворилася на помітний дестабілізуючий фактор у сфері правопорядку [522, с. 9].

При цьому, особливо важливого значення під час розгляду проблеми нелегальної міграції, як відзначає Т. Є. Огнєв, набуває у зв'язку із значними політичними, правовими та економічними глобалізаційними процесами, які відбуваються останнім часом у нашій державі, що призводять до появи так званої «злочинної глобалізації» [359, с. 12]. На думку В. С. Батиргареєвої, остання проявляється у поновленні низки злочинів, які хоча раніше й були дещо поширеними, однак перебували майже в зародковому стані, а натепер вони набули поширення на новому рівні або в нових масштабах (піратство, торгівля людьми, нелегальна міграція, тероризм, злочини тощо) [35].

У час коли Європа занепокоєна значним напливом біженців із Сирії, Іраку та інших країн, нелегальна міграція була, є і буде поширеним явищем, суспільна небезпека якого зумовлена цілою низкою факторів. Для більшості держав світу сьогодні це явище становить особливу проблему, яка, на жаль, має стійку тенденцію до зростання.

За останні декілька років наплив мігрантів збільшився в рази, насамперед, через нестабільну ситуацію на Близькому Сході, виникнення терористичних організацій, складну економічну ситуацію тощо. Відомо, що від проблем, які склалися, особливо від нелегальної міграції, вже досить тривалий час потерпають країни – члени ЄС. Останнім часом значного загострення міграційна криза набрала й на американському континенті.

За останні 20 років Україна стала транзитною країною для нелегальної міграції до країн ЄС. За різними аналітичними оцінками за останні десять років на території України постійно розміщується від 800 тис. до 1,6 млн нелегальних іммігрантів. Нелегальних іммігрантів, що терпляче чекають свого шансу переміститися до країни – члена Європейського Союзу [644, p. 150]. Тому Україна, маючи вдале географічне розташування та не маючи ефективних

механізмів протидії нелегальній міграції й торгівлі людьми, має суттєві можливості для незаконного переправлення мігрантів.

Наведені обставини підтверджуються результатами діяльності Держприкордонслужби у цій сфері. Так, протягом 2013 – 2019 років за незаконне перетинання державного кордону українськими прикордонниками затримано 8,4 тис. нелегальних мігрантів, з яких більшість становлять громадяни Афганістану (1374), Молдови (1081), В'єтнаму (861), Туреччини (526), Сирії (445), Бангладеш (424), Грузії (399), Індії (291) та Іраку (236). Більшість (71,2%) затримані під час незаконного перетинання спільної ділянки державного кордону з країнами – членами ЄС, 15,78% – з Молдовою, решта (13,02%) на кордоні з Білорусією, Росією та в аеропортах.

Слід відмітити, що якщо у 2013 – 2014 роках таких правопорушників було виявлено трохи більше 900, то у 2015 році ця кількість зросла вдвічі. В подальших роках вона вже не опускалася нижче тисячі порушень на рік. Крім того, з року в рік відмічається поступове зростання кількості переправлень через державний кордон іноземців з таких країн міграційного ризику як Бангладеш (з 16 у 2013 р. до 151 у 2018 р.) та В'єтнам (з 42 до 332).

Вивчення правових аспектів проблеми нелегальної міграції має неабияке значення, що визначається низкою обставин: мігранти істотно впливають на правопорядок у регіоні і країні; цей вплив за умов соціальної кризи суттєво впливає на злочинність; виникає ціла низка нових економічних, соціальних, політичних, духовних проблем, у т.ч. таких, що зачіпають міжнародно-правові аспекти, положення іноземців на території держави, забезпечення їх безпеки тощо [329, с. 115].

Характеризуючи міграційні процеси сьогодні, варто зазначити, що вони набувають, зазвичай, негативного характеру [579, с. 1], оскільки для України, зважаючи на особливості її геополітичного становища, міграція в умовах триваючої економічної кризи та чисельних військових конфліктів перетворюється на вагомий дестабілізуючий фактор, який з одного боку, гальмує економічні і політичні реформи, а з іншого – стає середовищем для

загострення криміногенної ситуації [180, с. 189]. Як зауважує А. В. Калініна, загалом позитивні та суспільно корисні за своєю сутністю наслідки глобалізації водночас мають певну криміногенність. У площині кримінологічної безпеки держав у цьому разі йдеться про вплив зовнішніх міграційних процесів на стан і структуру злочинності, а саме «підживлення» її злочинами, що вчиняються міждержавними мігрантами, та урізноманітнення складу злочинців приймаючих мігрантів держав за ознакою громадянства [170, с. 8].

Злочинність мігрантів слід розглядати як сукупність, передбачених законом про кримінальну відповідальність злочинів, що вчиняються у визначеному часовому проміжку та певній території особами, які відповідно до міжнародно-правових актів і національного законодавства визнаються мігрантами.

Для злочинності мігрантів характерним є прояв певної стабільності її кількісно-якісних показників і структурна одноманітність. Насамперед, це пов’язано із наявністю двостороннього впливу державної кримінологічної політики, оскільки у більшості країнах світу поряд із забезпеченням заходів реагування держави на протиправні форми поведінки мігрантів формується також специфічний напрям державної політики, спрямованої на врегулювання міграційних процесів.

Рівень злочинності мігрантів порівняно із злочинністю іншої категорії громадян стабільний і її питома вага у структурі злочинності в цілому становить близько 2 – 3%, однак залежить від кількості мігрантів, які перебувають у певний проміжок часу у відповідному адміністративно-територіальному просторі.

У цьому контексті О. П. Рябчинська відзначає, що «проблему зі злочинністю нелегальних мігрантів навряд чи можна визнати такою, яка суттєво впливає на стан, структуру та динаміку злочинності в Україні загалом, навіть, ураховуючи латентність злочинів, що вчиняються нелегальними мігрантами, яка навряд чи має принципові відмінності й вищі показники, ніж латентність злочинів, вчинених іншими особами» [484, с. 154].

Проте, варто відзначити, що в останні роки в Україні має місце відносно стабільний рівень злочинності мігрантів і навіть такий, що має поступову тенденцію до зменшення: відповідно до офіційної статистики Офісу Генерального прокурора у 2014 р. було виявлено понад 2,2 тис., у 2014 р. – 2,2 тис., у 2015 р. – 1,9 тис., у 2016 р. – 1,1 тис., у 2017 р. – 1,7 тис., а у 2018–2019 роках – по 1,6 тис. злочинів, які вчинені іноземцями та особами без громадянства (див. мал. 1).

Малюнок 1. ***Динаміка вчинення злочинів іноземцями та особами без громадянства (2014–2019 рр.)***

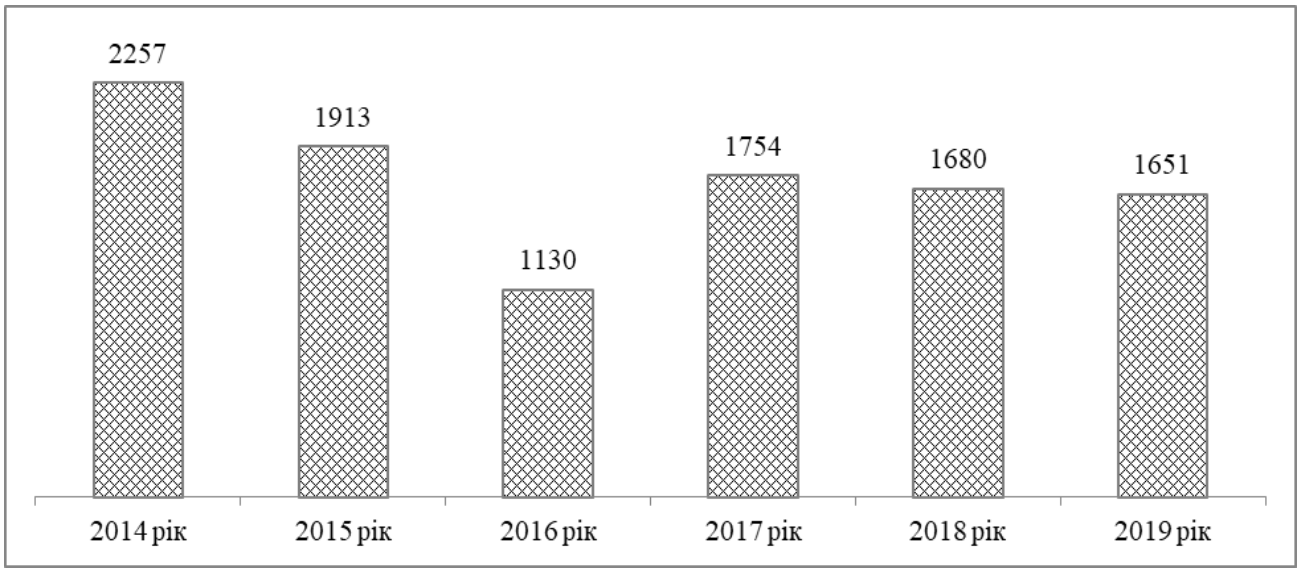

Для злочинності мігрантів характерні стабільність її кількісно-якісних показників і певна структурна одноманітність (її питома вага у структурі злочинності в цілому становить близько 2–3%), а також залежність від кількості мігрантів, які перебувають у певний проміжок часу у відповідному адміністративно-територіальному просторі. Так, у структурі злочинності мігрантів переважають злочини проти власності (крадіжки й грабежі) – 52,69%. Інші категорії злочинів розподілені таким чином: злочини проти життя та здоров’я особи (умисне вбивство та нанесення тяжких тілесних ушкоджень) – 11,26%, злочини проти авторитету органів державної влади й місцевого самоврядування (підроблення документів та їх використання) – 10,76%, незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи

пересилання наркотичних засобів (9,56%), незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами (5,15%). Продовжують впливати на рівень, структуру та динаміку злочинності в державі вчинювані мігрантами такі злочини у сфері недоторканності державного кордону, як незаконне переправлення осіб через державний кордон і порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію та виїзду з неї. Визначено основні детермінаційні чинники злочинності мігрантів і заходів щодо запобігання цим злочинам

Продовжують впливати на рівень, структуру та динаміку української злочинності вчинювані мігрантами такі злочини у сфері недоторканності державного кордону, як незаконне переправлення осіб через державний кордон і порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію та виїзду з неї.

Так, проведений аналіз 360 вироків українських судів, винесених у 2013 – 2018 роках стосовно 406 осіб, які вчинили незаконне переправлення осіб через державний кордон України, показав, що 26,35% з них є іноземцями або особами без громадянства. При цьому, найбільше з числа іноземців становлять громадяни Молдови – 16,19%, 10,47% – Афганістану, 9,52% – Росії, 7,62% – Грузії, 6,67% – Сирії, 4,67% – Пакистану, по 3,81% – Бангладеш, В'єтнаму, Білорусі, 2,86% – Гвінеї, по 1,9% – Алжиру, Вірменії, Лівану, Німеччини, Польщі, Сомалі, Туреччини, Узбекистану, Франції, Чехії та решта (по 0,95%) – Азербайджану, Бельгії, Болгарії, Великої Британії, Єгипту, Ірану, Латвії, Киргизії, Норвегії, Таджикистану, Шрі-Ланки, Японії. Частка осіб без громадянства серед засуджених становить 0,49% [255, с. 319].

Корупційні, військові злочини та злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку не є характерними для злочинності мігрантів. Однак останніми роками спостерігається негативна тенденція до вчинення мігрантами цієї групи злочинів, що, насамперед, обумовлено збільшенням випадків призначення мігрантів на деякі посади в органах державної влади та місцевого самоврядування, надання дозволу проходження військової служби іноземцям, а також ескалація збройного конфлікту на Сході України. Хоча

питома вага таких злочинів у структурі злочинності мігрантів є незначною, однак, за певних умов вона може збільшитїися.

Сама ж нелегальна міграція, на мою думку, не становить значної загрози правопорядку в прикордонній сфері, за виключенням тих обставин, якщо вона супроводжується іншою протиправною поведінкою, наприклад, використанням підроблених або чужих документів, корупцією або контрабандою. Нелегальна міграція вважається «фоновим для злочинності явищем» [337, с. 445], оскільки, як правило, пов'язана з різними видами протиправної діяльності, у т.ч. з торгівлею людьми, контрабандою, браконьєрством, дедалі частіше мігранти потрапляють під вплив екстремістських і терористичних організацій.

Мігранти часто опиняються в зоні впливу криміналітету і втягуються в організовану злочинну діяльність. Вивчення кримінальних проваджень (справ), пов'язаних із незаконною міграційною діяльністю, за останні 15 років дають підстави стверджувати, що в Україні активізується діяльність організованої злочинності, що спеціалізується, насамперед, на створенні транснаціональної розгалуженої мережі управління нелегальними імміграційними потоками [351, с. 104].

В юридичній науці виділяється також таке поняття як кримінальна міграція – сукупність переміщень осіб через державний чи адміністративно-територіальний кордїон задля підготовки або вчинення злочину. На відміну від злочинності мігрантів, для кримінальної міграції вчинення злочину визначається сенсом перебування в країні в'їзду. Він може поєднуватися з іншими сенсами знаходження в чужій країні, однак є обов'язковим для кримінального мігранта.

Одним із різновидів кримінальної міграції є виїзд з держави постійного перебування з метою уникнення від кримінальної відповідальності. Для країни виїзду це кримінальна еміграція, а для країни в'їзду – кримінальна імміграція. Кримінальна реміграція являє собою виїзд з країни перебування задля уникнення притягнення в ній до кримінальної відповідальності за вчинені злочини [288, с. 21–22].

Значний кримінологічний інтерес становлять причини та умови злочинності мігрантів, що є комплексом тих соціальнонегативних явищ і процесів, що детермінують злочинність у цілому, однак процес детермінації злочинності мігрантів має свої особливості.

Кримінологами виділяються три лінії детермінації злочинності мігрантів: комплекс причин та умов, що впливають на формування особи злочинця до виникнення проблемної життєвої ситуації, які обумовили мету міграції; фактори, що обумовлюють проблемну життєву ситуацію, які сформували мету міграції, її стимулювання; комплекс обставин, що чинять вплив на мігрантів після їх прибуття в той або інший населений пункт [23, с. 49].

Перша лінія детермінації висвітлюється в багатьох науково-практичних працях кримінологічного спрямування. Спеціальні дослідження злочинності мігрантів дають нові яскраві підтвердження того, що неблагополуччя в економічній, політичній, соціальній і духовній сферах призводять до невирішених протиріч, проблем і конфліктних ситуацій, які стимулюють зростання рівня криміналізації суспільства. Серед населення виникають і поширюються верстви населення, які живуть за межею бідності, бездомні, безробітні, розчаровані в захисті законом цінностей і готові на будь-які, в т.ч. антигромадські, способи забезпечення своїх потреб, що виявляються в гострих стресових ситуаціях і відчувають різні психологічні впливи. Вимушена міграція частіш за все пов’язана із втратою мігрантами свого попереднього соціального статусу, втратою житла, роботи [119, с. 823].

Основними причинами, що детермінують нелегальну міграцію в світі вважається економічна нерівність, небезпечне середовище, політична нестабільність (війна) і тероризм. З цього приводу С. О. Філіппов справедливо відзначає, що «ані державний кордон, ані модель його охорони не можуть бути причиною глобалізації міграційних процесів, а тільки кризові економічні явища, економічний та соціальний дисбаланс між країнами-сусідами, а також міждержавні суперечки, обумовлені різноманітністю інтересів та

внутрішньодержавними проблемами широкого спектра» [559, с. 230]. Такі причини О. В. Кузьменко відносить до тих, що обумовлені особливостями країни донора (різноманітні дискримінації і переслідування, стихійні лиха, державні реформи, причини інтелектуального, соціально-культурного, економічного характеру) [239, с. 3]. Дійсно, нелегальні мігранти шукають кращі умови життя, або навіть порятунок від смерті. Нелегальна міграція залишається важливою проблемою, яка організовується кримінальними синдикатами. Люди, які бажають потрапити до західноєвропейських країн за допомогою незаконних способів сплачують великі грошові суми, які забезпечують отримання організованих злочинних синдикатів високий рівень фінансових прибутків [652, p. 17].

Злочинність мігрантів збільшується і в умовах, коли на території країни виявляється все більше іноземців, які тікають з країн, де висока терористична активність, охоплених війнами, соціальними потрясіннями, а також з відсталих країн з більш низьким життєвим рівнем населення. Вивчення проблеми злочинності іноземців дало змогу встановити пряму залежність між нелегальною міграцією і злочинністю серед цієї категорії осіб [119, с. 827].

Для сучасної української структури злочинності мігрантів особливістю є значне збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб, що обумовлене незаконною анексією Росією Автономної Республіки Крим та актами агресії на східних територіях України.

Як слушно відзначила Т. А. Денисова, збільшення обсягів нелегальної міграції, обумовлених, насамперед, бойовими діями на Сході країни, сприяють вчиненню злочинів, зокрема проти життя, здоров’я, волі, честі та гідності особи тощо. З початку проведення Антитерористичної операції можна спостерігати зростання незаконного переміщення зброї, вибухових речовин, порушення державного кордону, збільшення терористичних актів, убивств тощо [109, с. 72].

Важливим фактором впливу на злочинність мігрантів чинить відсутність в державі, до якої прибувають мігранти, чіткої системи їх обліку та реєстрації

(у т.ч. біометричної верифікації та ідентифікації) з моменту перетинання ними державного кордону чи меж тимчасово окупованих територій, а також контролю за їх подальшим пересуванням територією України.

Зазначені зовнішні та внутрішні фактори тісно взаємодіють із особистісними характеристиками мігрантів. Саме тому, важливе значення для пізнання причинно-наслідкових зв'язків, які лежать в основі злочинності мігрантів і забезпечення відповідних превентивних заходів, має вивчення особи мігрантів, які вчинили злочини, й умов їх соціалізації у приймаючому суспільстві.

Переважна більшість мігрантів є працездатними, але без вищої освіти. Зазвичай у силу об'єктивних причин мігранти мають некваліфіковану, фізично виснажливу і мало оплачувану роботу. Для мігрантів, як правило, проблемою є оренда житла і побутова облаштованість. Практика свідчить, що мігранти на новому місці проживання доволі часто поповнюють ряди маргіналів. Вони мешкають із сім'ями в перенаселених гуртожитках, а також в іншому мало пристосованому для проживання приміщенні. Це не дозволяє зняти психологічне напруження і втому після виснажливої фізичної праці, а побутова необлаштованість створює атмосферу нервозності й агресивності в поселеннях мігрантів. Значного розповсюдження в таких осередках набувають хамство, брутальність і хуліганські прояви. Наведені та низка інших чинників впливають на культуру міжособистісного спілкування мігрантів, провокують перманентні сімейно-побутові конфлікти криміногенного характеру [598, с. 13–14]. Більш детально на профілі особи нелегального мігранта ми зупинимося у подальших розділах цього дослідження.

Загалом, у вітчизняному законодавстві та публіцистиці часто зустрічаються зовні схожі словосполучення «нелегальна міграція» та «незаконна міграція». Чи є ці поняття ідентичними за змістом? На наше переконання – ні. Наприклад, Т. Є. Огнєв провівши дослідження на тему «Незаконна міграція: кримінально-правові та кримінологічні аспекти» відзначив, що «бланкетний характер диспозицій статей 332 та 332-1 КК

України вимагає під час кримінально-правової кваліфікації звертатись до норм законодавства, що регулює порядок перетинання державного кордону України або адміністративного кордону з тимчасово окупованою територією, а також порядок здійснення міграційних процесів» [358, с. 9]. Загалом в Україні такі «порядки» врегульовуються не законами, а підзаконними нормативно-правовими актами. Як правило, це постанови Кабінету Міністрів України та відомчі накази МВС. На наш погляд, більш правильним є застосовування словосполучення «*нелегальна міграція*», оскільки, як справедливо відзначає М. І. Хавронюк, «терміни «незаконно» і «протизаконно» мають означати, що те чи інше діяння суперечить приписам саме Закону, а не будь-якого нормативно-правового акта» [569, с. 634].

Крім того, загальноприйнятним у світі є термін *«illegal migrant»,* застосування якого розкриває собою як порушення особою міграційних положень не тільки Законів, а й підзаконних нормативно-правових актів. Також він чітко відповідатиме поняттю «нелегальний мігрант», що міститься в українському законодавстві, а саме у пункті 14 частини першої статті 1 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» і звучить так: «нелегальний мігрант – іноземець або особа без громадянства, які перетнули державний кордон поза пунктами пропуску або в пунктах пропуску через державний кордон або в пунктах пропуску, але з уникненням прикордонного контролю і невідкладно не звернулися із заявою про надання статусу біженця чи отримання притулку в Україні, а також іноземець або особа без громадянства, які законно прибули в Україну, але після закінчення визначеного їм терміну перебування втратили підстави для подальшого перебування та ухиляються від виїзду з України» [461].

Проте, зазначене визначення, особливо в прикордонному відношенні, не позбавлене певних вад і залишає більше запитань ніж відповідей. Зокрема, чи вважаються нелегальними мігрантами особи, які, зокрема:

– незаконно перетинатимуть державний кордон України в пункті пропуску та без ухилення від прикордонного контролю, але з використанням підробленого або чужого документа;

– незаконно перетинатимуть державний кордон України не в пункті пропуску, а в пункті контролю через державний кордон;

– під час транзиту через українські аеропорти (без виходу в Україну) слідуватимуть до інших держав з використанням підроблених або чужих паспортних документів;

– виїжджаючі з України будуть притягнуті до відповідальності за порушення строку перебування на території нашої держави (за частиною другою статті 203 КУпАП), адже їх буде в цей момент важко вважати особами, які ухиляються від виїзду з України;

– належать до громадянства (підданства) держави, що вважається в Україні країною міграційного ризику та під час в'їзду в Україну з певних причин, відповідно до статті 14 Закону України «Про прикордонний контроль», їм було відмовлено у такому в'їзді.

Відсутність у законодавстві України чіткого визначення «нелегальний мігрант» значно ускладнює правозастосовну практику та забезпечення правопорядку в прикордонній сфері, оскільки, як відзначає Л. Ю. Капітанчук, «протидія нелегальній міграції потребує комплексної, динамічної, скоординованої, нормативно та фінансово забезпеченої системи засобів» [169, с. 307].

В умовах активізації у світі глобалізаційних процесів перед державами постає складне завдання: віднаходження балансу між забезпеченням контрольованості міграційних процесів, зокрема підтримання правопорядку і боротьби з правопорушеннями, які вчиняються іноземцями й особами без громадянства, з одного боку, та створення умов щодо забезпечення всієї повноти прав і свобод іноземців та осіб без громадянства згідно з міжнародними зобов'язаннями, взятими на себе державою – з іншого [180, с. 4].

Варто відзначити, що в Україні вже давно назріла необхідність появи єдиної, збалансованої стратегії комплексної протидії протиправним проявам у міграційній сфері, що сьогодні врегульована нормами безлічі нормативних джерел, які розглядаються представниками кількох юридичних наук. Для вірного й єдиного розуміння та застосування профілактичних, кримінально- та адміністративно-правових, процесуальних, а також міжнародно-правових та інших норм вагоме місце займає, з одного боку, систематизація галузевого законодавства, що вміщуватиме такі норми, а з другого – міжгалузевих зв'язків у системі цього законодавства.

Запобігання нелегальній міграції ускладнюється розширенням способів легалізації перебування в Україні, що засновані на прогалинах українського міграційного законодавства. Непоодинокими є випадки, прийняття нормативно-правових актів, унесення змін і доповнень у законодавство, що не забезпечені ресурсами, не передбачають процедур та механізмів реалізації, що розміщені у нормах приписах, а також породжують у них внутрішні протиріччя.

З цього приводу доречним буде наведення позиції дослідників Каліфорнійського університету про те, що нині фахівці різних наук вивчають міграцію не з позиції загальної парадигми, а з позиції різних теоретичних поглядів, які роздрібнені між дисциплінами, регіонами й ідеологіями. У результаті дослідження міграції звужується, стають неефективними і характеризуються повторами та суперечками довкола принципових питань. Накопичення ж знань відбувається лише тоді, коли дослідники приймуть спільні теорії, концепції, інструменти і критерії [629, p. 699–700]. За невеликий історичний період, за який міграція населення вивчалася й розглядалася як самостійний напрямок виникла велика кількість наукових підходів і теорій у вивченні цього явища. Кожен з них відобразив складну природу міграції та її багатофакторну залежність від усього комплексу умов, що існують у суспільстві, а тому нелегальна міграція може бути позначена як найбільш багатоплановий і всебічний соціальний процес [11, с. 10].

Таким чином, вивчення нелегальної міграції повинно мати міжгалузевий характер, що сприяє більш повному та глибокому розкриттю закономірностей і механізмів нелегальних міграційних процесів у суспільстві, зближуючи галузеві поля. Гармонізація законодавства щодо запобігання нелегальній міграції, потребує звернення на ту обставину, що саме існування кари не забезпечує ефективного виконання цього завдання. Суспільству та державі все більше доводиться окремо зосереджуватися на виконанні задач щодо запобігання протиправним діянням, що викликає потребу відповідного законодавчого та комплексного супроводження.

2.3. Порушення митних правил і контрабанда як загроза правопорядку в прикордонній сфері України

На сьогодні криміногенну картину світу формують фактори глобалізації, що дозволяє з упевненістю говорити про значний внесок глобалізації в транснаціоналізацію злочинності, в сукупність її причин і умов, виникнення нових форм та видів суспільно небезпечної діяльності, тобто в цілому в структуру злочинності в світі і в окремих країнах; розширення форм злочинної діяльності [134, с. 137] та ринків збуту наркотичних засобів, викраденого майна, людей, зброї, радіоактивних речовин та інших незаконних товарів і послуг [541, с. 7].

Взаємодетермінуючий вплив світових глобалізаційних процесів і транснаціоналізація злочинності обумовило зростання злочинних проявів як у формі кримінального бізнесу, так й економічних злочинів внутрішньодержавного та зовнішнього спрямувань [405, с. 137]. Зазначене безпосередньо стосується порушень митних правил, які залишаються одними із головних дестабілізуючих чинників внутрішнього ринку України, що негативно впливають на розвиток національної економіки, її стратегічних галузей [573, с. 7] та набувають якісно нового характеру та неабиякого поширення.

Правоохоронними органами фіксуються непоодинокі випадки незаконного вивозу за кордон різного роду товарів, дорогоцінних металів, культурних та історичних цінностей, промислової сировини та інших специфічних предметів. Останнім часом збільшилася кількість спроб вивезення з України через її митний кордон кольорових металів і стратегічно важливої сировини, зброї, наркотичних засобів, що, в свою чергу, впливає на зростання загального рівня злочинності [224, с. 5].

У сучасній економіці України зберігається тенденція щодо зростання рівня порушень митних правил, що створює реальну загрозу економічній безпеці держави, а особливу небезпеку становить контрабандне ввезення та вивезення таких предметів як наркотичні засоби, зброя, сигарети, культурні цінності [627, с. 118]. Проте, це далеко не вичерпний список основних предметів порушення митних правил, що в переважній більшості межують із вчиненням кримінальних правопорушень [562, с. 218] та вважаються «фоновими явищами, тобто поживним ґрунтом для злочинності» [573, с. 214].

Порушення митних правил, під якими, на слушну думку Є. В. Додіна, варто розуміти як митні злочини (такі як контрабанда), так і митні делікти [118, с. 79] (проступки), є тими протиправними діяннями, що чинять значний вплив на правопорядок у прикордонній сфері, адже «одними із можливих загроз національній безпеці на державному кордоні є: (1) незаконне переміщення через державний кордон транспортних засобів, вантажів та іншого майна; (2) неконтрольоване переміщення через державний кордон екологічно небезпечних технологій, речовин і матеріалів; (3) діяльність організованих злочинних угруповань, окремих юридичних і фізичних осіб щодо неконтрольованого обігу наркотичних засобів і психотропних речовин та переміщення через державний кордон зброї, боєприпасів, засобів диверсії» [517, с. 3].

За даними Держприкордонслужби упродовж 2008 – 2019 років на державному кордоні та межі з тимчасово окупованими територіями України виявлено незаконне переміщення (контрабанду) 4 710 тонн наркотичних

речовин, 4 090 тонн бурштину, 74,7 млн пачок сигарет, 732 тис. шт боєприпасів, 10 163 одиниці зброї та інших заборонених для переміщення предметів (тютюнові вироби, алкоголь, культурні цінності тощо).

За нинішніх складних суспільно-політичних подій низка науковців і пересічних громадян уважають, що основним фактором, що впливає на незаконне розповсюдження зброї та боєприпасів, є, зокрема, неконтрольований їх обіг на тимчасово окупованих територіях Донецької і Луганської областей. Проте, аналізом статистичних показників діяльності органів Держприкордонслужби емпірично спростовується твердження, наприклад, Є. В. Кізіменка про те, що «за останні роки незаконний обіг зброї в Україні збільшився через військові дії на Сході України» [181, с. 105]. Зазначимо, що з усіх вищенаведених випадків незаконного переміщення через державний кордон і межі тимчасово окупованих територій України частка зброї та боєприпасів до 2014 року мала більші показники. Так, упродовж 2008 – 2013 років прикордонниками зафіксовано на 2,51% більшу контрабанду боєприпасів та на 1,74% – зброї, ніж за весь період бойових дій 2014 – 2019 років на Сході України.

Хоча безпосередня протидія порушенням митних правил на Держприкордонслужбу законодавством не покладена, проте прикордонне відомство бере активну участь у цій діяльності, про що свідчать вищенаведені результати роботи. Одним же з правопорушень у цій сфері, що спричиняє найбільшу проблему та вимагає виділення прикордонниками значних як людських, так і фінансових ресурсів, є незаконне переміщення через державний кордон тютюнових виробів.

Так званий «чорний ринок» тютюнових виробів є проблемою, що складається з багатьох складових, зокрема таких як злочинні угруповання, що контролюють виробництво контрафактних сигарет, ухилення від сплати податків і, зрештою, незаконне їх переміщення з однієї держави до іншої.

Відомо, що у листопаді 2011 року Верховною Радою України схвалено Закон, яким з 17 січня 2012 року в Україні декриміналізовано товарну

контрабанду. Змінами внесеними до КК України предметами контрабанди, окреслених статтею 201 КК України, є культурні цінності, отруйні, сильнодіючі, вибухові речовини, радіоактивні матеріали, зброю та боєприпаси, а також спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації. Водночас, переміщення товарів або транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон визнано адміністративним правопорушенням, відповідальність за яке передбачена Митним кодексом України.

Через незначне адміністративне стягнення та велику різницю в ціні тютюнових виробів у сусідніх з Україною державах проблема їх незаконної торгівлі постала досить гостро як ніколи. У липні 2008 року, бажаючи обмежити споживання тютюнових виробів, ЄС схвалив директиву, якою зрівняно частину акцизу середньої ціни сигарет і мінімальної ставки податку на сигарети на всій території ЄС. Цією директивою також збільшено мінімальну квоту акцизу з 64 до 90 євро (на 1000 штук сигарет), що значно вплинуло на зростання цін на сигарети. В Польщі ціна сигарет до 2017 року зросла на близько 50% [636, s. 166] (наразі, в Польщі одна пачка сигарет коштує близько 100 грн).

У поєднанні з низьким рівнем відповідальності та генерованою величезною матеріальною вигодою у цій сфері, вказані обставини провокують більшу активність транскордонних злочинних угруповань у незаконному контрафактному виготовленні та незаконному переміщенні тютюнових виробів. Систематичне здійснення такої протиправної діяльності сприяє збагаченню осіб, які нею займаються, тому штраф за це вони сплачують і продовжують свою протизаконну діяльність, що зовсім не зупиняє контрабанду підакцизних товарів. Наприклад, є контрабандист, який 163 рази притягався до адміністративної відповідальності за контрабанду сигарет (на Закарпатті в Тячівському районі), і продовжує далі цю діяльність [48, с. 112].

За деякими даними, щороку у світі реалізується понад 480 млрд нелегальних сигарет [61]. Перш ніж потрапити до країни споживача, вони

можуть перетнути кордони багатьох країн світу, а їх використання інколи відбувається далеко від місць виробництва [596].

Як відзначив Б. Холист, починаючи з 2012 року домінуючим напрямком потрапляння сигарет до Польщі були Білорусь і Литова. На сьогодні ж активізувалися канали, що ведуть на територію західних держав – членів ЄС через Україну до Молдови і далі через Словаччину або зворотно через Україну. Все більше помітною проблемою стає контрабанда сигарет марки «Jin Ling», виготовлених у Калінінградській області Росії. Аналіз наявних даних показав, що з усього об'єму тютюнових виробів, які легально виготовляються на прибалтійській тютюновій фабриці, тільки 0,12% потрапляє на російський ринок, однак близько 5 млрд цих сигарет нелегально потрапляє на ринок ЄС [636, s. 166–167].

На українському державному кордоні тільки у 2016 році прикордонниками виявлено 5,8 млн пачок незаконно переміщуваних тютюнових виробів, у 2017 році ця кількість зросла до понад 8 млн пачок, а у 2019 році аж до 17,6 млн, хоча це ще не критична цифра (див. мал. 2).

Малюнок 2. ***Динаміка виявлення прикордонниками незаконного переміщення тютюнових виробів (2009–2019 рр.) (млн. пачок)***

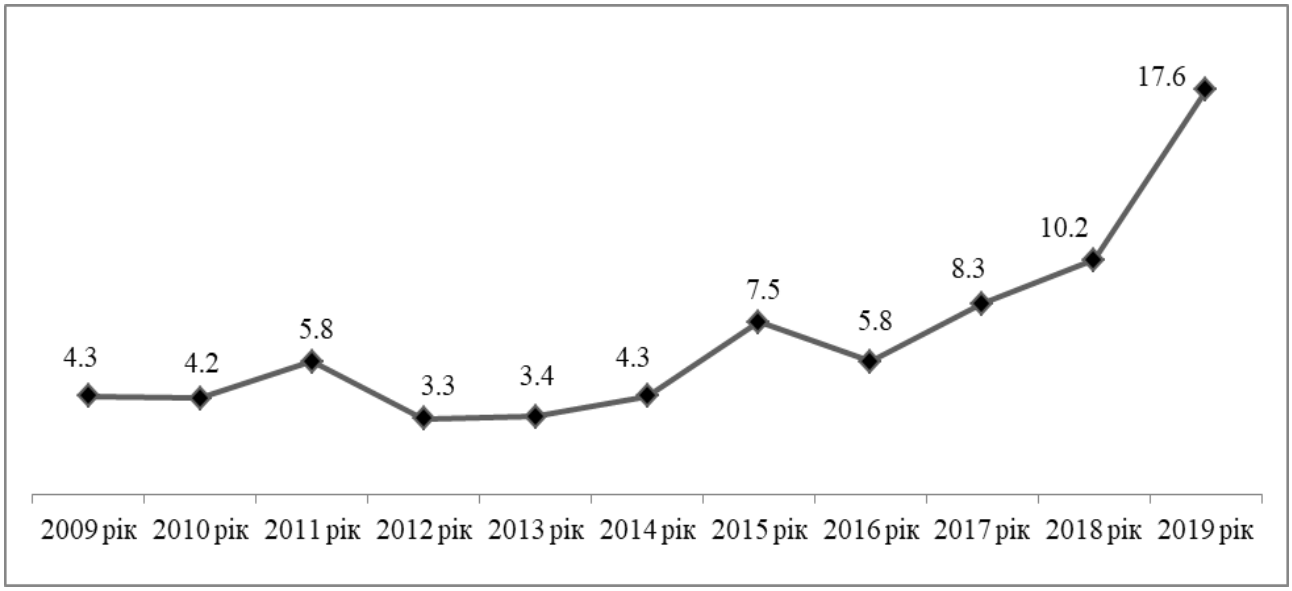

За такої динаміки незаконне переміщення через державний кордон тютюнових виробів здатне сягнути цифр, що перевищуватимуть десятки мільйонів пачок сигарет.

Проведений аналіз (див. табл. 1) фактів затримання прикордонниками у 2018–2019 роках осіб, які намагалися незаконно перемістити тютюнові вироби (у т.ч. контрафактні) через державний кордон України, засвідчив, що переважна більшість (71,41% у 2019 р., 80,93% у 2018 р.) таких правопорушень вчиняються громадянами України.

Таблиця 1. ***Класифікація за громадянством***

	2019 р.	***2018 р.***	***2010 р.***
України	582 (71,41%)	594 (80,93%)	840 (40,15%)
ЄС	96 (11,78%)	81 (11,04%)	952 (45,51%)
Білорусь	75 (9,20%)	25 (3,41%)	10 (0,48%)
Молдова	28 (3,44%)	12 (1,63%)	181 (8,65%)
Туреччина	10 (1,22%)	9 (1,23%)	12 (0,57%)
Інші	24 (2,94%)	13 (1,77%)	97 (4,64%)

При цьому, 65,28% з українських «контрабандистів» становлять мешканці прикордоння, які зробили таку діяльність своїм повсякденним заробітком. Проте, друге місце серед осіб, які незаконно переміщають через державний кордон України тютюнові вироби, це громадяни країн – членів ЄС, більшість з яких становлять громадяни Румунії (50%), Польщі (21,02%) та Угорщини (13,64%). Звісно, це є логічним, оскільки саме зазначені держави мають спільний кордон з Україною, проте серед європейців також фігурують громадяни Литви та Франції (по 2,27%), Греції (1,70%), Чехії (1,14%) та інші.

Водночас аналіз аналогічних випадків (2092), зафіксованих у 2010 році, засвідчив зовсім іншу тенденцію, відповідно до якої більшість (45,51%) з осіб, які незаконно переміщували через державний кордон України сигарети, становили громадяни країн – членів ЄС, що пояснюється декількома фактами.

По-перше, як вже відзначалося, з 2012 року значно змінилося українське законодавство в частині відповідальності за вказане протиправне діяння, що передбачило як конфіскацію переміщуваних сигарет, так і штраф у такій самі сумі. По-друге, у ЄС запроваджено низку міжнародних проектів щодо боротьби з незаконним переміщенням сигарет на територію Спільноти, адміністративно координованих Європолом, а також Європейським управлінням боротьби з фінансовими зловживаннями (OLAF) Європейської Комісії [630, s. 166–167].

Не менш важливою ознакою є стать особи правопорушника (див. табл. 2).

Таблиця 2. ***Класифікація за статтю***

	кількість	***%***
Чоловіки	1335	86,02
Жінки	217	13,98

Отримані результати дослідження підтвердили, що 86,02% осіб, які незаконно переміщують тютюнові вироби через державний кордон, є чоловіками. Тільки 13,98% з числа таких правопорушників – жінки. Порівняння статевого розподілу правопорушень у 2010 році показало на незначне збільшення у 2019 році (на 1,13%) частки жінок з числа правопорушників, затриманих за вчинення аналізованого діяння.

Незаконне переміщення тютюнових виробів через державний кордон України, особливо поза пунктами пропуску (пунктами контролю) через державний кордон, є фізично складним правопорушенням, яке потребує певної фізичної витривалості, пов’язаної з необхідністю перенесення пакунків із сигаретами на довгі відстані бездоріжжям, через складні захаращені тропи, а подекуди гірську місцевість тощо. Результат проведеного дослідження продемонстрував, що жінки в переважній більшості (87,41%) здійснюють незаконне переміщення сигарет через митний кордон в пунктах пропуску (пунктах контролю) через державний кордон або контрольних пунктах в’їзду-

виїзду з їх приховуванням у конструктивних особливостях чи спеціально виготовлених схованках транспортних засобів.

Якщо ж розглядати правопорушників за віковою ознакою, то результати вивчення емпіричної бази показали, що більшість осіб (58,49%) на момент незаконного переміщення тютюнових виробів через державний кордон України мали вік від 25 до 45 років. Зазначений показник свідчить про те, що це особи в розквіті фізичних сил, у віці, що є найбільш продуктивним і працездатним, адже «вік є не тільки біологічним, а й соціальним ступенем у розвитку людини» [189, с. 79], саме віковий фактор впливає на вибірковість протиправної поведінки [509, с. 134]. Решта ж вивчених осіб мали такі вікові показники: до 18 років – 0,62%; 18–24 роки – 17,31%; 45–54 – 14,81%; 55–64 – 7,32%, старших 65 років виявилось лише 1,94%.

При цьому, варто відзначити, що в порівнянні з 2010 роком загальний віковий показник мав майже такий самий рівень – 59,65% осіб віком 25–44 років (різниця має незначне відхилення в 1,16%). Це свідчить про певну стабільність у зазначеній сфері.

За місцем проживання вивчені особи характеризуються так: 50,92% проживали в селах; 49,08% – у містах, з яких тільки 2,93% проживали у великих містах (мегаполісах). Як вже відзначалося, на відміну від більшості правопорушень у прикордонній сфері, незаконне переміщення тютюнових виробів (65,28%) вчиняються особами, які проживають у містах і селах, розташованих у контрольованих прикордонних районах – є місцевим населенням прикордоння. Наведене також пояснює той факт, що незаконне переміщення сигарет є тим правопорушенням, яке здебільшого (58,72%) вчиняється особами, які перебували у шлюбі. Місцеві жителі на тлі неефективної державної політики щодо заходів запобігання і протидії незаконному переміщенню сигарет зробили цю діяльність своїм основним заробітком і джерелом доходів у сім'ї. Саме тому частка працюючих із цих правопорушників становить лише 8,31%. Вказані обставини є додатковим аргументом для обґрунтування позиції С. О. Філіппова про те, що «контрабанда

сигарет є потужним чинником, що обумовлює формування криміногенного потенціалу жителів прикордоння» [634, p. 46].

Поряд з безробітними спостерігається незначний відсоток осіб, які були працевлаштовані або мали засоби для існування. Так, пенсіонерів виявилось 0,37%, а з числа працюючих 73,85% – робітники, 16,92% – моряки, 6,15% – службовці та по 1,54% – студенти й підприємці. Наведені обставини варто враховувати при формуванні подальших кроків державного механізму впливу на зазначену діяльність.

Важливий науковий інтерес також становить інформація про ту ділянку державного кордону, через яку правопорушниками здійснюється незаконне переміщення сигарет. Понад 57% таких переміщень здійснювалося через українсько-європейську ділянку державного кордону, з яких найбільше (45,26%) на кордоні з Польщею, 32,51% – з Румунією, 16,31% – з Угорщиною і лише 5,92% – із Словаччиною (див. мал. 3). Наведені дані певним чином корелюються з даними, наведеними польською дослідницею М. Перковською, відповідно до яких серед митних правопорушень на східному кордоні Польщі переважають незаконні переміщення підакцизних товарів [650, s. 69].

Малюнок 3. ***Інформація щодо виявлених прикордонниками фактів незаконного переміщення сигарет через державний кордон (2018–2019 рр.)***

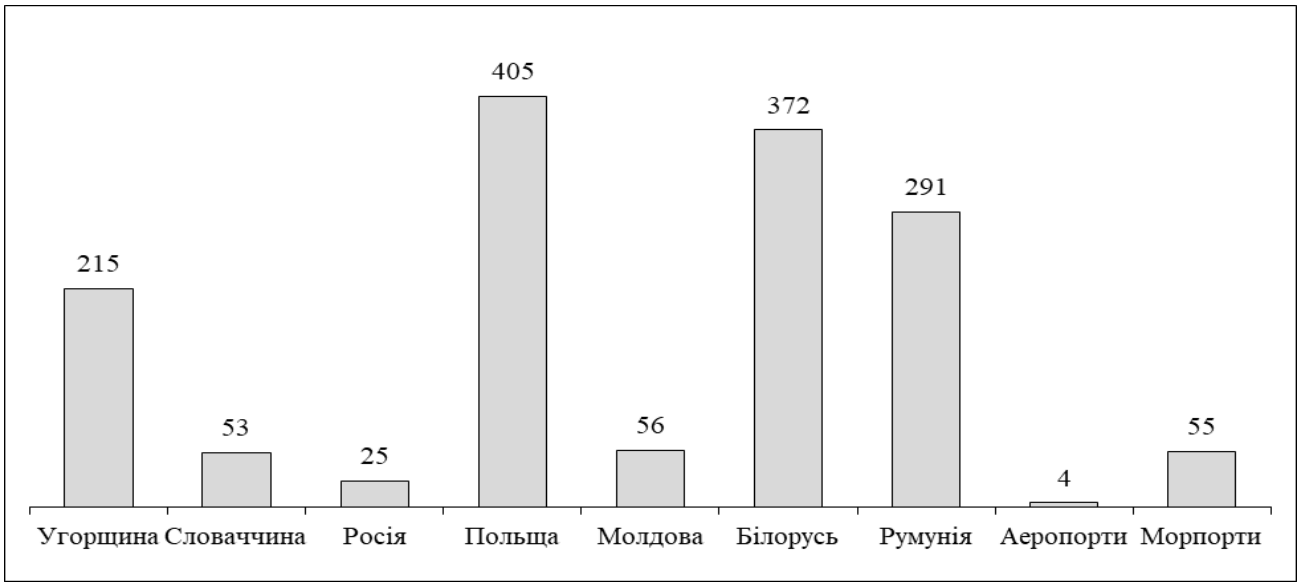

Також, 23,97% незаконних переміщень сигарет зафіксовано на українсько-білоруському державному кордоні, 2,96% – на кордоні з Молдовою та 1,61% – з Росією, а також мали місце аналогічні випадки (10%) на межі з тимчасово окупованими територіями України.

Загалом же, для незаконного переміщення сигарет через державний кордон України характерним є його вчинення восени (29,83%), а рідше – влітку (21,52%); найбільше деліктогенними місяцями є листопад (11,08%) і жовтень (9,92%), а найменш деліктогенними – січень і червень (6,06% та 6,19%, відповідно). При цьому, такі правопорушення у 50,73% випадків вчиняються у період з середи по п'ятницю, а найменше – у неділю (9,29%). Якщо ж звернутися до характеристики години доби, в якій сигарети незаконно переміщаються через державний кордон, то переважна більшість (59,34%) правопорушень стається у денний час доби, при цьому 39,95% (у 2010 р. – 33,41%) були вчинені з 13.00 по 20.00 години. Зазначене спростовує загальноприйнятну точку зору про те, що незаконне переміщення сигарет через державний кордон здійснюється здебільшого вночі – під прикриттям темряви.

Останніми роками незаконне переміщення сигарет на українсько-угорській ділянці державного кордону здійснюється вплав через річку Тиса (як влітку, так і взимку) особами, вдягненими у гідрокостюми, з герметично і ретельно запакованими ящиками із сигаретами. На українсько-словацькій же ділянці державного кордону, що має густо насаджені ліси та складний гірський рельєф, сигарети переміщаються, як правило, через пролази у прикордонних інженерних конструкціях (парканах), а також використовуються власноруч обладнані катапульти.

Порівняно невелика кількість сигарет, що перевозяться окремими особами через пункти пропуску, були примітивно заховані в їх автомобілях або автобусах, також використовувалися спеціально обладнані схованки для приховування товарів у транспортних засобах, більш складні укриття в поїздах. Особливо зазначимо, що активно використовувалися плоти, залізничні дрезини,

засоби малої авіації, планери, мотодельтаплани, безпілотні літальні апарати [555, с. 192].

Проте протиправні елементи, як справедливо відзначає А. Т. Комзюк, мають «здатність швидко пристосовуватися до нових реалій життя» [318, с. 184]. В останні роки контрабандисти почали застосовувати сучасні технології, в першу чергу, це дрони. У листопаді 2016 року був зафіксований перший випадок їх використання для транспортування сигарет з України до країн – членів ЄС, коли поблизу міста Чоп прикордонники виявили дрон з сигаретами, що незаконно переміщувалися до Угорщини. У подальшому аналогічні випадки фіксувалися й на інших ділянках державного кордону [542]. Здійснюються також і прольоти державного кордону на незначних висотах на дельтапланах чи парапланах, що можуть бути непоміченими для обладнання, яке моніторить повітряний простір.

Форм протиправної поведінки може бути безліч і вони змінюються залежно від багатьох чинників, пристосовуючись до змін у суспільстві [597, с. 22]. Наведене ж свідчить, що характерною особливістю порушення митних правил є те, що злочинці швидко реагують на зміни кон'юнктури ринку, митного режиму та режиму оподаткування, постійно вдосконалюють спроби незаконного переміщення товарів і відповідних заборонених предметів [224, с. 5]. У сучасних умовах порушення митних правил набуло більш витончених та організованих форм, правопорушники застосовують різноманітні способи та прийоми, постійно удосконалюють механізми протиправних дій. Злочинні організації не визнають державних кордонів, вони успішно використовують прогалини в національних законодавчих системах під час підготовки до злочинів і приховування слідів своєї протиправної діяльності, а також матеріальних цінностей, здобутих незаконним шляхом [498, с. 11].

Суспільна небезпека контрабанди підакцизних товарів і труднощі, з якими часто пов'язується її викриття, потребує зусиль не тільки митних органів, але й інших органів, що здійснюють свою діяльність на державному

кордоні, а також Служби безпеки, Національної поліції та інших органів охорони правопорядку, включаючи Держприкордонслужбу.

Порядок дій прикордонників у разі виявлення ними під час безпосереднього несення прикордонної служби фактів порушення митних правил наразі врегульований на міжвідомчому рівні спільним наказом Міністерства внутрішніх справ України та Міністерством фінансів України від 18 жовтня 2018 року № 849/828 [442], яким затверджено Порядок взаємодії органів Державної прикордонної служби та Державної фіскальної служби під час виявлення ознак порушень митних правил, а також виявлення майна, яке не має власника або власник якого невідомий.

З огляду на те, що органи Держприкордонслужби не наділені правом складати протоколи про порушення митних правил, а також не мають повноважень здійснювати досудове розслідування щодо, наприклад, контрабанди, зазначений нормативно-правовий акт досить детально, із чіткими часовими обмеженнями визначає дії як прикордонників, так і митників у випадках виявлення прикордонними нарядами порушень особами митних правил. Зокрема, прикордонники зобов’язані забезпечувати збереження предметів правопорушення, їх тари й упаковки, наявних слідів на них і вживати заходів щодо унеможливлення доступу до предметів правопорушення сторонніх осіб, непорушення їх розташування, уникати залишення відбитків пальців рук на виявлених товарах та інших предметах, що мають відношення до цього правопорушення, а також передавати предмети правопорушення, наявні супровідні, технічні, реєстраційні документи до них, ключі запалювання транспортного засобу, а також акт про виявлення (з відміткою про передавання) адміністративно-оперативній групі. У той же час представник митниці:

- прибуває на місце виявлення правопорушення не пізніше ніж через 3 години з моменту отримання інформації про виявлення правопорушення, якщо воно виявлено поза межами пункту пропуску через державний кордон України, а в межах пункту пропуску – негайно;

- вилучає предмети правопорушення, наявні супровідні, технічні, реєстраційні документи до них, ключі запалювання транспортного засобу, про що складає відповідний процесуальний документ, копію якого передає службовій особі адміністративно-оперативної групи, а також проводить інші необхідні процесуальні дії [442].

Проте всі ці дії, особливо в разі виявлення правопорушень поза межами пунктів пропуску, як правило залишаються на папері. Практика свідчить, що митники не просто не вписуються в тригодинний строк прибуття на місце вчинення правопорушення, а навіть банально не прибувають на це місце. Причина проста – відсутність транспортних засобів або паливно-мастильних матеріалів для їх дозаправки. Це змушує прикордонників, подекуди самостійно, доставляти предмети порушення митних правил до митниць, що може вплинути на подальшу долю самих справ про порушення митних правил під час їх розгляду в судах.

Аналогічна ситуація мала місце під час виявлення прикордонниками на лінії державного кордону або в контрольованих прикордонних районах приховані або покинуті тютюнові вироби – безхазяйне майно, що вже належить до компетенції податкових органів. Інструкцією про порядок дій органів (підрозділів) охорони державного кордону під час виявлення ознак порушень митних правил, а також виявлення майна, яке не має власника або власник якого невідомий, та порядок подальшої взаємодії органів (підрозділів) охорони державного кордону з органами доходів і зборів, затверджено наказом Міністерства внутрішніх справ України та Міністерством доходів і зборів України від 03 жовтня 2013 року № 947/525 [434], що діяла до вищезазначеного Порядку, для податківців визначався аналогічний трьохгодинний строк для прибуття на відповідну ділянку державного кордону для вилучення безхазяйного майна (здебільшого покинутих коробів із сигаретами), проте, як правило, вони так само та з аналогічних причин не прибували. Зазначені обставини призвели до того, що в новій редакції документа було вже прямо прописано обов’язок прикордонників вилучати таке майно та не рідше ніж раз

на квартал доставляти його до відповідного податкового органу. Звісно, що така діяльність суперечить основним завданням прикордонного відомства, визначених Законом України «Про Державну прикордонну службу України», змушує додатково виділяти і так обмежені людські та матеріальні ресурси органів охорони державного кордону, а також чинить негативний вплив на прийняття подальших правових рішень уповноважених органів.

Крім того, 14 січня 2020 року Верховною Радою України схвалено в цілому Закон України «Про внесення змін до Митного кодексу України та деяких інших законодавчих актів України у зв'язку з проведенням адміністративної реформи» [423], яким, з огляду на ліквідацію Державної фіскальної служби України, приводиться у відповідність понятійний апарат у законодавстві України для системи центральних органів виконавчої влади, що реалізують державну митну та державну податкову політику, спрямованих на розмежування функцій Державної податкової служби та Державної митної служби. Ця обставина змушує вносити чергові корективи до порядку взаємодії прикордонників, митників і податківців у частині виявлення першими на державному кордоні України порушень митних правил або безхазяйного майна.

Таким чином, розв'язання проблем порушення митних правил має здійснюватися комплексно, за чіткою і виваженої взаємодії компетентних державних інституцій та виконанням кожним із них визначених законодавством України завдань. Гармонізація законодавства щодо запобігання порушенню митних правил, потребує звернення на ту обставину, що саме існування кари не забезпечує ефективного виконання цього завдання. Суспільству та державі все більше доводиться окремо зосереджуватися на виконанні задач щодо запобігання протиправним діянням, що викликає потребу відповідного законодавчого та комплексного супроводження та недопущення глобальних загроз правопорядку в прикордонній сфері.

2.4. Корупція прикордонників як загроза правопорядку в прикордонній сфері України

Проблематика корупції з часів її визнання вважається глобальною та такою, що викликає гарячі дискусії, які, загалом, спрямовані проти неї. Їй присвячено незліченну кількість наукових і публіцистичних праць, а певний масив політичних гасел пов'язані з протидією саме цьому явищу [257, с. 117]. Вона вважається особливо небезпечним протиправним проявом по відношенню до конституційних прав і свобод, держави, інтересів державної служби або служби в органах місцевого самоврядування, служби в комерційних та інших організаціях, проти власності, що проявляється у продажності посадових осіб, урядових і політичних діячів. Це систематичний підкуп хабарами, відкоригований і налагоджений поколіннями механізм незаконної винагороди посадових осіб, що в корені підривають основи держави і права [250, с. 212].

Безсумнівно, корупція становить одну з найдавніших і найбільш загрозливих патологій суспільного життя. Вона є тим негативним явищем, яке яскраво демонструє (з моральної точки зору) порушення норм порядності в суспільному житті, а також породжує переконання у безсиллі усієї спільноти проти усталеного корупційного устрою та підриває довіру до демократичної системи держави. Корупція загрожує правопорядку, правам людини та демократії, порушує базові засади суспільної моралі і справедливості, сповільнює розвиток України, загрожує її інституційній стабільності, демократичним і моральним засадам суспільства тощо [252, с. 24–29]. Адже, дійсно, як слушно відзначив професор О. М. Костенко, корупція справляє найнебезпечніший руйнівний вплив на правопорядок, у цьому її загроза для національної безпеки України й особливий злоякісний характер [470, с. 7].

Усеосяжність корупції, незалежно від державного устрою країни, в якій вона панує, проявляється у різних формах. Подібно як усі інші патологічні суспільні прояви вона змінює свою характеристику й обсяги по відношенню до

змінюваної структури організації різного типу, яка найкращим чином сприяє її розвитку.

Викликають занепокоєння факти вчинення корупційних злочинів співробітниками окремих військових формувань (Служби безпеки України, Держприкордонслужби, Управління державної охорони України, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України), а також військовими службовими особами відомчих контролюючих органів. Переважна більшість злочинів вчиняється ними з використанням повноважень представників влади або з використанням службового становища усупереч інтересам військової служби. Скоєння цією категорією військових осіб протиправних діянь, зауважує М. С. Туркот, характеризується не лише негативно-зневажливим ставленням до інших військовослужбовців (у т.ч. підлеглих), а й до норм чинного законодавства в цілому [232, с. 155].

http://referat-ok.com.ua/pravo/administrativno-pravovi-zasadi-protidiji-korupciji-v-organah-vnutrishnih-sprav

За інформацією деяких науковців тільки у 2018 році стосовно 57 військовослужбовців Міністерства оборони та Збройних Сил України проводилося досудове розслідування за такими кримінальними корупційними правопорушеннями:

- за статтею 368 КК України (одержання неправомірної вигоди) – 24;

- за статтею 369-2 КК України (зловживання впливом) – 20;

- за статтею 191 КК України (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем) – 6;

- за частинами 2, 3 статті 410 КК України (викрадення, привласнення, вимагання зброї та боєприпасів, військової техніки, іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом зловживання службовим становищем) – 6;

- за статтею 364 КК України (зловживання владою або 153 службовим становищем) – 1.

За адміністративні правопорушення, пов’язані з корупцією, судами до адміністративної відповідальності притягнуто 95 зазначеної категорії

військовослужбовців, з них: 80 % за статтею 172-6 КУпАП (порушення вимог фінансового контролю) і 15 % за статтею 172-7 КУпАП (порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів) [564, с. 152–153].

Не є винятком у цьому й корупція прикордонників. Контрабанда наркотиків і зброї, а також світові тенденції щодо масової нелегальної міграції, вчинення великомасштабної контрабанди алкоголю та сигарет просто «засмоктують» персонал прикордонного відомства у вир організованої злочинності.

Загалом, відповідно до офіційних статистичних даних Державної судової адміністрації України та Адміністрації Держприкордонслужби з 2008 року до кримінальної відповідальності за вчинення різних злочинів щороку засуджується в середньому по 30–40 військовослужбовців Держприкордонслужби. Звісно певний час (2009 – 2012 роки) відмічалась тенденція до поступового зниження цієї кількості удвічі до 15 осіб. Водночас, з 2013 року вона почала знову зростати (17 осіб), у 2014 році – сягнула рівня 2009 року (34 особи). Більше того, показник притягнення військовослужбовців Держприкордонслужби до кримінальної відповідальності 2015 року сягнув понад 130 осіб і був найбільший за всі попередні роки, тоді як у 2019 році кількість засуджених прикордонників знизилась до 16 осіб.

Аналіз же структури злочинності прикордонників показав, що чверть з усіх злочинів – це корупційні злочини. Так, за останні шість років українськими судами до кримінальної відповідальності було притягнуто майже 360 прикордонників за вчинення ними різної категорії злочинів. З них більшість (55,18%), що очевидно, становлять військові злочини, передбачені розділом XIX Особливої частини КК України, у т.ч. 37,56% – це самовільне залишення військової частини або місця служби, а також 31,47% – непокора.

Проте прикордонниками вчиняються й інші категорії злочинів. Зокрема, з усіх засуджених у 2014 – 2019 роках 26,05% прикордонників визнані винними у вчиненні злочинів у сфері службової діяльності; 4,76% – проти власності; 4,49% – проти громадської безпеки; 3,92% – у сфері обігу наркотичних засобів;

2,24% – у сфері охорони державного кордону та по 1,68% – проти життя і здоров’я і проти безпеки руху та експлуатації транспорту (див. мал. 4)

Малюнок 4. ***Структура злочинності прикордонників (2014–2019 рр.)***

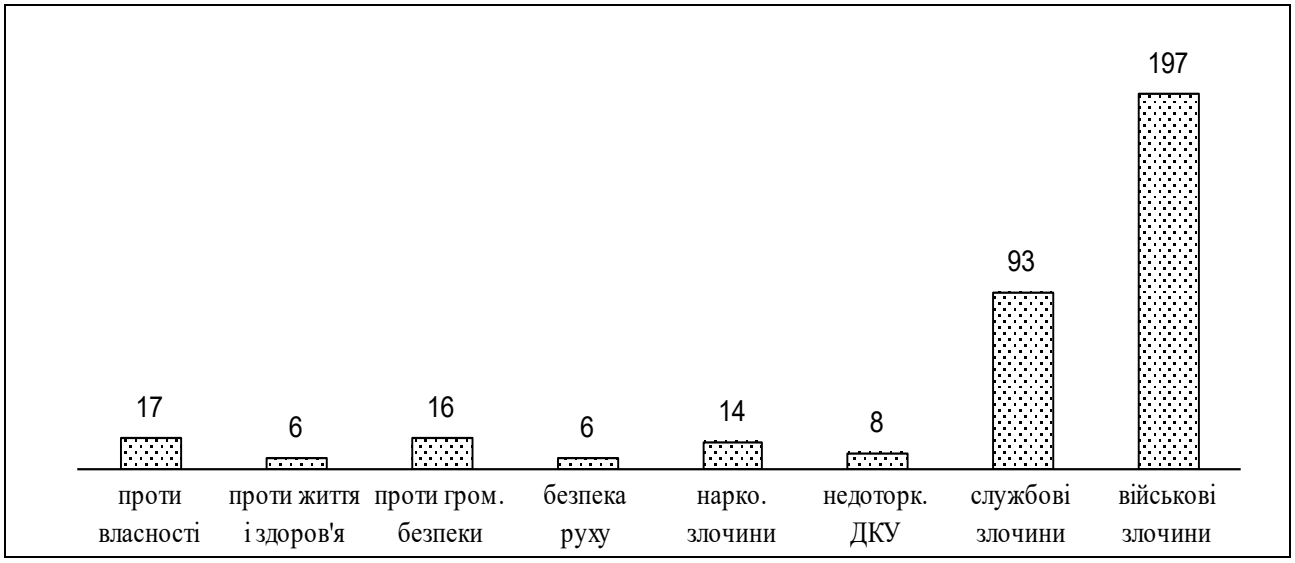

Так, 25,77% з усіх засуджених у 2014–2019 роках прикордонників (92 особи) визнані винними у вчиненні злочинів, які відповідно до статті 45 КК України вважаються корупційними (див. мал. 5).

Малюнок 5. ***Структура корупційної злочинності прикордонників (2014–2019 рр.)***

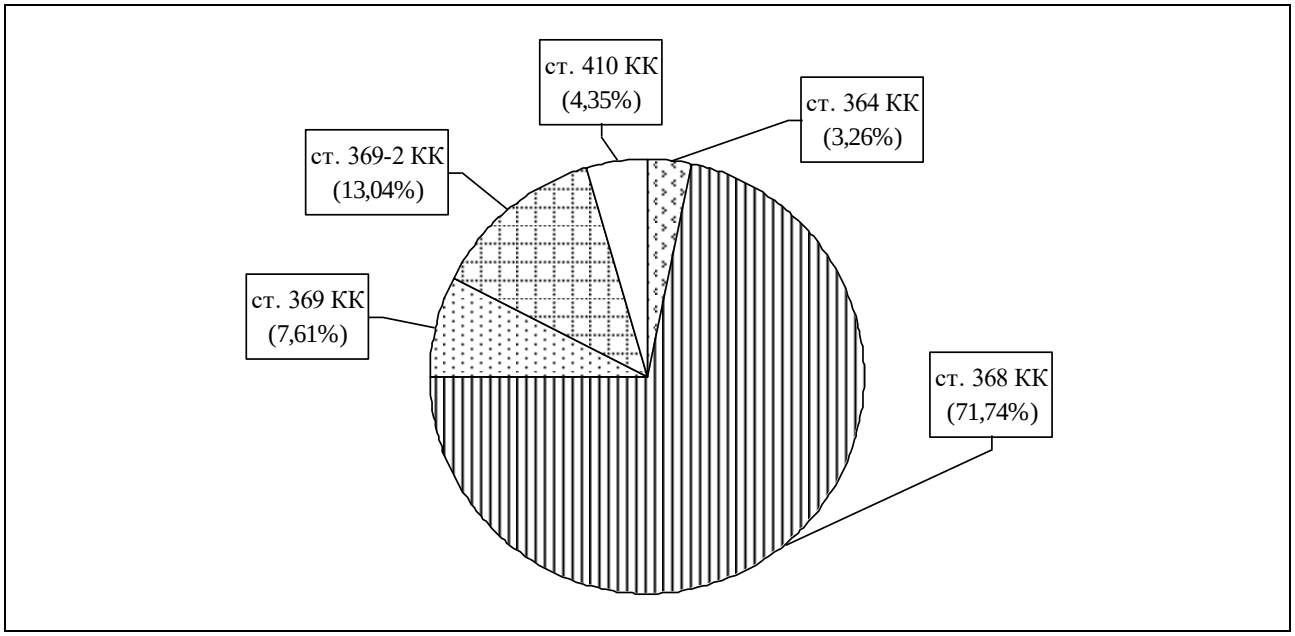

Такими злочинами стали: прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (71,74%), зловживання впливом (13,04%), пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій

особі (7,61%), зловживання владою або службовим становищем (3,26%) і викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (4,35%).

Якщо ж звернутися до статистики щодо притягнення військовослужбовців Держприкордонслужби до адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією, то картина у прикордонників, порівняно із Збройними Силами України, також не є райдужною.

Відповідно до статистики Адміністрації Держприкордонслужби у період з 2015 по 2019 роки стосовно військовослужбовців-прикордонників було складено понад 9,6 тис. протоколів про адміністративні правопорушення. Очевидно, що більшість з цих протоколів становлять ті, що складені за вчинення правопорушень, передбачених главою 13-Б «Військові адміністративні правопорушення» КУпАП, у т.ч. 40,49% – за розпивання алкогольних, слабоалкогольних напоїв або вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів (стаття 172-20 КУпАП), 37,37% – за порушення правил несення прикордонної служби (стаття 172-18 КУпАП), 16,95% – за недбале ставлення до військової служби (стаття 172-15 КУпАП) та 5,19% – інші адміністративні правопорушення.

Що ж стосується вчинених прикордонниками правопорушень з числа, передбачених главою 13-А «Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією» КУпАП, то за останні чотири роки Адміністрацією Держприкордонслужби обліковано 62 випадки притягнення до відповідальності військовослужбовців прикордонного відомства, у т.ч. за статтею 172-6 (порушення вимог фінансового контролю) – 32; за статтею 172-4 (порушення обмежень щодо сумісництва) – 19; за статтею 172-8 (щодо незаконного використання службової інформації) – 5; за статтею 172-5 (порушення

обмежень щодо одержання подарунків) – 4 та за статтею 172-7 (щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів) – 2.

Варто наголосити на певній неузгодженості законодавства в частині визнання певних дій корупційними. Так, якщо законодавством України про кримінальну відповідальність такі дії, як «зловживання владою або службовим становищем» (стаття 364 КК України) і «Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу» (стаття 365 КК України) вважаються корупційними, то діяння передбачені КУпАП статтею 172-13 «Зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем», а також статтею 172-14 «Перевищення військовою службовою особою владою або службовим становищем» чомусь корупційними не визнані. Так само, чомусь не визнано корупційним злочин, передбачений статтею 426-1 КК України «Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень». Зазначене, на мою думку, певним чином викривлює статистику щодо корупції не тільки серед прикордонників, але й військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань.

Наприклад, вітчизняними судами окрім зазначених корупційних адміністративних і кримінальних правопорушень стосовно військовослужбовців Держприкордонслужби винесено два вироки за вчинення злочинів, передбачених статтею 426-1 КК України, та 52 постанови щодо вчинення адміністративних правопорушень, передбачених статтями 172-13 та 172-14 КУпАП, що не входять до загальної офіційної статистики про корупцію прикордонників. Такі неузгодженості потребують відповідного законодавчого корегування, адже, як свого часу відзначав О. М. Литвак, сама маніпуляція зі статистикою – це також корупція [285, с. 28].

Загалом, під *корупційною злочинністю прикордонників*, на мою думку, варто вважати сукупність корупційних злочинів, що вчиняються у визначеному часовому проміжку військовослужбовцями та працівниками Держприкордонслужби під час реалізації ними законодавства України про державний кордон у взаємовідносинах з особами, які перетинають державний

кордон або межі ТОТ України, а також під час взаємодії із співробітниками інших державних інституцій, які здійснюють контрольні функції у прикордонному просторі (митники, фітосанітари, поліцейські та ін.).

Для дослідження особи прикордонника, який вчиняє корупційний злочин, важливе значення відіграє його соціально-демографічна характеристика, оскільки вона сприяє повноті висвітлення цієї проблеми. Відомо, що соціально-демографічні ознаки властиві будь-якій особі і, як відмічає Л. Г. Козлюк, на перший погляд, кримінологічного значення не мають, однак у своїй сукупності дають важливу інформацію [189, с. 78].

Стать як традиційно перший і найбільш наочний системоутворюючий показник, за яким характеризують структуру злочинності будь-якого виду. До того ж, наголошує В. С. Батиргареєва, він визначає вигляд злочинності певного виду, одночасно виводячи дослідника на проблеми соціального, кримінологічного, морально-психологічного та іншого плану, якими зумовлюється злочинна активність чоловіків і жінок у тих чи інших сферах злочинної діяльності [37, с. 243].

Проведене дослідження вироків, винесених українськими судами упродовж 2014 – 2019 років, засвідчило, що всі корупційні злочини були вчинені прикордонниками чоловічої статі. Це дає підстави констатувати, що корупційну злочинність прикордонників можна розцінювати як різновид чоловічої злочинності. Звісно ж зазначену обставину не слід вважати безумовною кримінологічною властивістю людини. Проте варто відзначити, що для злочинності прикордонників у цілому (окрім корупційної) властиві досить мізерні показники участі жінок у вчиненні злочинів, адже з усіх досліджених вироків лише 1,73% стосувалися прикордонниць.

Однією з важливих соціально-демографічних характеристик є вік особи, а для особового складу Держприкордонслужби вік має не тільки соціальне та біологічне значення, але й впливає на їх правове становище як військовослужбовців. Це пов’язано з тим, що для проходження військової

служби в органах Держприкордонслужби можливе із настанням призовного віку.

Результати вивчення емпіричної бази показали, що всі прикордонники, засуджені за корупційні злочини, мали вік 19–45 років, тобто особи в розквіті фізичних сил, найбільш продуктивні та працездатні. З них найбільш кримінально активна вікова група (52,27%) – це молоді чоловіки віком до 30 років. Очевидно, що особи саме цієї вікової групи, перебувають в активному пошуку матеріальних засобів, а також у більшій мірі піддаються впливу криміногенних факторів у прикордонній сфері. Загалом же вікові показники є такими: 18–20 років – 12,5%, 21–25 років – 17,05%, 26–30 років – 27,27%, 31–35 років – 12,23%, 36–40 років – 20,45% та 41–45 років – 12,5%.

Сім'я, як вважається, володіє значним потенціалом як у плані профілактики, так і підтримки протиправної поведінки її члена [570, с. 147], адже люди, котрі мають родину, зазнають факторів впливу, певні з яких генеруються або зумовлюються родинним життям [77, с. 47]. Дослідження серед ознак, що мають значення для прогнозу злочинної поведінки, або такі, що показують негативне ставлення особи до соціальних цінностей, виділяють у т.ч. наявність чи відсутність сім'ї [149, с. 97]. Провівши відповідний аналіз встановлено, що 56,82% засуджених прикордонників за корупційні злочини є одруженими особами, 4,55% – розлучені, а 1,14% – перебувають у фактичних шлюбних відносинах (т.з. цивільний шлюб). При цьому, більшість (47,73%) з цих засуджених мали на утриманні дітей, у т.ч. 42,85% – двох і більше дітей.

Характеристика засуджених за рівнем освіти дає змогу визначити світогляд, знання, вміння, навички, можливість самореалізації і рівень інтелектуального та культурного розвитку. В результаті дослідження виявилося, що 43,18% з вивчених осіб мали вищу освіту, 23,86% – середньо-спеціальну, 22,73% – середню, а також 10,23% – професійну.

Особливе значення має також ознака, яка відбиває місце прикордонника, який вчиняє корупційний злочин, у суспільстві, його соціальний статус. Під соціальною роллю зазвичай прийнято розуміти реальні соціальні функції

конкретної особи, обумовлені її становищем у системі суспільних відносин і приналежністю до певних соціальних груп [56, с. 99]. У цьому контексті, без сумніву, варто звернути увагу на приналежність прикордонника до певної категорії особового складу органів Держприкордонслужби та його посадове становище.

Загальний стаж військової служби в Держприкордонслужбі 47,73% засуджених прикордонників мали невеликий – від 1 до 5 років. Це пояснюється зокрема тим, що значну перевагу у вчиненні корупційних злочинів мають саме молоді чоловіки. Проте питома вага тих, які прослужили в органах охорони державного кордону від 3 до 5 років, все ж таки залишається невеликою та нараховує тільки 14,77% злочинців.

Серед загальної маси прикордонників, засуджених за корупційні злочини, найбільш значну частку (47,73%) сержантського і старшинського складу, 32,95% – офіцерського та 19,32% – рядового. При цьому, 29,55% військовослужбовців мали звання прапорщика і старшого прапорщика, 19,32% – солдата, 18,18% – молодшого сержанта, сержанта та старшого сержанта. З числа офіцерів-прикордонників, які вчинили корупційні злочини, молодші та старші офіцери розподілилися майже порівну, з незначною перевагою перших (51,72% проти 48,28%).

Найбільш криміногенною серед групи прикордонників, які вчиняють корупційні злочини, є група осіб, які обіймали інспекторські посади (61,36%), з яких 50% – це інспектори прикордонної служби (посади прапорщика, старшого прапорщика), 43% – молодші інспектори прикордонної служби (посади до сержанта) і решта старші та дільничні інспектори прикордонної служби (офіцерські посади). Варто відзначити, що чверть з усіх цих осіб були кінологи. Із загальної кількості засуджених за корупційні злочини прикордонників 29,55% були особи, які обіймали на момент вчинення злочину посади начальників або заступників начальників, а 3,41% – оперуповноважених. Зазначене має бути враховано під час формування заходів щодо запобігання цього виду протиправної діяльності.

Розглядаючи кримінально-правову характеристику особи зазначеної категорії злочинця, з аналізу зазначеної кількості вироків випливає, що більшість цих злочинів вчиняються прикордонниками самостійно (90,91%). Групою ж осіб вони вчиняються у 5,68% випадках, а також 3,41% – у складі організованої групи.

При цьому, більшість прикордонників-корупціонерів (86,36%) отримували неправомірну вигоду за надання інформації про наймеш охоронювану ділянку державного кордону, через яку можливо буде безперешкодно здійснити незаконне переміщення контрабанди або нелегальних мігрантів; 5,68% – за пропуск через державний кордон України осіб, яким уповноваженими посадовими особами заборонено в'їзд на територію держави; 3,41% – за призначення особи на вищу посаду або присвоєння військового звання на ступінь вищого, ніж передбачене займаною посадою, а 4,55% прикордонників привласнили військове майно (зброю та боєприпаси).

Важливою ознакою, що характеризує особу прикордонника, який вчиняє корупційний злочин, є мотивація до такої протиправної поведінки. Цю ознаку можна виявити шляхом з'ясування суми коштів, яку корупціонер отримав. Середньою такою сумою є 830 доларів США. Варто відмітити, що наведені дані не можуть бути повністю достовірними, їх перевірка можлива лише при перехресному опитуванні як хабародавців, так і тих, хто отримує відповідну неправомірну вигоду. Ми зробили зазначені висновки спираючись на відомості підтверджені вироками національних судів, винесених на підставі доказів, зібраних органами досудового розслідування.

Так, неправомірну вигоду в сумі до 1 тис. грн отримали 4,55% прикордонників, від 1 тис. до 5 тис. грн – 29,55%, від 5 тис. до 10 тис. грн – 23,86% грн, від 10 тис. до 20 тис. грн – 9,09% та понад 20 тис. грн – 32,95%.

Результати дослідження показали, що основною причиною, яка спонукала прикордонників до корупційного злочину, – легкий спосіб заробити (94,32%) і лише 5,68% вчинили цей злочин у зв'язку з тяжкими сімейними

обставинами. Це дає підстави вважати, що переважна більшість засуджених вчинили цей злочин з корисливих мотивів.

Проведене дослідження різноманітних характеристик осіб, які вчинили досліджувані діяння, показала не лише видиму варіативність набору їх зовнішніх рис та ознак (соціально-демографічних, кримінально-правових, соціально-рольових), але й виявило їх внутрішню сутність, яка проявляється в схожості корисливого мотиву, що спонукає їх до отримання наживи (вигоди) через протиправні дії у прикордонному просторі.

Загалом, під особою прикордонника, який вчинив корупційний злочин, слід розуміти людину, яка характеризується стійкою антисуспільною й антидержавницькою спрямованістю, домінуючою корисливою мотивацією (користолюбством) злочинної поведінки, а також сукупністю негативних соціальних і психологічних рис, що зумовлюють протиправне посягання на стан прикордонних відносин, що забезпечує недопущення або мінімізацію загроз матеріальним і духовним цінностям основних сфер суспільних відносин, а також сприяє стійкому розвитку держави та реалізації її національних інтересів.

Не дивлячись на різноманітні кримінологічно значимі ознаки досліджуваної категорії осіб, їх об’єднують схожі морально-психологічні особливості, в яких відображається їх ставлення до суспільства та держави, соціальним цінностям, базовим гуманітарним принципам, а також суб’єктивна оцінка самого себе як особистості, власних інтересів, потреб і можливостей.

Сукупність інтелектуальних, емоційних і вольових ознак, що відображають психологічні особливості особи прикордонника, який вчинив корупційний злочин, свідчить про те, що зазначену категорію осіб неможна відносити до звичайного й примітивного різновиду злочинця.

Для злочинців зазначеної категорії, як правило, є характерним суперечливий набір ознак: середній, а подекуди високий рівень інтелекту, що поєднується з обмеженістю поглядів та інтересів, примітивністю дозвільно-культурних потреб. Емоційна сфера цих злочинців характеризується

неадекватною (завищеною або навпаки заниженою) самооцінкою, емоційною нестійкістю, легкодухістю, невпевненістю, страхом перед труднощами, мало розвинутою здатністю до співчуття, низьким рівнем емоційного інтелекту.

Поряд з цим, зазначені риси емоційної сфери особи прикордонника, який вчинив корупційний злочин, проявляється на фоні достатньо сильно розвинутих вольових якостей досліджуваної категорії осіб, для яких є характерними: підвищена ділова активність, заповзятість, підприємливість, енергійність і цілеспрямованість, упертість.

Звісно ж не можна говорити про те, що зазначені вище морально-психологічні характеристики особи прикордонника-корупціонера неминуче «примушують» його вчинити відповідні протиправні посягання, однак вони так би мовити переломлюючись через призму його домінуючих користолюбства й особистих інтересів, а також в умовах наявних зовнішніх сприятливих передумов (наприклад, відсутністю делімітації та демаркації державного кордону або його слабо охоронюваної ділянки) вони слугують сприятливим підґрунтям для подальшого формування мотиву злочинної поведінки.

Що ж змушує прикордонників вчиняти вищенаведені протиправні діяння?

О. Ю. Бусол, проводячи дослідження проблем вчинення корупційних злочинів працівниками митних органів України, встановила, що більшість злочинів, пов’язаних із незаконним переміщенням вантажів через державний кордон України вчиняються з використанням корумпованих зв’язків переважно за участю посадових осіб митних органів, органів охорони державного кордону, а також інших контролюючих органів [66, с. 232]. Схожу позицію займає Б. М. Головкін, який зауважує, що «у корупційних практиках беруть участь усі органи і служби, що забезпечують державний контроль за рухом товарів через державний кордон України і здійснюють правоохоронну діяльність у цій сфері» [99, с. 227].

Відповідно до оцінки представників європейської агенції «FRONTEX» прикордонники відграють вагому роль у покращенні умов переміщення осіб і

транспортних засобів, тому можуть виникнути корупційні оказії та натиски щодо вчинення корупційних дій. Корупція в інституціях прикордонної служби може нести суттєві виклики для внутрішньої безпеки держави [646, s. 59]. Управлінням ООН з наркотиків і злочинності відзначено, що обороти організованої прикордонної злочинності щорічно становлять близько 870 млрд доларів, що у шість разів більше загальної суми, яка офіційно виділяється в світі на розвиток [651].

Особливо небезпечно, корупційна ініціатива, найчастіше, виходить від посадових осіб, покликаних якраз боротися із злочинністю, адже корупція як системне явище здатна вражати всі елементи державного механізму: державну правотворчість, державне виконавство та правоохоронну систему, а також військову службу. Сьогодні корупція є однією з найбільш гострих проблем для державної військової організації. Інформація про корупційні прояви у військово-службовій сфері міститься як в періодичній пресі, науковій та публіцистичній літературі, так і в статистиці органів військової юстиції та даних соціологічних опитувань. Армія є одним із найбільш закритих державних інститутів. З одного боку, це цілком обґрунтовано, враховуючи завдання, які стоять перед цією службою, з іншого – це створює благодатні умови для свавілля і корупції [250, с. 212].

Корупцію, як і інші негативні соціальні явища, обумовлює ціла система факторів – явища, процеси, інші чинники, які здійснюють будь-який детермінуючий вплив на корупцію, обумовлюючи корупцію як явище та породжуючи її конкретні прояви [315, с. 185, 187]. З. А. Загиней відзначила, що одним із корупціогенних факторів може бути визнана широта дискреційних повноважень, якими наділяються посадові та службові особи органів державної влади, оскільки такі повноваження створюють можливість для зловживання владою або службовим становищем з боку таких осіб [141, с. 89], адже там, де є можливість для «маневру», завжди виникають корупційні ризики [214, с. 128].

Доктриною під дискреційними повноваженнями розуміють «повноваження, які контролюючий орган, що приймає рішення, може

здійснювати з певною свободою розсуду, обираючи з кількох юридично допустимих рішень те, яке він уважає найкращими за даних обставин» [136, с. 167]. Дискреційні повноваження – є невід'ємною частиною публічної правозастосовної діяльності. Наявність у певного суб'єкта дискреційних повноважень пояснюється надзвичайними або винятковими обставинами, коли досягнення поставленої мети може бути здійснено будь-якими розумними способами. Вважається, що дискреційні повноваження дають змогу під час розгляду конкретної справи враховувати її індивідуальні особливості, реалізовувати принцип відповідності заходів управлінського впливу. Тобто це право посадової особи прийняти оптимальне рішення в конкретній ситуації або в конкретній справі відповідно до принципів права та виходячи з життєвих обставин [506].

Під основними ознаками дискреційних повноважень науковцями визначаються такі: а) можливість органу (службовій (посадовій) особі) на власний розсуд визначати спосіб виконання певного рішення, делегувати повноваження щодо виконання прийнятого рішення підпорядкованим службовим (посадовим) особам, іншим органам, встановлювати терміни та порядок виконання; б) надання органу (службовій (посадовій) особі) право повністю або частково визначати порядок здійснення юридично значущих дій, терміни їх виконання та послідовність; в) можливість органу (службовій (посадовій) особі) обирати форму реалізації своїх повноважень (у вигляді нормативного правового акта, усного розпорядження, адміністративних дій); г) можливість органу (службовій (посадовій) особі) на власний розсуд обирати різновиди публічно-правового впливу стосовно громадян та організацій, визначати їх ступінь та спосіб реалізації; д) змога органу (службовій (посадовій) особі) на свій розсуд оцінити юридичний факт як такий, що тягне виникнення, зміну або припинення правовідносин та визначити форму реагування на нього [62, с. 7].

Наголошує О. Ю. Бусол, що дискреційними є повноваження, які посадова особа може здійснювати на власний розсуд. Обсяг дискреційних

повноважень органів виконавчої влади поступово розширюється, а щоденна практика їх діяльності висуває проблему створення системи ефективного контролю за реалізацією зазначених повноважень. Дискреційними є повноваження державних органів, які пов'язані з видачею дозволів, ліцензій, вирішенням питань просування по службі, розглядом справ про адміністративні та дисциплінарні правопорушення, а також із багатьма іншими випадками, коли посадовці мають право на адміністративний розсуд [66, с. 92].

За висловом М. Панча, корупція є тоді, коли посадовець (an official) отримує, чи йому обіцяють надати значні переваги чи винагороду (особисто, у складі групи чи всієї організації) за виконання дій, у будь-якому разі передбачених його посадовими обов'язками або у будь-якому разі ними заборонених, за застосування законних дискреційних повноважень без належних підстав, а також за застосування незаконних засобів для досягнення схвалених цілей [378, с. 405–406].

Предметна сутність корупційних відносин, як наголошував А. П. Закалюк, визначається у тім, що останні є різновидом суспільних відносин. Вони виникають через існування у суспільстві об'єктивних і суб'єктивних, соціальних, економічних, політичних передумов та зумовленого ними соціально-психологічного їх відбиття як відносно самостійного феномену. Сутність такого сплаву специфічних суспільних відносин проявляється в ймовірному допущенні корупційного способу задоволення особистих, а також групових, корпоративних інтересів та потреб [148, с. 212–213].

Особливий характер мають і корупційні відносини, що виникають у сфері охорони державного кордону, оскільки прикордонні відносини (як невід'ємна складова суспільних відносин) носять різноплановий, багатогранний і специфічний характер, який, на слушну думку О. Б. Ганьби, «породжує особливості правової поведінки суб'єктів охорони державного кордону» [80, с. 1].

Персонал Держприкордонслужба незважаючи на своє важливе суспільне призначення, стає суб'єктом протиправних діянь, у т.ч. корупційних. С. О. Філіппов відмічає, що професійну діяльність персоналу органів та підрозділів охорони державного кордону, без сумніву, супроводжують значні корупційні ризики [561, с. 3]. Цей персонал законодавством наділений певним спектром правообмежуючих дискреційних повноважень (приймання рішень щодо пропуску чи непропуску через державний кордон, затримання та огляд осіб і транспортних засобів, реєстрація іноземців і скорочення їх терміну перебування на території держави, тимчасове обмеження щодо перебування та пересування осіб тощо), реалізація яких здебільшого несе у собі дискреційний характер та об'єктивно створює передумови до корумпованості посадових (службових) осіб, на яких вони покладені.

З огляду на зазначені положення зауважимо, що до переліку обов'язкових ознак дискреційних повноважень слід додатково віднести таку ознаку як «вимушений характер суспільних відносин між державним чи іншим службовцем та громадянином (організацією)», без якої неможливе існування усіх інших із вказаних ознак [252, с. 26].

Багатогранність прикордонних відносин зумовлюється наявністю різнорідних підстав прикордонних відносин, прояви яких відображають усю складність сфери життєдіяльності суспільства:

1) існування соціальних систем з різною соціальною структурою, з різною економічною, політичною, духовною та іншою системами відносин (неоднорідність) є першою підставою прикордонних відносин;

2) життєдіяльність держав як форм організації суспільства, що мають специфічні якісні визначеності, обумовлені специфічними властивостями соціальної системи, які утворили ці держави (стійкість), складає другу підставу прикордонних відносин;

3) потреби визначеної соціальної системи та її держави у збереженні своїх суттєвих властивостей формують спосіб визначення своїх меж, в яких соціальна система залишається тим, чим вона є, формують спосіб встановлення

державного кордону (визначеність) – є третьою, найбільш важливою підставою прикордонних відносин;

4) потреби держав, що мають спільний державний кордон, у забезпеченні свого існування, обумовлюють формування взаємопов'язаних і взаємозалежних прикордонних просторів (пов'язаність) – складає четверту підставу прикордонних відносин;

5) зрештою, свідома спільна діяльність людей у прикордонній сфері життєдіяльності суспільства та держави (соціальність) складає п'яту, найважливішу, підставу прикордонних відносин, оскільки вони, у кінцевому рахунку, ні що інше, як результат свідомої та цілеспрямованої діяльності людей [270, с. 137].

Виникаючи як відносини, що спрямовані на задоволення життєво важливої потреби щодо вільного пересування людини, прикордонні правовідносини характеризуються умовною свободою, яка обумовлена відсутністю вибору у разі виникнення відносин, а тому характеризується суттєвою дискретністю, що яскраво спостерігається у відносинах щодо перетинання державного кордону. У цьому аспекті слід наголосити, що частка відносин публічно-правового характеру на державному кордоні є виключно зобов'язальною для суб'єктів. У осіб, які перетинають державний кордон немає можливості не підкоритися впливу держави, відсутня будь-яка ініціатива та свобода вибору. Тому, підкорюючись чітко регламентованим правилам перетинання державного кордону суб'єкти цих правовідносин наділені умовним ступенем свободи.

Такий ступінь свободи обумовлений особливим статусом у відносинах органу охорони державного кордону, наділеного обов'язком забезпечувати поруч із дотриманням основних прав і свобод людини, що закріплені у законодавстві, дотримання інтересів держави на державному кордоні. Коли особа, яка перетинає державний кордон, повинна звернутися до державного органу не в сенсі «зобов'язаний – тому що не може відмовитися», а у значенні

«зобов'язаний звернутися саме туди», це не вільні за своєю природою відносини, що наближені до відносин несвободи.

Іншими словами отримувати чи не отримувати закордонний паспорт, виїжджати чи не виїжджати за кордон – це особиста справа кожної людини. Однак реалізувати своє право можна тільки через звернення до відповідної публічної інстанції (органу охорони державного кордону), де вже на ці органи покладається обов'язок щодо вчинення певних дій (прикордонного контролю), виступаючи у ролі суб'єкта. Тоді як для особи це дійсно тільки «можливість», а не необхідність чи обов'язковість. Однак стати повністю вільними ці відносини ніколи не зможуть, тому що дії громадян, іноземців та осіб без громадянства будуть завжди обмеженими декількома «необхідностями»:

– необхідність звернутись до відповідних публічних органів (зобов'язаний звернутись саме до того державного органу, який визначений законодавством);

– необхідність підкоритися рішенню державного органу, який вправі його прийняти з цього питання (приймаючи при цьому до уваги тільки ті підстави, що є допустимими законодавством, а також те, що рішення може бути оскаржене в судовому порядку).

Для органу державної влади така вимушеність проявляється в тому, що значна частка прикордонних правовідносин завжди буде пов'язана з участю у них держави, принаймні до того часу допоки Україна буде визнавати себе суверенною державою із своїм власним кордоном, вона буде вимушена брати участь у цих правовідносинах і здійснювати прикордонний контроль осіб.

Ступінь свободи прикордонних правовідносин значно знижений у силу їх природи. Формально виглядаючи цілковито добровільними прикордонні правовідносини насправді змістовно не є таким у силу природного характеру їх виникнення й існування. Ініціатива може бути тільки там, де у суб'єкта, який виступає у відносинах є вибір – вступати у них чи ні. Зовнішній прояв ініціативи у прикордонних правовідносинах, який полягає в тому, що суб'єкт може виїжджати за кордон у будь-який момент та незчисленну кількість разів,

насправді є декларативним. Потреба у вільному пересуванні – потреба, що з самого початку є фізіологічною, – повинна бути задоволена, людина вимушена задовольняти її для збереження самої себе як об'єкта природи. Однак, якщо на початкових етапах розвитку суспільства виникнення подібних відносин могло не супроводжуватися необхідністю залучення до цього третіх осіб, тоді як за нинішніх умов ситуація докорінно змінилася.

Враховуючи викладене, слід констатувати, що прикордонні відносини є відносинами умовно вільними, що обумовлено їх вимушеністю, а також характеризуються дискреційністю повноважень прикордонників. Постановка питання про добровільність і свободу таких правовідносин із самого початку є хибною оскільки в особи відсутній вибір щодо поведінки на державному кордоні, що безумовно свідчить про корупціогенний характер прикордонних відносин.

На сучасному етапі реформування правоохоронних органів виникає необхідність запровадження передових ідей, методів і розробок діяльності, спрямованих на ефективне запобігання корупції. Останнім часом в Україні на законодавчому рівні схвалено значний об'єм правової бази та утворено відповідні державні інституції, що покликані радикально впливати на стан справ у цій сфері. Одними з основних заходів є визначення корупційних ризиків, що можуть виникнути в діяльності державних службовців, а також усунення умов і причин їх виникнення.

Проте, все ж таки, виникає низка запитань. По-перше, про те чи щось змінилося після цього? По-друге, чи свідчать заклики щодо необхідності подолання корупції та готовності відкинути будь-які спроби «вирішення справ» у протиправний спосіб, або ж ці заклики є просто декларативними, вигідними для згадування у певних ситуаціях?

В умовах модернізації України проблема протидії корупції в системі державного управління надзвичайно злободенна, вона повсюдно звучить в офіційних виступах керівників держави, в засобах масової інформації,

включаються до порядку денного численних наукових і науково-практичних конференцій, семінарів, круглих столів, симпозіумів [56, с. 106].

Не залишається осторонь цих процесів і Держприкордонслужба, вживаючи відповідних заходів у запобіганні корупції. Одним із основних завдань Стратегії розвитку Державної прикордонної служби, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 року № 1189-р, є підвищення ефективності системи запобігання корупції, досягнення якого має здійснюватися через низку кроків. Загальновідомими з них є формування в особового складу Держприкордонслужби нетерпимості до корупції, підвищення рівня правової свідомості, удосконалення механізму поширення інформації про протидію корупції, залучення громадськості до формування, реалізації та проведення моніторингу антикорупційної політики в Держприкордонслужбі тощо. Важливою складовою системи запобігання корупції визначені також заходи щодо удосконалення системи запобігання проявам корупції та запровадження комплексних технологій протидії корупції в оперативно-службовій діяльності Держприкордонслужби.

Один із провідних дослідників корупції в Україні Є. В. Невмержицький виділяє два основних напрями антикорупційної діяльності держави.

Перший – це власне боротьба з корупцією як із конкретним кримінальним або адміністративним проявом. Вона включає в себе виявлення, розслідування, припинення і притягнення до відповідальності винних осіб.

Другий напрям – це комплекс заходів, що включає в себе економічні, політичні, профілактичні, попереджувальні, виховні й організаційні заходи, які в комплексі націлені на те, щоб виключити соціально-економічні та політичні підґрунтя корупції [347, с. 227].

У залежності від часу здійснення вищезазначені антикорупційні заходи можуть також бути поділені на докорупційні та пост корупційні [315, с. 235], з яких перші застосовуються вже після початку вчинення особою корупційного правопорушення та є, здебільшого, правоохоронними і репресивними. Водночас, відомим є факт того, що запобігання корупції виключно такими

заходами до бажаного результату привести не може, а головне, як слушно зауважують В. Л. Зьолка та О. А. Музика-Стефанчук, «не достатньо лише створити нормативно-правову базу, потрібно ще й забезпечити її впровадження» [335, с. 193].

Думається, що не слід забувати, що у запобіганні корупції необхідно зосередити зусилля й на засобах, що забезпечують підвищення соціальної культури як громадян, так і самих прикордонників. Адже, як слушно зауважують О. А. Мартиненко й І. О. Теличкін, успішній імплементації передового досвіду в галузі забезпечення законності серед працівників правоохоронних органів заважають і деякі негативні фактори культурного характеру. Насамперед, це стосується тих суперечливих традицій, звичаїв, практик, які безпосередньо впливають на рівень правопорядку. Наприклад, звичай «вирішувати питання» шляхом телефонного права, практика провадження подвійних стандартів, традиція віддячувати службовцям за виконання їх прямих обов'язків тощо. Якщо за радянських часів з цими проявами, які суперечили нормам офіційної моралі, велася, хоч би і формально, «непримиренна» боротьба, то тепер становище в цій сфері значно погіршилося. Неприкриті порушення законності стали для багатьох нормою поведінки, своєрідним мірилом соціальної значущості [308, с. 179].

На думку О. М. Костенка, радикальним засобом протидії корупції слід вважати саме формування антикорупційної культури. Інші засоби, наприклад, репресія чи вдосконалення діяльності органів державної влади, є паліативними. До такого висновку приводить використання культурно-правової концепції забезпечення соціального порядку [211, с. 213]. Так звана натуралістична кримінологія, що пізнає природні закони існування злочинності, є основою для розвитку в Україні нової концепції протидії злочинності, у тому числі злочинності у сфері службової діяльності, яку можна викласти у вигляді такої формули: «правова культура + закон (юстиція)». Ця формула вказує на існування кримінологічної закономірності. Згідно з якою протидія злочинності може бути ефективною лише тоді, коли вона полягатиме у використанні двох

факторів: по-перше, діяльності, спрямованої на підвищення правової культури громадян, у т.ч. службових осіб – це радикальний фактор; і по-друге, діяльності у вигляді юстиції – це паліативний фактор [469, с. 8].

За таких умов надважливу роль у протидії корупції в Держприкордонслужбі відіграє формування одного з різновидів правосвідомості* – антикорупційної правосвідомості прикордонника та громадян, з якими їм доводиться працювати, що складається з антикорупційної правової ідеології та антикорупційної правової психології.

Проте, для належного формування такого антикорупційного впливу варто визначити коло осіб, на яких насамперед вона повинна спрямовуватися. Проведене дослідження засвідчило, що особу прикордонника, який вчиняє корупційний злочин, можна віднести до ситуативно-криміногенного типу, оскільки особи вчиняють такі злочини не через стійкі антигромадські установки та уявлення, а через ситуативні зв'язки з групами негативної спрямованості та ведення способу життя на межі соціально прийнятного й антигромадського.

Завдяки існуванню безлічі наукових досліджень явищ корупції та розробкам теоретичних засад запобігання корупції, що опрацьовані як вітчизняними, так і зарубіжними вченими за останнє десятиріччя, а також діяльність держав на внутрішньополітичному та міжнародному рівнях щодо протидії корупції, стало можливим говорити про виникнення антикорупційної правової ідеології.

В Україні політичний курс, спрямований на безкомпромісну боротьбу із корупцією в українському суспільстві та, насамперед, у державному управлінському апараті, був прийнятий вищим керівництвом держави відносно нещодавно. Зокрема, на законодавчому рівні були затверджені Засади державної антикорупційної політики України (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки, якою відзначено, що Національна антикорупційна стратегія на

* Правова свідомість (правосвідомість) – це специфічна суспільна свідомість, яка являє собою сукупність настроїв, уявлень, суджень, емоцій і відчуттів щодо правової дійсності загалом та її окремих елементів (передусім права, його окремих інститутів), які виникають та існують у свідомості соціальних суб'єктів (Машков, А. Д. Теорія держави і права: підручник. К.: ВД «Дакор», 2014. 492 с.).

2011–2015 роки, затверджена Указом Президента України від 21 жовтня 2011 року № 1001, так і не стала ефективним інструментом антикорупційної політики, а тому довелося констатувати фактичну відсутність на той час в Україні ефективної стратегії протидії корупції, яка б враховувала гостроту проблеми та актуальність ситуації.

Хоча основні засади антикорупційної правової ідеології на сьогодні вже сформовані, говорити про її стійкий характер ще зарано. Про це свідчать статистичні показники рівня корупційної злочинності, що широко висвітлюються в пресі. Саме тому доводиться констатувати про її високу латентність.

За даними досліджень, саме корупція є однією з причин, що призвела до масових протестів в Україні наприкінці 2013 року – на початку 2014 року. Згідно результатів дослідження «Барометра Світової Корупції» (Global Corruption Barometer), проведеного міжнародною організацією Transparency їInternational у 2013 році, 36 % українців були готові вийти на вулицю, протестуючи проти корупції. За результатами проведеного Міжнародною фундацією виборчих систем (IFES) наприкінці 2013 року дослідження громадської думки, корупція вже входила до переліку найбільших проблем населення і викликала особливе занепокоєння у 47 % громадян. За даними досліджень Індексу сприйняття корупції, що проводяться Transparency International, українці вважають свою державу однією з найбільш корумпованих у світі [433].

Також зауважимо, що розпочинати формування антикорупційної правосвідомості прикордонника необхідно з періоду його навчання у відомчих навчальних закладах. Вагомий вплив у цьому напрямку може здійснити запровадження та постійного супроводження у навчальному процесі Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького окремої дисципліни «Основи запобігання корупції», а також утворення відповідного постійно діючого студентсько-курсантського антикорупційного наукового гуртка.

Одним із найбільш істотних чинників у подоланні корупції є також ставлення населення до цієї проблеми. Як свідчать результати досліджень, проведених в Україні протягом останніх років, більше половини населення схильне до вчинення корупційних правопорушень у разі, якщо це може сприяти розв'язанню проблеми. Крім того, значна частка населення з огляду на брак відповідних знань не кваліфікує певні види поведінки як корупційні, усвідомлюючи при цьому невідповідність такої поведінки нормам моралі чи професійної етики. За умови ефективної роз'яснювальної роботи населення може змінити ставлення до такої практики як до неприйнятної корупційної і, таким чином, антикорупційний потенціал суспільства значно зросте [250, с. 214].

Потребують уваги заходи, пов'язані з активізацією участі населення в інформуванні органів, уповноважених на протидію корупції, про відомі їм факти корупції. Частка такого населення є невеликою, зокрема з огляду на високий ступінь лояльності населення до корупції, засудження фактів повідомлень про корупцію як поведінки, яка суперечить етичним нормам, низький рівень довіри до діяльності правоохоронних органів, зневіру в ефективності антикорупційних заходів, страх бути покараним за повідомлення про підозру в корупції.

Разом з тим антикорупційний потенціал заходів із залучення населення до виявлення та повідомлення про факти корупції є високим, про що свідчить досвід іноземних держав. Створення спеціальних умов, які сприятимуть зміні суспільного уявлення щодо повідомлення про факти корупції, є одним із пріоритетів антикорупційної політики держави [248, с. 182–183].

Для цього, на наше переконання, відповідним підрозділам Держприкордонслужби слід активізувати роботу з органами державної влади та населенням не тільки прикордоння, але й місцевою громадою тих населених пунктів, звідки походять прикордонники. У ході цієї роботи слід інформувати цю громаду як про позитивні дії з боку прикордонників – їх земляків, так і про

негативні, що пов’язані з їх притягненням до відповідальності за вчиненні протиправні дії.

Привертає на себе увагу однин із антикорупційних заходів, запроваджений у поліції США, який полягає в тому, що з метою протидії корупційним проявам серед її співробітників видається спеціальний журнал «Національний бюлетень негативної поведінки», в якому поряд із прикладами жорстокості, невжиття необхідних заходів, спрямованих на припинення правопорушення, публікується інформація про корупційні вчинки в поліції [312, с. 111]. Цей досвід варто використати й у прикордонному відомстві. У відомчих друкованих засобах масової інформації Держприкордонслужби, таких як журнал «Кордон» і газета «Прикордонник України», доцільно запровадити рубрику, в якій періодично висвітлювати приклади зловживання та вчинення прикордонниками правопорушень з ознаками корупції, їх наслідки та відповідальність, яку було накладено на таких осіб.

Останніми роками Адміністрацією Держприкордонслужби багато зроблено щодо підвищення рівня прозорості в діяльності органів охорони державного кордону. Інформація про стан протидії корупції регулярно висвітлюється в засобах масової інформації, насамперед, на відомчому сайті, а також під час прес-конференцій та брифінгів за участі керівництва відомства.

З огляду на те, що зазначені відомчі друковані й електронні засоби масової інформації доступні для всього населення та персоналу органів Держприкордонслужби, ознайомлення з фактами корупційних правопорушень, відповідною на них реакцією керівництва та особового складу, є певним стримуючим фактором від вчинення подібних протиправних діянь іншими прикордонниками та впливатиме на побоювання громадян щодо давання неправомірної вигоди.

Формування антикорупційної правосвідомості, правове виховання, правове навчання та викорінення правового нігілізму є невід’ємними складовими частинами антикорупційного впливу на свідомість осіб, у т.ч. на військовослужбовців та працівників Держприкордонслужби, оскільки саме у їх

правовій безграмотності, неповазі до закону мають свої витоки більшість корупційних проявів.

Питання щодо антикорупційної правосвідомості також пов'язане із ще однією проблемою, що тісно пов'язана з нею та значно впливає на правопорядок у прикордонній сфері. Ми завжди говоримо про боротьбу (протидією) з корупцією як із внутрішньою, так і з зовнішньою, масштабною і мізерною, вертикальною і горизонтальною тощо.

Проте, існує ще один маловідомий різновид корупції – «тиха корупція», на яку увага не звертається. Сутність цієї форми корупції полягає у невиконанні персоналом державних установ (підприємств, організацій) покладених на них функціональних обов'язків (виробництво товарів, надання послуг тощо), за які держава виплачує їм заробітну плату. Простіше кажучи отримання державних коштів за бездіяльність і ледарювання. Всесвітнім банком цій проблемі у 2011 році присвячено окрему доповідь.

«На відміну від скандалів, пов'язаних з хабарництвом, тиха корупція не потрапляє в заголовки газет, проте вона робить настільки ж руйнівний вплив на суспільство», – заявив Головний економіст Регіонального управління Світового банку по Африці Шанта Девараджан. «Для того щоб боротися з цією тихою корупцією, необхідно поєднання волі і рішучості керівництва, продуманої політики відносно конкретних секторів та відповідних установ і – що найважливіше – більш активна позиція і відповідальність громадян» [396].

Проблема запобігання «тихій корупції» набуває особливої актуалізації в Держприкордонслужбі саме тепер, коли прикордонним відомством реалізуються заходи, визначені Стратегією розвитку Держприкордонслужби [469]. Які б цілі й завдання не визначались у цьому надважливому документі їх реалізація потребує зусиль усього персоналу, задіяння найбільш соціально активних і працьовитих осіб, здатних виконати поставлені завдання.

Виявлення «тихих корупціонерів» серед прикордонників є завданням їх безпосередніх начальників, однак потребує втручання й вищого керівництва. Думається, керівництву Держприкордонслужби слід звернути увагу на тих

військовослужбовців і працівників, які проходячи службу (працюючи) просто «просиджують штани», роблять вигляд своєї значимості та діяльності, а насправді нічого не роблять, тобто діють у власних інтересах.

Сьогодні нагальною потребою суспільства є вироблення загальних засад розвитку української державності, реалізувати яку можливо за умов запровадження новітніх підходів, форм і методів управління державою. На наше переконання, запорукою цьому є наявність професійного кадрового апарату, здатного якісно та у найкоротші строки організувати і, що немаловажне, провести необхідні й ефективні реформи. Реалізація ж реформ державного сектору за умов «тихої корупції» приречена на провал, а Держприкордонслужба може вплинути на стан захищеності державного кордону від зовнішніх загроз.

Більш того, слід враховувати також те, що численні дослідження засвідчують значну поширеність корупційної поведінки, яка досить часто стає найбільш оптимальним шляхом «вирішення проблем» в судах чи правоохоронних органах і не викликає негативної соціальної реакції [606, с. 90].

Із 500 опитаних мною осіб, які проходили прикордонний контроль у пунктах пропуску через державний кордон України: 82 % уважають корупцію аморальною в кожній ситуації, більше половини (54 %) очікують високого покарання та ув’язнення по відношенню до осіб, які беруть так звані хабарі, а 35 % – вважає, що самі не вчиняли б корупційних дій у жодному випадку. Однак слід відмітити, що 75 % респондентів визнали те, що хоча б раз давали працівникам різних сфер обслуговування неправомірну вигоду задля «вирішення» їх особистих питань. При цьому, 43 % з останніх повідомили, що «посадовці, які не беруть неправомірної винагороди, це ті, яким просто до цього її ніхто не пропонував». За таких обставин кожен, певно, замислюється про можливу перспективу зміни ситуації [257, с. 117].

Відомо, що як на побутовому, так і на загальнодержавному рівнях ми визнаємо корупцію як суттєву проблему. Однак чи ми заінтересовані у її

протидії? Адже, як слушно відмічає О. М. Костенко, ефективність протидії корупції залежить від того, як це явище розуміється [211, с. 211].

Провівши дослідження щодо корупції в Україні, Є. В. Невмержицький відзначив, що у випадку, коли наші громадяни відчувають моральну виправданість визначених дій, вони легко нехтують їх правовим змістом. Сучасна правосвідомість населення України виявляє високу схильність до корупційної діяльності не тільки на рівні повсякденного поводження, а й на рівні глибоких переконань [347, с. 58, 59]. В умовах слабкої державності, нестійкого правопорядку, протиправної поведінки правлячої політико-адміністративної й економічної еліти корупція стає специфічною формою взаємовідносин влади та громадянина [317, с. 39].

За таких умов видається, що українці не є досить радикальними в оцінці цього явища. Більшість уважає, що в повсякденному житті виникають ситуації, у яких корупція сприймається більш чи менш негативно. Але чи дійсно, за певних обставин (наприклад, під час лобізму чи непотизму) корупція визнається непоборною та найбільшою «хворобою» нашої дійсності?

В. В. Сокуренко, говорячи про корупцію, наголошує на позиції щодо важливості усвідомлення, що ми маємо справу хоча й зі складним, але не екстраординарним, а тому діалектично нормальним феноменом, стан якого продиктований самим ходом історії [507, с. 17]. Деякі науковців також доводять, що у тих країнах, де корупція набуває значного розповсюдження і суттєвого впливу на соціально-економічні процеси, є структурованою і здійснює системний вплив на державного службовця. Вона із соціальної аномалії (патології) поступово перетворюється на правило і виступає значним засобом вирішення життєвих проблем, стає нормою, функціонування влади і способом життя значної частини членів суспільства [315, с. 29].

За таких умов, знову ж таки постає питання щодо того чи є корупція нормальною для суспільства, адже «покарання за вчинок, що не визнається «злом» у суспільній свідомості, втрачає сенс та вважається проявом несправедливості» [356, с. 203].

На мою думку, сталий (але не обов'язково високий) рівень корупції та, насамперед, її акцептація породжують цю шкідливу суспільну норму. При цьому, декларуючи необхідність протидії корупції, деякими прошарками суспільства допускається можливість визнання та сприйняття деяких її проявів, пояснюючи це, наприклад, неспроможністю держави захистити їх інтереси. Людина не визнає корупційну поведінку лише таку, що загрожує її життєво важливим інтересам і переконанням.

Упевнені, що корупція – це завжди «протиприродне» [211, с. 210], вона чинить безпосередній негативний вплив на забезпечення правопорядку в прикордонній сфері, а тому вона не може бути нормою для суспільства. Проте слід наголосити, що українське суспільство вважає проблему корупції важливою, однак не основною у нашому сьогоденні. Думається, що це може означати, на жаль, що десь в глибині душі протидію з корупцією ми відсуваємо на дальній план до часів, коли будемо жити краще [257, с. 117–118].

Висновки до розділу 2

1. Важливе значення і безпосередній вплив на забезпечення прикордонної безпеки будь-якої держави та України, зокрема, чинять глобалізаційні процеси. У сучасних умовах відбуваються глибокі зміни як політичні, суспільні, технологічні, так і інші, що неминуче глобалізують прикордонну сферу.

Поява нових, невідомих до цього загроз, що обумовлюються такими факторами як, наприклад, поступове запровадження «прозорих кордонів», змушує до виявлення нового так званого каталогу загроз прикордонній безпеці держави, виявленню яких має сприяти певний набір ознак.

Методологічно варто виділити такі ознаки, що дають змогу визначити відповідні глобальні загрози, серед яких є:

1) загрози прикордонній безпеці держави несуть загрози мирному існуванню усього світового співтовариства, а відповідно певного суспільства чи окремої держави;

2) загрози прикордонній безпеки безпосередньо та невіддільно мають бути пов’язані з gфундаментальними процесами цивілізаційної еволюції, від вирішення яких залежить подальше майбутнє людства в цілому;

3) усі загрози прикордонній безпеці органічно мають бути взаємопов’язані між собою й обумовлювати необхідність їх комплексного вирішення;

4) вирішення цих загроз можливе завдяки спільним діям усіх членів світової спільноти;

5) загрози мають негативно впливати на стан правопорядку в прикордонній сфері держави.

Глобальні загрози прикордонній безпеці держави набувають усе більш масштабного, організованого й системного характеру у вигляді таких основних глобальних загроз прикордонній безпеці держави, як: нелегальна міграція та злочинність мігрантів; порушення митних правил (контрабанда зброї, боєприпасів, наркотичних засобів, незаконне переміщення тютюнових виробів тощо); терористична діяльність; збройна агресія країн і анексія державних територій, а також корупція прикордонників.

2. Вивчення нелегальної міграції повинно мати міжгалузевий характер, що сприяє більш повному та глибокому розкриттю закономірностей і механізмів нелегальних міграційних процесів у суспільстві, зближуючи галузеві поля. Гармонізація законодавства щодо запобігання нелегальній міграції, потребує звернення на ту обставину, що саме існування кари не забезпечує ефективного виконання цього завдання. Проте, сама по собі нелегальна міграція не становить значної загрози правопорядку в прикордонній сфері, за виключенням тих обставин, якщо вона супроводжується іншою протиправною поведінкою, наприклад, використанням підроблених або чужих

документів, насильством, корупцією або контрабандою, а також злочинністю мігрантів.

Злочинність мігрантів – це сукупність, передбачених законом про кримінальну відповідальність злочинів, що вчиняються у визначеному часовому проміжку та певній території особами, які відповідно до міжнародно-правових актів і національного законодавства визнаються мігрантами.

Для злочинності мігрантів є характерною певна стабільність її кількісно-якісних показників і структурна одноманітність. Її питома вага у структурі злочинності в цілому становить близько 2–3% з 27% тенденцією до зниження, а також залежністю від кількості мігрантів, які перебувають у певний проміжок часу у відповідному адміністративно-територіальному просторі.

Злочинності мігрантів властиві певні особливості, зокрема, переважну більшість у її структурі займають злочини проти власності (крадіжки і грабежі), злочини проти власності (крадіжки й грабежі) – 52,69%. Інші категорії злочинів розподілені таким чином: злочини проти життя та здоров'я особи (умисне вбивство та нанесення тяжких тілесних ушкоджень) – 11,26%, злочини проти авторитету органів державної влади й місцевого самоврядування (підроблення документів та їх використання) – 10,76%, незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів (9,56%), незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами (5,15%). Продовжують впливати на рівень, структуру та динаміку злочинності в державі вчинювані мігрантами такі злочини у сфері недоторканності державного кордону, як незаконне переправлення осіб через державний кордон і порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію та виїзду з неї.

3. Найбільшою проблемою, що вимагає виділення прикордонниками значних як людських, так і фінансових ресурсів є незаконне переміщення через державний кордон тютюнових виробів. При цьому, так званий «чорний ринок» тютюнових виробів є проблемою, що складається з багатьох складових, зокрема таких як злочинні угруповання, що контролюють виробництво

контрафактних сигарет, ухилення від сплати податків і, зрештою, незаконне їх переміщення з однієї держави до іншої.

Незаконне переміщення через державний кордон тютюнових виробів здатне сягнути цифр, що перевищуватимуть десятки мільйонів пачок сигарет. Через незначне адміністративне стягнення та велику різницю в ціні тютюнових виробів у сусідніх з Україною державах проблема їх незаконної торгівлі постала досить гостро як ніколи. Тому, в поєднанні з низьким рівнем відповідальності та генерованою величезною матеріальною вигодою у цій сфері, створюються умови, що провокують більшу активність транскордонних злочинних угруповань у незаконному контрафактному виготовленні та незаконному переміщенні тютюнових виробів. Тільки у 2016 році на українському державному кордоні прикордонниками виявлено 5,8 млн пачок незаконно переміщуваних тютюнових виробів, у 2017 році ця кількість зросла до понад 8 млн пачок, а у 2019 році аж до 17,6 млн, хоча це ще не критична цифра.

Розв’язання проблем порушення митних правил має здійснюватися комплексно, за чіткою і виваженої взаємодії компетентних державних інституцій та виконанням кожним із них визначених законодавством України завдань. Вивчення цих проблем повинно мати міжгалузевий характер, що сприяє більш повному та глибокому розкриттю закономірностей і механізмів незаконного переміщення товарів і вантажів через державний кордон, зближуючи галузеві поля. Суспільна небезпека незаконного переміщення через державний кордон підакцизних товарів і труднощі, з якими часто пов’язується її викриття, вимагає нормативно врегульованих діяльності не тільки митних органів, але й інших органів, що здійснюють свою діяльність на державному кордоні, а також Служби безпеки України, Національної поліції України та інших органів охорони правопорядку, включаючи Держприкордонслужбу.

4. Корупція є однією з найбільш гострих проблем для державної військової організації, адже корупція як системне явище здатна вражати всі елементи державного механізму: державну правотворчість, державне

виконавство та правоохоронну систему, а також військову службу. Інформація про корупційні прояви у військово-службовій сфері міститься як в періодичній пресі, науковій та публіцистичній літературі, так і в статистиці органів військової юстиції та даних соціологічних опитувань. При цьому, що особливо небезпечно, корупційна ініціатива, найчастіше, виходить від посадових осіб, покликаних якраз боротися із злочинністю.

Корупційна злочинність прикордонників є сукупністю корупційних злочинів, що вчиняються військовослужбовцями та працівниками Держприкордонслужби під час реалізації ними законодавства України про державний кордон у взаємовідносинах з особами, які перетинають державний кордон або межі ТОТ України, а також під час взаємодії із співробітниками інших державних інституцій, які здійснюють контрольні функції у прикордонному просторі.

Під особою прикордонника, який вчинив корупційний злочин, слід розуміти людину, яка характеризується стійкою антисуспільною й антидержавницькою спрямованістю, домінуючою корисливою мотивацією (користолюбством) злочинної поведінки, а також сукупністю негативних соціальних і психологічних рис, що зумовлюють протиправне посягання на стан прикордонних відносин, що забезпечує недопущення або мінімізацію загроз матеріальним і духовним цінностям основних сфер суспільних відносин, а також сприяє стійкому розвитку держави та реалізації її національних інтересів.

Найбільш криміногенною серед групи прикордонників, які вчиняють корупційні злочини, є особи, які обіймали інспекторські посади, з яких половина – це інспектори прикордонної служби (посада прапорщика, старшого прапорщика), 43% – молодші інспектори прикордонної служби (посада до сержанта) і решта старші та дільничні інспектори прикордонної служби (офіцерські посади), при цьому чверть з цих осіб – обіймали посади кінологів. Із загальної кількості засуджених за корупційні злочини прикордонників третина – особи, які обіймали на момент вчинення злочину посади начальників

або заступників начальників, а 3,41% – оперуповноважених, що пропонується враховувати під час формування заходів щодо запобігання цього виду протиправної діяльності.

Дослідження різноманітних характеристик осіб, які вчинили корупційні діяння в прикордонній сфері, показала не лише видиму варіативність набору їх зовнішніх рис та ознак (соціально-демографічних, кримінально-правових, соціально-рольових), але й виявило їх внутрішню сутність, яка проявляється в схожості корисливого мотиву, що спонукає їх до отримання наживи (вигоди) через протиправні дії у прикордонному просторі.

РОЗДІЛ 3
ПРАВОПОРУШЕННЯ У ПРИКОРДОННІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ: ХАРАКТЕРИСТИКА, ВИДИ, ВІДМЕЖУВАННЯ

3.1. Система адміністративних правопорушень і злочинів у прикордонній сфері України та особливості їх відмежування

Вітчизняна правова доктрина юридичної відповідальності грунтується на відмежуванні адміністративних і кримінальних правопорушень, а відтак різних за своїм змістом видів юридичної відповідальності – адміністративної і кримінальної [7]. При цьому юридична відповідальність, хоча не безспірно, вважається «найбільш дієвим засобом підтримання правопорядку в суспільстві» [207, с. 155].

З цього приводу необхідно зазначити, інститут адміністративної відповідальності – єдина складова українського адміністративного права, зв'язки якої з іншою галуззю права (а саме з кримінальним правом) є більш зрозумілими і міцними, ніж з іншими частинами адміністративного права [195, с. 262].

Важливе практичне й теоретичне значення має систематизація адміністративних правопорушень і злочинів у прикордонній сфері, оскільки найбільш ефективним для правового регулювання суспільних процесів у певній сфері суспільного і державного життя є норми, які в законодавстві у своїй сукупності становлять певну систему [18, с. 79]. Безумовно, у своїй основі система має певну структуру, що виникає завдяки сукупності взаємозв'язків і взаємодії її елементів [178, с. 91], та розглядається як її статична характеристика [322, с. 123].

При цьому, будь-якій системі властиві не тільки загальносистемні властивості, а й специфічні характерні для певного виду системи ознаки, які

показують її самостійність, своєрідність, зміст та функціональне цільове призначення [485, с. 93]. Без систематизації правопорушень у прикордонній сфері важко здійснити відмежування кримінальних від адміністративних. Зокрема, вона дасть змогу визначити найбільш суттєві ознаки, притаманні цим правопорушенням, відокремити їх один від одного, а також визначення найбільш важливих і стійких міжгалузевих зв'язків між адміністративним законодавством і законодавством про кримінальну відповідальність. Крім того, «систематизація важлива для простоти розуміння та застосування цих норм правозастосовними органами» [574, с. 26], а виділення окремих груп правопорушень у прикордонній сфері «надасть системі більшої стрункості, посилить її практичну значущість» [528, с. 88].

На законодавчому рівні більшість адміністративних правопорушень у прикордонній сфері розміщено у (чи не найбільшій) главі 15 Особливої частини КУпАП під узагальненою назвою «Адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління», яка налічує понад 100 статей з різного кшталту правопорушень від «Неправомірного використання державного майна» (стаття 184-1 КУпАП) до «Здійснення незаконного доступу до інформації в інформаційних (автоматизованих) системах, незаконне виготовлення чи розповсюдження копій баз даних інформаційних (автоматизованих) система» (стаття 212-6 КУпАП) [188]. Серед них «загубились» положення, що покликані охороняти прикордонні правовідносини, зокрема, передбачені статтею 202 (порушення прикордонного режиму, режиму в пунктах пропуску через державний кордон України або режимних правил у контрольних пунктах в'їзду-виїзду), або статтею 204-1 (незаконне перетинання або спроба перетинання державного кордону України) КУпАП [188].

Звісно, такий підхід законодавця до систематизації адміністративно-деліктного законодавства є свідченням бездумного наповнення КУпАП відповідними положеннями, покликаними охороняти суспільні відносини у визначеній сфері. Такий стан справ змусив здійснювати систематизацію вже на

доктринальному рівні, а також породив надто широкий плюралізм наукової думки.

Наприклад, В. В. Сокуренко та О. В. Горбач до правопорушень, пов'язаних з порушенням прикордонного режиму або режиму в пунктах пропуску через державний кордон України, порушенням іноземцями та особами без громадянства правил перебування в Україні і транзитного проїзду через її територію, відносять усі ті, що передбачені статтями 202, 203, 204, 204-1, 204-2, 204-3, 205, 206 та 206-1 КУпАП [274, с. 630]. О. К. Волох цю ж групу правопорушень об'єднує під назвою «правопорушення у сфері міграційного законодавства і прикордонного контролю» [4, с. 495], а І. М. Шопіна іменує їх як «правопорушення у сфері національної безпеки» [9, с. 337].

Хоча, як стверджує В. Я. Тацій, при побудові структури та змісту Особливої частини кримінального законодавства протягом уже декількох століть науковцями підтримувався системний підхід [18, с. 79], ситуація у кримінальному праві все ж таки не краща за ту, що склалася в адміністративному. І це навіть при тому, що низка злочинів у досліджуваній сфері законодавцем об'єднано до окремого і менш чисельного розділу КК України.

Так, Особливою частиною КК України передбачено спеціальний розділ – розділ XIV «Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації», до якого законодавцем, виходячи з назви розділу, об'єднано три групи злочинів: (1) у сфері охорони державної таємниці; (2) у сфері недоторканності державних кордонів; (3) у сфері забезпечення призову та мобілізації.

Як свідчить більшість наукових досліджень, «своєрідним критерієм об'єднання окремих правопорушень у групи для подальшого розташування в Кодексах є родовий об'єкт, що відображає ступінь суспільної небезпечності певної групи правопорушень» [490, с. 49].

Водночас, якщо вести мову про розділ XIV Особливої частини КК України, то за справедливим твердженням Н. О. Гуторової, розробником КК України не в усіх випадках вдалось привести систематизацію складів злочинів залежно від родового об'єкта.

У переважній більшості випадків для назви розділу в КК України використовується словосполучення «Злочини проти …», тобто законодавець указує на родовий об'єкт цих злочинів. І лише окремі розділи містять у назві «Злочини у сфері …», що може свідчити про відсутність єдиного родового об'єкта злочинів, об'єднаних у цьому розділі [105, с. 78].

Так, В. П. Ковальчук відзначає, що розділом XIV Особливої частини КК України «Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації» (за родовим об'єктом) передбачає окрему типову групу злочинів, яка охоплює кримінальні посягання на недоторканність державних кордонів, як-от: незаконне переправлення осіб через державний кордон України; порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї; незаконне перетинання державного кордону України; порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю [187, с. 262]. Так само, усі злочини, що передбачені статтями 332–334 КК України, відносять до кримінальних посягань на недоторканність державних кордонів М. Г. Колодяжний [190], Л. М. Кривоченко [229, с. 414], С. І. Селецький [494, с. 191], В. В. Сухонос [228, с. 476–482] і низка інших дослідників.

Цю ж групу злочинів М. І. Хавронюк пропонує іменувати «кримінальними правопорушеннями у воєнній сфері та сфері безпеки державного кордону України» [127, с. 817], а Є. Л. Стрельцов – «злочинами проти порядку перетинання державного кордону та переміщення через нього предметів» [230, с. 67]. О. С. Стеблинська ж злочини, передбачені статтями 332 – 334 КК України, пропонує розділити на дві окремі групи: 1) злочини, які посягають на недоторканність державного кордону України, а також безпеку

міжнародних польотів; 2) злочини, які посягають на порядок здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю [510, с. 248].

Л. Ю. Літвін і Г. В. Мельник до злочинів, що посягають на недоторканність державного кордону України, відносять тільки «Незаконне переправлення осіб через державний кордон України» (стаття 332 КК України), «Порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї» (стаття 332-1 КК України) та «Незаконне перетинання державного кордону України» (стаття 332-2 КК України) [293, с. 383].

Підтримуючи останніх, все ж таки вважаємо доволі сумнівною думку тих науковців, які відносять злочини, передбачені статтями 333 і 334 КК України, до сфери охорони недоторканності державного кордону України, оскільки вони, на мою думку, не завдають безпосередньої шкоди прикордонній безпеці держави, тим суспільним відносинам, які забезпечують встановлений і врегульований законодавством про державний кордон збалансований стан захищеності від зовнішніх і внутрішніх загроз охоронюваних інтересів людини, суспільства й держави.

Наприклад, на слушну думку С. В. Грачова і О. В. Шамари, які зазначають, що «особливості складу злочину, передбаченого статтею 333 КК України, визначаються положеннями регулятивного законодавства і передусім Закону України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання», а суспільна небезпека цього злочину полягає в тому, що його вчинення створює умови для безконтрольного розповсюдження різних видів зброї у світі, порушує порядок міжнародних передач товарів, що підлягає державному експортному контролю, негативним чином впливає на виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань і стабільність міжнародних відносин» [68, с. 740].

На мою думку, ні законодавцем, ні науковцями під час групування злочинів до тих, які посягають на недоторканність державного кордону, не дотримувався вищенаведений підхід виділення групи злочинів за їх родовим

об’єктом. Думається, що дослідники обрали найбільш простий шлях для виділення зазначеної групи злочинів – звичайне відсікання від загально згрупованих у розділі XIV Особливої частини КК України злочинів у сфері охорони державної таємниці, а також у сфері забезпечення призову та мобілізації, оскільки їх ознаки проглядаються більш чітко. І за залишковим принципом усі інші злочини, що залишились, автори хибно поєднують до групи злочинів у сфері забезпечення недоторканості державних кордонів.

Деякими науковцями, для обґрунтування доцільності включення злочинів, передбачених статтями 333 і 334 КК України, до вказаного розділу КК України, доводиться прилаштовувати цю позицію і штучно виділяти одночасно два безпосередніх об’єкта цих злочинів. Так, В. С. Ковальський і О. В. Кришевич, здійснюючи кримінально-правову характеристику злочинного порушення правил міжнародних польотів, відзначають, що безпосереднім об’єктом цього злочину є «безпека міжнародних польотів, якою забезпечується нормальний переліт повітряних суден територією України, а також безпека безперешкодного перетинання кордону України» [342, с. 772]. При цьому, автори обґрунтовують доцільність включення другого із зазначених безпосередніх об’єктів злочину наводять положення статті 17 Закону України «Про прикордонний контроль», відповідно до яких перетинання державного кордону громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які здійснюють переліт авіаційним транспортом, дозволяється в аеропортах (на аеродромах), відкритих для міжнародного повітряного сполучення. Прикордонний контроль здійснюється щодо повітряних суден українських та іноземних авіакомпаній цивільної авіації, приватних повітряних суден та повітряних суден військово-транспортної авіації, які здійснюють міжнародні польоти, а також щодо осіб і вантажів, які на них знаходяться.

Схожий підхід мають О. О. Дудоров і Є. О. Письменський [225, с. 554] та М. І. Хавронюк [340, с. 970], які виділяють як об’єкт злочину, передбаченого статтею 334 КК України, «безпеку міжнародних польотів і порядок перетинання державного кордону України», обґрунтовуючи це положеннями

Закону України «Про державний кордон України», відповідно до якого повітряні судна перетинають державний кордон України у спеціально виділених повітряних коридорах, а поза ними – тільки з дозволу уповноважених на те державних органів України.

Загалом такий підхід до визначення об'єкта цього злочину застосовується ще за радянських часів. Проте, на мою думку, він є хибним і недостатньо обґрунтованим, оскільки, як справедливо відзначає В. Я. Тацій, завдання науки і практики полягає в тому, щоб встановити ті суспільні відносини, які визначені законодавцем як безпосередній об'єкт злочину, і розкрити їх дійсний соціальний зміст, при якому всі безпосередні об'єкти необхідно поділити на два види – основний і додатковий [527, с. 149, 153]. Кожен злочин має один безпосередній об'єкт, однак бувають такі злочини, що одночасно посягають на два безпосередніх об'єкти (так звані двооб'єктні злочини), проте з них один є головним (основним), а другий – додатковим. Той чи інший вид безпосереднього об'єкта визначається не в залежності від його важливості, а залежно від його зв'язку з родовим об'єктом [550, с. 87].

Вищезазначені автори хибно виділяють одночасно два безпосередніх об'єкта злочинів, що й призводить до певної плутанини у визначенні охоронюваних суспільних відносин. На мою думку, положення статті 334 КК України покликані охороняти суспільні відносини у сфері безпеки міжнародних польотів. Посилання дослідників на статтю 17 Закону України «Про прикордонний контроль» у цьому контексті вважаємо недоречним, адже передбачаючи положення щодо обов'язковості проходження повітряними суднами прикордонного контролю, цей же Закон обмежує здійснення цього контролю тільки тих транспортних засобів, що перевозять через державний кордон осіб і вантажі. За таких умов, посилання під час кваліфікації вказаного злочину на Закон України «Про прикордонний контроль» залишає поза увагою літаки, які не перевозять осіб чи вантажі.

Крім того, у цьому ж контексті, не варто переоцінювати норми Закону України «Про державний кордон України», адже вищезазначеним положенням

цього Закону визначена обов'язковість слідування визначеними повітряними коридорами або іншими шляхами із погодженням з відповідними уповноваженими органами. В Україні питання забезпечення безпеки міжнародних польотів мало чим пов'язане з органами охорони державного кордону. Державною інституцією, яка зобов'язана вживати заходів щодо здійснення якісної та безпечної аеронавігації у повітряному просторі України, є державне підприємство обслуговування повітряного простору, що має назву «Украероруx» і належить до сфери управління Міністерства інфраструктури України [113]. Крім того, організація використання повітряного простору України, здійснення державного контролю та нагляду за безпекою цивільної авіації, нагляду за забезпеченням аеронавігаційного обслуговування також належить до компетенції Державної авіаційної служби України [439].

Змоделюємо ситуацію, за якої військовий літак Росії без погодження з Украероруx поза межами встановлених коридорів здійснить вліт в Україну та посадку в неустановленому місці. За таких умов, як випливає з позицій вищезазначених авторів, оскільки дії особи полягають у «вльоті в Україну без відповідного дозволу, а також недодержанні визначених місць посадки, повітряних трас, коридорів або ешелонів, через які повітряне судно має перетнути державний кордон» [342, с. 773], пілот цього літака має бути притягнений до кримінальної відповідальності за статтею 334 КК України. Проте, що робити з диспозицією статті 332-2 КК України, відповідно до якої перетинання державного кордону України представниками підрозділів збройних сил чи інших силових відомств держави-агресора у будь-який спосіб поза пунктами пропуску через державний кордон України передбачає відповідальність за цією статтею. Якщо дотримуватися підходу В. С. Ковальського, О. В. Кришевич, М. І. Хавронюка ті інших, то дії пілота літака не потребують додаткової кваліфікації за статтею 332-2 КК України, оскільки, на їхню думку, статтею 334 КК України охоплюються дії щодо «незаконного перетинання повітряним судном лінії державного кордону України у повітрі» [340, с. 555; 342, с. 972], що звісно є невірним. Взагалі не

зрозуміло чому вказані дослідники пов’язують діяння, передбачене статтею 334 КК України, з порушеннями правил перетинання державного кордону України, адже і назва, і диспозиція цієї статті говорить лише про правила міжнародних польотів та жодного слова не веде про порушення правил перетинання державного кордону.

Сумніви щодо негармонійності розміщення злочинів, передбачених статтями 333 і 334 КК України, до розділу XIV Особливої частини цього КК України в різні часи також висловлювали й іншими дослідниками. При цьому, одні (наприклад, В. М. Боровенко [60]) наголошували на доцільності віднесення порушення правил міжнародних польотів до транспортних злочинів, а другі (наприклад, С. В. Грачов, О. В. Шамара [102]) порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю, – до злочинів у сфері господарської діяльності,

Отже, варто погодитися з більш зваженою позицією тих дослідників, які вважають, що місце розташування розділів в Особливій частині КК України насправді не має того значення про яке часто говорять [569, с. 624; 367 та ін.], але доктринальна систематизація все ж таки має враховувати істинний зміст родового об’єкта відповідних діянь.

Так, важливе значення для систематизації злочинів й адміністративних правопорушень у прикордонній сфері має встановлення їх родового об’єкта, та при цьому, як справедливо свого часу відзначив М. Й. Коржанський – знаний дослідник проблеми об’єкта злочину, «слід уникати хибних думок і допущення помилок» [204, с. 26].

Хотілось у цьому випадку наголосити на хибності, наприклад, позиції В. В. Фєдосєєва, який визнає родовим об’єктом досліджуваних злочинів зазнаючи повну назву розділу XIV Особливої частини КК України [554, с. 162]. Автор, на жаль, не враховує того, що суспільні відносини у сфері охорони державної таємниці перебувають у різній площині з відносинами у сфері охорони державного кордону, а тим паче у сфері забезпечення призову та мобілізації, адже, як вже наголошувалося «у назвах окремих розділів такої

фрази як «Злочини у сфері …» свідчить про відсутність єдиного родового об'єкта злочинів, об'єднаних у цьому розділі» [105, с. 78].

Загальний (не змістовний) підхід при виділенні родового об'єкта злочинів, передбачених 332 та 332-1 КК України, має Т. Є. Огнєв, який зробив висновок, що ним є «порядок суспільних відносин, що забезпечує недоторканність державного кордону України та адміністративного кордону з тимчасово окупованою територією» [358, с. 9], а білоруські дослідники Б. В. Асайонок та Д. С. Миронов, підтримують відстоювану мною вже довгі роки позицію та відзначають, що об'єктом незаконного перетинання державного кордону, порушення прикордонного режиму, режиму державного кордону та режиму в пунктах пропуску через державний кордон є прикордонна безпека [19, с. 28].

На мою думку, родовим об'єктом злочинів та адміністративних правопорушень у прикордонній сфері варто вважати суспільні відносини, що забезпечують встановлений і врегульований законодавством про державний кордон збалансований стан захищеності від зовнішніх і внутрішніх загроз охоронюваних інтересів людини, суспільства й держави (прикордонну безпеку держави). Саме через сукупність цих суспільних відносин слід здійснювати систематизацію досліджуваних діянь.

Без будь-яких сумнівів зазначений родовий об'єкт є характерним для:

– адміністративних правопорушень, передбачених статтею 202 «Порушення прикордонного режиму, режиму в пунктах пропуску через державний кордон України або режимних правил у контрольних пунктах в'їзду-виїзду» та статтею 204-1 «Незаконне перетинання або спроба незаконного перетинання державного кордону України» КУпАП;

– злочинів, передбачених статтею 332 «Незаконне переправлення осіб через державний кордон України» та статтею 332-2 «Незаконне перетинання державного кордону України» КК України.

Крім того, принаймні з першого погляду, видається сумнівним віднесення до вищезазначених суспільних відносин діяння, відповідальність за

які була встановлена у 2015 році статтями 204-2 КУпАП та статтею 332-1 КК України за порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзд з неї.

На мою думку, встановлення відповідальності за вказані діяння обумовлена тим, що хоча державний кордон України в Автономній Республіці Крим і деяких районах Донецької та Луганської областей на сьогодні так і залишився у тих самих межах, які були до їх окупації Росією, водночас українські органи державної влади поки що не можуть забезпечити недоторканність цієї ділянки державного кордону, що може призвести до потрапляння з інших держав на тимчасово окуповані території нелегальних мігрантів, незаконних збройних формувань, контрабандних товарів тощо.

З метою недопущення їх потрапляння на материкову частину, а також забезпечення проходження тимчасового прикордонного контролю особами, які безконтрольно потрапляють на окуповані території, наприклад з Росії, з подальшим прямуванням на підконтрольну Україні територію, вітчизняним законодавцем запроваджено відповідний порядок та встановлено вказані види відповідальності – адміністративну та кримінальну – за їх порушення [263, с. 299] (особливості кваліфікації цих діянь ми будемо розглядати в цьому дослідженні нижче).

Схожу позицію висловлена і Н. Р. Лащук – «враховуючи, що частина кордону України, яка знаходиться на тимчасово окупованій території, зараз непідконтрольна Україні, то фактично контроль за нелегальною міграцією переноситься на лінію розмежування з тимчасово окупованою територією» [283, с. 86].

З огляду на зазначене, на мою думку, нормою статей 204-2 КУпАП та 332-1 КК України охороняються ті ж самі суспільні відносини, які охороняються статтями 332 і 332-2 КК України та статтями 202 і 204-1 КУпАП. Додатковим аргументом цьому є також те, що відповідно до статті 222-1 КУпАП право розглядати справи, передбачені статтею 204-2 КУпАП, та

накладати адміністративні стягнення надано виключно органам Держприкордонслужби.

Більш того мною вже неодноразово наголошувалося на тому, що зазначений родовий об'єкт є характерним і для діянь, передбачених статтею 419 КК України, якою передбачена кримінальна відповідальність за порушення правил несення прикордонної служби, що обумовлює доцільність її розміщення у розділі XIV Особливої частини КК України [261, с. 4]. Адміністративну відповідальність за вказане діяння, але яке не передбачає настання тяжких наслідків, також передбачено статтю 172-18 КУпАП.

Загалом, проведений аналіз положень адміністративно- і кримінально-правових заборон у прикордонній сфері свідчить, що майже кожна із відповідних статей КУпАП має свій дуже близький за змістом аналог у КК України, що становлять собою певну систему правопорушень у прикордонній сфері, до якої структурно входять адміністративні правопорушення у прикордонній сфері та злочини у цій сфері.

Зокрема, стаття 332 КК України співвідноситься із статтею 206 КУпАП, що передбачає адміністративну відповідальність за порушення порядку надання іноземцям та особам без громадянства житла, транспортних засобів та сприяння в наданні інших послуг, якщо ці дії безпосередньо не пов'язані із незаконним переправленням осіб через державний кордон України. Щодо відповідальності за незаконне перетинання державного кордону України близькими (за змістом) одна до одної є статті 204-1 КУпАП та 332-2 КК України, щодо порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї – статті 204-2 КУпАП та 332-1 КК України, а щодо порушення правил несення прикордонної служби – статті 172-18 КУпАП та 419 КК України. Залишається «без пари» тільки стаття 202 КУпАП, проте і вона може бути застосована (за певних умов) у контексті притягнення до відповідальності особи через недоведеність злочину, передбаченого статтею 332 КК України, та адміністративного правопорушення, передбаченого статтею 204-1 КУпАП.

Загалом, в адміністративному та кримінальному праві, як відзначає В. К. Колпаков, злочини та адміністративні правопорушення як соціальні явища дуже близькі між собою, а межі між ними досить рухливі й надто умовні. Тому іноді перші з них перетворюються на другі й навпаки [195, с. 263].

Крім того, передбачаючи відповідальність за різні правопорушення, адміністративне і кримінальне право виконує охоронну функцію, при цьому, на думку більшості дослідників як адміністративного [73, с. 111; 194, с. 27; 321, с. 190; 355, с. 530 та ін.], так і кримінального права [64, с. 95; 72, с. 71; 131, с. 21 та ін.], адміністративні правопорушення від злочинів відрізняє ступінь суспільної небезпеки. На «домінуючому значенні суспільної небезпеки» наголошують й О. О. Пащенко [379, с. 2], О. В. Єпіфанова [129, с. 3], О. О. Кваша [176, с. 118] та інші.

Іншими ж науковцями наголошується на тому, що «розмежування адміністративних проступків і кримінальних правопорушень (злочинів) лише за ознакою суспільної небезпеки та засобами регулювання (адміністративне та кримінальне право) є недостатнім, оскільки вимоги щодо однорідності суспільних відносин, що визначають предмет регулювання адміністративного права в його правовому інституті адміністративної відповідальності, не витримані» [100, с. 81].

Низка дослідників навіть наголошують на тому, що «суспільна небезпека, як здатність правопорушення заподіювати істотну шкоду або створювати загрозу її заподіяння, не є ознакою, що розмежовує ці види правопорушень, оскільки ця ознака навпаки об’єднує обидва види деліктів – злочинів та адміністративних проступків – у єдине поняття» [20, с. 106, 107], а деякі відзначають, що «суспільна небезпека взагалі не властива адміністративним правопорушенням» [483, с. 97].

Сутність суспільної небезпеки полягає у тому, що:

– це здатність заподіювати реальну шкоду правоохоронюваному об’єкту або створювати загрозу заподіяння такої шкоди;

– шкода є настільки великою, що загрожує основоположним суспільним цінностям, становить для них небезпеку;

– наявність такої шкоди (реальної або потенційної) оцінюється з позиції всього суспільства, а не конкретного потерпілого. Саме тому небезпечність і називають суспільною [549, с. 105].

Останнім часом з'являються й особливі підходи до розуміння суспільної небезпечності, автори яких наголошують на тому, що суспільна небезпечність так чи інакше породжується особою, яка його вчинила. З огляду на це суспільну небезпечність розглянуто як заподіяну шкоду або загрозу її заподіяння, що породжуються особою, яка зобов'язана утримуватися від посягання на охоронюваний законом об'єкт, а також її зловмисність, що відображає рівень потенційної можливості здійснення нею нового діяння. Зловмисність спричинення шкоди являє собою умисне посягання особи на об'єкт, що відображає рівень можливості вчинення нею нового діяння [508, с. 8]. Цю тезу вважаємо доволі дискусійною і не позбавленою певних вад.

На моє переконання, по-перше, зловмисність особи відноситься до суб'єктивної категорії, що розкриває внутрішнє відношення особи до вчиненого нею діяння і наслідків, тому вона має відноситись не до суспільної небезпечності як ознаки злочину, а до іншої його ознаки – винності. По-друге, суспільній небезпечності, окрім ролі ознаки злочину, приділено першочергове значення як фактору, що обумовлює встановлення кримінально-правової заборони (криміналізації). Якщо визнати «зловмисність спричинення особою шкоди» обов'язковим компонентом суспільної небезпечності, поза кримінальним законом залишаються діяння, вчинені з необережності. Отже, ми не можемо погодитись із твердженням, що одним із компонентів суспільної небезпечності є зловмисність особи, що спричинила шкоду [262, с. 77–78].

Серед критеріїв, що визначають суспільну небезпеку правопорушень у прикордонній сфері України, слід виділити структурні елементи суспільної небезпечності, а також фактори, що хоча і перебувають поза межами такої структури, але впливають на ці елементи.

У вітчизняному законодавстві досі не визначений ні зміст суспільної небезпеку діянь, ні механізм його виміру, що об'єктивно ускладнює діяльність правозастосування. Вагому роль у вирішенні цієї проблеми відіграє доктрина, якою виділено два структурних елемента (кількісний і якісний), що характеризують суспільну небезпеку діянь – характер і ступінь.

Характер суспільної небезпеки – це якісний критерій (якісна ознака), що залежить від важливості (суспільної цінності) об'єкта злочину [549, с. 106]. Він є різним залежно від особливостей різних груп суспільних відносин, на які вони посягають, скажімо на основи національної безпеки чи на громадську безпеку або на громадський порядок та моральність. Характер суспільної небезпеки цих діянь, в основі якої лежить, насамперед родовий об'єкт, безперечно, є різним і залежить від характеру вказаних відносин і тих соціальних цінностей, стосовно яких функціонують такі відносини та які страждають від цих посягань [68, с. 943], а тому служить ще й підставою встановлення відповідальності в законі [253].

Ступінь суспільної небезпеки – характеристика, яка вказує на кількість (об'єм, розмір) спричиненої шкоди в рамках певної якості – характеру небезпеки. Ступінь суспільної небезпеки може бути зумовлений найрізноманітнішими факторами, встановлених законом, – розміром спричиненої шкоди, характером вчинених дій, особливостями предмету правопорушення, кількістю та особливістю потерпілих, характеристикою суб'єктивних ознак мотиву та мети, інших обставин [548, с. 52]. При цьому, відображаючи суттєві кількісні відмінності, він залишає незмінними якісні.

Варто наголосити, що ми категорично не погоджуємося з тими дослідниками, які відзначають, що «об'єкти адміністративно-правової охорони менш важливі для суспільства та держави» [75, с. 18]. Дійсно, кримінальне право охороняє суспільство від найбільш небезпечних посягань – злочинів [131, с. 21], проте адміністративні правопорушення є «не менш небезпечними як для суспільства, так і для держави, хоча їм властивий «менший», «незначний»,

«дрібний», «невисокий» ступінь суспільної небезпеки, що не досягає того рівня, з якого починається застосування кримінальної відповідальності» [9, с. 287].

Необхідність відмежування злочинів від адміністративних правопорушень обумовлена наявністю у них спільних ознак – ознак, які мають однаковий зміст, хоч можуть не збігатися термінологічно [64, с. 106]. На моє переконання, таким засобом є суспільна небезпека – ознака (критерій), притаманна не лише для злочинів, але й для адміністративних правопорушень, і різницю між ними варто шукати через ступінь (об'єм, розмір, рівень тощо) суспільної небезпеки, а спільні риси – через характер суспільної небезпеки.

При цьому, родовий об'єкт протиправних діянь у прикордонній сфері (суспільні відносини, які забезпечують встановлений і врегульований законодавством про державний кордон збалансований стан захищеності від зовнішніх і внутрішніх загроз охоронюваних інтересів людини, суспільства й держави) є основною поєднуючою ознакою адміністративних правопорушень і злочинів у цій сфері, а відмежовуючи ознаки варто виявляти під час здійснення кваліфікації окремо взятого злочину чи адміністративного правопорушення. Адже, як зауважує М. І. Мельник, «сама по собі вказівка на об'єкти, яким заподіюється шкода, мало що дає, хоча б з тієї простої причини, що такі об'єкти страждають і від діянь незлочинного характеру» [314, с. 84].

3.2. Незаконне перетинання державного кордону України: відмежування злочину від адміністративного правопорушення та їх деліктологічна характеристика

Відомо, що раніше кримінальна відповідальність за незаконне перетинання державного кордону України передбачалася статтею 331 КК України, однак у 2004 році Законом України від 18 тавня 2004 року № 1723-IV «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо перетинання державного кордону України» [418] таке діяння було декриміналізовано. З того часу за вчинення незаконного перетинання державного кордону України або

спробу такого перетинання особи притягувалися виключно до адміністративної відповідальності, що передбачена статтею 204-1 КУпАП.

За цих обставин у наукових публікаціях ставилося питання щодо сумнівності такого кроку [168; 185, с. 221 та ін.], наголошувалося на «передчасності» [326, с. 47] та «помилковості декриміналізаційного рішення вітчизняного законодавця щодо незаконного перетинання державного кордону України, особливо в контексті ігнорування реальних і потенційних загроз національній безпеці України» [242, с. 91]. У деякій науковій літературі існувала й інша точка зору, яка полягала в тому, що виключена з КК України стаття 331 була прикладом надмірної криміналізації в існуючій редакції [605, с. 28].

Мова щодо доцільності поновлення кримінальної відповідальності за незаконне перетинання державного кордону України велася вже доволі тривалий час (понад 15 років) на шпальтах як наукових, так і публіцистичних видань, відповідні дискусії точилися з трибун науково-практичних конференцій. Закликала встановити кримінальну відповідальність за вчинення цього діяння й Адміністрація Держприкордонслужби.

Наприклад, Л. В. Дорош та В. В. Фєдосєєв у 2014 році наголосили, що «на сьогодні існують достатні підстави для подальшого вдосконалення чинного законодавства про кримінальну відповідальність за злочини, що посягають на недоторканність державного кордону, у тому числі щодо доцільності криміналізувати окремі дії, передбачені колишньою статтею 331 КК України» [121, с. 241]. У 2015 році Т. Є. Огнєв зауважив про доцільність з метою забезпечення однакового рівня кримінально-правової охорони всіх ділянок державного кордону доповнення КК України новою статтею 332-1, в якій передбачити кримінальну відповідальність за незаконне перетинання державного кордону [357, с. 122]. Виходячи з криміногенної ситуації в державі, С. А. Кузьмін та М. П. Марчук у 2016 році наголосили на необхідності негайного встановлення кримінальної відповідальності за вказане діяння [242, с. 92]. У 2018 році О. Ф. Бантишев відзначив, що повернути до Особливої

частини КК України статті 331 необхідно з огляду на те, що багато злочинів, у тому числі й корупційних, пов'язаних з отриманням неправомірної вигоди, до яких слід віднести і обидва види контрабанди, терористичного характеру та інших, вчиняються шляхом незаконного перетинання державного кордону України [31, с. 149]. Автором цього дослідження також неодноразово наголошувалося на доцільності криміналізувати незаконне перетинання державного кордону України за наявності обставин, що обтяжують кримінальну відповідальність, зокрема, у разі вчинення такого діяння із застосуванням зброї або засобів активної оборони чи забезпечення спеціальних операцій.

Більш того, лишень за один 2018 рік у Верховній Раді України було зареєстровано шість законопроєктів, якими пропонувалося криміналізувати незаконне перетинання державного кордону України.

Так, проєкт Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне перетинання державного кордону» (реєстр. № 7017) та альтернативний йому (реєстр. № 7017-1), присвячувалися встановленню кримінальної відповідальності за незаконне перетинання державного кордону України виключно особами, які мали громадянство (підданство) держави-агресора, або інших осіб в інтересах держави-агресора, що суперечили національним інтересам України.

Іншими проектами Законів України «Про тимчасово окуповану Російською Федерацією територію України» (реєстр. №№ 6400[*] та 6400-2) та «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями» (реєстр. 7163-1) пропонувалося криміналізувати незаконне перетинання державного кордону України, поєднане із застосуванням зброї або спеціальних засобів активної оборони.

[*] Співавтором цього законопроєкту також є автор цього дослідження. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc77?pf3511=61669.

Законопроектом «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення кримінальної відповідальності за незаконне перетинання державного кордону України» (реєстр. № 8131) було запропоновано криміналізувати всі діяння, пов'язані з незаконним перетинанням державного кордону, повністю скасувавши відповідну адміністративну відповідальність.

Зрештою, 18 жовтня 2018 р. Верховною Радою України схвалено Закон України № 2599-VIII, яким доповнено КК України новою статтею 332-2 та криміналізовано перетинання державного кордону України з метою заподіяння шкоди інтересам держави або особою, якій заборонено в'їзд на територію України, або представниками підрозділів збройних сил чи інших силових відомств держави-агресора у будь-який спосіб поза пунктами пропуску через державний кордон України або в пунктах пропуску через державний кордон України без відповідних документів або за документами, що містять недостовірні відомості [422].

Проте, криміналізувавши зазначені діяння, адміністративну відповідальність, передбачену статтею 204-1 КУпАП, законодавцем залишено в силі, що ще більше ускладнило практику правозастосування та додатково актуалізувало необхідність більш детального аналізу нової кримінально-правової норми.

Загалом, проблемі відповідальності за незаконне перетинання державного кордону України присвячена незначна кількість наукових праць. Серед них роботи О. Ф. Бантишева, Л. В. Дорош, С. А. Кузьміна, Т. Є. Огнєва, А. М. Притули, Ю. П. Степанової, Є. Л. Стрельцова, В. В. Фєдосєєва, М. І. Хавронюка та деяких інших.

Після схвалення рішення про повторну криміналізацію зазначеного діяння вийшли друком декілька наукових статей [409, с. 151–157] та науково-практичних коментарів КК України [341], якими надано відповідні коментарі злочину, передбаченого статтею 332-2 КК України, що розкривають погляди науковців на проблему складу злочину за незаконне перетинання державного

кордону України. Щоправда, вони не позбавлені певних вад і потребують коригування та удосконалення.

Відомо, що юридична конструкція складу будь-якого злочину містить у собі такі елементи: об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт, суб'єктивну сторону. В разі відсутності хоча б одного з таких елементів неминуче свідчить про те, що особа не може бути притягнута до кримінальної відповідальність через відсутність в її діях складу злочину.

Кожен із наведених елементів, сукупність яких утворює склад злочину, передбаченого статтею 332-2 КК України, розглянемо нижче.

Першочерговим елементом складу злочину, який необхідно встановити, є його об'єкт. На думку А. М. Притули, родовим об'єктом злочину, передбаченого статтею 332-2 КК України, є суспільні відносини, що забезпечують обороноздатність України, її незалежність, територіальну цілісність та недоторканність, а безпосереднім – встановлений законодавством порядок перетинання державного кордону України [408, с. 279].

Наведена позиція автора є надто узагальненою і створює певну плутанину й ототожнення родового об'єкта злочину, передбаченого статтею 332-2 КК України, з родовим об'єктом злочинів проти основ національної безпеки України.

Так, на думку О. А. Чувакова, під родовим об'єктом злочинів, передбачених розділом I Особливої частини КК України, треба розуміти сукупність суспільних відносин із забезпечення захисту конституційного ладу, суверенітету, територіальної недоторканності, обороноздатності та інших життєво важливих інтересів [591, с. 93].

Схожою є позиція М. А. Рубащенка, який зауважує, що «родовим об'єктом цих злочинів є суспільні відносини, які забезпечують такі основи національної безпеки України, що визначають саме існування Українського народу, збереження його самобутньої культури та єдності, а також існування України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної і правової держави: її конституційний лад, суверенітет, територіальну цілісність і

недоторканність, обороноздатність, економічну та інформаційну безпеку тощо» [481, с. 23–24].

Зазначені твердження свідчать про хибність віднесення до охоронюваних статтею 332-2 КК України суспільних відносин тих, які забезпечують незалежність держави, оскільки саме вони є тими фундаментальними основами національної безпеки України, кримінально-правова охорона яких забезпечується іншим розділом КК України.

Думається, що родовим об'єктом злочину, передбаченого статтею 332-2 КК України, слід уважати однорідні суспільні відносини, що охоплюють певну галузь суспільного життя – прикордонну безпеку України, порушення яких заподіює суспільно небезпечну шкоду збалансованому стану захищеності охоронюваним законодавством про державний кордон інтересам людини, суспільства й держави від зовнішніх і внутрішніх загроз. Безпосереднім же об'єктом цього злочину є суспільні відносини, які забезпечують нормативно встановлений і врегульований порядок перетинання державного кордону України.

Ще одним з обов'язкових елементів складу злочину є його об'єктивна сторона, стосовно якого В. М. Кудрявцев зазначає, що ним є «процес суспільно небезпечного і протиправного посягання на охоронюваний кримінальним законом об'єкт, послідовного розвитку тих подій і явищ, що починаються зі злочинного діяння суб'єкта і закінчуються настанням злочинного наслідку чи загрози його настання» [238, с. 9].

Основною ознакою цього елементу складу злочину, передбаченого статтею 332-2 КК України, є суспільно небезпечна дія. При цьому, на слушну думку А. М. Притули, така дія «полягає в активних діях із фізичного переміщення через державний кордон (навряд чи можна його перетнути шляхом бездіяльності)» [409, с. 152].

Під суспільно небезпечною дією, пов'язаною з незаконним перетинанням державного кордону України, варто розуміти виключно активну поведінку суб'єкта правопорушення, що спрямована на цілеспрямоване

порушення ним вимог відповідних нормативно-правових актів, які врегульовують встановлений порядок перетинання державного кордону України, та може проявитися у декількох таких формах:

1) будь-яким способом (пішки, на автотранспорті, вплав тощо) поза пунктами пропуску через державний кордон України;

2) будь-яким способом (як приховано чи прориваючись, так і ні) в пунктах пропуску через державний кордон України без відповідних документів;

3) будь-яким способом (як приховано чи прориваючись, так і ні) в пунктах пропуску через державний кордон України за документами, що містять недостовірні відомості [266, с. 316].

Згідно законодавству України відповідними документами для перетинання державного кордону України є:

- для громадян України – паспорт громадянина України для виїзду за кордон; дипломатичний паспорт України; службовий паспорт України; посвідчення особи моряка; посвідчення члена екіпажу; посвідчення особи на повернення в Україну (стаття 2 Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» [460]);

- для іноземців та осіб без громадянства – паспортні документи та одержані в установленому порядку візи, якщо інше не передбачено законодавством чи міжнародними договорами України (стаття 9 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [461]).

Крім того, пунктом 5 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, спрямованих на лібералізацію Європейським Союзом візового режиму для України» № 1474-VIII від 14 липня 2016 року установлено, що паспорти громадян України надають громадянам право в'їзду в Україну, в тому числі паспорти, у які громадяни України в установленому законодавством

України порядку не вклеїли нової фотокартки після досягнення ними 25- або 45-річного віку [416].

При цьому, згідно з пунктом 2 Правил перетинання державного кордону громадянами України, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 1998 року № 57 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2010 року № 724), зазначені паспортні документи визнаються недійсними в разі, якщо строк їх дії закінчився, або громадянин України втратив паспортний документ, або встановлено, що документи визнані недійсними з інших причин [447]. Облік же визнаних недійсними паспортних документів ведеться в Єдиному державному демографічному реєстрі відповідно до Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» [429].

Тому, не слід ототожнювати поняття «відповідний документ» і «дійсний документ», оскільки перший – є, як зазначено вище, таким, що відповідно до законодавства визначений документом, який надає право для перетинання державного кордону, а другий – це той, що чинний за строком дії або не визнаний в установленому порядку уповноваженим державним органом недійсним (через зміну прізвища, втрату тощо).

Водночас, незважаючи на зазначене, а також на положення статті 33 Конституції України, відповідно до якої громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну, судами визнаються винними та притягуються до відповідальності особи, які як підставу для перетинання державного кордону на в'їзд в Україну пред'являють паспорти громадян України для виїзду за кордон, термін дії яких закінчився (наприклад, *постанови Кодимського райсуду Одеської області від 24.03.2016 по справі № 503/494/16-п; Великомихайлівського райсуду Одеської області від 14.03.2016 по справі № 498/268/16-п тощо*), або так званий внутрішній паспорт громадянина України (наприклад, *постанова Піщанського райсуду Одеської області від 30.11.2016 по справі № 142/1590/16-п*). При цьому, інші суди

приймають протилежні рішення та закривають провадження по таких справах (*постанови Ужгородського міськрайсуду Закарпатської області від 05.01.2015 по справі № 308/63/16-п; Дубровицького райсуду Рівненської області від 14.01.2015 по справі № 560/35/15-п тощо*).

Також вважаємо необґрунтованим підхід судів щодо закриття проваджень у справах про адміністративні правопорушення, передбачені статтею 204-1 КУпАП, на підставі пункту 1 частини першої статті 247 КУпАП (за відсутності події або складу правопорушення) у випадках пред'явлення на прикордонний контроль в пунктах пропуску через державний кордон під час в'їзду в Україну довідок про втрату чи викрадення паспортного документа під час перебування за кордоном або іншого документа (наприклад, посвідчення водія), що відповідно до законодавства України не дають право на в'їзд в Україну, у тому числі у випадках наявності в багажі дійсного паспортного документа (*постанова Бориспільського міськрайсуду Київської області від 26.07.2013 по справі № 359/7189/13-п тощо*), адже втративши паспорт за кордоном особа має звернутися до консульської установи для отримання документа, який і надав би їй право повернутися в Україну законним шляхом.

Звертаючись до характеристики документів, які *«місять недостовірні відомості про особу»*, то варто відзначити, що як випливає з положень пункту 15 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27 лютого 2009 року № 1, недостовірною інформацією може вважатись інформація, яка не відповідає дійсності або викладена неправдиво, тобто містить відомості про події, яких не існувало взагалі або які існували, але відомості про них не відповідають дійсності (неповні або перекручені) [153]. До таких документів варто віднести пред'явлені на прикордонний контроль чужі паспортні документи або підроблені, а також бедь-які інші документи, що містять фіктивну інформацію про особу, яка його пред'явила.

Проте у деяких випадках суди, кваліфікуючи діяння як незаконне перетинання державного кордону України, хибно визнають паспорт громадянина України, до якого своєчасно не вклеєна відповідна вікова фотокартка, документом, що містить недостовірні відомості про особу (*постанова Роздільнянського райсуду Одеської області від 13.02.2015 по справі № 511/426/15-п тощо*).

Невід'ємною й обов'язковою складовою об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого статтею 332-2 КК України, є місце вчинення цього злочину – державний кордон України, поняття якого передбачене статтею 1 Закону України «Про державний кордон України» [426]. При цьому, важливе значення, як випливає з диспозиції вказаної статті КК України, для кваліфікації злочину має факт перетинання державного кордону як в пунктах пропуску, так і поза ними. У таких випадках, слід звертати увагу на те, чи відкрито пункт пропуску відповідним рішенням Кабінету Міністрів України, адже відсутність такого рішення може вже кваліфікуватися як незаконне перетинання державного кордону не в пункті пропуску, а вже як незаконне перетинання державного кордону поза ними.

Взагалі виключає кримінальну відповідальність незаконне перетинання державного кордону України, вчинене в пунктах контролю через державний кордон, а не в пунктах пропуску. Так, у разі, наприклад, пред'явлення підробленого документа особою, якій заборонено в'їзд в Україну, в пункті контролю через державний кордон «Київ-Пасажирський» (відкритий відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 липня 2012 року № 511-р [413]) або в пункті контролю через державний кордон «Львів» (відкритий відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2019 року № 1319-р [414]) вона не може бути притягнута до кримінальної відповідальності, передбаченої статтею 332-2 КК України. Водночас, у разі вчинення аналогічного діяння вже в пункті пропуску через державний контроль «Бориспіль» – така кримінальна відповідальність наступатиме.

У цьому контексті, має місце неповної криміналізації, що «не охоплює всіх діянь (проявів діяння), характер та ступінь шкідливості яких дозволяє визнавати їх злочинами. У результаті такої криміналізації поза дією кримінального закону залишаються діяння, за вчинення яких, виходячи з їх сутності, об'єктивно мають застосовуватися заходи кримінально-правового характеру» [120, с. 79]. Варто також наголосити на такій самій прогалині диспозиції статтею 204-1 КУпАП, в якій аналогічно є відсутнім посилання на пункти контролю через державний кордон. Проте, вітчизняні суди не звертають увагу на таку особливість прикордонної сфери.

Так, 13 листопада 2018 року Солом'янським районним судом міста Києва до адміністративної відповідальності, передбаченої частиною першою статті 204-1 КУпАП, за незаконне перетинання державного кордону України без відповідних документів був притягнутий громадянин України, який під час оформлення в пункті контролю через державний кордон «Київ-Пасажирський» пасажирів потягу № 85 сполученням «Мінськ-Київ» пред'явив на прикордонний контроль закордонний паспорт громадянина Росії. За вчинення цього діяння особу судом було оштрафовано на суму 1700 грн. Проте, на моє переконання, виходячи з формальної точки зору, на сьогоднішній день будь-якої відповідальності за незаконне перетинання державного кордону України (чи то адміністративної, чи то кримінальної), вчинене в пунктах контролю через державний кордон в українському законодавстві не передбачено.

Зазначений приклад яскраво свідчить про те, що не варто недооцінювати бланкетний характер диспозиції вищезазначених статей, який потребує точного встановлення відповідних нормативно-правових актів, які визначають перелік документів, що є відповідними для перетинання державного кордону України певною категорією осіб, а також підтверджують факт відкриття конкретно взятого пункту пропуску через державний кордон України, інших особливостей законодавства України про державний кордон. Як зазначає О. О. Дудоров, «із бланкетного способу викладення правової заборони логічно випливає вимога конкретизації обвинувачення – необхідність зазначення у процесуальних

документах (у постановах про притягнення особи до відповідальності) чинних на момент вчинення правопорушення нормативних актів іншого законодавства, порушених особою» [126, с. 52], окрім того, що встановлює кримінальну чи адміністративну відповідальність.

Ще одним елементом складу злочину, що одразу впадає у вічі під час аналізу статті 332-2 КК України і служить суттєвим відмежовуючим компонентом цієї кримінально-правової заборони від адміністративної відповідальності, передбаченої статтею 204-1 КУпАП, є суб'єкт правопорушення. Диспозицією статті 332-2 КК України визначені декілька груп суб'єктів, а саме:

1) особа, якій заборонено в'їзд на територію України;

2) представник підрозділу збройних сил чи інших силових відомств держави-агресора;

3) особа, яка має на меті незаконно перетнути державний кордон України з метою заподіяння шкоди інтересам держави [266, с. 318].

Підстави, строки заборони (3, 5 і 10 років) та органи, уповноважені забороняти в'їзд в Україну (Служба безпеки України, Державна міграційна служба України, органи охорони державного кордону), передбачені статтями 13, 14, 26 і 30 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства». При цьому не підлягатимуть кримінальній відповідальності особи, яким заборонено виїзд з України (наприклад, неплатники аліментів), а також ті, стосовно яких рішення про заборону в'їзду на момент незаконного перетинання державного кордону України втратили чинність чи в установленому законодавством порядку скасоване.

Статтею 332-2 КК України відповідальність передбачена за вчинення незаконного перетинання державного кордону України представником підрозділу збройних сил чи інших силових відомств такої держави. Законодавець застосовуючи слово «представник» значно розширює суб'єктний склад злочину, чим наголошено на тому, що такою особою може бути не тільки військовослужбовець збройних сил держави-агресора чи іншого силового

відомства, але й особа, яка буде виступати від імені цих інституцій за дорученням або іншим повноваженням [231]. При цьому під іншими силовими відомствами слід розуміти органи безпеки, поліції, розвідки та інших державних структур, наділених правом застосування сили

Відповідно до статті 3 Закону України «Про кінематографію» (в редакції Закону від 20 жовтня 2019 року) державою-агресором є країна, яка у будь-який спосіб окупувала частину території України або яка вчиняє агресію проти України, визнана Верховною Радою України державою-агресором або державою-окупантом [452].

На сьогодні такою державою визнана Росія, що випливає з положень Постанови Верховної Ради України від 27 січня 2015 року № 129-VIII «Про Звернення до ООН, Європарламенту, Парламентських Асамблей Ради Європи, НАТО, ОБСЄ, ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором», а також Законів України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» та «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» [451].

Розглядаючи питання суб’єкта вказаного злочину, слід відмітити, що якщо особою, якій заборонено в’їзд в Україну, може бути виключно іноземець або особа без громадянства, то представником збройних сил чи інших силових відомств держави-агресора може бути і громадянин України.

Надаючи характеристику третьої групи суб’єктів злочину – осіб, які незаконно перетинають державний кордон України з метою заподіяти шкоду інтересам держави, варто перейти до наступного елемента складу злочину – суб’єктивної сторони, оскільки мета є невід’ємною його складовою.

Для злочину, передбаченого статтею 332-2 КК України, характерною є умисна форма вини. При цьому, особливістю може бути наявність мети – заподіяння шкоди інтересам держави. Проте, варто наголосити на неприйнятності позицій А. М. Притули [408, с. 280], В. В. Ємельяненка [130,

с. 53], В. О. Гацелюка [83, с. 28] та інших науковців, з яких випливає, що наявність зазначеної мети є обов'язковою для усіх форм діянь, передбачених диспозицією статті.

Аналіз вказаної норми свідчить про те, що мета щодо заподіяння шкоди інтересам держави може бути необов'язковою для вчинення незаконного перетинання державного кордону України особами, яким заборонено в'їзд на територію України, або представниками підрозділу збройних сил чи інших силових відомств держави-агресора. Адже, як справедливо відзначає Д. І. Масол, у деяких випадках мотив є альтернативним елементом суб'єктивної сторони того чи іншого юридичного складу злочину (як основного, так і кваліфікованого); у такому разі його фактична відсутність не є підставою для висновку про відсутність відповідного складу [311, с. 73].

Рішенням Конституційного Суду України від 08 квітня 1999 року № 3-рп/99 визначено, що державні інтереси закріплюються як нормами Конституції, так і нормами інших правових актів, в основі яких завжди є потреба у здійсненні загальнодержавних (політичних, економічних, соціальних та інших) дій, програм, спрямованих на захист суверенітету, територіальної цілісності, державного кордону України, гарантування її державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, охорону землі як національного багатства, захист прав у всіх суб'єктів права власності та господарювання тощо [476].

Зазначені положення мають невиправдану і надто широку дискрецію. Для бодай хоч якогось її обмеження під час кваліфікації вказаного діяння слід звернутися до положень частини третьої статті 3 Закону України «Про національну безпеку України» [457], де розкриваються фундаментальні національні інтереси України. Крім того слід звернутися до судової практики щодо засудження осіб за статтею 332-2 КК України, якою також передбачена обов'язковість наявності аналогічної мети. У більшості випадків вироками судів визначається, що діяння винних спрямовувалися на заподіяння шкоди інтересам держави у виді незаконного переміщення майна (м'ясо, спеції, одяг

тощо) на тимчасово окуповану територію України. Зазначене дає можливість стверджувати, що особи, які вже тривалий час незаконно перетинають державний кордон України задля неправомірного переміщення підакцизних товарів, у тому числі сигарет, або іншого майна, повинні підлягати кримінальній відповідальності, передбаченій статтею 332-2 КК України [260, с. 203].

Слід відзначити, що практика показує особливості правозастосування у зазначеній сфері, однак криміналізація незаконного перетинання державного кордону є важливим аспектом створення умов для належної захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави від реальних і потенційних зовнішніх і внутрішніх загроз у прикордонному просторі України.

Результати дослідження свідчать, що об'єктивні ознаки правопорушень, передбачених статтею 204-1 КУпАП та статтею 332-2 КК України, збігаються, а їх відмежування може здійснюватися лише за суб'єктивними ознаками, у тому числі:

1) у частині суб'єкта правопорушення – через необхідність встановлення наявності в особи, яка здійснила незаконне перетинання державного кордону:

заборони в'їзду на територію України, або правового статусу представника підрозділу збройних сил чи інших силових відомств держави-агресора;

2) у частині суб'єктивної сторони правопорушення – через встановлення мети вчинення незаконного перетинання державного кордону, що полягає у заподіянні істотної шкоди інтересам держави. При цьому, така мета, хоча і передбачена диспозицією статті 332-2 КК України, є альтернативною ознакою по відношенню до інших самостійних складів злочину, передбачених цією диспозицією.

Наявність хоча б одного з цих елементів суб'єктивної сторони в поєднанні з об'єктивними ознаками, що є однаковими як для складу злочину, передбаченого статтею 332-2 КК України, так і адміністративного правопорушення, передбаченого статтею 204-1 КУпАП, породжує

відповідальність за незаконне перетинання державного кордону України [248, с. 224].

Водночас варто відзначити, що ефективність дослідження будь-якого правопорушення, у тому числі незаконного перетинання державного кордону України, неможливо досягти без ґрунтовного, об'єктивного й усебічного дослідження його аспектів. У зв'язку із цим, для повного опрацювання вказаної теми варто було б окреслити його кримінологічні проблеми. Проте, практика застосування статті 332-2 КК України є надто нетривалою та налічує лише кілька зареєстрованих злочинів, що унеможливлює належне здійснення кримінологічної характеристики цього діяння. Проте, як вже зазначалося вище, учинення особами незаконного перетинання (спроби незаконного перетинання) державного кордону України понад 15 років піддається адміністративній відповідальності за статтею 204-1 КУпАП.

За результатами багаторічного спостереження за незаконними перетинаннями державного кордону України простежується чітка динаміка до поступового зменшення упродовж 2009 – 2019 років фактів вчинення цього правопорушення (див. мал. 6).

Малюнок 6. ***Динаміка затримань прикордонниками осіб за незаконне перетинання державного кордону України*** *(дані без урахування незаконних перетинань неконтрольованої ділянки державного кордону на Сході України)*

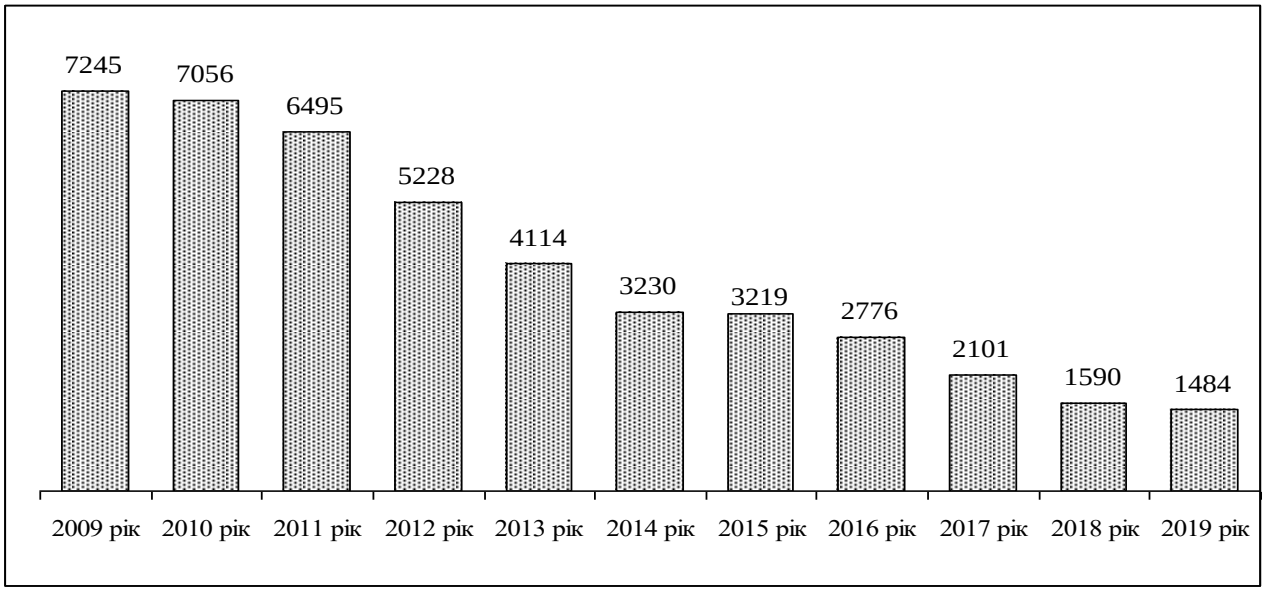

Так, якщо у 2009 році за незаконне перетинання державного кордону України прикордонниками було затримано понад 7,2 тис. осіб, у 2012 році – 5,2 тис., у 2015 році – 3,2 тис., а у 2019 році – 1,4 тис.

Малюнок 7. ***Динаміка затримань поліцейськими осіб за незаконне перетинання державного кордону України***

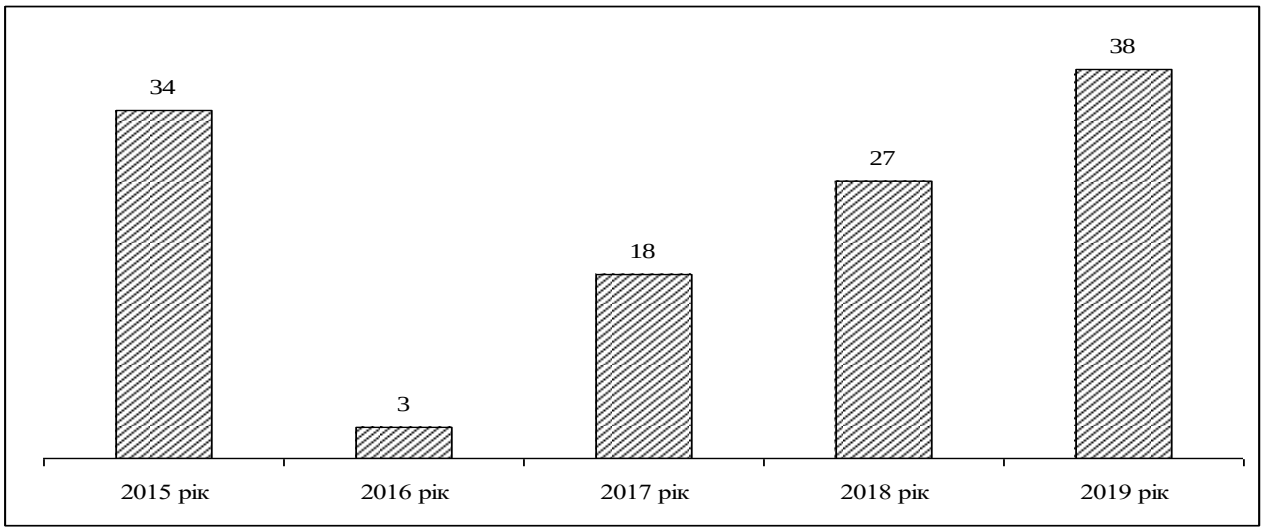

Співробітниками ж Національної поліції України, які також законом наділені компетенцією складати протоколи за статтею 204-1 КУпАП, фіксуються лише поодинокі випадки цих правопорушень – в середньому по 24 правопорушення щороку (див. мал. 7), з яких до відповідальності судом притягнуто тільки 40,83%. Хоча з наведеної у таблиці кількості поліцейських протоколів проглядається певне збільшення за останні чотири роки цих правопорушень, проте їх незначна кількість (порівняно з прикордонними протоколами) навряд чи дає змогу говорити про певну динаміку.

Вищенаведені авторські багаторічні статистичні спостереження демонструють поступове зменшення кількості незаконних перетинань державного кордону України та свідчать про певну ефективність адміністративно-правової заборони, передбаченої статтею 204-1 КУпАП. При цьому, низька результативність діяльності поліцейських у цій сфері – про невиправданість наділення цьому органу повноважень щодо протидії зазначеному правопорушенню. Бо відсутність достатнього досвіду та підготовленості дається взнаки, а тому призводить до закриття судами

проваджень у майже 60% справ, протоколи за якими складені співробітниками Національної поліції України (частка закритих справ за протоколами прикордонників удесятеро менше – 6,1%).

Малюнок 8. ***Динаміка незаконних перетинань державного кордону за громадянством***

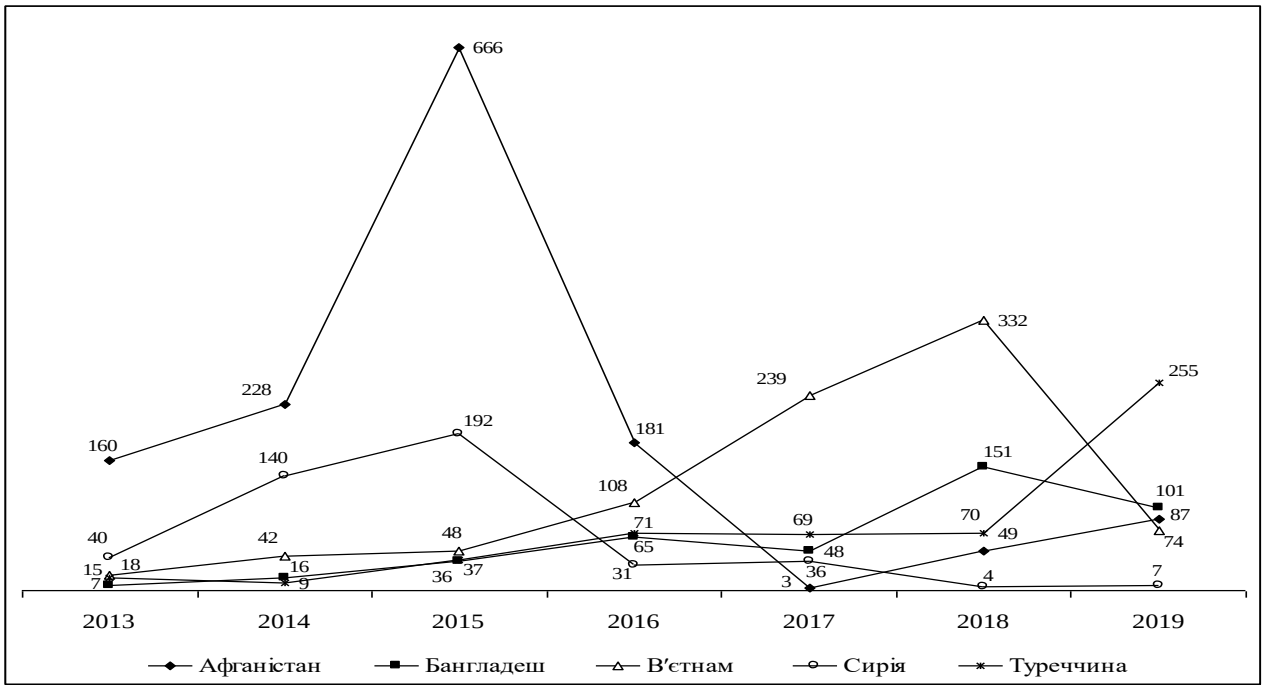

В останні роки простежується певна динаміка як сплесків незаконних перетинань державного кордону України іноземцями з одних країн, так і різкий спад вихідців з інших країн. Особливо це стосується громадян, які походять з держав міграційного ризику, таких як Афганістан, Бангладеш, В’єтнам, Сирія та Туреччина (див. мал. 8).

Так, якщо у 2013 році за незаконне перетинання державного кордону України було затримано тільки 18 громадян В’єтнаму, то у 2016 році їх вже було 108, а у 2018 році вже більше 330. Проте 2019 року відбувся різкий спад кількості вчинення незаконних перетинань державного кордону України в’єтнамськими громадянами, кількість яких становила лише 74 особи.

Також, наприклад, громадян Бангладешу 2013 року за вчинення зазначеного правопорушення було затримано лише 7, у 2016 році – 65, а у 2018 році – вже понад 150. У 2019 році їх кількість дещо зменшилася, проте, порівняно з попередніми роками, також була високою – понад 100 осіб. Або ж

кількість правопорушників – громадян Туреччини у 2014 році дорівнювала 9, упродовж 2016 – 2018 років варіювалася в межах 70 осіб, а вже 2019 рік продемонстрував зростання незаконних перетинань державного кордону України турецькими громадянами у понад 3,5 рази до 255 осіб за рік.

Таблиця 3. ***Класифікація за громадянством***

	кількість	***%***
України	1484	48,82
Іноземці	1490	49,01
Особи без громадянства	66	2,17

Водночас із даних, наведених у таблиці 3, випливає, що незаконні перетинання державного кордону України майже порівну здійснюються як іноземцями, так і громадянами України. Так, серед 3040 вивчених мною осіб: 48,82%, мали громадянство України, лише 2,17% були особи без громадянства і 49,01% – іноземці.

Найбільше у 2019 році виявилось представників Молдови – 19,87%; 18,39% – Туреччини; 6,91% – Бангладешу; 6,85% – Афганістану; по 5,17% – В'єтнаму та Росії; 3,42% – Іраку; 2,95% – Індії; 2,28% – Шрі-Ланки; 2,08% – Білорусії; 2,01% – Пакистану; 1,41% – Узбекистану; 1,34% – Вірменії; по 1,14% – Сомалі, Азербайджану і Таджикистану та інших держав (по менше ніж 1%). Зазначені дані, певним чином, підтверджують основний контингент, що роками нелегально перетинає державний кордон України та щодо якого ще у 2000 році зауважувала О. В. Кузьменко констатуючи, що в Україні кількість нелегальних мігрантів – громадян Афганістану зросла на 46%, Шрі-Ланки – на 145%, громадян Бангладеш – у 8 разів [239, с. 12]. Так само відзначив і польський дослідник П. Т. Борек, що «структура громадянства нелегальних мігрантів тривалий час залишається без значних змін» [631, s. 292].

При цьому, також відзначимо, що із загальної кількості іноземців, які незаконно перетинали державний кордон України, 4,09% становили громадяни

Європейського Союзу (більшість – це румуни, поляки та чехи), а також 0,2% громадяни США.

Якщо ж розглядати вказаних осіб за віковою ознакою, то результати вивчення емпіричної бази показали, що переважна більшість осіб (68,13%) на момент вчинення правопорушення мали вік від 25 до 50 років, тобто це особи в розквіті фізичних сил, у віці, що є найбільш продуктивним і працездатним. Як справедливо відзначає О. М. Головкін, «із збільшенням віку, в особи прямо пропорційно збільшується життєвий досвід, змінюються потреби, інтереси, світогляд, ціннісні орієнтації, поведінка, а також формуються нові соціальні установки тощо» [97, с. 40]. Решта ж вивчених осіб мали такі вікові показники до 18 років – 2,40%; 18–24 роки – 16,02%; 51–65 – 9,93%; старших 65 років виявилось лише 3,52% (див. табл. 4). Зазначені дані досить чітко корелюються з поданими М. Перковською, відповідно до яких на східній ділянці польського кордону більшість незаконних перетинань державного кордону вчиняється особами у віці 20–40 років [650, s. 104].

Таблиця 4. ***Класифікація за віком***

	кількість	***%***
до 18	73	2,40
18-24	487	16,02
25-34	961	31,61
35-44	665	21,88
45-50	445	14,64
51-65	302	9,93
65 і старше	107	3,52

Проте варто відзначити, що в порівнянні з 2010 роком загальний віковий показник (не дивлячись на те, що кількість вчинених правопорушень зазначеної категорії у 2010 р. був у двічі більше ніж 2019 р.) мав майже такий самий рівень – 66,97% осіб віком 25–50 років (різниця в межах допустимого

відхилення – 1,16%). Ідентичне відхилення мають вікові показники, раніше наведені в частині незаконного переміщення через державний кордон тютюнових виробів. Це свідчить про певну стабільність у зазначеній сфері та достовірність отриманих даних, оскільки більшість незаконних переміщень сигарет здійснюється шляхом незаконного перетинання державного кордону.

За місцем проживання вивчені особи характеризуються таким чином, що 46,63% проживали в містах, 53,07% – в селах і 0,3% – не мали постійного місця проживання. Як правило (48,84%) населені пункти, в яких проживають правопорушники, розміщені у контрольованих прикордонних районах. 22,86% осіб, які незаконно перетинали державний кордон України, проживали у великих містах (мегаполісах). Це свідчить про те, що в таких містах, як правило, є достатня кількість робочих місць, а отже при бажанні завжди можна знайти роботу, однак вивчені особи обирали протиправний спосіб для пошуку роботи в інших державах або неправомірно перетинали державний кордон з метою незаконного переміщення товарів.

Не менш важливою ознакою є стать особи правопорушника. Зарубіжними дослідниками відзначається, що більшість нелегальних мігрантів мають чоловічу стать [658, p. 50]. Так само і в Україні, оскільки отримані результати дослідження підтвердили, що особа, яка незаконно перетинає або вчиняє спробу незаконного перетинання державного кордону України має «чоловіче обличчя». Так, серед вивчених осіб виявилось 79,54% чоловіків і лише трохи більше 20% – жінки (див. табл. 5).

Таблиця 5. ***Класифікація за статтю***

	Кількість	***%***
Чоловіки	2418	79,54
Жінки	622	20,46

Порівняння статевого розподілу правопорушень у 2010 році також майже не змінилось та варіюється у межах невеликого відхилення у 1,32%, де серед правопорушників частка чоловіків становила 78,22%, а жінок – 21,78%.

Як справедливо відзначає О. І. Остапенко, що незначна частка вчинення деліктів не пояснюється біологічними особливостями статі, а певною мірою таке становище пов'язане з місцем жінки в сім'ї, побуті, на виробництві, у суспільстві в цілому, тобто з факторами соціального характеру. Біологічна статева різниця вказує на певну відмінність інтересів, уявлень про життєві цінності, звички, норми і особливості поведінки, яка не лише відбивається в психіці конкретної особи, але й опосереднюється соціальними, або навіть точніше, соціально-біологічними ознаками, які притаманні віку, статі та іншими елементам характеристики особистості. До них слід віднести фізичні та психічні індивідуальні особливості людського організму, що також певним чином відбивається на формуванні особистості, змінюючи при цьому умови сприйняття людиною зовнішнього середовища [370, с. 107].

Незаконне перетинання державного кордону, особливо поза пунктами пропуску (пунктами контролю) через державний кордон, є фізично складним правопорушенням. Воно потребує певної фізичної витривалості, пов'язаної з необхідністю подолання певних перепон, огорож, переміщенням на довгі відстані бездоріжжям, через складні захаращені тропи, а подекуди гірську місцевість тощо. Результат цього дослідження продемонстрував, що жінки в переважній більшості (78,14%) використовують більш «інтелектуальний» спосіб незаконного перетинання державного кордону шляхом використання підроблених документів в пунктах пропуску (пунктах контролю) через державний кордон.

Необхідно зазначити, що незважаючи на те, що правопорушники, як зазначалося вище, мали досить зрілий вік, встановлено достатньо низький рівень перебування їх у шлюбі (див. табл. 6).

Таблиця 6. ***Класифікація за сімейним станом***

	Кількість	***%***
Перебуває у шлюбі	424	13,95
Неодружений (незаміжня)	2616	86,05

На моє переконання, це можна пояснити декількома аспектами. По-перше, проведене емпіричне дослідження показало, що перед незаконним перетинанням державного кордону України мігранти розривають усі соціальні та родинні зв'язки, розпродують своє майно та слідують у пошуках кращих умов життя (здебільшого з країн середнього Сходу та центральної Африки до Європи). По-друге, відсутність у осіб стійких і досить сформованих соціально корисних зв'язків припускає більшу протиправність у їх діяльності. Науковці вважають, що сім'я виступає як важливий профілактичний чинник, завдяки якому особа, в якої є схильність до протиправної поведінки, може відмовитись від своїх антисуспільних задумів [54, с. 117]. Кримінологічні дослідження серед ознак, що мають значення для прогнозу протиправної поведінки, або такі, що показують негативне ставлення особи до соціальних цінностей, виділяють у тому числі наявність чи відсутність сім'ї [149, с. 97].

Зазначені обставини також пояснюють факт того, що тільки 3,78% осіб, притягнутих до відповідальності за незаконне перетинання (спробу незаконного перетинання) державного кордону України мали на утриманні дітей, що також може свідчити про їх антисоціальну спрямованість і значну «протиправну зараженість» (див. табл. 7).

Таблиця 7. ***Класифікація за кількістю дітей***

	Кількість	***%***
1 дитина	87	2,86
2 дитини	17	0,56
3 і більше	11	0,36
Не мають дітей	2925	96,22

Продовжуючи характеризувати особу правопорушника, який вчиняє незаконне перетинання державного кордону України, варто відзначити, що однією з причин такого правопорушення науковцями вважається відсутність засобів для існування (безробіття, бідність тощо). Так, досліджуючи

кримінологічні аспекти незаконного переправлення осіб через державний кордон України, С. О. Кібальник дійшов до висновку, що основним мотивом як для осіб, які вчиняють діяння, передбачені статтею 332 КК України, так і тих, які звертаються до них за наданням відповідних послуг, є прагнення до покращення якості свого життя [179, с. 160]. З опитаних у 2017 році деякими дослідниками прикордонників, які безпосередньо залучаються до роботи з нелегальними мігрантами, більшість (87,5%) як причину нелегальної міграції також назвали «пошук кращих умов життя» [334, с. 12].

Вивчення Т. М. Звьоздною нелегальної міжнародної міграції дало їй змогу вважати, що основною причиною є чітко виражений трудовий характер, оскільки головним мотивом виїзду з батьківщини більшості нелегальних мігрантів є працевлаштування. Більшість опитаних у ході дослідження мігрантів серед причин виїзду за межі своєї країни називали, насамперед, низьку оплату праці та відсутність пристойної високооплачуваної роботи [154, с. 98].

Проведене дослідження також засвідчило вищенаведені позиції авторів, оскільки серед осіб, притягнутих до відповідальності за незаконне перетинання або спробу незаконного перетинання державного кордону України, виявлено досить високий відсоток (97,39%) безробітних. Поряд із безробітними спостерігається незначний відсоток осіб, що були працевлаштовані або мали засоби для існування. Так, пенсіонерів виявилось (0,86%) та працюючих – 1,74%. Основна частка з числа працюючих (69,81%) були робітниками; 15,09% – моряками; 9,43% – підприємцями; 5,66% – студентами. При цьому останні – це іноземці, які в'їхали в Україну з метою навчання в українських вищих навчальних закладах, але не розпочинаючи цього навчання чи навіть якщо і розпочали, то ненадовго, та в подальшому вирішують незаконно перетнути державний кордон у напрямку ЄС.

Зазначене також підтверджує висновки А. М. Черняка, який зазначив, що «за результатами узагальнення інформації щодо підбору, в'їзду іноземців, їх зникнення з вузів та затримання при спробах незаконного перетинання кордону

України вказують на те, що «студентський» канал в'їзду широко використовується для переправлення громадян «проблемних» країн до Західної Європи» [590, с. 101].

Малюнок 8. ***Інформація щодо країни незаконного перетинання державного кордону***

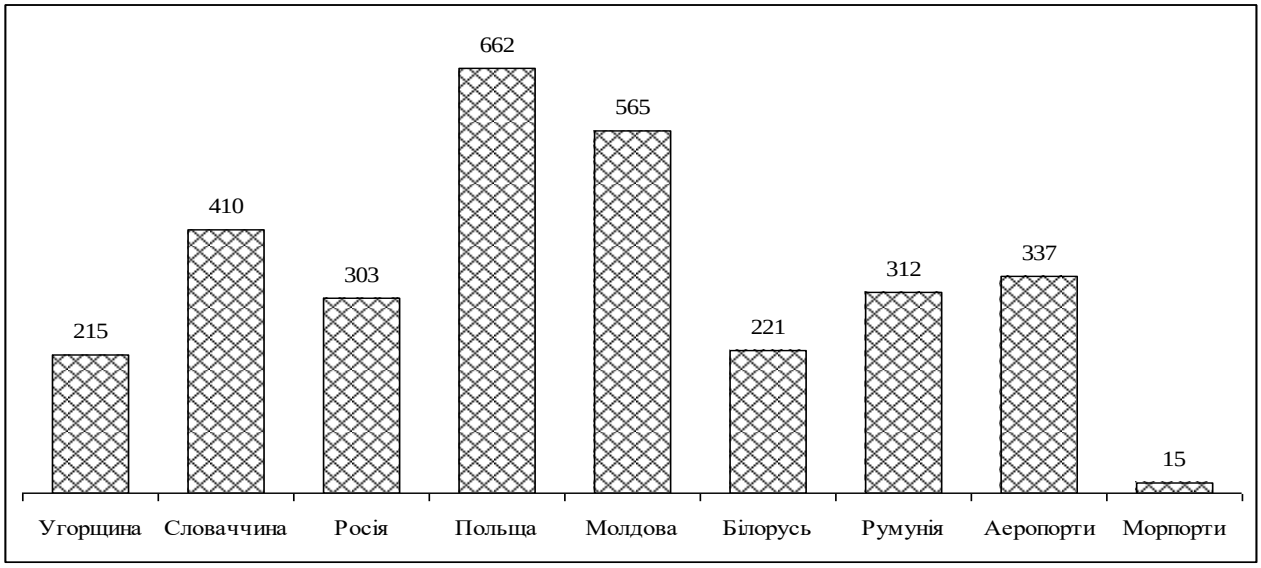

Понад 52% правопорушників мали намір незаконно перетнути державний кордон України до країн Європейського Союзу, з яких найбільше (41,4%) намагались потрапити до Польщі, 25,64% – до Словаччини, 19,51% – до Румунії і лише 13,46% – до Угорщини (див. мал. 8).

Також, 18,59% незаконних перетинань зафіксовано на українсько-молдовському кордоні, 9,97% – на кордоні з Росією та 7,27% – намагалися незаконно перетнути українсько-білоруський державний кордон. При цьому, з усіх незаконних перетинань державного кордону з Молдовою (18,58%) абсолютну більшість (91,5%) становлять громадяни України, Молдови та особи без громадянства (вихідці з невизнаного Придністров'я), які здебільшого вчиняли це правопорушення (з щомісячним розподілом по 7,7–8,7% порушень) із приватною метою (відвідування родичів, закупівля товарів і послуг тощо).

На кордоні ж з Білорусією з усіх незаконних перетинань цієї ділянки державного кордону 91,44% вчинені громадянами України та Білорусії, з яких 67,49% – місцеві жителі, які, здебільшого, здійснювали незаконне перетинання державного кордону під час збору так званих дикоросів (грибів, ягід тощо).

Саме тому, особливістю вчинення зазначеного правопорушення на українсько-білоруській ділянці державного кордону є переважне (63,06%) його вчинення саме з червня по вересень – у час дозрівання лісових ягід і грибів.

Загалом же, для незаконного перетинання державного кордону України є характерним вчинення його влітку (30,23% у 2019 р.; 30,04% у 2010 р.). Рідше це правопорушення вчиняється взимку – 21,51% (у 2010 р. – 17,45%), що є логічним з огляду на погодні умови, адже долати кордон через снігові замети чи розмоклий дощами ґрунт значно важче, а маскувальні властивості літніх лісів і хащів кращі ніж засніжена зимова місцевість та дерева і кущі з опалим листям. Певно, тому найбільш деліктогенним місяцем є липень (12,73%), а найменш деліктогенними – грудень і лютий (6,32% та 6,09%, відповідно). При цьому, варто відзначити, що хоча взимку незаконні перетинання державного кордону України вчиняються рідше ніж зазвичай, однак упродовж останніх трьох років спостерігається тенденція щодо вчинення цього правопорушення (близько 30% з усіх «зимових») впродовж 3-ї декади грудня – 1-ї декади січня, тобто в період святкування новорічних і різдвяних свят, розраховуючи на послаблену пильність прикордонників.

Якщо ж звернутися до характеристики дня тижня та години доби, в якій вчиняються незаконні перетинання державного кордону України, то в основному (31,58%) такі правопорушення вчиняються у п’ятницю та суботу, а менше (12,5%) – у вівторок. Переважна більшість (58,85% у 2019 р., 58,88% у 2010 р.) правопорушень сталися у денний час доби, при цьому 22,41% (у 2010 р. – 21,27%) були вчинені протягом 16.00 – 20.00 години. Якщо ж брати статистику незаконних перетинань державного кордону України в нічний час, то в період з опівночі до 06.00 ранку таких правопорушень учинено тільки 16,18%. (у 2010 р. – 15,73%). Зазначене спростовує загальноприйнятну точку зору про те, що нелегальні мігранти незаконно перетинають державний кордон України здебільшого вночі – під прикриттям темряви.

Крім того, проведений аналіз (див. табл. 9) показав, що переважна більшість (67,07%) незаконних перетинань державного кордону України

здійснюється одноосібно. У той же час 58,54% з групових правопорушень учинені у групі у складі 2 – 4 осіб, 14,69% – від 5 до 7 осіб, 10,09% – від 8 до 10 осіб, а великі групи від 10 до 25 груп мають лише поодинокі випадки.

Таблиця 9. ***Вчинення правопорушення в групі осіб***

	кількість груп	***кількість осіб***	***%***
Група по 2 особи	1607	334	33,37
Група по 3 особи	48	144	14,39
Група по 4 особи	27	108	10,79
Група по 5 осіб	14	70	6,99
Група по 6 осіб	7	42	4,2
Група по 7 осіб	5	35	3,5
Група по 8 осіб	7	56	5,59
Група по 9 осіб	5	45	4,49
Група по 10 – 13 осіб	6	73	7,29
Група по 14 – 25 осіб	5	94	9,39

У цьому контексті також варто з’ясувати яку ж суму коштів сплатили нелегальні мігранти з числа тих, які користувалися послугами сторонніх осіб, які здійснювали їх незаконне переправлення через державний кордон України. Результати авторського дослідження продемонстрували, що за незаконне перетинання державного кордону такі особи в середньому сплачували 925 доларів США [643, p. 205]. В інших державах сума винагороди за незаконне переправлення через державний кордон варіюється, приблизно, від 500 до 2000 доларів США за особу [659, p. 10].

Значний розрив у сумах, які сплачують мігранти за своє незаконне переправлення через державний кордон, обумовлений, зокрема тим, що кожного разу ціни і послуги сильно відрізняються, і часто обговорюються на основі взаємності, соціальної довіри або з огляду на практику, що склалася

[648, p. 46]. При цьому, деякі мігранти можуть дозволити собі кращі або більш якісні послуги, ніж інші, та можуть подорожувати в менш складних умовах [635, p. 101].

Підбиваючи попередні підсумки, варто зауважити, що характер вчинення незаконних перетинань державного кордону України здебільшого не змінюється, але має щорічну тенденцію до кількісного зменшення. Про шляхи запобігання цьому виду протиправної діяльності мова буде вестися в цьому дослідженні, але дещо нижче, однак варто наголосити, що більшість правопорушників – це не ті нелегальні мігранти, про яких, як правило, думається в суспільстві, а українці та громадяни з держав пострадянського простору. Можливість надходження загроз прикордонній безпеці України значно недооцінюється, оскільки вона може бути значно більшою, ніж думається. На мою думку, така обставина потребує значного корегування прикордонної політики, у тому числі в частині забезпечення правопорядку в прикордонній сфері.

3.3. Порушення порядку в'їзду на ТОТ України та виїзду з неї: відмежування злочину від адміністративного правопорушення та їх деліктологічна характеристика

У лютому – березні 2014 року відбулась безпрецедентна не лише для україно-російських двосторонніх відносин, а й для післявоєнного світового порядку загалом подія – окупація Росією (постійним членом ради Безпеки ООН) частини території України (держави – засновниці ООН), яка згодом трансформувалась у незаконну анексію [144, с. 187] та захоплення озброєними формуваннями окремих районів на Сході України. Ці події обумовили кардинальні зміни в політичному, економічному та правовому житті населення України; призвели до появи додаткових неприродних кримінологічних і правових загроз, колізій та проблем [200, с. 35].

Змінився й вектор злочинності в нашій державі, за якого у 2014 році мало місце абсолютне зростання не тільки злочинів проти основ національної безпеки України (+519), злочинів проти порядку несення військової служби (військових злочинів) (+3 784) чи злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного порядку (+9), але й злочинів у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації (+589) [331, с. 10].

Більш того, наведені положення є яскравим підтвердженням того, що стабільний розвиток нашої держави тісно пов'язаний із безпекою її кордонів. Практика показує, що більшість загроз національним інтересам України формуються та мають передумови до зародження саме в межах прикордонних територій, розповсюджуючись через державний кордон і втягуючи в свою систему або пособництво місцеве населення.

Проте, у результаті російської агресії українські органи державної влади були позбавлені можливості забезпечити недоторканність низки ділянок державного кордону України, а тому до ТОТ України з інших держав можуть потрапити злочинні формування, контрабандні товари, нелегальні мігранти тощо.

Для забезпечення належного правопорядку, правового урегулювання правовідносин, про виникнення яких раніше у законодавця і думки не виникало, державі довелося в авральному режимі схвалювати низку законодавчих актів. Чи не найпершим з них став Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». Перехідними положеннями цього Закону, зокрема, КУпАП доповнено новою статтею 204-2, а КК України новою статтею 332-1, що передбачають юридичну відповідальність за порушення порядку в'їзду на ТОТ України та виїзду з неї.

Встановлення кримінальної й адміністративної відповідальності за порушення порядку в'їзду на ТОТ України та виїзду з неї А. О. Данилевський і Ю. О. Данилевська розглядають як інструмент правового реагування на загрозу

територіальній цілісності України [106, с. 70]. Враховуючи ту небезпеку, що нависла над нашою країною, К. М. Глуховеря наголосила на надзвичайній актуальності та своєчасності включення до КК України статті 332-1 [86, с. 194].

На мою думку, вітчизняним законодавцем запроваджено відповідальності за порушення порядку в'їзду на ТОТ України та виїзду з неї здійснено з метою забезпечення особливого правового режиму, встановленого на окупованій території, задля недопущення потрапляння з їхнього боку різного роду протиправних проявів, задля яких був запроваджений прикордонний режим. Адже, як справедливо відзначає В. Л. Ортинський, «у Донецькій і Луганській областях постійно відбувається безконтрольне перетинання державного кордону, у цих регіонах продовжують діяти організовані групи та злочинні організації, які займаються незаконним розповсюдженням зброї, наркотичних засобів та їх прекурсорів, умисним знищенням або пошкодженням майна, крадіжками, грабежами, розбоями, умисними вбивствами, нанесенням тяжких тілесних ушкоджень тощо» [369, с. 8].

Правозастосовна практика засвідчила, що встановлення юридичної (адміністративної та кримінальної) відповідальності за порушення порядку в'їзду на ТОТ та виїзду з нього не було марним. З моменту набрання чинності 27 квітня 2014 року до 31 грудня 2019 року органами Держприкордонслужби складено понад 14,1 тис. протоколів про адміністративне правопорушення, передбачене статтею 204-2 КУпАП. До Єдиного реєстру досудових розслідувань за цей же період було внесено майже 200 повідомлень про злочин, передбачений статтею 332-1 КК України, хоча до суду з обвинувальними висновками спрямовано тільки 29 кримінальних проваджень, а до кримінальної відповідальності притягнуто 30 осіб. Тобто маємо співвідношення 1:72 злочинів за статтею 332-1 КК України та адміністративних правопорушень за статтею 204-2 КУпАП.

З діаграми (див. мал. 10) чітко проглядається щорічна динаміка до поступового зростання кількості виявлених адміністративних правопорушень,

передбачених статтею 204-2 КУпАП, аж до 2017 року, включно. Проте, 2018 року відбувся спад у понад двічі таких порушень з подальшим різким п'ятикратним їх зростанням у 2019 році. З чим це пов'язано?

Малюнок 10. ***Динаміка виявлення прикордонниками порушень порядку в'їзду на ТОТ України та виїзду з неї (2014–2019 рр.)***

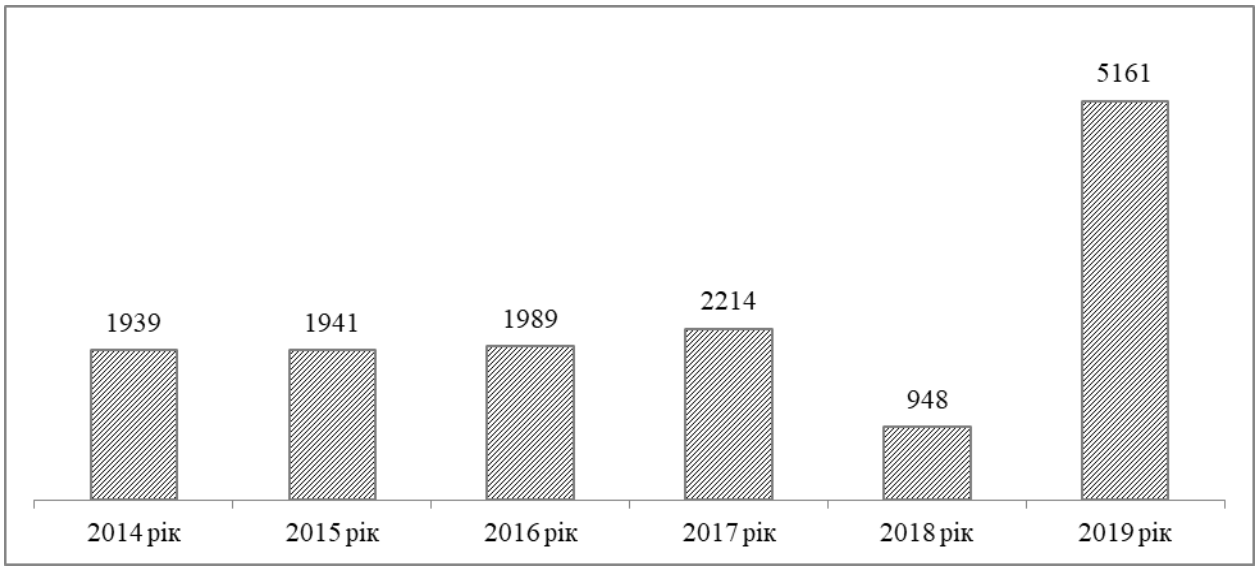

Після схвалення Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», окрім юридичної відповідальності за вищевказане протиправне діяння, у зв'язку з неможливістю здійснення правосуддя судами на ТОТ України, змінено територіальну підсудність усіх судових справ, що підсудні цим судам по кримінальних, цивільних, господарських й адміністративних справах. Однак підсудність судових справ про адміністративні правопорушення змінено не було [448]. Така неврегульованість де-юре передбачала спрямування справ цієї категорії відповідно до положень статті 276 КУпАП для розгляду до судів за місцем вчинення правопорушення – місцевих загальних судів, розташованих на ТОТ України, що, звісно, було неприпустимим.

Зазначена законодавча прогалина призвела до того, що органи охорони Держприкордонслужби були змушені спрямовувати протоколи в суди на власний розсуд. Одні органи надсилали складені протоколи для розгляду судами за місцем виявлення правопорушення, а другі – судами, розташованими поблизу з ТОТ України (здебільшого Каланчацьким районним судом

Херсонської області). Деякі, посилаючись на положення статті 12 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», спрямовували справи про адміністративні правопорушення до Київського апеляційного адміністративного суду для визначення підсудності за процедурою, що передбачена для адміністративних справ підсудних місцевим загальним судам як адміністративним судам [448]. Проте результати розгляду цих справ були прогнозованими – суди, як правило, повертали справи без розгляду у зв'язку із неналежною підсудністю. Тому в осіб складалося відчуття безкарності, кількість правопорушень не зменшувалася, а продовжувала навіть наростати.

Зменшення кількості порушень порядку в'їду на ТОТ України та виїзду з неї відбулося у 2018 році після набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення прикордонної безпеки держави» [417] (співавтором якого виступив автор цього дослідження), яким зокрема змінено підсудність зазначеної категорії справ, а також уповноважено прикордонників розглядати справи про адміністративні правопорушення, передбачені статтею 204-2 КУпАП, та накладати адміністративні стягнення.

Різке ж зростання кількості цих справ у 2019 році пов'язане із схваленням рішення про визнанням ТОТ України окремих районів Донецької та Луганської областей, а також визначення їх меж, що змінило правовий статус державного кордону України на межі ТОТ України та вимагало кваліфікувати незаконне потрапляння з цих територій до Росії (та навпаки), як вже відзначалося вище, не за статтею 204-1 КУпАП, а за статтею 204-2 КУпАП.

У контексті дослідження відповідальності за порушення порядку в'їзду на ТОТ України та виїзду з неї, як зауважує А. А. Нікітін, визначальним є безпосередньо склад правопорушення як сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак, а тому першочергового вивчення потребує власне склад злочину, що передбачений статтею 332-1 КК України, та адміністративного

правопорушення, передбаченого статтею 204-2 КУпАП, особливості законодавчого закріплення їх ознак [350, с. 28].

Мною вже відзначалося, що родовим об'єктом злочинів та адміністративних правопорушень у прикордонній сфері, у тому числі порушення порядку в'їзду на ТОТ України та виїзду з неї, є суспільні відносини, що забезпечують встановлений і врегульований законодавством про державний кордон збалансований стан захищеності від зовнішніх і внутрішніх загроз охоронюваних інтересів людини, суспільства й держави (прикордонну безпеку України).

Безпосередній же об'єкт, як справедливо відзначає В. О. Навроцький, є частиною родового об'єкта, що за своєю суттю не може збігатися з останнім, як ніколи частина не збігається з цілим [549, с. 164].

Наукова думка щодо безпосереднього об'єкта порушення порядку в'їзду на ТОТ України та виїзду з неї не має одностайності та має подекуди кардинально різні точки зору.

Зокрема, В. В. Фєдосєєв уважає, що безпосереднім об'єктом порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї є «суспільні відносини, що складаються у сфері забезпечення режиму державного кордону України, прикордонного режиму та режиму в пунктах пропуску через державний кордон України» [554, с. 162].

Я. О. Кушнір вважає, що таким об'єктом є «суспільні відносини, що встановлюють належний, законодавчо встановлений порядок в'їзду на ТОТ України та виїзду з неї» [280]. Схожої позиції дотримуються Є. Л. Стрельцов і А. М. Притула (встановлений порядок в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї [518, с. 44]), Т. В. Мехтієва (суспільні відносини у сфері в'їзду на ТОТ України та виїзду з неї [344, с. 540]), а також О. В. Кришевич та В. С. Ковальський (порядок в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї [342, с. 766]) та низка інших науковців.

Якщо з В. В. Фєдосєєвим категорично не можна погодитися, оскільки запропонована ним позиція радче стосується безпосереднього об'єкта

незаконного перетинання державного кордону України, то до позицій інших зазначених авторів є певні зауваження.

Так, Я. О. Кушнір, надаючи визначення безпосереднього об'єкта вказаного протиправного діяння, одночасно застосовує по відношенню до правил в'їзду на ТОТ України та виїзду з неї дві групи понять *«встановлюють належний»* та *«законодавчо встановлений»*. Зазначене надто ускладнює розуміння змісту поданої автором позиції, за якої не зрозуміло: що і чим встановлено та що і чому має належати?

По-друге, не вірним уважаємо підхід щодо визнання безпосереднім об'єктом виключно *порядку*, який врегульовує в'їзд на ТОТ України та виїзду з неї, оскільки доктриною вже давно встановлено, що безпосередній об'єкт «завдає шкоди конкретним суспільним відносинам, що охороняються» [194, с. 56] та «відображає основний зміст того чи іншого правопорушення, його антисоціальну спрямованість, він більшою мірою, ніж інші об'єкти визначає ступінь суспільної небезпеки вчиненого діяння і тяжкість наслідків, що настали або могли настати» [227, с. 101].

На моє глибоке переконання законодавець встановивши статтями 332-1 КК України та 204-2 КУпАП кримінальну й адміністративну відповідальність за порушення порядку в'їзду на ТОТ України та виїзду з неї, поставив під охорону не сам порядок в'їзду/виїзду, а ті суспільні відносини, що покликані ними охоронятися.

Саме тому, варто погодитися з позицією А. А. Нікітіна [350, с. 72] та В. І. Антипова [21, с. 131], які вважають, що у цьому випадку безпосереднім об'єктом варто вважати «суспільні відносини щодо забезпечення особливого правового режиму на ТОТ України». Проте твердження авторів щодо включення до складу безпосереднього об'єкта порушення порядку в'їзд на ТОТ України та виїзду з неї таку компоненту суспільних відносин як «відновлення в межах ТОТ конституційного ладу України» є надто перебільшеним. Навряд чи положення статей 332-1 КК України та 204-2 КУпАП здатні та покликані відновити конституційний лад, основними ознаками якого є «народний

суверенітет, виборність влади, розподіл державної влади, непорушність і невідчужуваність загальновизнаних прав і свобод людини» [47, с. 78].

Приступаючи до аналізу вже самих правових заборон, що передбачені зазначеними статтями, увагу привертає чітко виражений бланкетний характер їх диспозицій – об'єктивна сторона злочину, яка насамперед, проявляється у вчиненні суспільно небезпечного діяння, що полягає у порушенні «*порядку в'їзду на ТОТ України та виїзду з неї*». Видається доволі сумнівним зазначення законодавцем в диспозиціях статей 204-2 КУпАП та 332-1 КК України сполучника «та», який, з формальної точки зору, для притягнення особи до відповідальності за цими статтями потребує одночасного порушення особою як в'їзду на ТОТ України, так і виїзду з неї. На моє переконання, варто змінити цей сполучник на «або», що дасть змогу здійснювати більш чітку кваліфікацію діяння та унеможливить уникнення особами відповідальності за їх вчинення.

Суспільна небезпечність протиправних діянь, передбачених статтями 332-1 КК України та 204-2 КУпАП, проявляється у формі дії шляхом порушення порядку в'їзду на ТОТ України та виїзду з неї, визначених відповідними законами та підзаконними нормативно-правовими актами. З цього приводу Г. З. Яремко слушно відмічає, що у бланкетних диспозиціях, що належать до суспільно небезпечної дії (активної поведінки особи), необхідно звернутися до іншогалузевого нормативного матеріалу, щоб чітко визначити, в чому конкретно полягала протиправна дія, які конкретні приписи при цьому були порушені [624, с. 252].

При встановленні протиправності діяння з бланкетним способом опису їх у законі виникають певні труднощі. Г. В. Тимейко вказує, що складність полягає в тому, що межі правомірності тих чи інших діянь регламентуються не кримінальним законом *(у нашому випадку й КУпАП – Ю. К.)*, а іншими нормативними актами чи посадовими інструкціями, розпорядженнями, наказами [535, с. 189].

Пунктом 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 01 листопада 1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при

здійсненні правосуддя» визначено доволі вичерпний перелік актів, що є нормативно-правовими. Це акти Президента України, постанови Верховної Ради України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим чи рішення Ради міністрів Автономної Республіки Крим, акти органів місцевого самоврядування, накази та інструкції міністерств і відомств, накази керівників підприємств, установ та організацій тощо, які підлягають оцінці на відповідність як Конституції, так і закону [153, с. 260].

З огляду на зазначене, для належної кваліфікації адміністративного правопорушення та злочину, які розглядаються, слід встановити нормативно-правові акти певної галузі права, що регулює охоронювані КУпАП та КК України суспільні відносини. Насамперед, це пов'язано із специфікою кримінальної й адміністративної протиправності діянь, передбачених статтями 332-1 КК України та 204-2 КУпАП, що полягає, зокрема, в тому, що вони є наслідком порушення кримінально-правових та адміністративно-деліктних норм з бланкетною диспозицією.

Під час конкретизації порушеного порядку вагомим є визначення рівня допустимості тих чи інших неделіктих нормативно-правових актів, які визначають і регламентують певний порядок в'їзду на ТОТ України та виїзду з неї.

Проведеним аналізом чинних законів і підзаконних нормативно-правових актів України встановлено, що на рівні закону загальний порядок в'їзду на ТОТ України визначений Законами України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на ТОТ України» [448] і «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над ТОТ у Донецькій та Луганській областях» [459].

Перший із зазначених законів, визначивши межі так званої кримської ТОТ України, у статті 10 встановив загальний порядок в'їзду осіб на ТОТ та виїзду з неї. Зокрема визначено, що громадяни України мають право на вільний і безперешкодний в'їзд на ТОТ та виїзд з неї через контрольні пункти в'їзду-

виїзду за умови пред'явлення документа, що посвідчує особу та підтверджує громадянство України, а іноземцям та особам без громадянства також є необхідним відповідний спеціальний дозвіл. Однак ці норми мають загальний характер, які більш конкретизовано викладені у Порядку в'їзду на ТОТ України та виїзду з неї, що затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 04 червня 2015 року № 367 [444].

Також, під час кваліфікації злочину, передбаченого статтею 332-1 КК України, слід звернутись до положень Закону України «Про громадянство України» [425], які визначають перелік документів, що підтверджують громадянство України, а тому надають право в'їзду/виїзду до/з ТОТ України. Також мають значення певні положення Закону України «Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на ТОТ України» [465]. Так, пунктом 12.6 статті 12 останнього визначається, що паспорт або інший проїзний документ особи, який був виданий компетентним органом держави-окупанта на території тимчасово окупованої території України, чи фізичної особи, яка постійно проживає або тимчасово перебуває на такій окупованій території, вважається недійсним (не дає права) на перетин адміністративного кордону ВЕЗ «Крим» і державного кордону України. Тому використання під час виїзду з ТОТ України паспорту, який виданий російською владою на території Автономної Республіки Крим або м. Севастополь, є порушенням та, за певних обставин, може кваліфікуватись як адміністративне правопорушення, передбачене статтею 204-2 КУпАП, або як злочин, передбачений статтею 332-1 КК України.

На відміну від Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на ТОТ України» [448], що стосується кримської частини ТОТ України, Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над ТОТ в Донецькій та Луганській областях» [459] визначає тільки вимогу щодо в'їзду на так звану донбаську ТОТ України виключно через контрольні пункти в'їзду-виїзду без деталізованого переліку документів, які дають право в'їзду на ТОТ та виїзду з

неї. Відповідно до статті 12 цього Закону більш деталізований порядок в'їзду/виїзду визначається Кабінетом Міністрів України. У розвиток цього положення Закону Постановою Кабінету Міністрів України від 17 липня 2019 року № 815 затверджено Порядок в'їзду осіб, переміщення товарів на ТОТ у Донецькій та Луганській областях і виїзду осіб, переміщення товарів з таких територій [446].

Важливим для кваліфікації порушення порядку в'їзду на ТОТ України та виїзду з неї є Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 року № 415-р «Про внесення змін у додаток до розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 червня 2013 року № 466», яким морські порти «Севастополь», «Євпаторія», «Керч», «Феодосія» та «Ялта» виключено з переліку морських портів України, відкритих для заходження іноземних суден, а тому здійснення через них в'їзду на ТОТ України або виїзду з неї з того часу стало неправомірним [424]. Так само, відповідно до статті 5 Закону України «Про морські порти України» [455], Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [448], Порядку відкриття та закриття морських портів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 11 липня 2013 року № 495 [443], наказом Міністерства інфраструктури України від 16 липня 2014 року № 255 «Про закриття морських портів», зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 24 липня 2014 року за № 690/25467, морські порти «Керч», «Севастополь», «Феодосія», «Ялта» та «Євпаторія» також було закрито до відновлення конституційного ладу України на ТОТ України [449].

Низка розпорядчих документів Кабінету Міністрів України була схвалена й щодо тимчасового закриття пунктів пропуску на тимчасово неконтрольованій українсько-російської ділянці державного кордону, розташованих у межах окремих районів Донецької та Луганської областей. Такими, зокрема, є: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 січня 2015 року № 50-р щодо закриття пунктів пропуску «Донецьк», «Луганськ» та «Іловайськ» [471], Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 лютого

2015 року № 106-р, яким закрито 23 пункти пропуску через державний кордон України, що межує з Росією [450].

Окремо варто наголосити на певній декларативності та заполітизованості Постанови Верховної Ради України від 17 березня 2015 року № 254-VIII «Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями» [412]. До набрання чинності останнім згаданим Законом положення цієї постанови суперечили вимогам статті 3 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на ТОТ України», а вже після визнання деяких районів Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими на законодавчому рівні актуальність цієї постанови українського парламенту втрачається взагалі. Тому вона не повинна та не може впливати на кваліфікацію розглядуваних протиправних діянь [267, с. 211].

Із вищезазначених законодавчих положень також випливає ще одна обов'язкова ознака об'єктивної сторони порушення порядку в'їзду на ТОТ України та виїзду з неї – місце вчинення цього діяння. У цьому контексті слушним запитанням задається В. В. Фєдосєєв: «…чи можна розглядати лінію, яка проходить між материковою Україною та тимчасово окупованою територією АР Крим, як лінією, яка визначає межі території України?» [554, с. 163]. Відповідь на це питання може бути виключно негативною. Державний кордон України в межах ТОТ України на сьогодні так і залишився у тих самих межах, що був до окупації, однак вони змінили свій правовий статус на *«межі тимчасово окупованої території»*.

За таких обставин не можна погодитися з висновком Т. В. Родіонової, яка провівши аналогію з тлумаченням змісту об'єктивної сторони інших злочинів, що пов'язані з перетинанням певних кордонів, меж, зон тощо (статті 201, 267-1, 305, 332 КК України), констатує, що місцем порушення порядку в'їзду на ТОТ України та виїзду з неї є *лінія розмежування* між контрольованою Україною територією і ТОТ [477, с. 136].

Схожої хибної позиції дотримується і Т. Є. Огнєв, який вважає, що місце порушення порядком в'їзду на ТОТ України або виїзду з неї – адміністративний кордон з ТОТ України [358, с. 5]. Насамперед, чинним законодавством визначено, що ТОТ України мають не адміністративні кордони, а мають певні межі та вони (межі) не обмежені тільки адміністративною межею, наприклад між Автономною Республікою Крим і Херсонською областю. Якщо погодитись із твердженням Т. Є. Огнєва та Т. В. Родіонової, то за незаконний в'їзд/виїзд осіб через, наприклад, аеропорт Сімферополя чи морський порт Севастополя не наставатиме відповідальність ні кримінальна за статтею 332-1 КК України, ні адміністративна за статтею 204-2 КУпАП. Однак, чинна на сьогодні судова практика та здоровий глузд говорить про протилежне. У цьому випадку слід говорити не про «*адміністративний кордон*» чи *«лінію розмежування»*, а про законодавчо визначені «*межі тимчасово окупованої території*».

Заради справедливості варто також відзначити, що межі ТОТ України пролягають не тільки вздовж неконтрольованих Україною ділянок державного кордону, але і вздовж певних територіальних адміністративних межах та географічних точках, що законодавчо визначені.

Так, межі тимчасово окупованої території для Автономної Республіки Крим та міста Севастополя чітко встановлені статтею 3 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», якими є:

1) сухопутна територія Автономної Республіки Крим і міста Севастополя, внутрішні води України цих територій;

2) внутрішні морські води і територіальне море України навколо Кримського півострова, територія виключної (морської) економічної зони України вздовж узбережжя Кримського півострова та прилеглого до узбережжя континентального шельфу України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України;

3) надра під територіями, зазначеними у наведених пунктах 1 і 2, і повітряний простір над цими територіями [448].

Для тимчасово окупованих територій окремих районів Донецької та Луганської областей буде не достатнім посилання тільки на положення статті 1 Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на ТОТ у Донецькій та Луганській областях», оскільки визначивши, що «ТОТ у Донецькій та Луганській областях визнаються частини території України, в межах яких збройні формування Росії та окупаційна адміністрація Росії встановили та здійснюють загальний контроль, а саме: сухопутна територія та її внутрішні води у межах окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей, прилеглі до них внутрішні морські води, а також надра під цими територіями та повітряний простір над ними». Законодавець додатково зауважив, що «межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їх територій, тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях, визначаються Президентом України за поданням Міністерства оборони України, підготовленим на основі пропозицій Генерального штабу Збройних Сил України» [459]. Саме такі межі тимчасово окупованої території Донбасу з визначенням чітких географічних точок та переліком населених пунктів і районів затверджені Указом Президента України від 07 лютого 2019 року № 32/2019 «Про межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їх територій, тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях» [454].

Хоча дата і час вчинення правопорушення не має суттєвого значення для кваліфікації порушень порядку в’їзду на ТОТ України та виїзду з неї, проте знання періоду часу (пора року, місяць, день тижня і час доби) може вплинути на призначення покарання, а також «дає змогу правильно організовувати рейди і патрулювання, збільшивши їх кількість в періоди, найбільш небезпечні з точки зору частоти скоєних правопорушень» [337, с. 461].

Проведений аналіз справ про адміністративне правопорушення, передбачене статтею 204-2 КУпАП, розглянутих органами

Держприкордонслужби упродовж 2017 – 2019 років, показав, що з 8323 випадків правопорушення вчинено, здебільшого, протягом березня – квітня (20,57%) та липня – серпня (20,56%), а найменше – у січні (3,45%). Останній легко пояснити традиційно – наявністю довготривалих новорічних свят, під час яких зменшується й загальний пасажиропотік не тільки в контрольних пунктах в'їзду-виїзду з ТОТ України, але й у пунктах пропуску через державний кордону України. Більшість вчинення вказаних правопорушень в інші зазначені періоди пов'язана із традиційним збільшенням в'їзду з ТОТ осіб на підконтрольну українській владі територію для квартального переоформлення та підтвердження статусу внутрішньо переміщеної особи. При цьому, такий в'їзд, як правило, здійснюється саме шляхом вчинення цього правопорушення шляхом виїзд з тимчасово окупованої території Донецької та Луганської областей через тимчасово неконтрольовану українсько-російську ділянку державного кордону з подальшим слідуванням по територією держави-агресора та в'їздом в Україну через пункт пропуску «Мілове» (70,93%). Загалом, правопорушення, передбачене статтею 204-2 КУпАП, не зважаючи на те, що воно безпосередньо пов'язане з тимчасово окупованими територіями і мало б виявлятися в контрольних пунктах в'їзду-виїзду, у 64,19% випадків вони виявляються в пунктах пропуску через державний кордон.

Зазначена обставина щодо вчинення цього правопорушення з подальшим переоформлення документів внутрішньо переміщеної особи, або задля звернення до інших державних інституцій на підконтрольній Україні території підтверджується аналізом днів тижня, в які здебільшого здійснюються порушення правил в'їзду на ТОТ України та виїзду з неї, адже більшість (50,82%) з них виявляється органами Держприкордонслужби саме впродовж вівторка – четверга, а найменше в суботу (10,36%) та неділю (9,95%). Майже такий самий розподіл за днями тижня має місце і під час вчинення особами злочинів, передбачених статтею 332-1 КК України, оскільки відповідно до вироків судів 56,67% з цих злочинів вчинені у понеділок – вівторок, а по 10% – суботу і неділю.

При цьому, також варто відзначити, що абсолютна більшість з порушень порядку в'їзду на ТОТ України та виїзду з неї вчиняються одноосібно (95,36%) з 7 ранку до 16 год. дня (50,46%), а найменше – з 1 год. ночі до 5 год. ранку.

Суб'єкт порушення порядку в'їзду на ТОТ України та виїзду з неї (як для адміністративного правопорушення, так і для злочину) є загальним – фізична особа, яка досягла 16-річного віку, та особливостей для кваліфікації немає. Водночас, проведений аналіз справ про адміністративне правопорушення, передбачене статтею 204-2 КУпАП, показав, що абсолютна більшість (94,46%) порушень порядку в'їзду на ТОТ та виїзду з неї вчиняються громадянами України (див. табл. 9).

Таблиця 9. ***Класифікація за громадянством***

	кількість	***%***
України	7862	94,46
Іноземці	459	5,52
Особи без громадянства	2	0,02

Основну частку (89,11%) з числа іноземців-правопорушників становлять громадяни – вихідці з держав пострадянського простору, з них, зокрема, 69,17% – частка громадян Росії; 7,04% – Молдови; 6,07% – Вірменії та 5,83% – Азербайджану. Звісно, це є логічним, оскільки саме зазначена категорія громадян становить більшість з тих, які мають посвідки на тимчасове або постійне проживання в Україні та проживають на густонаселених ТОТ України. Проте варто відзначити і те, що серед осіб, які вчинили правопорушення, передбачене статтею 204-2 КУпАП, були і громадяни Ізраїлю (0,13%), США (0,08%), Німеччини (0,05%), Туреччини (0,04%), Болгарії (0,03%) та низки інших країн.

Звернувшись до аналізу злочинів, передбачених статтею 332-1 КК України, встановлено, що всі засуджені за його вчинення мають українське

громадянство та в переважній більшості (70%) є мешканцями міст, розташованих поблизу меж ТОТ України.

Таблиця 10. ***Класифікація за статтею 332-1 КК України***

	Кількість	***%***
Чоловіки	4308	51,76
Жінки	4015	48,24

Так само, але на відміну від вже розглянутих вище протиправних діянь у прикордонній сфері, серед осіб, які вчинили адміністративне правопорушення, передбачене статтю 204-2 КУпАП, 48,24% – це жінки (див. таб. 10), 32,21% – перебували у шлюбі (див. таб. 11), 84,16% – проживали у містах, у тому числі 46,13% – у мегаполісах (Києві, Одесі, Дніпрі, Севастополі, Донецьку тощо).

Таблиця 11. ***Класифікація за сімейним станом***

	Кількість	***%***
Перебуває у шлюбі	2681	32,21
Неодружений (незаміжня)	5063	60,83
Діти	579	6,96

Результати вивчення емпіричної бази за віковою ознакою правопорушників показали, що більшість осіб (51,83%) на момент порушення порядку в'їзду на ТОТ України та виїзду з неї мали вік від 45 років і старше, що також відрізняє цей вид протиправної діяльності від інших правопорушень у прикордонній сфері. Зазначений показник свідчить, що це «особи в розквіті фізичних сил, у віці, що є найбільш продуктивним і працездатним, адже вік є не тільки біологічним, а й соціальним ступенем у розвитку людини» [189, с. 79], саме віковий фактор впливає на вибірковість протиправної поведінки [509, с. 134]. Решта ж вивчених осіб мали такі вікові показники: до 18 років –6,96%; 18–24 роки – 9,12%; 25–34 – 17,52%; 35–44 – 14,57% (див. табл. 12).

Таблиця 12. ***Класифікація за віком***

	кількість	***%***
до 18	579	6,96
18-24	759	9,12
25-34	1458	17,52
35-44	1213	14,57
45-50	1231	14,79
51-65	1663	19,98
65 і старше	1420	17,06

Незважаючи на те, що загалом особи, які порушували порядок в'їзду на ТОТ України та виїзду з нього, перебували у зрілому працездатному віці, переважна більшість (67,74%) не мала постійного заробітку, 16,74% – становлять пенсіонери і тільки 15,52% – мали офіційний заробіток. З числа останніх 88,24% мали робітничі спеціальності, 8,21% – моряки, 0,75% – підприємці, 0,56% – студенти та інші поодинокі професії (військовослужбовці, науковці, медики тощо). Аналіз же судових вироків у кримінальних провадженнях за статтею 332-1 КК України показав, що саме правопорушення в усіх випадках вчинене з корисливою метою.

Вивчення емпіричного матеріалу показав, що переважна більшість (86,67%) осіб, засуджених за порушення порядку в'їзду на ТОТ України та виїзду з нього, не мали кримінального минулого. Лише (13,33%) раніше притягалися до кримінальної відповідальності, при цьому 50% вчинили злочин не відбувши попереднє покарання.

Щодо кримінальної спрямованості вивчених осіб в Україні, то необхідно відзначити, що чверть від тих, хто мав попередню судимість вдруге притягаються до кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого статтею 332-1 КК України. Решта мали попередню судимість за

вчинення як правило корисливих майнових злочинів (крадіжки, грабежі, розбої).

Зазначене свідчить про те, що покарання, які застосовуються до зазначеної категорії осіб є такими, що не справили належного впливу, або ж занадто м'які. Ми проаналізували вироки від менш суворого до більш суворого покарання, і дійшли до таких висновків. У переважній більшості (36,67%) суди застосовують позбавлення волі на строк від 1 до 2 років з одночасним звільненням від відбування покарання з випробуванням, а також 35,26% – позбавлення волі на строк від 3 до 4 років і також з одночасним застосуванням звільнення з випробуванням. Загалом таких осіб виявилось – 71,93%. Лише до 3,3% засуджених застосоване таке покарання як обмеження волі. Решті засуджених (25%) присудили покарання у виді штрафу (від 680 грн до 100 300 грн).

Більш того, суди навіть рецидивістів (3,3%) звільняють від реального покарання у виді позбавлення волі. Наприклад, *05 квітня 2016 року Новоайдарським районним судом Луганської області (справа № 419/998/16-к) було визнано винним у вчиненні злочину, передбаченого частиною другою статті 332-1 КК України, і на підставі частини четвертої статті 70 КК України було звільнено від відбування покарання з випробуванням на три роки громадянина України, який тим же судом місяцем раніше вже був притягнутий за вчинення аналогічного злочину до покарання у виді двох років позбавлення волі та із застосуванням статті 75 КК України звільнений від відбування покарання з випробуванням на два роки*.

Зазначене свідчить, що не менше 3% осіб, засуджених за порушення порядку в'їзду на ТОТ України та виїзду з неї, будуть продовжувати аналогічну протиправну діяльність. Це слід враховувати правоохоронним органам під час пошуку правопорушників серед місцевого населення прикордоння.

На цьому варто перейти до характеристики суб'єктивної сторони порушення порядку в'їзду на ТОТ України та виїзду з неї – характеристики, що є ключовою відмежовувальною ознакою адміністративного правопорушення,

передбаченого статтею 204-2 КУпАП, від злочину, передбаченого статтею 332-1 КК України, а точніше тої її частини, що визначає мету вчинення вказаного протиправного діяння.

Хоча, за загальним правилом, мета вчинення протиправного діяння вважається факультативною ознакою, проте, з огляду на зазначення її в диспозиції статті 332-1 КК України (*«з метою заподіяння шкоди інтересам держави»*), вона набирає обов'язковості та, на мою думку, не тільки для кваліфікації цього злочину, але і для адміністративного правопорушення, передбаченого статтею 204-2 КУпАП. Як справедливо відзначає Б. В. Бабін, «умовою кваліфікації правопорушення за статтею 204-2 КУпАП має стати відсутність у порушника зазначеного порядку мети заподіяння шкоди інтересам держави» [26, с. 142].

Визначивши зазначену мету, як слушно зауважує Я. О. Кушнір: «законодавець конкретизував можливе психічне ставлення суб'єкту злочину до вчинюваного ним діяння, яке повинно характеризуватися прямим умислом» [279, с. 33]. Однак, що ж варто вважати під «інтересами держави» в контексті заподіяння їм шкоди порушенням порядку в'їзду на ТОТ України та виїзду з неї? Думки з цього приводу науковців і практиків значно різняться.

Наприклад, у контексті диспозиції статті 332-1 КУпАП, В. С. Ковальський і О. В. Кришевич під інтересами держави розуміють «інтереси безпеки держави, безпеки установ, організацій, підприємств будь-якої форму власності, а також безпеки людини, тобто негативні та/або невідворотні зміни в об'єкті злочину» [342, с. 768].

Т. Є. Огнєв зазначає: «цілеспрямований характер порушення порядку в'їзду на ТОТ України або виїзду з неї, що полягає у завданні шкоди суверенітету, територіальної цілісності, охороні державному кордону України, державній, економічній, інформаційній, екологічній безпеці, охороні землі як національного багатства, захисту прав усіх суб'єктів права власності та господарювання тощо» [359, с. 140], а Є. Л. Стрельцов й А. М. Притула відзначили, що «під заподіянням шкоди інтересам держави слід розуміти

заподіяння шкоди національним інтересам у будь-якій сфері, зокрема об’єктам національної безпеки – людині і громадянину, суспільству, державі» [518, с. 46].

Слід зазначити, що проблема визначення шкоди інтересам держави неодноразово виникала в судовій практиці, зокрема, як зазначено в абзаці другому пункту 3 Рішення Конституційного Суду України від 8 квітня 1999 року № 3-рп/99 у справі щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді), державні інтереси закріплюються як нормами Конституції України, так і нормами інших правових актів. Інтереси держави відрізняються від інтересів інших учасників суспільних відносин. В основі перших завжди є потреба у здійсненні загальнодержавних (політичних, економічних, соціальних та інших) дій, програм, спрямованих на захист суверенітету, територіальної цілісності, державного кордону України, гарантування її державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, охорону землі як національного багатства, захист прав усіх суб’єктів права власності та господарювання тощо [476].

Верховний Суд України у постанові Пленуму від 26 грудня 2003 року № 15 «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» зазначає, якщо шкода полягає у заподіянні суспільно небезпечних наслідків нематеріального характеру, питання про її істотність вирішується з урахуванням конкретних обставин справи. Зокрема, істотною шкодою можуть визнаватися порушення охоронюваних Конституцією України чи іншими законами прав та свобод людини і громадянина (право на свободу й особисту недоторканність та недоторканність житла, виборчі, трудові, житлові права тощо), підрив авторитету та престижу органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, порушення громадської безпеки та громадського порядку, створення обстановки й умов, що утруднюють виконання підприємством, установою, організацією своїх функцій, приховування злочинів [466].

Судова практика щодо злочинів, передбачених статтями 332-1 КК України, засвідчила, що на практиці під шкодою інтересам держави визнається заподіяння шкоди економічним інтересам держави, що полягає в незаконному переміщенню товарів та вантажів на ТОТ України, з яких 80% – це продовольчі товари (м'ясопродукти, молокопродукти, печиво тощо), 16,67% – товари господарського призначення (меблева фурнітура, будівельні матеріали тощо), 3,33% – тютюнові вироби.

Загалом положення щодо вчинення злочину, передбаченого статтею 332-1 КК України, в частині вчинення його з метою заподіяння шкоди інтересам держави мають невиправдану і надто широку дискрецію.

На мою думку, для бодай хоч якогось її обмеження під час кваліфікації вказаного діяння слід звернутися до положень частини третьої статті 3 Закону України «Про національну безпеку України» [456], де розкривається в чому полягають фундаментальні національні інтереси України: (1) державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України; (2) сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення; (3) інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Євросоюзі та у НАТО, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами. Саме ці державні інтереси варто вважати тими, яким спричинятиметься шкода як мета порушення порядку в'їзду на ТОТ та виїзду з неї.

Результати дослідження свідчать, що об'єктивні ознаки правопорушень, передбачених статтею 204-2 КУпАП та статтею 332-1 КК України, збігаються, а їх відмежування може здійснюватися лише за суб'єктивними ознаками, а саме у частині суб'єктивної сторони правопорушення через встановлення:

1) *вини* порушення порядку в'їзду на ТОТ України та виїзду з неї, що для злочину характеризується виключно прямим умислом, а для адміністративного правопорушення – як умислом, так і необережністю;

2) *мети* порушення порядку в'їзду на ТОТ України та виїзду з неї, що полягає у заподіянні істотної шкоди інтересам держави, що є характерною виключно для злочину.

3.4. Використання завідомо підробленого документа під час перетинання державного кордону України: поняття, деліктологічна характеристика та особливості кваліфікації

Продовжуючи тематику забезпечення правопорядку в прикордонній сфері, неодмінно варто наголосити на тому, що значна частина протиправної діяльності у прикордонні пов'язана також із використанням особами, які перетинають державний кордон України або здійснюють в'їзд на ТОТ України чи виїзд з них, підроблених (повністю або частково) паспортних документів, сфальсифікованих візових етикеток або дозволів на постійне (тимчасове) проживання в Україні, а інших документів, включаючи печатки й штампи про фіктивне перетинання державного кордону чи про реєстрацію іноземця на території України.

За таких умовах, як справедливо відзначив М. І. Фіалка, «використання підроблених документів нерідко служить способом вчинення або засобом укриття інших, більш небезпечних злочинів» [557, с. 10]. Правопорядок у прикордонній сфері тісно пов'язаний з використанням підроблених документів, під «прикриттям» яких вчиняється безліч інших згаданих вище протиправних діянь (нелегальна міграція, у тому числі торгівля людьми, контрабанда товарів, розповсюдження тероризму, незаконне переміщення наркотичних засобів, зброї, боєприпасів, а також легалізація на території України різних кримінальних елементів тощо). Значна частка таких підробок виявляється прикордонниками саме під час їх використання під час перетинання державного кордону України.

Особливості кримінальної відповідальності за підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут та використання підроблених документів досліджувались такими вченими-юристами, як: П. П. Андрушко, Л. В. Дорош, О. О. Дудоров, М. М. Панов, Б. І. Пінхасов, В. С. Постніков, С. С. Тучков, Н. О. Тімошенко, М. І. Фіалка, М. І. Хавронюк та інші. Крім того, питання використання підроблених документів під час перетинання державного кордону мали певне опрацювання в працях О. В. Андрушка, О. Ф. Бантишева, А. В. Горяінова, В. М. Лебедєва, О. І. Онисько, Т. Ю. Орешкіної, Л. В. Серватюк, В. А. Сича, Ю. І. Скуратова та деяких інших.

Однак, не зважаючи на значну актуальність цієї проблеми, повсякчасне та постійне використання як іноземцями, так і громадянами України підроблених документів для безперешкодного потрапляння на території інших держав, досі не сформовано комплексного та належно обґрунтованого наукового підґрунтя у цій сфері, не здійснено спеціальних наукових напрацювань щодо характеристики кримінально-правового діяння – «використання завідомо підробленого документу під час перетинання державного кордону України».

Багато положень, опублікованих наукових та учбових праць з цієї проблематики, мають локальний характер і засновані здебільшого на нормах нині не чинних законодавчих положень і не враховують інших суттєвих законодавчих новацій.

Тому, вважаємо за доцільне здійснити теоретичне визначення кримінально-правого поняття злочину, передбаченого частиною четвертою статті 358 КК України, з позиції його вчинення під час перетинання державного кордону, а також намітити шляхи подальшого теоретичного та практичного удосконалення правозастосовної діяльності у цій сфері.

Охорона державного кордону вважається невід’ємною частиною загальнодержавної системи забезпечення як національної, так і міжнародної безпеки, що полягає у скоординованій діяльності уповноважених правоохоронних органів і військових формувань, порядок діяльності й

організації яких визначаються національним законодавством відповідної держави.

Як вже відзначалося вище, незаконне перетинання державного кордону України здійснюється різними способами. Так, О. Ф. Бантишев виділив такі:

- без встановлених документів;

- за підробленими документами;

- за документами інших осіб;

- за документами, які містять недостовірні відомості про особу;

- без будь-яких документів;

- з відповідними документами, але без дозволу Держприкордон-служби [3].

Проведене дослідження показало, що найпоширенішим способом незаконного перетинання державного кордону в пунктах пропуску через державний кордон є його перетинання з використанням підроблених документів. Саме в цьому проявляється дія як обов’язкова характеризуюча ознака об’єктивної сторони досліджуваного правопорушення.

В юридичній науці поняття «використання підробленого документа» визначено як подання на підприємства, в установи, організації незалежно від їх форми власності для придбання прав чи звільнення від обов’язків, а також надання підробленого посвідчення або документу службовій чи приватній особі з тією ж метою [343, с. 717].

Використання завідомо підробленого документа може бути вчинене одним із двох способів: пред’явлення та подання документа. При пред’явленні документа суб’єкт, видаючи підробку за справжній документ, знайомить з його змістом інших осіб, при цьому підроблений документ залишається у володінні винного. Подання документа також передбачає, що певне коло осіб ознайомлюється із змістом підробленого документу, але підробка не залишається у винного, а передається уповноваженим особам для посвідчення тих чи інших фактів [340, с. 1024–1025].

У відповідності до статті 6 Закону України «Про прикордонний контроль» перетинання особами державного кордону здійснюється лише за умови проходження прикордонного контролю. Початком здійснення прикордонного контролю особи є момент подання особою паспортного, інших визначених законодавством документів для перевірки уповноваженій службовій особі Держприкордонслужби [462].

Паспортним документом згідно вказаного закону визнається виданий уповноваженими державними органами України чи інших держав або статутними організаціями ООН документ, що підтверджує громадянство, посвідчує особу пред'явника, дає право на в'їзд або виїзд з держави і визнаний Україною (п. 12 ст. 1) [462].

Науковцями відмічається доволі розгалужена класифікація документів. До прикладу, В. Ю. Шепітько поділяє документи: за юридичною природою – на справжні та підроблені, а за джерелом їх походження – на офіційні (посвідчення особи, паспорт, довідка) та неофіційні (записна книжка, лист тощо). При цьому підробки дослідних розподіляє на два типи – інтелектуальну та матеріальну. Перша полягає у складанні та видачі правильного за формою та виготовленням документа, але такий документ містить свідомо неправдиві відомості. Матеріальна ж підробка передбачає зміну змісту документа через внесення до нього неправдивих відомостей або шляхом повного виготовлення підробленого документа [223].

Науковці мають різноманітні підходи до визначення виду підроблення документа. Так, Л. В. Дорош уважає, що під підробленням посвідчення або іншого документа варто вважати:

а) повне виготовлення фальшивого документа, схожого на справжній;

б) зміна змісту або характеру документа шляхом механічних маніпуляцій;

в) внесення у справжній з точки зору форми документ неправдивих відомостей;

г) підроблення відбитків штампа, печатки як необхідного реквізиту документа [229].

С. І. Селецький під підробленням документа розуміє «виготовлення фальшивого посвідчення або іншого документа; внесення в справжнє посвідчення (документ) неправдивих відомостей; внесення змін у текст посвідчення» [494, с. 305]. Аналогічної точки зору дотримується й Т. Ю. Орешкіна [199, с. 369], В. С. Комісаров [404, с. 745] та безліч інших науковців.

За своїм змістом внесення до дійсного паспортного документа фіктивних (неправдивих) відомостей, печаток або штампів охоплює собою діяння щодо внесення змін до тексту відповідного документа, саме тому точки зору наведених дослідників, за своїм змістом є доволі схожими і дають змогу дійти до висновку про наявність таких двох форм підроблень документа:

- підробка *повна,* за допомогою якої наслідуються базові реквізити (елементи) справжнього (дійсного) паспортного документа;

- підробка *часткова*, що полягає у внесенні певних незначних змін у реквізити справжнього (дійсного) паспортного документа.

З приводу інших документів, визначених українським законодавством, для перетинання державного кордону України, то варто застосовувати низку інших законодавчих актів, які визначають відповідний перелік документів необхідних для перетинання державного кордону нашої держави. Так, наприклад, пункт 4 Постанови Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 року № 57 (у редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2010 року № 724) для виїзду з України громадянина України, який не досяг 16-річного віку, в супроводі одного з батьків, або інших осіб, уповноважених одним із батьків, здійснюється за обов’язкової наявності нотаріально посвідченої згоди другого з батьків із зазначенням у ній держави прямування та відповідного часового проміжку перебування у цій державі [447]. Також, іншою Постановою Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2012 року № 150, деякі іноземці та особи без громадянства можуть здійснити в’їзд в Україну та

виїзд з України не тільки за паспортним документом, а й за наявності відповідної візи [445].

Тільки упродовж 2014–2019 років у пунктах пропуску (пунктах контролю) через державний кордон України та контрольних пунктах в'їзду-виїзду уповноваженими особами Держприкордонслужби виявлено майже 4,5 тис. осіб, які намагалися пройти прикордонний контроль з використанням саме таких документів, з них:

- загальногромадянські (внутрішні) паспорти, у тому числі в формі пластикової картки – понад 2,4 тис.;
- закордонні паспорти – майже 1,5 тис.;
- паспорти моряків – 273;
- службові та дипломатичні паспорти – 26;
- підроблені візові етикетки – 60;
- підроблені посвідки на постійне (тимчасове) проживання – 62;
- свідоцтва про народження – 59;
- нотаріально засвідчені дозволи батьків на виїзд дитини – 49;
- інші підроблені документи – 56.

Якщо говорити про використання під час перетинання державного кордону підроблених паспортних документів, то переважну більшість з них становлять паспорти громадян країн – членів ЄС (59,07%), з яких основна частка – підроблені угорські (23,21%), італійські (11,26%), польські (10,92%) і румунські (8,53%) паспорти (траплялася також підроблені паспорти Великої Британії, Греції, Німеччини, Португалії, Франції та інших країн – членів ЄС).

У 2010 році частка європейських підроблених документів була значно меншою та становила 13,66% з усієї кількості виявлених прикордонниками під час перетинання державного кордону України підроблених паспортів громадян різних держав світу. При цьому, більшість становили бельгійські (26,92%), литовські (23,08%), румунські (10,26%) і чеські (8,97%) паспорти (значне зменшення використання паспортів Бельгії та Литви обумовлене виданням

цими державами у 2015 і 2011 роках, відповідно, нових біометричних паспортів).

Думається, що причина збільшення кількості використання підроблених паспортів європейських держав пов'язана з посиленням країнами – членами ЄС внутрішньої міграційної політик, викликаної європейською міграційною кризою 2015 року, що стала серйозним викликом фундаментальним здобуткам Євросоюзу (насамперед, зоні вільного пересування) та змусила боротися з нелегальною міграцією контрольно-правоохоронними засобами, спрямованими на посилення міграційного контролю [305, с. 162, 320] і прискіпливому ставленню до іноземців, а тому громадяни України стали більше використовувати підроблені європейські паспорти.

Серед інших держав найбільше у 2019 році виявлено підроблених паспортів громадян Туреччини (10,89%), Ізраїлю (8,47%) та США (6,25%), а у 2010 році – Сирії (12,26%) і Туреччини (8,06%).

Проте варто відзначити поступове зростання кількості виявлених прикордонниками підробок, оскільки якщо у 2014 році їх виявлено майже 300, то вже у 2019 році – понад 1,4 тис. (див. мал. 11).

Малюнок 11. ***Динаміка виявлення підроблених документів у пунктах пропуску (пунктах контролю) і контрольних пунктах в'їзду-виїзду***

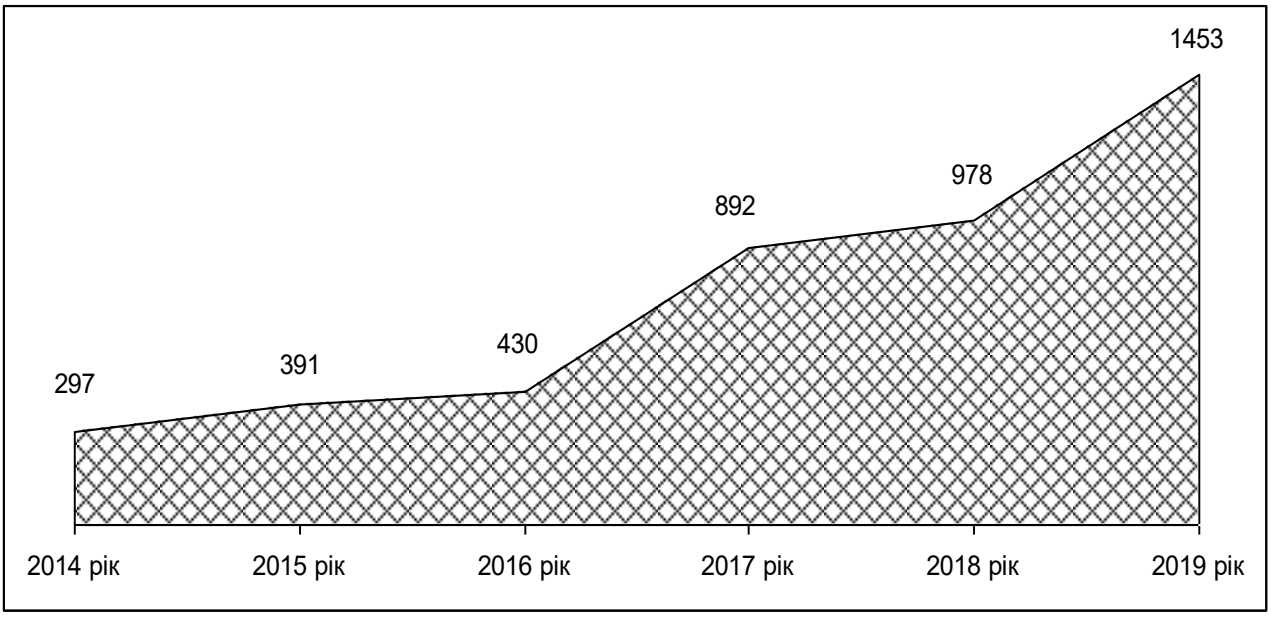

Зазначене пов’язано з тим, що 57,79% з усіх підробок у 2019 році виявлені в контрольних пунктах в’їзду-виїзду з тимчасово окупованими територіями Донецької та Луганської областей. Підроблення полягали у вклеюванні кустарним способом на території окремих районів Донецької та Луганської областей до загальногромадянських паспортів громадян України (у формі книжечки) вікових фотокарток по досягненню 25-ти та 45-ти років. Вже потім, під час здійснення тимчасового прикордонного контролю в контрольних пунктах в’їзду-виїзду ці підроблення і були виявлені прикордонниками.

Так, 19 серпня 2019 року в контрольному пункті в’їзду-виїзду «Гнутове» громадянка К. пред’явила прикордонникам як підставу для виїзду з тимчасово окупованої території свій паспорт громадянина України, в якому конгревна печатка Селидівського районного відділу Головного управління Державної міграційної служби України в Донецькій області, яка скріплювала другу вікову фотокартку містила ознаки підробки (у слові «Україна» чітко проглядалися крапки над літерою «Ї», що не відповідало встановленій формі оригіналу).

Схожа ситуація мала місце 18 грудня 2019 року в контрольному пункті в’їзду-виїзду «Станиця Луганська», в якому прикордонниками виявлено особу з підробленою конгревною печаткою, що скріплювала третє вікове фото особи (діаметр мав бути 25 мм, а був 23 мм; в слові «Паспорт» літери «П» мали однакову ширину, а в оригіналі одна мала бути ширшою за іншу), а також мастична печатка, що засвідчувала підпис уповноваженої особи, яка вклеювала цю фотокартку (різний діаметр, певні літери також були не тої ширини, ніж мали).

Підтверджують збільшувану динаміку й експерти Головного експертно-криміналістичного центру Держприкордонслужби, зазначаючи, що сучасний аналіз судово-експертного забезпечення діяльності Держприкордонслужби свідчить про стійку тенденцію до збільшення фактів виявлення підробок паспортних та інших документів, у тому числі громадян країн – членів ЄС. Тільки протягом 2016 року експертами-прикордонниками було проведено 343 (у 2015 р. – 196) судових експертиз та експертних досліджень різних

документів, з яких: 315 експертиз за постановами слідчих органів досудового розслідування (Національної поліції, Служби безпеки та Генеральної прокуратури) та 28 – на запити органів охорони державного кордону. Досліджено понад 1200 об'єктів, за результатами чого встановлено підробку 43 бланків паспортних документів 18 країн світу та понад 800 службових відміток, печаток і штампів органів та підрозділів прикордонного відомства України, а також 42 інших відбитків печаток і штампів, у тому числі штампів територіальних органів Державної міграційної служби та консульських установ України за кордоном [586, с. 222].

Також, останніми роками мають місце виявлення нових видів раніше не використовуваних підроблених документів. Такими є, наприклад, виявлені лише у 2019 році підроблені страхові сертифікати «Зелені карти» (21 випадок), або підроблені проїзні документи дитини України, які довгі роки не виявлялися, а у 2019 році їх було виявлено вже сім.

Основними ж видами підробок паспортних документів, що виявлялися прикордонниками, є: заміна сторінок у паспортах – 42,56%; переклеювання фотокартки – 23,99%; травлення, підчистки та дописки – 18,38%; копії – 3,68%; інші підроблення – 11,39% (пошкодження захисту, підроблення печаток тощо).

Під час визначення місця вчинення розглядуваного діяння варто мати на увазі, що законом чітко регламентована вимога щодо здійснення прикордонного контролю і пропуску через державний кордон осіб виключно в пунктах пропуску чи пунктах контролю через державний кордон України. Хоча законодавством передбачаються деякі винятки, у разі виникнення яких вказні дії можуть здійснюватись поза пунктами пропуску або на території сусідніх держав, проте вони є виключними та передбачені частиною третьою статті 5 та статті 26 Закону України «Про прикордонний контроль» [462].

Тут варто наголосити на суттєвих обставинах, що повязані з незаконною окупацією Росією українських Автономної Республіки Крим і м. Севатополь, а також окремих районів Донецької та Луганської областей. На моє глибоке переконання, здійснення перетинання державного кордону під час здійснення

тимчасового прикордонного контролю в контрольних пунктах в'їзду-виїзду, розташованих на межі з Херсонською областю, кримським півостровом та на Донбасі, не можна розцінювати як перетинання державного кордону України.

Після набрання чинності 27 квітня 2014 року Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [448] державний кордон України в Криму змінив свій правовий статус та набув правового статусу меж тимчасово окупованої території України. Аналогічним чином варто оцінювати і здійснення в'їзду на тимчасово окуповані території Донецької та Луганської областей або виїзду з них.

Час вчинення правопорушення є ознакою, яка не завжди зазначається законодавцем у правовій нормі, що стосується й відповідальності за використання підробленого документа, оскільки диспозиція досліджуваної норми не передбачає обов'язкової ознаки щодо часу вчинення правопорушення. Проте, ми підтримуємо позицію О. І. Остапенка, який зазначає, що значення часу необхідно враховувати у характеристиці конкретного правопорушення, у видовому і родовому його аналізі [370, с. 194].

Структура дослідженого масиву фактів використання під час перетинання державного кордону України та в'їзду/виїзду на/з ТОТ України різних видів підробок свідчить, що більшість таких діянь (52,91%) вчиняються в літній час і так званий «бархатний сезон» – з червня по жовтень – той час, коли громадяни більш активно виїжджають за кордон на відпочинок. Відповідно, найменш активними щодо використання на кордоні підробок є січень (4,93%) та квітень (4,82%) – коли в Україні відзначають найбільші православні свята (Різдво Христове і Великдень), під час яких громадяни переважно залишаються вдома, у колі близьких і рідних.

Використання підроблених документів прикордонниками виявляються здебільшого (63,50%) у період з понеділка по четвер, а найменше в суботу (11,63%) та неділю (11,04%). Якщо ж розглядати характеристику зазначених правопорушень за часом доби, впродовж якого їх вчинено, то проведений

аналіз засвідчив, що хоча використання завідомо підроблених документів у пунктах пропуску (пунктах контролю) через державний кордон України та контрольних пунктах в'їзду-виїзду вчиняються, так само як й інші правопорушення в прикордонній сфері, здебільшого в денний час, проте мають певну відмінність часового проміжку, адже 55,41% з них учинені з 08.00 год. до 14.00 год.

Характеризуючи особу, яка використовує під час перетинання державного кордону України чи в'їзду/виїзду на/з тимчасово окупованої території той чи інший підроблений документ, то нами встановлено, що переважна більшість (68,97%) це громадяни України, а також 13,73% громадяни з держав пострадянського простору, здебільшого громадяни Молдови (38,53%), Узбекистану (22,94%), Азербайджану (13,85%) та Вірменії (8,66%). З інших держав більшість становлять громадяни Туреччини (5,64%), Ірану (3,63%), Єгипту (1,61%) та Іраку (1,49%).

Для порівняння, у 2010 році 68,60% використань різних підроблених документів здійснювалися вже не українцями, а громадянами з держав пострадянського простору, більшість це також громадяни Узбекистану (42,06%), Молдови (16,55%), Вірменії (11,01%) та Азербайджану (10,18%). Частка ж громадян України на той час становила тільки 20,92%, що пов'язано, як вже зазначалося, із збільшенням в останні роки фактів використання українцями в контрольних пунктах в'їзду-виїзду з ТОТ України паспортів з підробленими відмітками про вклеювання вікових фото. З інших же держав у 2010 році так само «лідерами» були громадяни Туреччини (2,24%) та Єгипту (0,99%), а також громадяни Сирії (2,66%).

Проте, як вже наголошувалося, для аналізованого виду правопорушень є характерним дещо інший розподіл правопорушників за статевою ознакою. Так, якщо із загальної кількості незаконних перетинань державного кордону частка жінок, які вчиняють таке правопорушення, становить трохи більше 20%, то при здійсненні перетинання державного кордону України або в'їзду/виїзду на/з ТОТ

України з використанні підроблених документів, є більшою у понад двічі та становить 42,21% (див. табл. 13).

Таблиця 13. ***Класифікація за статтю***

	кількість	***%***
Чоловіки	972	57,79
Жінки	710	42,21

Зазначені дані певним чином корелюються з даними М. І. Фіалки, який встановив, що серед засуджених за підроблення документів, їх збут і використання 64,4% – чоловіки та 35,6% – жінки [558, с. 97].

Особливим для цього виду правопорушення є також і розподіл осіб, які його вчиняють, за віком, оскільки більшість використань різного роду підробок вчиняються особами у віці з 25 до 34 років (39,0%) та з 45 до 54 років (36,44%) (див. табл. 14).

Таблиця 14. ***Класифікація за віком***

	кількість	***%***
до 18	41	2,44
18-24	97	5,77
25-34	656	39,0
35-44	197	11,71
45-50	613	36,44
51-65	62	3,69
65 і старше	16	0,95

У цілому, як зауважує С. В. Безпалько, найбільш схильними до підроблення документів, їх збуту та використання є особи зрілого та старшого віку, тобто вже після 30 років, на цю категорію припадає більше 80% від загальної кількості вивчених осіб [41, с. 57].

Водночас у нашому випадку, вікова категорія з 35 до 44 років має певне суттєве зменшення у три рази порівняно до десятком років до цього та після цього. Особливістю використання підроблених документів у прикордонній сфері є вчинення цих правопорушень особами віком до 30-ти років і вже після 40-ка. Більш чіткіше зазначена тенденція проглядалася і в 2010 році, коли 81,33% таких правопорушень було вчинено під час перетинання державного кордону України особами у віці до 45 років.

Так само, як й інші правопорушення в прикордонній сфері, більшість (84,66% у 2019 р., 85,26% у 2010 р.) з виявлених прикордонниками осіб, що використовували підроблені документи, не були одружені, а 76,52% (у 2010 р. – 90,49%) не мали офіційного заробітку. Водночас, з числа тих, які мали заробіток, 46,32% – моряки, 36,84% – робітники, 15,79% – пенсіонери, а також 1,05% – військовослужбовці.

Зауважимо, що суттєвою обставиною кваліфікації незаконного перетинання державного кордону з використанням підробленого документа є суб'єктивна сторона правопорушення, що характеризується лише прямим умислом із обов'язковою метою використання підробленого документу – отримання певних прав чи звільнення від тих чи тих обов'язків. Вказаний висновок випливає з чіткого посилання у диспозиції статті на «завідоме» використання підробленого документу. У нашому випадку метою використання підробленого документу є прагнення винного на отримання від уповноваженої службової особи Держприкордонслужби дозволу на перетинання державного кордону України (в'їзду на ТОТ України чи до району проведення антитерористичної операції або виїзду з них) [259, с. 40].

Враховуючи вищенаведене, можна зробити висновок, що *використання завідомо підробленого документа під час перетинання державного кордону України* є свідоме пред'явлення особою (громадянином України, іноземцем чи особою без громадянства) уповноваженій службовій особі Держприкордонслужби в пункті пропуску (пункті контролю) через державний кордон повністю або частково підробленого паспортного чи іншого,

визначеного законодавством і визнаного Україною, документа, що підтверджує громадянство, посвідчує особу пред'явника, а також дає право на в'їзд або виїзд з України, з метою отримання дозволу на перетинання державного кордону України [246, с. 127].

Проте чи передбачена за таке діяння кримінальна відповідальність чи адміністративна?

Справа в тому, що 29 квітня 2018 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення прикордонної безпеки держави», яким, зокрема, диспозицію статті 204-1 КУпАП (незаконне перетинання або спроба незаконного перетинання державного кордону України) доповнено як спосіб вчинення цього правопорушення «з використанням підробленого документа» [417].

У цьому випадку виникає питання про те, чи підлягає тепер кримінальній відповідальності, передбаченій частиною четвертою статті 358 КК України (використання завідомо підробленого документа) особа, яка використала підроблений документ під час перетинання державного кордону України? До ухвалення зазначеного Закону під час перетинання державного кордону України з використанням завідомо підробленого документа виникала, як її називає М. І. Хавронюк, ідеальна сукупність правопорушень, одне з яких є злочином [568, с. 19], а саме: дії особи щодо незаконного перетинання державного кордону України кваліфікуються за статтею 204-1 КУпАП, а використання завідомо підробленого документа – за частиною четвертою статті 358 КК України. Проте, тепер кваліфікація зазначеного діяння є доволі неоднозначною.

Дуже часто, як справедливо відзначає Д. М. Лук'янець, зовні однакові діяння залежно від ступеня їх суспільної небезпеки можуть бути підставами як адміністративної, так і кримінальної відповідальності [7, с. 137]. Така ситуація, яку М. І. Хавронюк назвав недоцільною і колізійною [568, с. 9], свого часу, мала місце за одночасного існування ідентичних за своїм змістом положень статті 331 КК України та статті 204-1 КУпАП, що передбачали як кримінальну,

так й адміністративну відповідальність за незаконне перетинання державного кордону України. Зрештою, через декілька років така колізія законодавцем була усунута та стаття 331 з КК України була виключена.

В юридичній літературі мають місце декілька підходів у частині розв'язання колізій між нормами адміністративного й кримінального права. Більшість вчених дотримується позиції, відповідно до якої кримінальна відповідальність має пріоритет перед адміністративною відповідальністю, оскільки частиною другою статті 9 КУпАП встановлено, що адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені КУпАП, настає, якщо ці порушення за своїм характером не зумовлюють відповідно до закону кримінальної відповідальності [493, с. 61], а закон про кримінальну відповідальність охороняє найбільш важливі суспільні відносини, що існують у суспільстві та врегульовані іншими галузями законодавства [226, с. 28].

Інша ж група дослідників, до якої відносить себе автор цієї роботи, вважає, що в разі наявності колізії особа, що застосовує закон, не повинна керуватись нормами та положеннями, які містяться у статтях КК України, на підставі принципу гуманізації відповідальності та конституційного принципу, що всі сумніви та суперечності законодавства враховуються на користь винної особи [241, с. 539]. Стратегічним напрямом еволюції органів правопорядку має бути перехід від реактивного способу впливу на злочинність і ствердження концепції проактивної діяльності, що передбачатиме відхід від репресивної (інтервенційної) державної політики у правоохоронній сфері [457, с. 639].

Загалом, питання гуманізації відповідальності для вітчизняного законодавства і юриспруденції не нове, є необхідною для переводу кримінальної відповідальності у площину адміністративної. Метою гуманізації відповідальності є:

– уникнення невиправдано тривалого і складного кримінального судочинства, що забирає надто багато часу та суттєво віддаляє покарання від моменту вчинення протиправного діяння;

– забезпечення невідворотності настання відповідальності;

– уникнення безкарності за вчинене протиправне діяння;

– зменшення загальної чисельності засуджених і, відповідно, значних витрат на їх утримання;

– уникнення зайвого застосування найсуворішого виду відповідальності та морально-психологічного травмування, за умов коли існує можливість обмежитися більш м'якими заходами впливу;

– застосування заходів економічного впливу щодо правопорушників;

– більш оперативний і фаховий розгляд справ [603, с. 62].

Ми підтримуємо тих науковців, на переконання яких, якщо особа здатна виправитися без застосування покарання, а за допомогою інших форм впливу, то саме такі заходи й слід застосовувати [184, с. 134], адже гуманність у правовому регулюванні має гармонійно поєднуватися не тільки навколо суспільства, окремої групи, службових осіб, правоохоронних органів чи потерпілого, але й щодо осіб, які вчинили протиправне діяння [103, с. 100–103].

Хоча, санкція частини четвертої статті 358 КК України передбачає покарання у виді штрафу до 850 грн, а санкція статті 204-1 КУпАП передбачає значно більший штраф – від 3400 до 8500 грн, а ще й адміністративний арешт до 15 діб. Проте варто мати на увазі те, що на відміну від кримінальної відповідальності, притягнення до адміністративної відповідальності та накладення адміністративного стягнення не спричиняє для правопорушника судимості [478, с. 85], що несе собою більш суттєві та відчутні для особи наслідки, оскільки соціально-психологічний регуляторний вплив, який здійснюється кримінальним законом, є набагато сильнішим за вплив, що здійснюється з боку інших галузей права [1, с. 79]. Як справедливо відзначив В. В. Голіна, «наявність конкретної судимості є не тільки біографічною компрометуючою особу «плямою» у повсякденному розумінні, а й тягне для неї у зазначених законом випадках обмеження її конституційних, загальносоціальних прав і свобод та несприятливі кримінально-правові наслідки» [93].

Загально відомо, що межі дії адміністративного та кримінального права, визначаються характером і спрямованістю заборон, встановлених їх нормами [6, с. 29]. Науковцями досить часто як приклад для більш легкого сприйняття одночасного існування діянь, за вчинення яких за певних умов може наставати кримінальна й адміністративна відповідальність, наводиться «дрібне хуліганство» як адміністративний проступок і «хуліганство» як злочин.

У 1956 році, зазначають Т. О. Коломоєць і В. К. Колпаков, була встановлена адміністративна відповідальність за дрібне хуліганство. Навіть якщо хуліганські вчинки протягом року здійснювались однією й тією ж особою два, три і чотири рази, винний щоразу притягувався лише до адміністративній відповідальності. У 1960 році за третє дрібне хуліганство, здійснене протягом року, була введена кримінальна відповідальність. 26 липня 1966 року була встановлена кримінальна відповідальність за повторне дрібне хуліганство. У 1977 році кримінальну відповідальність за дрібне хуліганство скасували [193, с. 10]. Аналіз кримінальних справ і справ про адміністративні проступки показує, що протягом чималого проміжку часу властивості дрібного хуліганства майже не зазнали змін, а от їх правова оцінка змінювалась суттєво [194, с. 27–28].

Так само як співвідносяться між собою статті 173 КУпАП (дрібне хуліганство) і стаття 269 КК України (хуліганство), можуть кваліфікуватися діяння, передбачені статтею 204-1 КУпАП та частиною четвертою статті 358 КК України, щодо використання завідомо підробленого документа під час перетинання державного кордону України. На моє переконання, після набрання чинності 29 квітня 2018 року, якими внесено вищезазначені доповнення до статті 204-1 КУпАП, особи, які використали підроблений документ під час перетинання державного кордону України, не підлягають тепер кримінальній відповідальності, що передбачена частиною четвертою статті 358 КК України (використання завідомо підробленого документа), а виключно адміністративній, яка передбачена статтею 204-1 КУпАП, за незаконне перетинання або спробу незаконного перетинання державного кордону

України. Доповнивши диспозицію останньої словосполученням «з використанням підробленого документа», законодавець декриміналізував використання завідомо підробленого документа, якщо воно вчинене під час перетинання державного кордону України.

Звісно, що цей приклад законодавчої новації одночасно продемонстрував і певну безсистемність у вирішенні вказаної проблеми, оскільки залишив поза увагою діяння у виді використання підробленого документа під час в'їзду на ТОТ України або виїзду з неї, для якого залишилась необхідність його кваліфікації за ідеальної сукупності правопорушень, що передбачені статтею 204-2 КУпАП та частиною четвертою статті 358 КК України.

Загалом, безсистемність і відсутність комплексного підходу щодо караності «використання підробок» проглядається у ще декількох прикладах, що виявляється прикордонниками під час перетинання особами державного кордону України.

Так, за наявності кримінальної відповідальності за використання підробленого документа (ч. 4 ст. 358 КК України) в КУпАП існує адміністративна відповідальність за використання підроблених проїзних квитків і знаків поштової оплати (стаття 135-1 КУпАП), експлуатація водіями транспортних засобів, ідентифікаційні номери складових частин яких не відповідають записам у реєстраційних документах, знищені або підроблені (стаття 121-1 КУпАП) тощо.

На моє переконання, наявність кримінальної відповідальність за використання завідомо підробленого документа із санкцією у 850 грн штрафу, вже не витримує жодної критики. Витрати на проведення досудового розслідування значно більші, а подальший результат не відіграє належного кримінально-правового впливу та перевиховання правопорушників. Сьогодні варто вести мову про декриміналізацію цього виду відповідальності з одночасним передбаченням адміністративної відповідальності за певні види

адміністративних проступків, оскільки «заходи кримінальної відповідальності не завжди бувають ефективними» [217, с. 48].

Проведений аналіз вироків, які були винесені вітчизняними судами у 2018–2019 роках, продемонстрував, що до кримінальної відповідальності, передбаченої частиною четвертою статті 358 КК України, в частині використання завідомо підробленого документа під час перетинання державного кордону України притягнуто доволі невелику кількість осіб.

Зокрема, за матеріалами виявлених Держприкордонслужбою підробок судами винесено лише 63 вироки, з яких тільки 7,94% за фактами використання «класичних» підроблених документів (із заміною фотокартки пред'явника чи його анкетних даних, або повною заміною сторінки з установчими даними тощо), 3,17% – підроблених нотаріально засвідчених дозволів батьків на виїзд дитини за кордон, а також по 1,59% – підроблених відміток про постановку на консульський облік і підроблених страхових полісів. Переважна ж більшість (85,71%) вироків стосувалися перетинання державного кордону України особою за своїм дійсним паспортним документом, проте із проставленими на окремих його сторінках підроблених даташтампів – «відміток, що проставляються уповноваженими посадовими особами Держприкордонслужби у документах на право перетинання державного кордону» [152, с. 50]. Загалом, судами вже сформована багаторічна практика у цій сфері, відповідно до якої, притягуючи осіб до кримінальної відповідальності за частиною четвертою статті 358 КК України, суди визнають зазначені прикордонні відмітки обов'язковим реквізитом паспортного документа, підроблення яких робить сам документ підробленим.

Так, вироком *Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 04.01.2018 по справі № 359/9915/17* визнано винуватою у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого частиною четвертою статті 358 КК України, та оштрафовано на суму 850 грн особу, яка обвинувачувалася у використанні 16 листопада 2017 року в пункті пропуску «Бориспіль» під час оформлення пасажирів рейсу № 846 «Київ-Мінськ» як завідомо підробленого її

власного паспорта, в якому на сторінці 30 містились два відбитка штампів про перетинання державного кордону України, оскільки вказані відбитки є необхідними реквізитами документа.

Проте, на моє переконання, зазначені висновки суду не є безспірними.

По-перше, хибною є позиція щодо визнання відбитку даташтампа обов'язковим реквізитом паспортного документа, адже відповідно до статті 6 Закону України «Про прикордонний контроль» визначено, що початком здійснення прикордонного контролю особи є момент подання нею уповноваженій службовій особі Держприкордонслужби для перевірки паспортного документа, під яким відповідно до статті 1 цього ж Закону слід розуміти «виданий уповноваженими державними органами України чи іншої держави або статутними організаціями ООН документ, що підтверджує громадянство, посвідчує особу пред'явника, дає право на в'їзд або виїзд з держави і визнаний Україною» [462]. Обов'язковими ж реквізитами документа, що посвідчує особу, як це випливає з підпункту 1 пункту 2 Положення про прикордонний режим, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27 липня 1998 року № 1147, є: «прізвище, ім'я, по батькові, фотокартку, підпис відповідальної посадової особи, відбиток печатки або штампу установи, яка видала документ, дату видачі» [463].

По-друге, змістовно використання підробленого документу припускає його використання «за прямим призначення» [404, с. 745], «набуття тих чи інших прав або звільнення від обов'язків» [345, с. 602], оскільки офіційний документ за своїм значенням «породжує чи здатний породити наслідки правового характеру» [557, с. 7]. При цьому, чи породжують підроблені відбитки даташтампів для осіб, які пред'являють для перетинання державного кордону паспортний документ, що містить на одній чи декількох сторінках один або декілька таких відбитків, певні права чи звільняє від обов'язків? На мою думку, підроблений відбиток даташтампа, виявлений під час перетинання державного кордону України в пункті пропуску (пункті контролю), може бути використаний іноземцями та особами без громадянства щодо адміністративної

відповідальності, передбаченої частиною другою статті 203 КУпАП, якою встановлена відповідальність за недотримання ними правил перебування в Україні. Тому, підроблений відбиток даташтампа так би мовити звільняє іноземця чи особу без громадянства від продовження строку перебування на території Україні чим створює умови, за яких він не буде нести передбаченої законом відповідальності.

Щодо громадян України, то ситуація є зовсім протилежною. На моє глибоке переконання, під час перетинання державного кордону України наявність чи відсутність у паспортному документі громадянина України підробленого відбитка даташтампа не породжує для нього жодних прав чи обов'язків. Взагалі, чинним законодавством України проставляння уповноваженими посадовими особами Держприкордонслужби відбитків даташтампів у паспортні документи громадян нашої держави є не обов'язковим і здійснюється лише на особисте прохання самої особи. Проте, це стосується саме моменту перетинання державного кордону України, оскільки в разі, якщо підроблений відбиток даташтампа, який проставляється в паспортний документ для відповідної мети (наприклад, для отримання відшкодування витрат роботодавцем під час закордонного відрядження), може породити відповідні права та обов'язки під час її використання з метою, задля якої його проставлено (підроблено).

Так, вироком *Солом'янського районного суду м. Києва від 06.12.2018 по справі № 760/26958/18* визнано винуватою у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого частиною четвертою статті 358 КК України, та оштрафовано на суму 510 грн громадянку України. Як випливає з вироку, 22 вересня 2018 року в пункті пропуску «Київ» (Жуляни) під час оформлення пасажирів авіарейсу № 2848 «Київ-Мінськ» особа пред'явила представникам Держприкордонслужби як документ, що посвідчує особу та підтверджує факт перетинання державного кордону України, завідомо підроблений документ, а саме: паспорт громадянина України для виїзду за кордон на своє ім'я, на сторінці 27 якого була присутня відмітка Держприкордонслужби пункту

пропуску «Гоптівка» № 018 від 12.01.2018, що не відповідає встановленому зразку.

Таких рішень виявлено не багато проте, як нам думається, ці рішення були ухвалені стосовно українців, скоріш за все, за аналогією з тими, що стосувалися іноземців та осіб без громадянства, оскільки саме для них (як зазначено вище) вони і є характерними.

З огляду на зазначене, вважаємо хибним підхід деяких судів, що притягують до кримінальної відповідальності громадян України за використання (під час перетинання державного кордону) як завідомо підробленого їх власного дійсного паспорта особи, в якому містяться підроблені відбитки даташтампів.

Висновки до розділу 3

1. Систематизацію порушень законодавства України про державний кордон слід здійснювати за родовим об'єктом правопорушень у прикордонній сфері, яким варто вважати суспільні відносини, що забезпечують встановлений і врегульований законодавством про державний кордон збалансований стан захищеності від зовнішніх і внутрішніх загроз охоронюваних інтересів людини, суспільства й держави (прикордонну безпеку держави). Він служить основною поєднуючою ознакою адміністративних правопорушень і злочинів у прикордонній сфері. Їх відмежовуючі ознаки варто виявляти під час здійснення кваліфікації окремо взятого злочину чи адміністративного правопорушення, якими є суб'єктивні ознаки.

Наведені суспільні відносини охороняються:

– статтями 332, 332-1, 332-2, 419 КК України, що становлять собою злочини у прикордонній сфері України;

– статтями 172-18, 202, 204-1, 204-2 КУпАП, що становлять собою адміністративні правопорушення в прикордонній сфері України.

Проте, зазначений родовий об’єкт не є характерним для злочинів, передбачених статтями 333 і 334 КК України, тому вони не можуть буд віднесені до злочинів у прикордонній сфері України.

Суспільна небезпека є ознакою (критерієм), притаманним не лише для злочинів, але й для адміністративних правопорушень, і різницю між ними варто шукати через ступінь (об’єм, розмір, рівень тощо) суспільної небезпеки, а спільні риси – через характер суспільної небезпеки. При цьому, родовий об’єкт протиправних діянь у прикордонній сфері є основною поєднуючою ознакою адміністративних правопорушень і злочинів у цій сфері, а відмежовуючи ознаки варто виявляти під час здійснення кваліфікації окремо взятого злочину чи адміністративного правопорушення.

2. Вчинення незаконних перетинань державного кордону України здебільшого не змінюється, а кількість таких правопорушень має щорічну тенденцію до поступового зменшення. Однак, в останні роки простежується певна динаміка як сплесків незаконних перетинань державного кордону України іноземцями з одних країн, так і різкий спад вихідців з інших країн. Особливо це стосується громадян, які походять з держав міграційного ризику, таких як Афганістан, Бангладеш, В’єтнам, Сирія та Туреччина.

Незаконне перетинання державного кордону України, особливо поза пунктами пропуску (пунктами контролю) через державний кордон, потребує певної фізичної витривалості, пов’язаної з необхідністю подолання певних перепон, огорож, переміщенням на довгі відстані бездоріжжям, через складні захаращені тропи, а подекуди гірську місцевість тощо, що варто враховувати у правозастосовній практиці.

Криміналізація незаконного перетинання державного кордону (стаття 332-2 КК України) є важливим аспектом створення умов для належної захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави від реальних і потенційних зовнішніх і внутрішніх загроз у прикордонному просторі України.

Об’єктивні ознаки правопорушень, передбачених статтею 204-1 КУпАП та статтею 332-2 КК України, збігаються, а їх відмежування може здійснюватися лише за суб’єктивними ознаками, у тому числі:

1) у частині суб’єкта правопорушення – через необхідність встановлення наявності в особи, яка здійснила незаконне перетинання державного кордону: заборони в’їзду на територію України, або правового статусу представника підрозділу збройних сил чи інших силових відомств держави-агресора;

2) у частині суб’єктивної сторони правопорушення – через встановлення мети вчинення незаконного перетинання державного кордону, що полягає у заподіянні істотної шкоди інтересам держави. При цьому, така мета, хоча і передбачена диспозицією статті 332-2 КК України, є альтернативною ознакою по відношенню до інших самостійних складів злочину, передбачених цією диспозицією.

Наявність хоча б одного з цих елементів суб’єктивної сторони в поєднанні з об’єктивними ознаками, що є однаковими як для складу злочину, передбаченого статтею 332-2 КК України, так і адміністративного правопорушення, передбаченого статтею 204-1 КУпАП, породжує кримінальну відповідальність за незаконне перетинання державного кордону України.

3. Державний кордон України в Автономній Республіці Крим і деяких районах Донецької та Луганської областей, незважаючи на акти російської агресії, так і залишається в тих самих межах, які були до їх окупації Росією, проте, з об’єктивних причин, українські органи державної влади наразі не можуть забезпечити недоторканність цієї ділянки державного кордону України, що призводить до потрапляння на ТОТ України злочинних формувань, контрабандних товарів, нелегальних мігрантів тощо.

З метою забезпечення особливого правового режиму, встановленого на ТОТ України, недопущення потрапляння на материкову частину різного роду протиправних проявів, задля чого був запроваджений прикордонний режим, а також необхідністю забезпечення проходження тимчасового прикордонного контролю особами, які безперешкодно потрапляють через

неконтрольовані ділянки державного кордону на ТОТ України, з подальшим прямуванням на підконтрольну Україні територію, вітчизняним законодавцем запроваджено відповідний порядок в'їзду/виїзду на/з ТОТ України та встановлено за його порушення адміністративну (стаття 204-2 КУпАП) і кримінальну (стаття 332-1 КК України) відповідальність.

Водночас, державний кордон України в Криму та окремих районах Донецької і Луганської областей, після схвалення відповідних законів України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» та «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на ТОТ у Донецькій та Луганській областях», змінив свій правовий статус та набув правового статусу меж тимчасово окупованої території України. Саме тому, зазначені діяння мають кваліфікуватися як порушення порядку в'їзду на ТОТ або виїзду з них, а не як незаконне перетинання державного кордону України.

Об'єктивні ознаки правопорушень, передбачених статті 204-2 КУпАП та статті 332-1 КК України, збігаються, а їх відмежування може здійснюватися лише за суб'єктивними ознаками, а саме у частині суб'єктивної сторони правопорушення через встановлення:

вини, що для злочину в прикордонній сфері характеризується виключно прямим умислом, а для адміністративного правопорушення в цій сфері – як умислом, так і необережністю;

мети, що полягає у заподіянні істотної шкоди інтересам держави, яка є характерною виключно для злочину в прикордонній сфері.

4. Правопорядок у прикордонній сфері тісно пов'язаний з використанням підроблених документів, під «прикриттям» яких вчиняється безліч інших протиправних діянь (нелегальна міграція, у тому числі торгівля людьми, контрабанда товарів, розповсюдження тероризму, незаконне переміщення наркотичних засобів, зброї, боєприпасів, а також легалізація на території України різних кримінальних елементів тощо). Значна частка таких

підробок виявляється прикордонниками саме під час їх використання під час перетинання державного кордону України.

Найпоширенішим способом незаконного перетинання державного кордону в пунктах пропуску через державний кордон є його перетинання з використанням підроблених документів. Загальна ж кількість виявлених прикордонниками підробок має тенденцію до поступового зростання, оскільки якщо у 2014 році їх виявлено майже 300, то вже у 2019 році – понад 1,4 тис.

РОЗДІЛ 4
КРИМІНОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ В ПРИКОРДОННІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

4.1. Особливості кримінологічного забезпечення правопорядку в прикордонній сфері

Злочини, так само як і менш небезпечні діяння – адміністративні правопорушення (проступки), завжди привертали до себе увагу суспільства, яке постійно шукає шляхи та засоби ефективної протидії з цим злом. В останні ж роки все більш ширшого розповсюдження отримує думка про нібито нездатність правоохоронних органів ефективно запобігати злочинам та іншим видам протиправної діяльності у важливих сферах життєдіяльності суспільства, держави й окремих громадян [265, с. 64]. При цьому, вагомим аспектом дослідження злочинності полягає у тісному взаємозв'язку кримінологічних й адміністративно-деліктних засад протидії цьому явищу. Визнаючи відому справедливу думку щодо пріоритетності здійснення завдань із запобігання злочинам у прикордонній сфері, тим не менш слід звернути увагу на таке.

Щорічно за результатами правозастосовної діяльності органів Держприкордонслужби до адміністративної відповідальності притягуються десятки тисяч осіб, які поповнюють ряди потенційних злочинців, адже, як відмічає В. П. Лозбяков, «на формування особистості правопорушника здійснює вплив і фактор систематичності вчинення ним асоціальних учинків» [295].

Для порівняння слід відмітити, що 2014 року до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень, протидію яким віднесено до компетенції прикордонного відомства, притягнуто трохи більше 20 тис. осіб, у 2016 році – 35 тис., а вже у 2019 році – понад 48,4 тис.

Необхідно також врахувати високу латентність адміністративних правопорушень у прикордонній сфері, що формує у значної частки населення прикордоння почуття упевненості у безкарності протиправної поведінки, недовіри в ефективність діяльності органів охорони державного кордону. Це породжує нові адміністративні правопорушення, робить їх нібито звичними, суспільно схвальними або, принаймні, незасуджуваними [265, с. 65].

Проведені С. О. Філіпповим емпіричні дослідження показали, що 36,9% респондентів відомі особи, які уникнули відповідальність за вчинені ними правопорушення митних правил, що варто вважати певним опосередкованим маркером, який свідчить про ступінь латентності протиправних діянь у прикордонній сфері як адміністративних, так і кримінальних правопорушень, а така безкарність, очевидно, продукує нові правопорушення, формує толерантність до незаконного способу поведінки в суспільстві та є живильним середовищем для формування кримінальної моделі поведінки [562, с. 94].

Дослідження показали, що більшість адміністративних правопорушень у прикордонній сфері є наслідком або тісно пов’язані з учиненням різного роду злочинів [265, с. 65].

Наприклад, такі злочини як незаконне переправлення осіб через державний кордон України та торгівля людьми практично неможливі без вчинення адміністративних правопорушень у прикордонній сфері. Загалом ця сфера правовідносин стабільно відтворює адміністративні правопорушення, що вчиняються здебільшого під безпосереднім тиском злочинців.

Світовий і вітчизняний досвід щодо запобігання транскордоній злочинності свідчить про тісний взаємозв’язок (у формі підконтрольності, експлуатації) з такими адміністративними правопорушеннями як незаконне перетинання (спроба незаконного перетинання) державного кордону України (стаття 204-1 КУпАП), незаконне перевезення іноземців та осіб без громадянства територією України (стаття 206-1 КУпАП) тощо [265, с. 66].

У зв’язку з актами російської агресії та анексією Автономної Республіки Крим рішеннями українського Уряду тимчасово призупинено рух у 37 пунктах

пропуску та пунктах контролю через державний кордон на територіях, що не підконтрольні Україні. З цього моменту (починаючи з червня 2014 року) органами Держприкордонслужби в діючих пунктах пропуску через державний кордон щороку виявлялися десятки тисяч випадків незаконного перетинання громадянами України державного кордону через тимчасово неконтрольовану ділянку окремих районів Донецької і Луганської областей. Такі дії, звісно, кваліфікувалися як адміністративне правопорушення, відповідальність за яке передбачена статтею 204-1 КУпАП, та полягає у незаконному перетинанні державного кордону без дозволу відповідних органів державної влади під час прямування з України до Росії.

Водночас практика протидії правопорушенням на державному кордоні масовий характер виявлення цих правопорушень на підконтрольній території. Значна віддаленість деяких судів, яким підсудні такі справи, від місця їх виявлення, а також низка інших об'єктивних й суб'єктивних чинників призводять до фактичного не розгляду цих справ. Із загальної кількості вищенаведеної категорії правопорушників притягнуто до відповідальності не більше 10% [265, с. 66].

Як зауважив Є. В. Шульга, відсутність або неналежна реакція на адміністративний делікт з боку правоохоронних органів та суспільства породжує такі явища, як правовий нігілізм, латентність і толерантність до протиправних проявів і, що найнебезпечніше, обумовлює вчинення кримінальних правопорушень у майбутньому [616, с. 14].

Зазначені вище факти безкарності на практиці призвели до поступового кількісного збільшення цих правопорушень і переростання їх у більш суспільно небезпечне діяння – вчинення його групою осіб. При цьому створювалися відповідні злочинні організації, які робили на цьому бізнес, шляхом організованого перевезення (в порушення встановленого порядку) груп громадян України з району проведення антитерористичної операції на контрольовану Україною територію та зворотно. Опитування показало, що за таке перевезення сплачувалися доволі значні суми – починаючи від трьох тисяч

гривен. З точки зору кримінального права такі дії підпадають під кваліфікацію статті 332 КК України (незаконне переправлення осіб через державний кордон України) [265, с. 66].

Низка адміністративних правопорушень у прикордонній сфері також може бути підставою до вчинення злочинів. Так, як відмічають О. Ф. Бантишев та А. О. Бантишева, незаконне перетинання або спроба незаконного перетинання державного кордону України (стаття 204-1 КУпАП) при проникненні на територію України можуть виступати формою приготування до вчинення найрізноманітніших злочинів, включаючи злочини проти основ національної безпеки України. При залишенні території України ці дії можуть вчинятися особами, які вже є суб'єктами вчинення тяжких злочинів, з метою уникнення кримінальної відповідальності [32, с. 248–249].

У низці випадків законодавець пов'язує можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності, а також встановлення по відношенню до неї інших обмежень (наприклад, встановлення контролю за особами, які відбувають покарання у виді позбавлення волі) з притягненням її до адміністративної відповідальності, що їй передувала. Звідси варто зробити висновок, що при аналізі кримінологічної обстановки та прогнозування її розвитку необхідно спиратися не тільки на кримінально-правову статистику, але й на показники провадження у справах про адміністративні правопорушення, оскільки в українському прикордонному просторі на сьогодні адміністративні правопорушення перетворилися в один із найтиповіших криміногенних чинників [265, с. 66].

У кримінологічній літературі ідея про те, що необхідно вивчати не тільки особистість злочинців, але й адміністративних правопорушників, вже висловлювалася, однак лише за умови, якщо відповідні форми такої протиправної поведінки передують порушенню кримінального закону та пов'язані з останнім [296, с. 18]. Однак сучасна теорія і практика засвідчує інше.

О. О. Бандурка та Л. М. Давиденко слушно відмічають, що правове підґрунтя протидії злочинності має складну структуру та включає в себе норми різних галузей права. Одним із блоків таких норм є норми адміністративного права, що визначають підстави та порядок здійснення адміністративного примусу, припинення та покарання; встановлюють порядок діяльності правоохоронних, контролюючих та інших державних органів у сфері попередження правопорушень. Ці норми виступають також у ролі адміністративно-правових засобів боротьби з пияцтвом, вживанням наркотиків, проституцією та іншими негативними явищами, тісно пов'язаними із злочинністю [29, с. 27], у тому числі такі фонові для злочинності явища як нелегальна міграція [337, с. 445], або порушення митних правил [573, с. 214].

Так само невіддільною від проведення профілактики організованої злочинності та нелегальної міграції у прикордонному просторі є діяльність органів охорони державного кордону. В. О. Хома наголошує, що «адміністративна діяльність дільничних інспекторів прикордонної служби є специфічною, підзаконною, виконавчо-розпорядчою, державно-владною, організаційно-правовою діяльністю, спрямованою на охорону прикордонного правопорядку» [575, с. 82]. У цьому контексті Р. М. Ляшук відмічає, що під профілактичними заходами, що застосовуються посадовими особами відділів прикордонної служби, слід розуміти діяльність, спрямовану на абсолютне недопущення вчинення правопорушень (злочинів) на державному кордоні – це у широкому значенні. У вузькому значенні під профілактикою необхідно розуміти діяльність: по-перше, щодо виявлення та усунення детермінант конкретних правопорушень (злочинів); по-друге, виявлення осіб, здатних до вчинення правопорушень (злочинів), і проведення з ними відповідної роботи [301, с. 210].

Метою профілактичної діяльності органів охорони державного кордону є діяльність, яка спрямована на досягнення таких цілей:

1) попередження та профілактика правопорушень, зміст яких полягає у виявленні причин та умов, що призводять до порушень законодавства про

державний кордон України, вжиття в межах своєї компетенції заходів щодо їх усунення;

2) припинення правопорушень – це дії примусового припинення правопорушень, запобігання або зменшення їх шкідливих наслідків, застосування запобіжних заходів до правопорушників (у тому числі й фізичної сили, спеціальних засобів та вогнепальної зброї, згідно з чинним законодавством);

3) притягнення до відповідальності винних осіб, а саме можливість у межах наданої законодавством компетенції самостійно порушувати та розглядати справи про адміністративне правопорушення, накладати на винних осіб адміністративні стягнення або направити матеріали про адміністративні правопорушення до суду або іншим правоохоронним органам та їх посадовим особам, уповноваженим розглядати відповідні справи по суті;

4) розробка та подання для розгляду органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування пропозицій щодо змін законодавства з питань охорони державного кордону України з метою припинення, протидії та усунення передумов до вчинення протиправних діянь на державному кордоні [496, с. 128].

Загальна структура адміністративної деліктології є доволі схожою з кримінологічною. У широкому (розгорнутому) розумінні предметом деліктологічного аналізу правопорушень у прикордонній сфері варто вважати:

– стан, рівень, структуру, динаміку та географію правопорушень у прикордонній сфері;

– характеристику окремих видів правопорушень у прикордонній сфері за відповідними адміністративно-правовими і кримінально-правовими ознаками (склад правопорушення, включаючи характер протиправних дій, обставини їх вчинення, форму вини, особливості суб’єкта вчинення злочину);

– деліктологічний профіль особи правопорушника (соціально-правова та морально-психологічна характеристика – стать, вік, соціальний статус, сімейний стан тощо);

– детермінанти (причина та умови) правопорушень у прикордонній сфері;

– заходи запобігання правопорушенням у прикордонній сфері [248, с. 304].

Вищенаведені обставини дають обґрунтовані підстави дійти висновку про те, що адміністративно-юрисдикційна діяльність органів Держприкордонслужби під час виконання ними визначених законодавством України функцій (щодо участі у боротьбі з організованою злочинністю та протидії нелегальній міграції на державному кордоні України та в межах контрольованих прикордонних районів; ведення інформаційно-аналітичної діяльності в інтересах забезпечення захисту державного кордону України тощо) має значний кримінологічний потенціал і перспективи для подальших наукових досліджень [265, с. 67].

На сьогодні, охоплюючи широкий спектр засобів, способів та умов, які завдають суттєвого впливу на розвиток як правоохоронної системи, так і на стан правопорядку, кримінологічне забезпечення дістало недостатнього наукового обґрунтування й опрацювання.

Проведений аналіз існуючих на сьогодні наукових робіт свідчить про недостатню розробленість навіть самої такої категорії як «кримінологічне забезпечення». Вчені, здійснюючи її широке використання, здебільшого, не розкривають саму дефініцію. Поряд з цим, існуючі погляди щодо розуміння цього поняття, як відзначає А. В. Коваленко, «не знайшли єдиного відображення в працях учених, проте внаслідок аналізу наявного плюралізму думок можна виокремити позитивні і негативні риси в запропонованих дефініціях і сформувати власне розуміння цієї категорії» [186, с. 177].

Водночас загальноприйнятного підходу до розуміння поняття «кримінологічне забезпечення правопорядку» наукою наразі не вироблено взагалі, що не може негативно не позначитися на якості юридичних досліджень, а розкриття його сутності сприятиме більш чіткому формулюванню понятійно-

категоріального апарату наук кримінального циклу і коректному його використанню.

У правовій доктрині термін «забезпечення» доволі широко використовується. Зокрема під «забезпеченням виконання зобов'язань» розуміється передбачені законом або договором спеціальні заходи, спрямовані на додаткове стимулювання належного виконання зобов'язань боржником. Під терміном «забезпеченням доказів» – вжиття судом термінових заходів щодо закріплення у визначеному законодавством процесуальному порядку фактичних даних для використання при розгляді цивільних справ. Під терміном «забезпеченням позову» – застосування судом, у провадженні якого знаходиться справа, заходів щодо матеріально-правових інтересів позивача, які гарантують за цим позовом реальне виконання позовного рішення [620, с. 444–445].

К. В. Степаненко зазначає, що «відмінність в аналізі термінології змістовного елемента, а також просте використання в тексті поняття «забезпечення» вказує про відсутність єдиного його формулювання і актуальність його розробки в сучасній юридичній літературі» [512, с. 33–34], а також зауважує, що «аналіз законодавства України дозволяє зробити висновок, не набагато чим відмінний від попереднього, – поняття «забезпечення» використовується часто, однак його розуміння, здебільшого, домислюється тими, хто користується законом» [513, с. 172].

Академічний тлумачний словник української мови трактує термін «забезпечення» через дію від слова «забезпечити» і означає: постачаючи щось у достатній кількості, задовольняти кого-, що-небудь у якихось потребах; надавати кому-небудь достатні матеріальні засоби до існування; створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось, захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки [12]. Відповідно «правове забезпечення» – це сукупність правових норм, що регламентують правові взаємини та юридичний статус [539]. Таке розуміння є основою юридичних визначень правового забезпечення, більшість з яких в основі мають наведену

конструкцію. Зазначена обставина політомії терміна зумовлює той факт, що в юридичній літературі використовуються різні дефініції правового забезпечення [124, с. 124].

Р. В. Ігонін зазначає: «аналізуючи погляди вчених на зміст поняття «правового забезпечення», не можна обійти увагою позицію М. В. Пучкової, яка тлумачила це поняття двояко: а) як сукупність гарантій реалізації та охорони прав громадян; б) як діяльність органів державної влади зі створення умов, необхідних для реалізації громадянами своїх прав. Запропонована вченою смислова конструкція поняття «забезпечення» включає в себе статичний і динамічний аспекти. Установлені державою гарантії є статистичним компонентом, у той час як відповідна діяльність органів державної влади репрезентує собою динамічну складову феномену «забезпечення». Важливо відзначити, що перевагою позиції М. В. Пучкової щодо питання сутнісного наповнення поняття «правового забезпечення» є ув'язування в монолітну й нерозривну правову єдність установлених державою (за допомогою норм права) «гарантій реалізації і охорони прав громадян» і «діяльності органів державної влади із створення умов необхідних для реалізації громадянами своїх прав». У такому разі встановлені державою гарантії начебто репрезентують «статичне» право, у той час як діяльність відповідних державних органів репрезентує динаміку реалізації його норм» [162, с. 37; 473, с. 12].

Функціонально, зауважує Н. А. Савінова, правове забезпечення неоднорідне: воно і запроваджує правовідносини, і застосовує певні гарантії таких відносин, і захищає суспільні відносини від протиправних посягань, градуючись на галузеве забезпечення, в залежності від засобів регулювання, які ґрунтуються на політично визначених векторних напрямах такого забезпечення в цілому [489, с. 54]. Сенс правового забезпечення будь-яких суспільних відносин втрачається без убезпечення таких від суспільно небезпечних посягань. Таку функцію у суспільстві здійснює на найвищому рівні суворості відповідальності виключно кримінально-правове забезпечення [488, с. 56].

Саме тому, на думку Є. Л. Стрельцова, «запроваджуючи кримінальну відповідальність за вчинення таких суспільно небезпечних діянь, що визнані злочинами на законодавчому рівні в державі, кримінально-правове забезпечення є найбільш ефективним правовим механізмом упередження, стримування і припинення проявів злочинності, спрямованої на наявні у державі та суспільстві відносини та цінності» [516, с. 102–109].

Як відмічає І. І. Митрофанов: «норма кримінального права, перетворюючись у конкретне суб'єктивне право, юридичну свободу, юридичний зв'язок або повноваження, у поєднанні з веліннями щодо завдань закону України про кримінальну відповідальність, суб'єктивного складу й юридичних фактів, втілюються в регульованих диспозиціях цих норм суспільних відносин, а веління щодо засобів кримінально-правового забезпечення, перетворюючись у засоби кримінальної відповідальності, відновлення превенції або заохочення – у суспільних відносинах, що підпорядковуються їхніми санкціями» [327, с. 179]. Досліджуючи проблеми протидії злочинам проти довкілля, автор дійшов до висновку, що «під кримінально-правовим забезпеченням протидії цим злочинам слід розуміти сукупність правових приписів, спрямованих на врегулювання суспільних відносин кримінальним правом, які виникають у сфері охорони довкілля; тобто мається на увазі наявність у кримінальному праві норм, що дозволяють протидіяти суспільно небезпечним посяганням проти довкілля кримінально-правовими засобами» [328].

Під поняттям «кримінально-правове забезпечення» В. В. Шаблистий запропонував розглядати «систему правових норм, які регламентують правові взаємини та юридичний статус учасників кримінально-правових відносин та інших зацікавлених осіб, що виражається у створенні надійних умов для вільної реалізації ними своїх прав і свобод, а також у гарантуванні виконання обов'язків» [594, с. 170], розширивши його у пізніших своїх роботах додавши суб'єктний склад останніх – «які здійснюється суб'єктами, наділеними

повноваженнями щодо створення та застосування норм кримінального закону» [595, с. 92].

А. М. Орлеан під кримінально-правовим забезпеченням пропонує розуміти «сукупність призначених для здійснення кримінально-правової охорони кримінально-правових норм, які чітко встановлюють, що є злочинним (незлочинним) та яке покарання передбачене за той чи інший злочин». Дослідник наголошує, що «у процесі кримінально-правової охорони кримінальне право є лише одним з інструментів у руках спеціально уповноважених суб'єктів кримінально-правових відносин; Вона є таким самим знаряддям для здійснення охорони, як патрульна машина чи зброя для працівників поліцейського патруля» [365, с. 36–37].

Не применшуючи значення кримінально-правового забезпечення, слід звернути увагу на те, що саме «кримінально-правове рішення, яке, наприклад, криміналізує певне діяння або групу діянь, створює і предмет кримінології» [520], а «політика у боротьбі зі злочинністю покликана знизити її рівень та забезпечити стан, який відповідає потребам захисту суспільства від злочинів» [59, с. 232].

Наголошуючи на цьому ж, О. М. Бесчастний визначає, що «кримінологічне забезпечення – це створення умов, унаслідок яких має настати сприятлива для діяльності суб'єктів протидії злочинності ситуація або їх множина. Інакше кажучи, зауважує автор, воно являє собою допоміжну діяльність у вигляді створення сприятливих умов для здійснення відповідними суб'єктами (державними, недержавними органами та установами, громадськими формуваннями та окремими громадянами) впливу на злочинність із метою зниження інтенсивності процесів детермінації злочинності, нейтралізації дії її причин та умов для обмеження кількості злочинних проявів до певного рівня» [46, с. 123–124].

Під кримінологічним забезпеченням (супроводом) оперативно-розшукової діяльності (як дещо звуженої та специфічної форми правоохоронної діяльності) С. В. Якимова пропонує розуміти «комплексне використання

кримінологічних засобів з метою покращення реалізації завдань оперативно-розшукової діяльності; кримінологічні засоби можна використати в площині інформаційно-аналітичного забезпечення, з огляду на можливість одержання, узагальнення й використання нової додаткової інформації щодо злочинів та осіб, які їх вчинили, яка в подальшому буде використана для виявлення, розкриття та запобігання злочинам» [622, с. 568]. Схожою є позиція Б. М. Головкіна, який вважає, що «кримінологічне забезпечення безпеки від злочинних посягань є засобом реалізації запобіжної функції правової демократичної держави» [96, с. 242].

Дещо специфічне визначення кримінологічного забезпечення поліцейської діяльності надав А. В. Коваленко, відзначаючи, що ним є «стратегічна, концептуальна діяльність із забезпечення профілактики, випередження, обмеження, усунення злочинності, захисту від неї, відвернення й припинення злочинів тощо завдяки аналізу зібраної інформації, використання кримінологічного прогнозування та планування» [186, с. 178].

З огляду на тісний зв’язок правопорядку в прикордонній сфері з прикордонною безпекою держави варто відзначити, що під кримінологічним забезпеченням безпеки автори одного з підручників з кримінології розуміють «сукупність політичних, ідеологічних, економічних, соціально-психологічних, правових та інших заходів, опрацьованих і здійснюваних компетентними державними та суспільними структурами, а також громадянами, щодо недопущення (попередження) злочинних посягань на права особистості, суспільства й держави» [221, с. 473]. Доволі схожою з цього приводу є позиція С. А. Мозоля, який уважає, що «забезпечення кримінологічної безпеки – це діяльність держави, суспільства в цілому та їх інститутів, що ґрунтується на принципах комплексного програмування та планування, мета якої полягає у досягненні та підтриманні соціально прийнятного рівня захищеності основних прав і свобод особи та суспільства, законних інтересів держави від злочинних посягань» [330, с. 24].

З позиції наукового забезпечення кримінологією соціальної практики у життєдіяльності особистості, суспільства та держави К. В. Вишневецький визначає кримінологічне забезпечення безпеки як «розробку на основі кримінологічних знань системи заходів щодо вивчення, оцінки та попередження кримінальних загроз, а також запровадження наукових розробок у практику соціального контролю над злочинністю» [74].

Аналіз наведених поглядів щодо сутності поняття кримінально-правового, кримінологічного та іншого видів правового забезпечення свідчить про те, що їх авторами в якості основних характеристик підкреслюється, як правило, на тих чи тих його проявах. Безумовно, кожен із дослідників по-своєму правий і не можна не відмітити та не визнати багатоаспектність і значимість цього поняття.

Проте, слід зауважити, що кримінологічне забезпечення має дещо іншу природу ніж адміністративно-правове чи кримінально-правове, оскільки, як випливає з позицій багатьох фахівців адміністративного й кримінального права, сутність останніх полягає у формуванні відповідної сукупності адміністративно-правових і кримінально-правових норм [269, с. 148].

Говорити про єдине розуміння досліджуваного явища серед науковців у кримінологічній науці доволі складно. Висвітлюючи дефініцію кримінологічного забезпечення автори розкривають її зміст через категорії «сукупність гарантій», «діяльність органів» (М. В. Пучкова), «діяльність суб'єктів» (О. М. Бесчастний), «розробка заходів» (К. В. Вишневецький), «діяльність держави» (С. А. Мозоль), «засіб реалізації» (Б. М. Головкін), «використання засобів» (С. В. Якимова) тощо.

Думається, що для кримінологічного забезпечення правопорядку у прикордонній сфері найбільш характерним все ж таки є розкриття його поняття через значення слова *«діяльність»* (застосування своєї праці до чого-небудь; функціонування, діяння органів), ніж слів *«сукупність»* (неподільна єдність чого-небудь; загальна кількість, сума чогось) чи *«розробка»* (результат всебічного вивчення, дослідження якого-небудь питання, якоїсь проблеми). За

своїм змістом *«сукупність гарантій»* та *«розробка заходів»* є статичними та не спроможні самі собою здійснювати реалізацію запобіжних заходів, адже у кримінологічному сенсі забезпечення правопорядку в прикордонній сфері від них лише відштовхується та реалізує їх, будучи певною *діяльністю* щодо запобігання протиправній діяльності у прикордонні, оскільки, як зауважує І. М. Шопіна, «завданням держави є зміна або створення умов для найбільш ефективного досягнення визначеної мети» [613, с. 143].

Окрім етимологічних аспектів цього поняття, така позиція також ґрунтується на основних засадах кримінологічної доктрини, відповідно до якої сама сутність предмету кримінології полягає у вивченні комплексу знань про природу, закономірності виникнення та особливості функціонування злочинності, її детермінацію, особу злочинця і жертву злочину та заходи запобігання злочинності [619, с. 5], а саме запобігання злочинності, як слушно відзначив А. П. Закалюк, «у буквальному розумінні означає діяльність, що перешкоджає вчиненню злочинів» [147, с. 318]. Без перебільшення, як відзначає В. С. Батиргареєва, можна стверджувати, що сьогодні кримінологічною наукою створено теоретичні підвалини із запобігання злочинності, які, втілюючись у практику, дають змогу досягати певних успіхів у цій діяльності [37, с. 388].

Також, у контексті розуміння кримінологічного забезпечення як *діяльності*, не можна погодитися з твердженням, що під ним слід розуміти *«використання кримінологічних засобів»* чи *«засіб реалізації»*, оскільки зазначена діяльність є більш ширшим поняттям і не обмежується лише використанням або реалізацією кримінологічних засобів. Свого часу А. П. Закалюк зауважував, що до кримінологічних засобів (через призму теорії управлінської діяльності у запобіганні злочинності) слід віднести кримінологічну стратегію і концепцію; кримінологічне прогнозування; кримінологічне планування; кримінологічний аналіз; кримінологічні висновки та рекомендації; кримінологічні засоби тощо [147, с. 381–421]. Такі

кримінологічні засоби, на мою думку, варто вважати складовою спеціально-кримінологічного запобігання, метою якого є:

«1) недопущення вчинення можливих злочинів;

2) недопущення повторного вчинення в подальшому, припинення їх на ранній стадії;

3) виявлення та усунення криміногенних факторів за допомогою організаційних, правових, оперативно-розшукових, економічних, педагогічних та медичних заходів» [156, с. 37].

Крім того, заходи спеціально-кримінологічного запобігання «взаємодіють з управлінськими і виховними, соціальними і правовими заходами, які впливають саме на злочинність, її окремі види або конкретні злочини» [222, с. 296]. За таких умов, розуміння кримінологічного забезпеченням виключно як «використання кримінологічних засобів», залишає поза увагою щонайменше загальносоціальне запобігання злочинам і виключає застосування знань інших наук, які безпосередньо впливають на злочинність, що, звісно, є не вірним.

Більш того, навіть, якщо науковці визнають кримінологічне забезпечення *діяльністю*, проте і тут думка науковців різниться, але вже в частині суб'єктного складу цієї діяльності. Серед іншого виділяються: «спеціально уповноважені органи держави», «держава, суспільство у цілому та їх інститути», «державні та суспільні структури, а також громадяни», «державні та недержавні органи й установи, громадські формування й окремі громадяни» тощо.

Не вступаючи у дискусію щодо цих доволі різних думок у зазначеній сфері (це питання розглянуто в цьому дослідженні вже раніше), варто наголосити на неприпустимості визнання суб'єктами запобіжної діяльності виключно держави та її інституцій. Оскільки, «як показує кримінологічна теорія й прогресивна світова практика запобігання протиправній діяльності, у наборі засобів щодо цієї діяльності не останнє місце займає саме громадськість» [191, с. 9], а в умовах глобалізації та активного розвитку інформаційних технологій роль недержавних суб'єктів соціального контролю

за злочинністю буде тільки зростати, оскільки державний контроль, що базується на обмеженому бюджеті кількісних фінансових і кадрових ресурсів, буде не в стані охопити усі грані динамічно змінюваних суспільних відносин [611, с. 452]. Адже, як справедливо відзначає П. С. Покатаєв, «завдання громадського контролю полягає в запобіганні діям контрольних суб'єктів, що виходять за межі законності та правопорядку, можливим відхиленням від намічених цілей, захисті інтересів суспільства та окремих його суб'єктів у разі порушення їх законних прав та інтересів з подальшим усуненням негативних наслідків, спричинених такими діями» [395, с. 152].

Також, для більш глибокого розуміння поняття «кримінологічне забезпечення правопорядку в прикордонній сфері» варто визначити основні ознаки цієї діяльності, що розкриватимуть його зміст. Аналіз вищенаведених позицій науковців, а також з урахуванням деяких підходів щодо розуміння сутності прикордонної безпеки держави [352], до основних ознак її кримінологічного забезпечення можна віднести такі:

– це один з напрямів діяльності суб'єктів запобігання злочинності;

– суб'єктами цієї діяльності є державні інституції (як такі, що безпосередньо зобов'язані державою на її здійснення, так і ті, компетенція яких безпосередньо не пов'язана з нею), а також правосвідоме населення (громадянське суспільство) прикордоння;

– об'єктом є суверенітет держави, її територіальна цілісність і недоторканність державного кордону;

– здійснюється відповідно до делегованих державою повноважень щодо запобігання злочинам у прикордонній сфері;

– метою є створення умов для реалізації життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави в її прикордонному просторі;

– реалізується через особливий механізм запобігання злочинам у зазначеній сфері.

Вищенаведене дає обґрунтовані підстави констатувати, що *кримінологічне забезпечення правопорядку в прикордонній сфері* – це визначена

законодавством відповідної держави діяльність уповноважених суб'єктів щодо убезпечення суверенітету держави, територіальної цілісності та недоторканності її державного кордону від злочинних посягань і створення умов для реалізації життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави у її прикордонному просторі.

4.2. Кримінологічна характеристика особи, яка вчиняє злочин у прикордонній сфері України

Особа злочинця є актуальним предметом кримінологічного дослідження. Цей феномен вивчають як вітчизняні, так і зарубіжні кримінологічні школи з моменту виділення кримінології як самостійної галузі наукового пізнання, однак, суб'єкт злочину активно вивчався й раніше, в форматі кримінально-правової науки. Вивчаються адміністративним правом деліктологічні аспекти особи, яка вчинила адміністративне правопорушення (проступок). Переважна більшість кримінологів наголошують на тому, що вивчення особи злочинця, фактично є міждисциплінарним, комплексним вивченням [177, с. 93], без якого неможливо повністю з'ясувати всі інші кримінологічні проблеми, що стосуються як детермінант злочинності, так й організації боротьби з нею [114, с. 131]. Крім того, аналіз злочинної поведінки, представляє значний інтерес як для науки, так і практики, адже вона дає можливість прогнозувати ідентифікаційні характеристики невідомого правопорушника через вивчення його поведінки та слідів, які він залишив на місці вчинення злочину, аналізуючи для цього докази, зібрані з місця злочину, з метою полегшення їх ідентифікації та затримання [632, p. 4].

Вивчення особи злочинця започатковане Ч. Ломброзо, який відкинувши вчення класичної школи про те, що злочин є властивою рисою людської природи, запропонував теорію антропологічної кримінології та сформував тип людини *Homo delinquens*, який формується з таких фізичних особливостей, як низька продуктивність, черепно-мозкові аномалії та аномалії статевих органів,

які вказують на спадковість кримінальності [297]. Проте антропологічна теорія Ч. Ломброзо виявилась малопридатною для використання в академічній сфері у зв'язку з певними методологічними прогалинами.

Питання, хто вчиняє злочин, є первинним і завжди представляло інтерес як для правоохоронців так і дослідників [641, p. 141–153]. У кримінології використовується один із методів, що має назву *Modus operandi*, за допомогою якого складається психологічний профіль злочинця, який може сприяти ідентифікації і затриманню підозрюваного у вчиненні того чи іншого злочину. Знання характеристик злочинця може сприяти розслідуванню і скоротити свій шлях у пошуку злочинця [630, p. 138], виявлення та затримання осіб, які беруть участь у протиправній діяльності [656, p. 235].

Сучасні українські кримінологічні дослідники, які тяжіють до запозичення зарубіжного досвіду, під час здійснення кримінологічної характеристики особи злочинця пропонують застосовувати метод кримінологічного профілювання (профайлинг) і називають його «одним із сучасних напрямів запобігання злочинності» [349, с. 183], «інтегральним методом запобігання злочинам через виокремлення характерних рис осіб, які вчинили злочин або готуються його вчинити, на основі психологічних, кримінологічних, криміналістичних і соціологічних знань» [390, с. 154].

Проте, як нам думається, вся еволюція кримінологічної теорії про особу злочинця, насамперед, пов'язана з дослідженням мотивації злочинної поведінки, встановленням і систематизацією її соціальних, психологічних та навіть фізіологічних ознак, а тому кримінологічний профайлінг, або профіль злочинця змістовно є все тією ж кримінологічною характеристикою особи злочинця, що розкривають його кримінологічний портрет.

В юридичній літературі, коли мова йде про злочинців у прикордонній сфері, науковці застосовують різноманітні терміни, такі як: «контрабандист» [224; 573 та ін.], «переправник» [492; 519 та ін.], «нелегальний мігрант» [358 та ін.] тощо. Серед них немає ні більш правильного, ні менш правильного, та

кожне з них може застосовуватися у залежності від того, якому саме виду злочинної діяльності вони стосуються.

Слід зазначити, що на фоні усього різноманіття теоретичних напрацювань у зазначеній сфері, проблема особи злочинця так і залишається недостатньо дослідженою та не у повній мірі зрозумілим явищем. Одним з таких аспектів сучасної кримінології є особа, яка вчиняє злочин у прикордонній сфері, що залишається на сьогодні недостатньо дослідженим.

Аналіз кримінологічних досліджень показує, що поняття особи злочинця, використовується в кримінології у трьох значеннях: 1) у формальному, що означає людину, яка вчинила злочин, тобто його сформовану в суспільстві цілісну характеристику, «соціальне обличчя»; 2) у змістовному, що означає особливу характеристику особи, причинно пов'язану із злочинною поведінкою; 3) у формально-змістовному значенні вчені вважають, що до і після вчинення злочину взагалі неможна застосовувати поняття «особа злочинця», оскільки в понятті «особа» фіксуються тільки специфічні соціальні ознаки, а питання відмінності злочинця від незлочинця обговорюються, зокрема, під час аналізу кримінологічної характеристики особи злочинця, а також кримінологічної типології злочинців [480, с. 321].

У цьому дослідженні не ставиться за мету розкрити усі поняття особи злочинця, що існують у кримінології, а використовуватиметься як робоче (операційне) найбільш поширене в юридичній літературі визначення особи злочинця як «сукупність істотних і стійких соціальних властивостей і ознак, соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які, об'єктивно реалізуючись у конкретному вчиненому злочині, надають вчиненому діянню характеру суспільної небезпечності, а винній у ньому особі – властивості суспільної небезпечності, у зв'язку з чим вона і притягається до відповідальності, передбаченої кримінальним законом» [234, с. 37].

Різними за змістом та обсягом є й ті конкретні ознаки (риси, властивості, якості), що, на думку кримінологів, становлять структуру чи систему особи злочинця. Ми погоджуємося з тими науковцями, які виділяють чотири основні

групи, що об’єднують загальні ознаки особи, а також властиві лише особі злочинця специфічні ознаки, які визначають і виражають характер і ступінь її суспільної небезпеки.

Першу групу, становлять соціально-демографічні ознаки, до яких відносять: «стать (чоловіки, жінки), вік (неповнолітні особи, особи молодого віку та особи зрілого віку), освіта (початкова загальна освіта, базова загальна середня освіта, повна загальна середня освіта, професійно-технічна освіта, вища освіта), громадянство, спеціальність, соціальне походження та рід занять (робітники, службовці, працівники сільського господарства, військовослужбовці, приватні підприємці, студенти, безробітні, пенсіонери), національна та професійна приналежність, сімейний стан, рівень матеріального забезпечення, належність до міського чи сільського населення тощо» [69, с. 325].

Друга група – соціально-рольові характеристики – визначають «функції індивіда, обумовлені його становищем у системі наявних суспільних відносин, належність до певної соціальної групи, взаємодією з іншими людьми й організаціями у різних сферах громадського життя: на роботу (виробничі відносини), у сім’ї (сімейні відносини), за станом здоров’я та віком (загально цивільні відносини)» [233, с. 83].

До третьої групи ознак, яких іменують кримінально-правовими, включено «дані про характер вчиненого злочину, його спрямованості та мотивації, одноосібний чи груповий характер злочинної діяльності, рядової або організаторської ролі в ній особи, про минулу судимість чи фактичного рецидиву злочину. Подібні ознаки є важливим критерієм для суджень про особистість винного, ступеня його суспільної небезпеки» [509, с. 133].

Внутрішній зміст особи злочинця розкривають особистісні ознаки, що об’єднані у четверту групу особливостей – морально-психологічних. До них віднесені моральні властивості (світогляд, духовність, погляди, переконання, установки, та ціннісні орієнтири) та психологічна характеристика особи злочинця (особливості її інтелектуальних, емоційних і вольових якостей) [209, с. 231].

Перш ніж охарактеризувати особу злочинця, який вчиняє злочин у прикордонній сфері, варто відзначити, що наразі судова практика щодо притягнення до кримінальної відповідальності осіб за вчинення злочинів, передбачених статтями 332-1 та 332-2 КК України, є нетривалою та налічує незначну кількість вироків. Ця обставина не дає змогу надати об'єктивну кримінологічну характеристику особи злочинця, що їх вчиняє. Саме тому, характеризувати особу злочинця, який вчиняє злочин у прикордонній сфері, ми будемо через аналіз 360 вироків, винесених у 2013–2018 роках відносно 406 осіб, засуджених за незаконне переправлення осіб через державний кордон України, відповідальність за яке передбачена статтею 332 КК України.

Традиційно для кримінологічної науки розпочнемо вивчення особи злочинця із соціально-демографічних ознак, що «характеризують злочинця як людину конкретної епохи, яка має соціальний статус і посідає певне місце у суспільних відносинах» [92, с. 97]. Першою ознакою особи, яка вчинила незаконне переправлення осіб через державний кордон, є її вік. Результати вивчення емпіричної бази показали, що переважна більшість засуджених (67,24%) мали вік 25–44 роки, тобто це особи в розквіті фізичних сил, у віці, що є найбільш продуктивним і працездатним. Решта вивчених осіб мали наступні вікові показники 18–24 роки – 10,84%; 45–54 роки – 17,98%; старших 55 років виявилось лише 3,94% (див. табл. 15).

Таблиця 15. ***Класифікація за віком***

	кількість	***%***
18-24	44	10,84
25-34	117	28,82
35-44	156	38,42
45-54	73	17,98
55 і старше	16	3,94

Отримані дані цілком корелюються із загальнодержавною статистикою щодо середнього віку осіб, які відбувають кримінальні покарання в Україні, згідно з якими середній вік засуджених до позбавлення волі у 2015 році становить 31 рік [65].

Для порівняння наведемо дані отримані іншими дослідниками. Так, середній вік осіб, які здійснювали незаконне переправлення осіб з Китаю до США, склав 30–40 років [659, p. 37]. Переправники осіб, які були затримані поліцією в Туреччині, за віком розподілились таким чином: 41,4% – від 30 до 39 років, 30,5% – від 19 до 29 років [638, p. 4]. Середній вік переправників осіб з Мексики до США склав 37,9 років [639, p. 89], а за даними М. Перковської на польському крдоні з числа прикордонних злочинів частка осіб, які не досягли 41 року становить 90% [650, s. 101].

Результати дослідження Т. Є. Огнєва, проведені з 2012 по 2014 рік, мають дещо інші показники. У 2012 році найбільшу частку становили засуджені віком від 30 до 50 років – 54,8%, у 2013 році віком від 30 до 50 років – 60%, у 2014 році віком від 30 до 50 років – 62,7% [360, с. 122]. У цілому ці показники корелюються з нашими даними проте обрана автором градація не у повній мірі відображає вікову характеристику вивчених осіб. Участь осіб такого віку в злочинній діяльності пояснюється іншими показниками, про які ми будемо говорити нижче.

Наступною і не менш важливою ознакою є стать особи злочинця. Отримані результати дослідження підтвердили, що особа злочинця, яка вчинила незаконне переправлення осіб через державний кордон має «чоловіче обличчя». Так, серед вивчених осіб виявилось 92,12% чоловіків і лише 7,8% особи жіночої статі (див. табл. 16).

Таблиця 16. ***Класифікація за статтю***

	кількість	***%***
Чоловіки	374	92,12
Жінки	32	7,88

У зарубіжних країнах має місце різна картина. Так, у Туреччині переправники мають виключно чоловічу стать [638, p. 4], на каналах китайсько-американського державного кордону також переважають чоловіки, частка яких становлять 82% [659, p. 37].

Незначна участь жінки у вчиненні таких злочинів пояснюється низкою об'єктивних факторів. Насамперед, частка жінок, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі в Україні станом на грудень 2018 року становить лише 1 444 жінки, що складає – 4% від загальної кількості засуджених, що утримуються у місцях позбавлення волі [65]. Приблизно така ж кількість жінок відбуває покарання не пов'язані із позбавлення волі. По-друге, саме мігрантське середовище також у більшості складається з чоловіків [658, p. 50]. По-третє, незаконне переправлення осіб через державний кордон України є фізично складним злочином, який потребує фізичної витривалості тощо. Результат цього дослідження продемонстрував, що жінки в переважній більшості виконують інтелектуальну складову цього злочину, або виступають в ролі пособниць [643, p. 200].

У таблиці 17 показано, що серед 406 вивчених осіб 73,65% мали громадянство України, лише 0,49% були особи без громадянства і 25,86% – іноземці. Це певним чином обумовлюється необхідністю знання переправниками особливостей міграційного законодавства держав, а також місцевості, прогалин в охороні кордонів, нелегальних стежок та інших місцевих особливостей для більш легкого переправлення мігрантів.

Таблиця 17. ***Класифікація за громадянством***

	кількість	***%***
Українці	299	73,65
Іноземці	105	25,86
Особи без громадянства	2	0,49

Певний науковий інтерес представляє інформація щодо країни походження засуджених іноземців. Найбільше виявилось представників Молдови – 16,19%; 10,47% – Афганістану; 9,52% – Росії; 7,62% – Грузії; 6,67% – Сирії; 4,67% – Пакистану; по 3,81% – Бангладеш, В'єтнаму, Білорусії; 2,86% – Гвінеї; по 1,9% – Алжиру, Вірменії, Лівану, Німеччини, Польщі, Сомалі, Туреччини, Узбекистану, Франції, Чехії; решта (по 0,95%) – Азербайджану, Бельгії, Болгарії, Великої Британії, Єгипту, Ірану, Латвії, Киргизії, Норвегії, Таджикистану, Шрі-Ланки, Японії.

При цьому, слід відзначити, що всі громадяни Росії здійснювали переправлення мігрантів через українсько-російський кордон, а більшість (59%) громадян Молдови – через українсько-молдовський кордон. Однак громадяни Афганістану, Грузії, Сирії та Пакистану «спеціалізувалися» на переправленні мігрантів з України до Європи.

У межах характеристики країни походження (громадянства) цікавим буде також з'ясувати рівень стосунків контрабандиста з мігрантами. Наприклад, дослідження С. П. Ізкара-Палаціос свідчить про те, що переправники походять з того ж соціального прошарку, що і мігранти. Головною обставиною залучення їх до цього процесу є економічні проблеми. Однак існують й інші фактори, такі як лояльність і солідарність з роботодавцем, прихильність до друга, вплив членів сім'ї або бажання допомогти іншим землякам [639, p. 92]. При цьому, незаконне переправлення осіб з Китаю має свої специфічні особливості. Наприклад, половина всіх переправників стала займатися цією протиправною діяльністю через своїх родичів, друзів або ділових партнерів [659, p. 14].

Таким чином, між нелегальними мігрантами і їх переправниками можуть існувати різні стосунки, у тому числі й родинні. Цим дослідженням підтверджень, що певна частина переправників йдуть на вчинення цього злочину з метою допомогти родичам – 3,94%; чверть – є земляками мігрантів, а 3,45% – знайомими або друзями мігрантів. І все ж більша частина вивчених осіб (понад 67%) були не знайомими з мігрантами (див. табл. 18).

Таблиця 18. ***Класифікація за рівнем стосунків з мігрантами***

	кількість	***%***
Родичі	16	3,94
Друзі	4	0,99
Знайомі	10	2,46
Співвітчизники	102	25,12
Незнайомі	274	67,49

Кримінологічні дослідження серед ознак, що мають значення для прогнозу злочинної поведінки або такі, що висвітлюють негативне ставлення особи до соціальних цінностей виділяють, у тому числі наявність чи відсутність сім'ї [149]. У більшості злочинів наявність власної родини і дітей, вважають кримінологи, виступає антикриміногенним чинником [22, с. 54]. Ще видатний європейський просвітитель XVIII століття Чезаре Беккаріа відзначав – «що може бути сумніше від сім'ї, зануреної в безчестя та злидні злочином її голови» [45, с. 154].

У таблиці 19 продемонстровано, що переважна більшість засуджених (77,09%) на момент винесення вироку перебували у шлюбі, 16,75% – ніколи не були у шлюбі, а 6,16% – розлучені.

Таблиця 19. ***Класифікація за сімейним станом***

	кількість	***%***
Перебуває у шлюбі	313	77,09
Неодружений (незаміжня)	68	16,75
Розлучений	25	6,16

Майже аналогічний, навіть дещо більший, показник (72,4%) перебування у шлюбі виявився за результатами дослідження переправників у Туреччині [638, p. 4].

Необхідно зазначити, що цей достатньо високий рівень перебування у шлюбі пояснюється деякими аспектами. По-перше, більшість засуджених, як було зазначено вище, мали досить зрілий вік, який припускає наявність сформованих стійких соціально-корисних зв'язків. По-друге, значна частина суспільства не сприймає незаконне переправлення мігрантів злочином. Загалом, у багатьох країнах сприяння подорожам мігрантів розглядається як частина складної серії догляду, підтримки та знань, які допомагають громадам та їхнім членам рухатися та виживати. Багато мігрантів не розглядають переправників як порушників закону, а вважають їх постачальниками послуг і навіть благодійниками [653, p. 2]. Так само, і самі переправники бачать себе як видатних бізнесменів або навіть благодійників, які допомагають своїм друзям і сусідам у пошуках кращого життя [659, p. 14].

Більшість (58,87%) засуджених за незаконне переправлення осіб через державний кордон України мали на утриманні дітей, що також може свідчити про їх соціальну спрямованість і незначну кримінальну зараженість (див. табл. 20).

Таблиця 20. ***Класифікація за кількістю дітей***

	кількість	***%***
1 дитина	102	25,12
2 дитини	77	18,97
3 і більше дітей	60	14,78
Немає дітей	167	41,13

Характеристика засуджених за рівнем освіти дає змогу визначити світогляд, знання, вміння, навички, можливість самореалізації і рівень інтелектуального та культурного розвитку (див. табл. 21).

В результаті дослідження виявилося, що 62,32% вивчених осіб мали середню та середньо-спеціальну освіту, 8,87% початкову вищу (закінчили коледж, технікум), 20,94% – мали вищу освіту, 7,14% – незакінчену вищу.

Таблиця 21. ***Класифікація за рівнем освіти***

	кількість	***%***
Початкова (менше 9 класів)	3	0,73
Середня та середньо-спеціальна	253	62,32
Початкова вища освіта (коледж, технікум)	36	8,87
Вища освіта	85	20,94
Незакінчена вища	29	7,14

На відміну від України, освітній рівень переправнків у Туреччині здебільшого був досить низьким. Так, 91,4% злочинців мали початкову освіту або взагалі були неграмотними [638, p. 4]. Дещо інші показники, які певним чином корелюються з отриманими мною даними, наводять С. Жанг і К. Чін, відповідно до яких середній переправник як правило (90%) має вищу освіту або на ступінь нижчу [659, p. 6].

Поряд з освітою необхідно розглянути таку ознаку як зайнятість (див. табл. 22).

Таблиця 22. ***Класифікація за родом занять***

	кількість	***%***
Безробітній	276	67,98
Пенсіонер	9	2,20
Працюють	121	29,82
у т.ч.:		
робітник	45	37,19
водій	21	17,36
підприємець	28	23,14
прикордонник	15	12,39
службовець	7	5,79
студент	5	4,13

Однією із причин вчинення злочинів кримінологи вважають відсутність засобів для існування (безробіття, бідність тощо). Не є виключенням і особа, засуджена за незаконне переправлення осіб через державний кордон України 67,98% яких виявилось безробітними. Поряд з безробітними ми спостерігаємо досить високий відсоток осіб, що були працевлаштовані та або мали засоби для існування. Так, пенсіонерів виявилось (2,2%) і працюючих – 29,82%. Основна маса працюючих (37,19%) були робітниками, 17,36% – водії, 23,14% – підприємці, 5,79% – службовці, 4,13% – студенти.

Для порівняння 75,3% переправників у Туреччині були безробітними, а 20,7% були самозайнятими. Лише 4% з них повідомили про своє початкове заняття як незаконне переправлення осіб через державний кордон [638, p. 4]. За даними С. Жанга та К. Чіна 75% переправників були безробітними або само зайнятими особами, а точніше ці особи вважали себе безробітними, тому що вони не отримували офіційної заробітної плати або їм було важко описати де вони отримують свої доходи [659, p. 6].

Особливий інтерес представляє наявність серед переправників 12,39% – це українські прикордонники (загалом з 406 засуджених 15 – це прикордонники). Наявність серед засуджених цих осіб пояснюється тим, що всі вони представники Держприкордонслужби, які в силу своїх обов'язків повинні забезпечувати недоторканність державного кордону України і не допускати незаконного переміщення через державний кордон України. Проте в силу різних обставин вчиняють злочини, пов'язані з контрабандою мігрантів.

Основну причину вчинення цього злочину прикордонниками ми вбачаємо в низькому грошовому забезпеченні. М. Луптакова справедливо зауважує, що рядовий український прикордонник заробляє близько 200 євро на місяць, а прапорщик – 300 євро, а офіцер – близько 400 євро, а витрати на життя були порівнянні з витратами в Чехії. При цьому, переправники отримують від нелегальної міграції за рік прибуток у розмірі близько 125 млн доларів США. Саме з цієї причини українські прикордонники зацікавлені в

тому, щоб купити автомобіль (за ціною 80 000 доларів США на українському ринку) через 2 місяці служби [644, p. 157].

За місцем проживання вивчені особи характеризуються таким чином, що 22,66% проживали в містах, 30,04% – в селах, 13,06% – в селищах міського типу. Як правило це населені пункти, які розміщені в прикордонних районах, а ці особи виконували роль безпосередніх виконавців чи сприяли незаконному переправленню мігрантів. 34,24% засуджених проживали у великих містах (мегаполісах), це свідчить про те, що в таких містах як правило є достатня кількість робочих місць, а отже при бажанні завжди можна знайти роботу, проте вивчені особи обирали злочинну діяльність (див. табл. 23).

Таблиця 23. ***Класифікація за місцем проживання***

	кількість	***%***
Місто	92	22,66
Село	122	30,04
Селище міського типу	53	13,06
Мегаполіс (понад 1 млн населення)	139	34,24

Наступний блок ознак, що характеризують особу злочинця і створюють кримінологічну характеристику переправника осіб через державний кордон, є кримінально-правові ознаки. В основу кримінально-правових ознак традиційно вкладаються дані про: склад вчиненого злочину (правопорушення); спрямованість та мотивацію злочинної поведінки; одноособовий чи груповий характер злочинної діяльності; форму співучасті (виконавець, організатор, підбурювач, пособник); інтенсивність кримінальної діяльності, наявність судимостей тощо.

Вивчення емпіричного матеріалу (див. табл. 24) показало, що переважна більшість (81,53%) засуджених не мали кримінального минулого. Лише 18,47% з них раніше притягалися до кримінальної відповідальності, при цьому 42,67%

мали погашену судимість, а 57,33% вчинили злочин не відбувши попереднє покарання.

Таблиця 24. ***Притягнення до кримінальної відповідальності у минулому***

	кількість	***%***
Не притягувалися	331	81,53
Притягувалися	75	18,47
у т.ч.		
кримінологічний рецидив (судимість погашена)	32	42,67
кримінально-правовий рецидив (не відбули попереднє)	43	57,33

На відміну від переправника в Україні, у Туреччині аналогічна категорія засуджених осіб 53,4% була раніше судима турецькими судами, у тому числі 22,4% за незаконне переправлення осіб через державний кордон [638, p. 4].

Щодо кримінальної спрямованості вивчених осіб в Україні, то необхідно відзначити, що (46,5%) від тих, хто мав попередню судимість вдруге притягаються до кримінальної відповідальності за вчинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України. Решта мали попередню судимість за вчинення, як правило, корисливих майнових злочинів (крадіжки, грабежі, розбої).

Зазначене свідчить про те, що покарання, які застосовуються до переправників є такими, що не справили належного впливу, або ж занадто м’які. Крім того, спираючись на наші емпіричні дані й турецьких колег, можна з переконливістю стверджувати, що не менше чверті осіб, засуджених за незаконне переправлення осіб через державний кордон, будуть продовжувати аналогічну протиправну діяльність. Перебувають у групі ризику також особи, які були засуджені за майнові злочини, а також за незаконне зберігання зброї. Це слід враховувати правоохоронним органам під час пошуку переправників осіб серед місцевого населення прикордонних районів.

Спосіб вчинення злочину, як одна із кримінально-правових ознак дає уявлення про роль особи в злочинному механізмі. Як вже зазначалося переважна більшість (74,14%) злочинів, що досліджуються, вчиняються способом переведення (перевезення) через «зелений кордон», лише 18,72% з вивчених осіб вчинили цей злочин способом підробки чи надання чужих документів (так званий інтелектуальний спосіб) (див. табл. 25).

Таблиця 25. ***Спосіб вчинення злочину***

	кількість	***%***
Способом підробки чи надання чужого документу	76	18,72
Способом переведення (перевезення) через кордон	301	74,14
Способом, небезпечним для життя та здоров'я	17	4,19
Використання службового становища	12	2,95

Серед вивчених осіб 4,19% вчинили злочин способом, небезпечним для життя та здоров'я, а 2,95% – з використанням службового становища.

Дуже популярним способом незаконного переправлення осіб з України до ЄС виявився піший перехід через державний кордон. Тобто переправники переводять нелегальних мігрантів через незахищені переходи у гірській місцевості державного кордону або через пункти пропуску через державний кордон з приховуванням мігрантів у транспортних засобах.

Дані, наведені в таблиці 26, дають змогу з'ясувати також і роль, яку виконували співучасники під час незаконного переправлення осіб через державний кордон. Серед засуджених переправників 43,84% виявились організаторами незаконного переправлення, а 4,93% – особами, які здійснювали керівництво таким переправленням. Найбільше виявилося осіб, які сприяли незаконному переправленню осіб через державний кордон – 51,23%.

Таблиця 26. ***Класифікація за формою співучасті***

	Кількість	***%***
Організація переправлення	178	43,84
Керівництво переправленням	20	4,93
Сприяння переправленню	208	51,23

За кількістю суб'єктів, як відзначає О. О. Кваша, є злочини, що вчинені одноособово, і є ті, які вчинені у співучасті – двома чи більше суб'єктами [178, с. 95]. Незаконне переправлення осіб через державний кордон, як досить часто вбачається в наукових дослідження, є злочином транскордонного характеру, а отже їх вчинення, як думається, має здійснюватися організованими злочинними організаціями. Проте результати цього дослідження не дають можливості стверджувати, що ця категорія злочинів входить в таку групу. Так, лише 0,49% вивчених осіб вчинили злочин у складі злочинної організації, 7,39% – у складі організованої групи, 68,72% – групою осіб і 23,4% – самостійно. Ми не можемо гарантувати повну достовірність отриманих результатів з огляду на те, що значна частина затриманих осіб намагається уникнути відповідальності чи принаймні пом'якшити її, а отже при відсутності належних доказів, що вказують на причетність до цього злочину організованих злочинних груп такі особи будуть намагатись відповідати самостійно. Проте отримані результати співпадають із зарубіжними даними. За даними С. Жанга та К. Чіна, більшість переправників не мають нічого спільного з традиційними китайськими злочинними групами [659, p. 14]. А. Іддуйгу та Ю. Токташ також наголошують, що замість добре організованих кримінальних, мафіозних формувань у цьому бізнесі з'являються незалежні особи [637, p. 25]. Проте маємо пам'ятати, що мова йде про випадки коли незаконне переправлення здійснюється не у таких масштабах, як в Африці чи Сирії, морським шляхом, де кількість мігрантів сягає 1000 чоловік в одному човні.

Кількість мігрантів, переправлених через державний кордон України, є такою: в середньому один злочинець переправив через державний кордон три особи. Так, 32,2% переправили одну особу, 30,79% – дві-три, 13,55% – чотири-п’ять і 23,64% – переправили більше п’яти осіб.

Важливою кримінально-правовою ознакою, що характеризує особу злочинця, є мотивація до злочинної поведінки. Цю ознаку можна виявити шляхом з’ясування суми коштів, яку переправник отримав за вчинення злочину (незаконного переправлення одного мігранта). У середньому за переправлення особи через державний кордон України один злочинець отримує 925 доларів США. Заробіток переправників в інших країнах варіюється, приблизно, від 500 до 2000 доларів США за особу [659, p. 41]. Вважаємо за потрібне відмітити, що наведені дані не можуть бути повністю достовірними, їх перевірка можлива, наприклад, через перехресне опитування нелегальних мігрантів, що потребує окремого більш ґрунтовного дослідження. Тому, ми керуємось виключно відомостями, підтвердженими вироками національних судів, винесених на підставі доказів, зібраних органами досудового розслідування (див. табл. 27).

Таблиця 27. ***Сума коштів, отриманих за незаконне переплавлення особи***

	кількість	***%***
До 200 доларів	19	5,09
Понад 500 доларів	52	13,94
Понад 1000 доларів	75	20,11
Понад 2000 доларів	227	60,86

Значний розрив у сумах, які сплачують мігранти за свою контрабанду, обумовлений, зокрема із тим, що кожного разу ціни і послуги сильно відрізняються, і часто обговорюються на основі взаємності, соціальної довіри або з огляду на практику, що склалася [648, p. 37]. Деякі мігранти можуть дозволити собі кращі або більш якісні послуги, ніж інші, та можуть подорожувати в менш складних умовах [635].

Також слід відмітити, що 8,12% серед вивчених мною осіб виявилися такими, які вчинили злочин з інших (не корисливих) мотивів. Як правило це були родичі мігрантів чи їх близькі знайомі. С. П. Ізкара-Палаціос вказує, що серед переправників є багато надійних людей, які беруть участь у цьому бізнесі не лише з метою отримання прибутку, а щоб допомогти мігрантам у пошуку кращого життя. Лише 46,9% зазначили, що економічні фактори стали причиною того, що вони почали займатись цим злочинним бізнесом, 25% вказали, що причинами були почуття обов'язку і солідарності з роботодавцем [639, p. 90]. Тоді як, наприклад, за даними С. Жанга та К. Чіна майже всі переправники (92%) заявили, що їх мотивацією був заробіток грошей. Тільки 8% стверджували, що їх основним мотивом у цій справі була допомога друзям і родичам (емігрувати до США) [659, p. 10]. Зї опитаних турецькими дослідниками перепавників 74,7% повідомили, що незаконне переправлення осіб через державний кордон було «легким способом заробити гроші» [638, p. 9].

Результати цього дослідження показали, що основною причиною, яка спонукала переправників прийняти пропозицію вчиняти такі злочини, є відсутність легальної роботи (67,98%), що повністю корелюється з кількістю осіб, які не мали роботи. Водночас 24,38% вказали, що це був для них легкий спосіб заробити, для 4,19% – додатковий дохід, а лише 3,45% вчинили цей злочин у зв'язку із тим, що допомагали рідним і друзям. Це дає підстави вважати, що переважна більшість засуджених вчинили цей злочин з корисливих мотивів.

З таблиці 28 чітко проглядається, що понад 45% переправників мали намір перемістити мігрантів до країн Європейського союзу. Найбільше (14,53%) намагались потрапити до Польщі; 14,28% – до Словаччини; 12,06% – до Угорщини; лише 4,18% до – Румунії. 31,53% – незаконних мігрантів переміщалися на кордоні з Росією; 8,37% – на українсько-молдовській ділянці державного кордону; 4,93% – здійснювали переправлення осіб через українсько-білоруську ділянку.

Таблиця 28. ***Країна незаконного переправлення осіб***

	кількість	*%*
До Росії	128	31,53
Молдова	34	8,37
Білорусь	20	4,93
Польща	59	14,53
Словаччина	58	14,28
Угорщина	49	12,06
Румунія	17	4,18
Інша (повітряним шляхом)	41	10,09

Характеристика особи злочинця буде не повною, якщо не проаналізувати стан кримінально-правового впливу держави на таких злочинців, тобто призначених кримінальних покарань. Українське законодавство передбачає такі види покарань за вчинення незаконного переправлення осіб через державний кордон: позбавлення волі на строк від трьох до п’яти років (якщо злочин вчинено без обтяжуючих обставин); позбавлення волі на строк від п’яти до семи років (якщо злочин вчинено щодо кількох мігрантів чи небезпечним способом для них, групою контрабандистів або повторно), позбавлення волі на строк від семи до дев’яти років з конфіскацією майна (якщо злочин вчинено з корисливих мотивів або організованою групою).

Проаналізувавши вироки від менш суворого до більш суворого покарання (див. табл. 29), можна дійти до таких висновків.

Таблиця 29. ***Класифікація за ступенем застосованого покарання***

	кількість	*%*
Штраф	16	3,94
1-3 роки позбавлено волі (звільнено з випробуванням)	50	12,32
4-5 років позбавлено волі (звільнено з випробуванням)	242	59,61
1-3 роки позбавлення волі (амністовано)	2	0,49
1-3 роки обмеження волі	3	0,74
1-2 роки позбавлення волі	13	3,2
3-5 років позбавлення волі	53	13,05
Більше 5 років позбавлення волі	27	6,65

У переважній більшості (59,61%) суди застосовують позбавлення волі на строк від 4 до 5 років з одночасним звільненням від відбування покарання з випробуванням, а також 12,32% – позбавлення волі на строк від 1 до 3 років і також з одночасним застосуванням звільнення з випробуванням. Загалом таких осіб виявилось – 71,93%. Лише до 3,2% засуджених застосоване таке покарання як обмеження волі. Решті засуджених присудили позбавлення волі на строк: від 1 до 2 років – 3,2%, від 3 до 5 років – 13,05%, більше 5 років – 6,65%.

З наведеного досить чітко простежується економія кримінальної репресії, що здійснюється в Україні протягом останнього десятиріччя. Проте ми вбачаємо певний зсув від покарань, що є альтернативними позбавленню волі, у бік звільнення від відбування покарання з випробовуванням (так звана пробація). Наявність серед засуджених значної кількості осіб (понад 18%), які мали судимість у минулому, 57,33% з яких не відбули попереднє покарання, свідчить, що застосування звільнення з випробуванням не сприяє їх виправленню та не забезпечує досягнення мети покарання. Іншими словами така довіра держави до правопорушника фактично не працює: засуджені виходять з будинку суду з думкою, що відбулися «легким переляком» [571,

с. 104], і далі продовжують злочинну діяльність. Наведене вказує на необхідність перегляду судової практики у бік застосування більш суворих санкцій. Адже м'яке покарання і відносно високі заробітки, що може приносити протиправна діяльність у прикордонній сфері є також однією з детермінант вчинення цього злочину.

Загалом, спираючись на проведене дослідження у цьому підрозділі та інших, що стосуються характеристики осіб, засуджених за вчинення злочинів, передбачених статтями 332-1, 332-2 та 358 КК України, під особою злочинця, який вчиняє злочин у прикордонній сфері, слід розуміти людину, яка характеризується стійкою антисуспільною й антидержавницькою спрямованістю, домінуючою корисливою мотивацією (користолюбством) злочинної поведінки, а також сукупністю негативних соціально-психологічних рис, які зумовлюють протиправне посягання на правопорядок у прикордонній сфері, що не дозволяють усунути чи забезпечити мінімізацію тих загроз, які завдають шкоду прикордонним правовідносинам, перешкоджають стійкому розвитку держави та реалізації її національних інтересів.

Не дивлячись на наявність безлічі різних кримінологічно значимих рис, якими наділена досліджувана група осіб, вони все ж таки мають схожі спільні морально-психологічні особливості, що є певним відзеркаленням їх ставлення до держави і суспільства зокрема, до основних гуманітарних принципів, соціальних цінностей, а так само й суб'єктивне відношення до власних потреб, інтересів і самого себе як особистості.

Сукупність інтелектуальних, емоційних і вольових ознак, що відображають психологічні особливості особи злочинця, який вчиняє злочин у прикордонній сфері, свідчить про те, що зазначену категорію осіб неможна відносити до звичайного й примітивного різновиду злочинця, так званого «кримінальника».

Для злочинців зазначеної категорії, як правило, є характерним суперечливий набір ознак: середній, а подекуди високий рівень інтелекту, багатий життєвий досвід поєднується з обмеженістю поглядів, інтересів і

примітивністю дозвільно-культурних потреб. Емоційна сфера цих злочинців характеризується неадекватною (завищеною або навпаки заниженою) самооцінкою, емоційною нестійкістю, легкодухістю, невпевненістю, страхом перед труднощами, мало розвинутою здатністю до співчуття, низьким рівнем емоційного інтелекту. Поряд з цим, зазначені риси емоційної сфери особи проявляються на фоні достатньо сильно розвинутих вольових якостей досліджуваної категорії осіб, для яких є характерними: підвищена ділова активність, заповзятість, підприємливість, енергійність та цілеспрямованість, упертість.

Включаючи у себе цинізм як морально-психологічну ознаку досліджуваної категорії осіб, чітко проглядається його зовнішнє вираження у цілковитому нехтуванні інтересами як держави, так і суспільства, а прагматизм й аморальність, що включають себе так зване гасло «мета виправдовує будь-які засоби», проявляється у нігілізмі (правовому, моральному) та хибністості чи відсутності ціннісннісного спрямувань (орієнтирів, настанов).

Проведене дослідження дає змогу стверджувати, що особу злочинця, що вчинив незаконне переправлення осіб через державний кордон, можна віднести до *ситуативно-криміногенного* типу, оскільки така особа вчиняє злочин (подекуди неодноразово) «не через стійкі антигромадські установки та уявлення, а у зв'язку із внесенням у життєдіяльність деяких груп негативної спрямованості, ведення способу життя на межі соціально прийнятного» [237, с. 87]. У таких особах поєднуються риси особистості злочинця та особливості особистості законослухняного громадянина. Їх кримінологічний портрет представляє собою переважно: чоловік (92,12%) у віці 25–44 роки (67,24%), громадянин України (73,45%), з середньою та середньо-спеціальною, професійною освітою (62,32%), мешканець міста (56,9%), одружений (77,09%) на утриманні має від одного до трьох дітей (58,87%), переважно (67,98%) безробітній, раніше не судимий (81,53%), при вчиненні злочину керується корисливим мотивом (91,87%). Особи, яка вчиняє злочин у прикордонній сфері

України, мають певний життєвий досвід, знання прикордонної місцевості та фізичну витривалість для вчинення таких злочинів.

Звісно ж не можна говорити про те, що зазначені характеристики особи злочинця неминуче «примушують» його вчинити відповідні протиправні посягання, однак вони так би мовити переломлюючись через призму його домінуючих користолюбства й особистих інтересів, а також в умовах наявних зовнішніх сприятливих передумов слугують певним сприятливим підґрунтям для подальшого формування мотиву злочинної поведінки.

4.3. Детермінація злочинів у прикордонній сфері України

Терміни «причина» й «умова» застосовує законодавець, а також використовуються і кримінологією, хоча поряд з ними існує таке поняття як «детермінанти», що охоплює обидва вказані терміни як складові елементи процесу детермінації [55, с. 59]. Розвиток кримінології показав, що перелік причин та умов скласти неможливо. У кожному конкретному дослідженні необхідно заново вирішувати це завдання, оскільки в одному випадку причиною стає те, що в іншому було умовою, і навпаки. Філософська відмінність між причиною й умовою є всього лише загальним критерієм, яким треба користуватися в конкретних кримінологічних дослідженнях. Тому, на думку С. І. Нежурбіди, комплекси причин й умов, спільна дія яких викликає наслідок – злочинність, варто називати кримінологічними (або криміногенними) детермінантами [348, с. 32].

Загалом детермінації приділяється велика увага через особливе місце цього елемента у структурі предмета кримінології й значущість указаного блоку знань у поясненні причини злочинності [22, с. 80]. У системі суспільних відносин, криміногенні та антикриміногенні явища і процеси взаємопов’язані між собою як діалектичні протилежності й одночасно впливають на суспільну свідомість, однак відображаються, сприймаються й оцінюються колективним розумом вони по-різному. Криміногенні явища та процеси закономірно

детермінують вибір протиправного шляху досягнення цілей лише певної частини людей, насамперед тих, які мають антисуспільну спрямованість свідомості та відповідну їй схильність до протиправної діяльності [94, с. 106].

Криміногенна ситуація в сучасній Україні свідчить про необхідність удосконалення заходів і методів запобігання злочинності, а складність соціальних процесів і трансформацій в сучасному світі передбачає необхідність переосмислення та узагальнення існуючих концепцій злочинності. Це передбачає розширення науково-дослідної бази, у тому числі за допомогою кримінологічного аналізу проблем злочинності.

Упродовж останніх двох століть сформувалася значна кількість концепцій злочинності, які акцентують увагу на різних сторонах злочинності, у тому числі звертаючись і до впливу соціальної та економічної ситуації в країні, класової та національної приналежності, статі і віку на злочинну поведінку особистості.

Сучасні комплексні дослідження злочинності і як соціального явища, і як властивості особи дають змогу переглянути існуючу парадигму злочинності. Сформульовані новітні визначення злочинності потребують, з одного боку, наукового осмислення й інтерпретації, а з другого – оцінки адекватності відображення в понятійному апараті кримінології цієї кримінальної реальності [502, с. 1].

У кримінології злочинність часто визначається як суспільний або суспільно-юридичний (суспільно-правовий) феномен при цьому термін «суспільний» іноді вживають як соціальний, що, на наш погляд, не є значним протиріччям, адже обидва значення наголошують на певні детермінації злочинності, що, принаймні, з часів античної філософії є аксіоматичним положенням [71, с. 10]. Суспільними (соціальними) явищами зазвичай називають такі, що є комплексним проявом природних (об’єктивних) і суб’єктивних (людських) чинників [147, с. 135].

У сучасному суспільстві гостро стоїть проблема злочинності та, на думку професора О. М. Костенка, є «проблемою № 1 сучасної цивілізації» [212], що нерозривно пов'язана із самим характером соціального розвитку та трансформації в новітню епоху в багатьох державах світу. Не виключенням у цьому є й Україна.

З давніх-давен людство намагалося приборкати деструктивну, протизаконну поведінку людей, яка руйнує моральні канони і посягає на різні соціальні блага. Наукові уявлення про запобігання злочинності у минулому (Платон, Аристотель, Монтеск'є, Беккаріа, Бентам, Говард, Маркс та ін.) були пов'язані із різними варіантами ліквідації і нейтралізації злочинності та її окремих проявів [90, с. 48].

Звісно злочинність властива будь-якому суспільству, оскільки в суспільстві на всіх історичних етапах існували люди, які здійснювали злочини та отримували за свої дії відповідне покарання або уникали його. Відповідно робилися (та і робляться) спроби осмислення феномена злочинності як в минулі епохи, так на сучасному етапі історичного розвитку людства.

Норма злочинності полягає у тому, що вона характерна для всіх без винятку людських суспільств та історичних періодів, проявляючись у тій чи іншій формі. Природно, що впродовж соціально-економічного та політичного розвитку суспільства трансформується сам характер злочинності, її відмінні ознаки, змінюються закони про кримінальну відповідальність, що тягне за собою можливі зміни у трактуванні певних діянь як злочинів або правопорушень чи навпаки визнання діянь незлочинними чи не правопорушеннями [246, с. 54].

Злочини ж, як слушно відмічає О. М. Литвинов, є найбільш соціально небезпечними діяннями, вони завдають шкоди життєво необхідним соціальним благам, заважають становленню та розвитку основних суспільних відносин [289, с. 12]. І якщо злочин – це окреме, а злочинність – загальне, то злочинність (як загальне) існує лише в конкретних злочинах (в окремому) [503, с. 151].

Злочинність в Україні вважається доволі серйозним соціальним явищем, вона відволікає масштабні соціальні ресурси, вторгається у різні сфери

політики, економіки, культури тощо, намагається опанувати владні структури, що загрожує національній безпеці [377, с. 3].

Російський дослідник О. С. Зайналабідов підкреслює, що розглядаючи злочин у філософському сенсі, тобто як онтологічний акт, насамперед доводиться помітити, що воно являє собою заперечення [146, с. 30]. Злочинна поведінка людини являє собою тим самим заперечення загальноприйнятних норм і правил поведінки, морально-етичних принципів, але виходить це заперечення від внутрішньої природи людини, оскільки якщо слідувати гегелівській формулі «людина людині вовк», то людина спочатку зла за своєю природою, і цю її споконвічну злість може обмежити тільки інститут права [84, с. 129].

Разом із тим, трактування конкретного діяння як злочинного або незлочинного залежить від історичної та соціокультурної конкретики: ставлення до одного й того ж діяння як до злочинного або незлочинного може змінюватися і в одному суспільстві в різні історичні періоди, причому часто це відношення може змінюватися протягом вкрай короткого проміжку часу, відповідно змінюючи і сприйняття злочину в очах соціуму.

Спершу злочин визначається вчинком людини, спрямованим проти божественної волі, родових і племінним традиціям і правил поведінки, що карається у відповідності з цими традиціями. З формування держави як соціального інституту злочин починають класифікувати як дію, спрямовану проти держави та правлячого режиму, а також таку, що йде у розріз із встановленими кодексом законами. Ще в платонівській «Державі» передбачається відповідна шкала покарань: найбільш серйозно караються злочини проти релігії, потім – злочини проти держави і лише на третьому місці – загальнокримінальні злочини [389]. Злочинність не є тим феноменом, що виникає на порожньому місці, не маючи передумов у державі та суспільстві. З іншого боку, будучи значно детермінованою останніми, вона також впливає на державу як інституцію, на суспільний вимір людського буття [604, с. 6].

В. С. Ковальський зауважує, що діяння визнається злочином не лише тому, що воно заборонене законом, а й тому, що становить небезпеку для суспільства. Відповідно, по-перше, законодавець вправі визнавати злочином лише таке діяння, яке є суспільно небезпечним; по-друге, не будь-яке діяння, формально заборонене кримінальним законом (наприклад, крадіжка листка паперу) визнається злочином [549, с. 100].

Звісно, говорити про злочинність як про соціальний феномен можливо тільки по відношенню до суспільства, в якому присутні правові норми. Законодавство, у тому числі й Конституція, – це не що інше, як інструмент (хороший чи поганий) у руках людей, що його застосовують (або повинні застосовувати) [211, с. 184]. Відсутність правових норм не дає змогу чітко розмежовувати злочинні і незлочинні діяння, тоді як будь-які правові норми мають на увазі заборону певних діянь і призначають за порушення цієї заборони певні покарання. Ці правові норми можуть складатися на основі звичаїв і традицій релігійних приписів, постанов влади, а носіями правових норм виступають, відповідно, плем'я або рід, релігійна спільнота, політичний лідер тощо.

Із виникненням державності основним генератором та одночасно гарантом виконання ухвалених законів стає держава, здійснюючи це через каральні механізми за порушення і невиконання законів. Відповідно й вчинені протиправні діяння отримують нову оцінку, виходячи з того, чи є вони порушенням законів конкретної держави чи ні. Для контролю над виконанням законів, боротьби з їх порушниками формується державний правоохоронний апарат. У той же час відбувається і консолідація людей, орієнтованих на систематичне порушення законів держави для досягнення певних цілей, насамперед корисливого характеру [246, с. 55].

Розглядаючи виникнення феномена злочинності, С. М. Іншаков зазначає, що спочатку нормою буття було існування небезпечних діянь, які до моменту появи суспільства, як такого, перетворилися з просто небезпечних діянь у діяння, що несуть у собі суспільну небезпеку та, відповідно,

забороняються суспільними нормами і традиціями. У результаті відбулася поява феномена злочинності як оціночної оболонки, що наповнюється реальними суспільно небезпечними діяннями [161, с. 21, 22].

У цьому контексті необхідно більш детально зупинитися на соціальному аналізі поняття закону. Ми можемо визначити закон як нормативний акт, покликаний регулювати певні відносини у різних сферах соціальної діяльності. Стосовно теми цього дослідження закон слід розглядати як нормативно-правовий акт, який встановлює кримінальну відповідальність за вчинення певних діянь проти особи, власності, держави тощо. Залежно від соціально-політичної та історико-культурної конкретики, зміст закону може змінюватися, в різних суспільствах одне і те ж діяння може вважатися злочинним або не рахуватися злочинним, у залежності від специфіки соціальних відносин кожного конкретного суспільства [246, с. 56].

Наприклад, сьогодні ми не розглядаємо любителів кави як правопорушників, однак у XVII – XVIII століттях кавопиття вважалось злочинним діянням у Швеції і Фінляндії, а вбивство дітей у древній Спарті було моральним правом батьків, не вважалось злочином. Прикладів подібного роду мінливості визначення злочинних діянь в історії людства не злічити [544, с. 36].

Тотожний або навпаки не тотожний закон морально-етичним нормам, моральності – питання, протягом століть залишається дискусійним. Багато дослідників пов’язували поняття закону з феноменом моральності, однак ми вважаємо більш доцільним все ж співвідношення закону з правовими нормами конкретної держави, оскільки моральні норми в різних суспільствах можуть відрізнятися, аж до прямої протилежності [246, с. 56].

Вчинення людиною злочину передбачає зневажливе або його протестне ставлення або до держави та її законів та правоохоронної системи, або до суспільства в цілому [479]. В основі вчинення злочину можуть лежати різні мотиви, але якщо людина передбачає для себе можливість вчинення злочину, то він не сприймає існуючі правові норми як такі, що є обов’язковими для дотримання. Ним вибудовується певний ланцюжок виправдань можливості

його злочинної поведінки у тих випадках, коли традиції, звичаї, почуття обов'язку вступають у конфлікт з нормами права [246, с. 56].

Необхідно відзначити, що злочинність детермінується цілим комплексом умов, що мають свої причини. Це, як правило, соціально-економічні, соціально-політичні, суспільно-управлінські процеси й явища більш високого рівня [147, с. 212], які ми можемо визначити як соціальні корені злочинності. Залежно від тимчасової і територіальної конкретики, соціальні корені злочинності можуть набувати різний зміст, проте в більшості випадків вони включають у себе соціальну диференціацію та поляризацію суспільства, проблеми кризи системи цінностей і поведінкових установок, політичну та економічну нестабільність. Разом із тим, до соціальних коренів злочинності в контексті забезпечення правопорядку в прикордонній сфері слід віднести етнокультурні особливості окремих етнічних груп, оскільки окремі етноси з більшою частотою демонструють злочинну поведінку своїх представників в порівнянні з іншими етнічними групами.

Д. О. Назаренко підкреслює, що відтворення злочинності в суспільстві епохи постмодерну спостерігалося й продовжує спостерігатися в надскладних соціокультурних умовах, які характеризуються відкритістю інформаційного простору, глобалізаційними тенденціями в політичній, економічній сферах, системною кризою управління, колосальним дисбалансом у розподілі матеріальних благ і природним ресурсів занепадом ідеологічних основ публічного адміністрування, в значній мірі фрагментарністю наукового знання тощо [337, с. 5]. Не слід ігнорувати і біологічні, антропологічні причини. Оскільки, як відмічає Н. В. Сметаніна, злочинність, а саме її прояви, мають різне співвідношення біологічного і соціального. Глибина її пізнання повинна бути на межі соціально-біологічної природи злочинності із пріоритетом соціальної природи [502, с. 13].

Є. Ю. Смотрицький, розглядаючи питання соціальних причин злочинності, слушно зауважує, що людина, загублена у натовпі, відчужена від конкретного людського співтовариства (громади, комуни, племені), в умовах

руйнування традицій і способу життя, розпалювана спокусами реклами, заздрістю і фрустрацією схильна впадати в стан деморалізації, що переходить в аморальність. Якщо помножити соціальний дискомфорт на духовну деградацію, на втрату сенсу, а значить, і цінності життя, то дивуватися криміналізації суспільства не доводиться. Неясність цілей породжує нерозбірливість засобів [504].

Залежно від рівня стабільності суспільства, стійкості соціального порядку, політичних, економічних та соціокультурних факторів, злочинність може або здобувати більш значимі позиції в соціальній системі, або втрачати їх [246, с. 57]. Але повне зникнення злочинності в рамках соціальної системи не виявляється можливим. Погоджуючись із твердженням про те, що «злочинність це глибинні процеси, які проходять в соціумі» [351, с. 179], відзначимо – злочинність також є сукупністю злочинів як індивідуальних актів.

У цьому контексті ми можемо прийти до висновку, що індивідуалізація злочинності постає особливо небезпечною тенденцією в сучасному світі в умовах атомізації суспільства і розриву соціальних зв’язків. Вплив кримінального світу як організованої системи може бути ослаблена за допомогою удосконалення нормативно-правової бази, оптимізації роботи правоохоронних органів, але злочини як індивідуальні акти залишаться в будь-якому випадку, оскільки постають результатом вибору конкретної особи. Цей вибір далеко не у всіх випадках соціально детермінований: індивідуальний злочин може мати психологічне підґрунтя, тобто особливості психології і психіки злочинця, знаходження його в афективному стані, алкогольному, наркотичному або токсичному сп’янінні тощо [246, с. 57].

Говорячи про соціокультурні аспекти злочинності як соціального феномена, її можна визначити як певну зворотну, «вивернуту» сторону культури. Збудований на принципі одвічного протиставлення добра і зла, образ паралельного офіційним – «тіньового» світу, дає можливість підкреслити моральну невідповідність злочинності ідеям справедливості та громадському порядку в цілому. Хоча для певного типу людей і під впливом відповідних

обставин «злочинний світ» може здаватися привабливим і навіть справедливим, у тому числі й порівняно з державними законами, особливо якщо їх дотримання характеризується наявністю подвійних стандартів [246, с. 57]. Адже, як слушно відмічає С. Ф. Денисов, «маючи можливість отримувати з різних інформаційних джерел (переважно через телебачення та Інтернет) дані щодо не притягнення до кримінальної відповідальності різних високопосадовців та представників олігархічних кланів, люди усвідомлюють штучність і корпоративну спрямованість створюваних в Україні норм кримінального законодавства» [110, с. 343].

У сучасному суспільстві кримінальний світ уявляється як певне абсолютне зло, хоча і для нього характерні певні традиції та правила, на кшталт морально-етичних норм, мають табу на певні дії як в межах злочинних співтовариств (крадіжки у своїх тощо), так і щодо ставлення до суспільства (вчинення сексуальних злочинів проти неповнолітніх тощо). Іноді злочинці керуються цілком благородними, навіть з точки зору загальноприйнятної моралі, спонуканнями. Здійснювані ними злочини можуть зустрічати суспільне схвалення або, принаймні, розуміння [246, с. 58].

Простим прикладом цього є виправдання мешканцями тимчасово окупованих територій України порушення, у тому числі систематичного, порядку в'їзду на ТОТ України та виїзду з неї, незаконні перетинання неконтрольованих українсько-російських ділянок державного кордону, пояснюючи це крайньою необхідністю, хоча це є не так. Аналогічним чином намагаються виправдати свою протиправну діяльність щодо незаконного переміщення через державний кордон тютюнових виробів місцеве населення прикордоння, вказуючи на безробіття та неможливість, на їх думку, легального працевлаштування.

У свою чергу, і держава в особі її репресивного апарату може виступати в ролі колективного злочинця, здійснюючи серйозні злочини проти людства (досить навести численні приклади диктаторських режимів, жертвами яких стали мільйони людей на всіх континентах, а також анексію Росією Автономної

Республіки Крим). Ось візьмемо, наприклад, організовану злочинність. В. Ф. Ущаповський відмічає, що як багатоаспектне соціальне зло така злочинність обов'язково зовнішньо респектабельна та пов'язана з державними органами управління, економіки або структурами діяльність групи осіб [551, с. 50].

Як писав С. Л. Франк, можна сказати, що ніякі лиходії і злочинці не накоїли у світі стільки зла, що не пролили стільки людської крові, як люди, які хотіли бути рятівниками людства [565, с. 88]. Люди, які в одному світлі постають злочинцями, терористами, бандитами, в «паралельному вимірі» світу і моралі можуть вважатися борцями за свободу, революціонерами, генераторами ідей соціального чи національного визволення. Яскравим прикладом цьому є жахливі події, що відбуваються сьогодні на території східних областей нашої країни [246, с. 58].

Злочинність стає більш динамічною, звужуються часові проміжки її стійкості, детермінаційний комплекс насичується кримінологічними факторами транснаціонального характеру, загострюються внутрішньодержавні суперечності, а також особистісні конфлікти в умовах невизначеного за ціннісними та стратегічно визначеними критеріями соціального й інформаційного простору [52, с. 8].

Ми можемо спостерігати прогресуючі відмінності між мораллю сучасного суспільства і традиційного суспільства, що особливо чітко проглядається на прикладі численних мігрантів, що прибувають у розвинені західні країни, в Україну з держав «третього світу» і привносять у приймаючі суспільства традиції, цінності та поведінкові установки своїх країн, етнічних груп [246, с. 58]. Так, як пише Д. О. Назаренко, інтеграціоналізуючись, нелегальні міграційні потоки сприяють, з одного боку, утвердженню у світі мультикультуризму, а з іншого – є соціальною базою окремої частини злочинності, в тому числі й з міжнародним корінням [337, с. 255].

У багатьох випадках невідповідність ціннісних установок стає однією з причин вчинення іноземцями-мігрантами правопорушень і злочинів (у тому

числі тяжких) на території приймаючих держав. При цьому самі мігранти можуть бути впевнені в тому, що не здійснюють ніяких протизаконних і аморальних діянь, оскільки на їх батьківщині такі дії не розглядаються як протиправні або тягнуть за собою вкрай незначні покарання. Однак, у приймаючому суспільстві вони, здійснюючи заборонені законом і не схвалювані суспільною мораллю діяння, стають і з правової, і з моральної точки зору злочинцями. Водночас, для співвітчизників, особливо тих, що нетривалий час живуть у приймаючій державі, співгромадяни, які вчинили такі «спірні» злочини, не є злочинцями. Тобто виникає питання, чи слід іммігрантів-злочинців оцінювати за тими ж критеріями, що й злочинців з числа корінних жителів? Чи працює в цьому випадку широко поширене в даний час формулювання «злочинність не має національності»? [246, с. 58–59].

Важливо враховувати ту обставину, що сучасне, і не тільки українське, суспільство насправді мало схоже на ідеал. Сучасність цілком допускає зло в його різних проявах, а значить, злочинність теж не є винятком. Норвежець Андреас Брейвік, який вчинив у липні 2011 року масове вбивство активістів соціалістичної партії з мігрантського середовища, – типовий приклад злочинця, що здійснює злодіяння в ім’я благих цілей (з точки зору його численних однодумців і співчуваючих), причому цей злочин стає розплатою за політику влади щодо інших злочинців – мігрантів, які не отримують заслуженого суворого покарання з причини панування у внутрішній політиці європейських держав мультикультурної підтримки.

З одного боку пом’якшення, а з другого – посилення сучасного українського репресивного механізму по відношенню до злочинів у прикордонній сфері свідчить про неефективність цієї діяльності з боку держави. Це підтверджується сьогоденням, коли громадяни іншої держави вільно перетинаючи державний кордон безсоромно у злочинний спосіб захоплюють міста та землі української держави, а в той же час громадяни України стають вимушеними переселенцями [246, с. 59].

Масова міграція тягне за собою інтернаціоналізацію злочинного середовища і неминуче зіткнення в соціальному просторі українського суспільства правових норм, закріплених законодавством України, і традиційних цінностей і звичаїв іноетнічних та інокультурних груп, які не поспішають асимілюватися в українському суспільстві та прийняти в повному обсязі чинні закони держави, культуру приймаючого соціуму. Культурна несумісність етнічних груп, що знаходяться на різних щаблях соціального та соціокультурного розвитку також виступає в якості одного з важливих факторів, що обумовлюють відтворення злочинності в сучасному українському суспільстві. Не винятком, на мою думку, є вивчення, всебічна підтримка та розвиток державної мови приймаючого суспільства.

Ми не можемо не відзначити, що в сучасному світі злочинність і злочин як такий істотно трансформувалися та розвинулися. Такий висновок дозволяє нам зрозуміти хоча б той факт, що злочинність набуває транснаціональні масштаби, підвищуючи свою організованість і тісно зрощується з бізнесом та управлінською системою.

Криміналізація влади та бізнесу, їх тісна взаємодія із злочинним світом, як можна відзначити, типові для нестабільних у політичному й економічному відношенні держав, у першу чергу для країн «третього світу», а також країн, які переживають період трансформаційних перетворень, переходу до інших форм політичного устрою й економічних відносин [246, с. 59–60].

Такий різновид злочинності як транснаціональна злочинність, як зауважує М. Г. Вербенський, не є проблемою тільки країн третього світу або країн з перехідною економікою, в яких у силу слабкого розвитку легального сектора економіки і політичних інститутів держава в цілому виявляється значною мірою залежною від діючих на її території кримінальних співтовариств, представники яких найчастіше займають ключові посади в органах влади. Велику загрозу транснаціональна злочинність становить для країн, які традиційно належать до числа розвинутих, адже саме вона все

частіше стає системним фактором регулювання суспільних відносин у важливих сферах життєдіяльності суспільства [71, с. 7, 317].

Безумовно, кримінал має зв'язки із владою та бізнесом і в США, і в країнах Західної Європи, проте ніде в розвинених країнах не відзначається настільки високий ступінь зрощування криміналу з політичною й економічною елітою, як в країнах «третього світу» і на пострадянському просторі [246, с. 60].

Поширення злочинності є, якщо розглядати цей феномен з філософської точки зору, одним із наслідків загальної деструктивізації поведінкових установок значної частини населення країни. Не тільки корисливі прагнення, але й часто безглузда і невиправдана жорстокість відрізняють сучасну українську злочинність. Процеси глобалізації та інформатизації сучасного соціуму сприяють поширенню пропагованої у мас-медіа культу сили, влади і грошей, яких більшість населення ніколи не зможе досягти іншими шляхами, окрім як злочинною діяльністю. В. М. Дрьомін відмічає, що засоби масової інформації «зомбують» людей демонстрацією різних прикладів насильства в нашому житті [125, с. 533].

Криміналізація суспільства й особливо молоді, як найбільш соціально активної частини населення, що одночасно, в силу вікових особливостей, знаходиться у незадовільному матеріальному становищі, без чіткого соціального статусу і, як правило, постійної роботи.

Ця молодь, «виключена» з реального економічного та політичного життя, але яка прагне до успіху, намагається знайти його за допомогою участі в організованих злочинних угрупованнях й екстремістських організаціях. Завданням держави у цій ситуації стає протистояння не стільки безпосередньо злочинності, скільки факторам, що її породжують, оскільки без боротьби з останніми навряд чи можна буде нанести рішучий удар і по самому криміналу, який, користуючись підходящої ситуацією, буде рекрутувати нових членів та удосконалювати і розширювати свою діяльність [248, с. 344–345].

Однак, агресія і насильство пронизують суспільство не тільки завдяки соціокультурним віянням сучасності (масова культура з притаманною їй

пропагандою культу сили, влади і грошей), але й через відсутність елементарного виховання, душевної теплоти і розуміння в багатьох сім'ях [246, с. 60].

Криміналізація суспільства сприяє з більшою ймовірністю вибір молодих людей на користь злочинної діяльності, яка починає розглядатися як цілком допустима і навіть, що є приводом для гордості, демонстрації свободи своєї волі і своєї відмінності від інших людей. Останнім часом молодь залучається до незаконного переміщення через державний кордон України нелегальних мігрантів, контрабандних товарів і вантажів, яка охоче до цього долучається [248, с. 345].

С. Ф. Денисов, досліджуючи детермінанти молодіжної злочинності, встановив, що сьогодні вищими посадовцями супроводжувана популяризація злочинів та кримінофільно орієнтованих життєвих сценаріїв і моделей свідомості поведінки через ЗМІ привела до мезорівневих збоїв у системі соціалізації, навчання, виховання і праці на рівні інституцій освіти, сім'ї та праці. Прогресуюча кримінально-правова гіпосоціалізація і десоціалізація молоді, що супроводжується нарощуванням розчарування, розпачу розгульності, дезорієнтованості, кримінально-правовою аномією загалом, має свої мезорівнево-інституційні витоки [110, с. 129].

Варто розуміти, що злочинцями не народжуються, а стають, і час такого становлення, як правило, є тривалим. Криміналізація особи відбувається поступово й індивідуально, у неї виникає негативний погляд на світ, на сенс життя, своя власна відмінна життєва філософія, яка не збігається з поглядами і думками законослухняної більшості з приводу цього [107, с. 120]. У підсумку, під впливом певних негативних обставин, така особа часто йде на порушення норм кримінального закону, перетворюючись при цьому з особи, яка становить потенційну небезпеку для суспільства, на особу злочинця [14, с. 69].

Кримінологічною наукою термін «криміналізація», на відміну від кримінального права, розуміється в дещо іншому значенні. Зокрема у кримінально-правовій науці вона визнається «процесом і результатом

віднесення діяння до числа злочинів; це виявлення суспільно небезпечних проявів поведінки людини, визнання державою можливості і необхідності застосування щодо них заходів кримінальної відповідальності і закріплення в кримінальному законі ознак суспільно небезпечних діянь, визнаних злочинами» [68, с. 459].

На мою думку, під криміналізацією (з кримінологічної точки зору) слід розуміти процес формування відносно усталеної сукупності ціннісних орієнтацій особи, що визначають її кримінальну поведінку та готовність вчинити злочин [264, с. 233].

Цей процес тісно пов'язаний із соціалізацією індивіда і залежить від численних факторів макро- та мікросередовища, умов індивідуального буття, інших індивідуальних, у тому числі деяких біопсихічних і фізичних особливостей особи [147, с. 245], а також від спрямованості особи, яка визначає етичну специфічність особистості, синтезує ціннісні погляди, переконання, почуття і волю. На відміну від формування особи злочинця, що здійснюється шляхом впливу на особу позитивних і негативних факторів, на криміналізацію особи впливають виключно негативні з них [235, с. 164].

Початок формування негативної спрямованості, як правило, припадає на підлітковий вік 12 – 15 років, коли формуються основні контури особистості, її світосприйняття, ціннісні орієнтації, життєва позиція, яка є домінуючою протягом усього її подальшого життя. Сформована в ці роки антисоціальна спрямованість, як правило, більш стійка, ніж та, що сформувалась пізніше. Водночас поведінка поєднується з цікавістю до кримінального світу, досвіду злочинних дій, позитивним емоційним ставленням до злочинців, дослідженням злочинної поведінки [158, с. 85].

Вагомими факторами формування антисоціальної спрямованості особи є негативний вплив осіб, яким властиві антисоціальні погляди, уявлення, навички або установки і відповідна їм поведінка, зокрема:

– батьків, ставлення яких до суспільства, дітей та один до одного багато в чому визначає, якими виростуть діти. Залежно від обставин життя в сім'ї, від

стосунків, які складаються між батьками, батьками і дітьми та від виховання, починає утворюватись те чи інше негативне ставлення дитини до людей, до предметів, формуються її поведінка і характер. Вкрай негативний вплив на формування особи має вживання батьками алкоголю;

– осіб, які раніше вже вчиняли злочини, а іноді й професійних злочинців, які у багатьох випадках виступають «вчителями» майбутніх злочинців, під час спілкування з ними особа набуває злочинні навички, засвоює традиції і «закони» злочинного життя;

– морально нездорове найближче оточення (школа чи трудовий колектив), в якому людина тривалий час перебуває, взаємодіє з її членами, спільно переслідує незадовільні цілі, підкорюючись відповідним звичкам і нормам.

Важливий вплив на криміналізацію особи також чинять:

– пов’язані з політичною й економічною ситуацією в країні негативні зміни умов життя населення, такі як зубожіння окремих соціальних верств і груп, збільшене безробіття, посилення нерегульованих міграційних процесів, викликаних внутрішніми переселеннями та втечею з районів конфліктів тощо;

– поширення на телебаченні та інших засобах масової інформації пріоритету влади, насильсива і грошей, що більшість учасників соціуму не зможуть досягти жодним чином, ніж ніж через злочинну діяльність;

– різного роду недоліки в діяльності судових, правоохоронних органів і соціальних інститутів у пенітенціарній сфері, що знижують або знецінюють результати запобіжного впливу на осіб, які вчинили злочини.

Тут виникає питання: чи можна говорити про те, що деструктивна поведінка є вільним вибором особистості, коли її формування відбувається в умовах кризи і розпаду інституту традиційної сім’ї, педагогічної системи тощо? Засвоєні з дитинства й юності негативні установки та стереотипи поведінки переносяться у доросле життя, підліткова хуліганська агресія трансформується – за певного збігу обставин – у злочинну поведінку, в тому

числі і в організовану злочинність. Найпростішим підтвердженням цьому є «життєвий шлях» четвертого президента сучасної України.

Особливістю сучасної злочинності в Україні, відмічає О. М. Костенко, є те, що вона паразитує на зловживаннях демократичними інституціями, правами людини, політичними, економічними та іншими свободами. Найнебезпечніший руйнівний вплив на правопорядок справляє корупційна злочинність, а також злочинність у сфері службової діяльності [470, с. 7].

Великомасштабна корупція у пострадянському українському суспільстві сприяла тому, що у зв'язок із злочинним світом втягнуто багато представників органів виконавчої влади, правоохоронної системи, прикордонників і митників, у той же час кримінальний світ також не залишився осторонь та інфільтрував своїх представників у державні структури, про що ми згадували вище, розглядаючи проблему корупції прикордонників.

У пострадянський період нове керівництво країни не зуміло організувати належний контроль над діяльністю правоохоронних органів. До того ж постійна зміна керівництва організацій, відповідальних за запобігання організованій злочинності, безумовно, завдала цій роботі колосальний збиток. Різнобічні зв'язки, що довгі роки налагоджувалися між правоохоронцями та населенням, на тепер зійшли нанівець. Зміцнення владної вертикалі у нашій країні, що відбулося на початку XI сторіччя, як видавалось, мало посприяти становленню відносного правопорядку, але вітчизняні події, що розпочалися наприкінці 2013–2014 років і продовжуються досі, свідчать, що декриміналізація українського соціуму так і не відбулася.

Соціальна аномія українського суспільства створила сприятливий фон для розвитку злочинності в країні і, що ще небезпечніше, сприяла криміналізації свідомості певної частини українського населення, що проявляється у трансформації ціннісних і поведінкових установок, розширенні меж дозволеного. Особливо тривожним фактором виглядає криміналізація правоохоронної системи, державної влади, у тому числі прикордонної сфери, окремі представники яких сприймають світогляд і спосіб життя кримінального

середовища. Поширення серед них криміналізованої системи цінностей не тільки дискредитує всю роботу правоохоронної системи та державної влади в цілому, а й прямо загрожує прикордонній безпеці держави, оскільки замість служіння державним інтересам прикордонники ставлять на пріоритетні позиції власне кар'єрне зростання й матеріальну вигоду [246, с. 61].

Інтенсифікація практично всіх структурних складових злочинності, зокрема економічної й організованої злочинності, їх об'єднання з найвищими ешелонами політичної влади і криміналізація значної частини суспільства, відбувається в контексті інтеграції внутрішньодержавних і загально цивілізаційних деструктивних метаморфоз [52, с. 7].

Звісно, що разом із загостренням економічної і соціальної кризи в Україні загострюється і критика державної влади і не тільки у вузькому колі. О. М. Литвак відмічає, що така критика відбувається вже на різних рівнях, особливо з трибуни Верховної Ради, обвинувачення у злочинній діяльності линуть не лише щодо окремих посадових осіб, а й виконавчої влади в цілому, яка визначається як злочинний режим [285, с. 10]. Всеохоплююча, тотальна корупція, злочинні «схеми», «піраміди» тощо, в усіх державних установах призвели до того, що й сама система кримінальної юстиції стала криміногенним чинником, перетворилася у джерело загроз національній безпеці [626, с. 136].

Криміналізація еліти неминуче стає одним із основних факторів поширення злочинності в суспільстві загалом, причому специфічну так звану «філософію злочинного світу» в разі її сприйняття політичною та економічною елітами, трансляції в суспільство за допомогою масової культури, переймають представники самих різних соціальних верств і груп. Відбувається трансформація суспільного сприйняття правових норм, які розглядаються тепер не стільки як обов'язкові до виконання, скільки як перешкоди на шляху в досягненні поставлених цілей, які можна і слід обходити всіма можливими способами, в тому числі і протизаконними [246, с. 62].

На мою думку, в сучасному світі злочинність стала свого роду віддзеркаленням великого спектру суперечливості існуючих соціальних відносин. Принципово важливу роль відіграє та обставина, що за своєю природою злочинність є саме соціальним явищем, але тут варто погодитися і з твердженням В. І. Шакуна, який небезпідставно наголошує на тому, що злочинність являє собою не просто соціальне явище, а їх сукупність [599, с. 26].

Водночас соціальними факторами значною мірою визначаються не тільки рівень поширення злочинності, але й її сутнісний зміст. Злочинність породжена сукупністю певних факторів, і сприяє відтворенню цих факторів, тобто існує очевидний зворотний зв'язок, універсальна взаємодія між соціальними факторами, що детермінують злочинність, і злочинністю, високий рівень якої сприяє збереженню та навіть посилюванню цих факторів [246, с. 61].

Відповідно злочинність не може розглядатися поза загальним контекстом вивчення соціальних трансформацій у сучасному світі, оскільки тенденції існування і зміни сучасної злочинності мають глобальну природу. Вивчення соціальних детермінант злочинності в сучасному світі передбачає звернення до виявлення основних тенденцій формування злочинності та її трансформації в контексті соціальної динаміки.

Сучасний розвиток злочинності визначається трьома ключовими тенденціями, що формують природу злочинності в сучасному суспільстві, у тому числі і в прикордонній сфері: криміналізацією свідомості внаслідок деформацій правової культури; розривом традиційних соціальних зв'язків між людьми в контексті масової міграції та соціальної поляризації суспільства; деструктивним сприйняттям реальності внаслідок руйнування традиційної для теперішнього суспільства системи цінностей. Моральну оцінку злочинних діянь ускладнює етичний плюралізм, що також утворює підґрунтя для виправдання протиправної поведінки. Це у комплексі з проблемами соціокультурного і соціального характеру (у т.ч. міграція) стає однією з безпосередніх причин криміналізації.

Сьогодні в Україні активізується діяльність організованої злочинності, яка спеціалізується, насамперед, на створенні транснаціональної системи керування нелегальними міграційними і контрабандними потоками. Збільшення неконтрольованої контрабанди і нелегальної міграції призвело до значного посилення криміналізації суспільства у прикордонних районах [487, с. 56].

Практика показує, що більшість загроз національним інтересам України формуються та мають передумови до зародження саме в межах прикордонного простору. Звідси вони розповсюджуються через державний кордон, втягуючи в свою систему або пособництво місцеве населення [263]. І це недивно, оскільки, як наголошує французький кримінолог Франсуа Тюаль, «організована злочинність у деяких регіонах є більш послідовним роботодавцем, ніж держава чи легальні галузі» [85, с. 120]. Нелегальні мігранти й організатори незаконного переміщення товарів найчастіше використовують місцевих жителів прикордоння як провідників, перевізників і просто як перекладачів, які на різних етапах пересування таких товарів і мігрантів отримують за це певний прибуток. Це при тому, відмічають Є. Л. Стрельцов і А. М. Притула, що як свідчать матеріали, отримані правоохоронними органами, організація нелегальної міграції і контрабанда є одним із найприбутковіших видів незаконної діяльності причетних до цього осіб [519, с. 3].

Злочинні групи в прикордонній сфері під час своєї діяльності вдаються до насилля, відмивають величезні суми грошей, підкупають посадових осіб, а також наносять шкоду та загрожують економічній і фінансовій системі держави. Саме тому національні інтереси держави у цій сфері потребують консолідації зусиль державних інституцій щодо обмеження економічних і соціально-політичних основ злочинності, опрацювання системи засобів правового, спеціального та іншого характеру для ефективного припинення злочинності, для захисту життєво важливих інтересів держави від злочинних посягань, для створення системи контролю за рівнем злочинності.

Тут необхідно зазначити, що злочинність у прикордонній сфері існує споконвіку та може являти собою відносно самостійний вид стійкої систематичної злочинної діяльності, суб'єкти якої, володіючи відповідними спеціальними навичками, знаннями і вміннями, займаються кримінальним промислом по здобуванню основного або додаткового доходу, підтримуючи при цьому зв'язок з антисоціальним середовищем, близьким до їх власної орієнтації, установок і субкультури [234, с. 248].

На наше переконання, термін «злочинності в прикордонній сфері» варто розглядати з урахуванням декількох аспектів.

По-перше, злочинність у прикордонній сфері слід розглядати як групу злочинних діянь, вчинених у прикордонному просторі (державному кордоні, контрольованому прикордонному районі, пунктах пропуску (пунктах контролю) через державний кордон, контрольних пунктах в'їзду-виїзду). При цьому, прикордонний простір становить обов'язкову складову об'єктивної сторони злочинів у прикордонній сфері – місце їх вчинення, обмеженого лінією і вертикальною поверхнею, що проходить по цій лінії, які визначають межі території держави як на суші, так і вод, надр та повітряного простору, а також межами ТОТ України, контрольованими прикордонними районами та зонами прикордонного контролю пунктів пропуску (пунктів контролю) через державний кордон і контрольних пунктів в'їзду-виїзду.

Інший аспект, в якому може розглядатися злочинність у прикордонній сфері, визначає її як групу діянь, які спрямовані на заподіяння безпосередньої шкоди прикордонній безпеці держави як об'єкту злочин – збалансованого стану захищеності суспільних відносин у прикордонній сфері від зовнішніх і внутрішніх загроз охоронюваним законодавством про державний кордон інтересам людини, суспільства й держави.

У третьому аспекті термін злочинності в прикордонній сфері окреслює злочини, які вчиняються спеціальними суб'єктами злочину, – особами, діяльність яких пов'язана із безпосереднім функціонуванням державного кордону. Ними можуть бути прикордонники, контрабандисти, переправники

осіб, нелегальні мігранти та й просто особи, які перетинають державний кордон України з порушенням законодавчо встановлених правил.

Проведене дослідження дає змогу визначити, що детермінанти злочинності в прикордонній сфері мають певний детермінаційний комплекс, який становить собою «багатоланкову структуру соціальних чинників різного рівня та детермінуючих властивостей, що задіяні в механізмі спричинення, опосередкування й обумовлення» [354, с. 73] злочинності в прикордонній сфері. Залежно від характеру та змісту таких чинників, що впливають на вчинення злочинності в прикордонній сфері можна об'єднати в такі блоки: 1) соціально-економічні; 2) соціально-політичні; 3) організаційно-управлінські; 4) правові; 5) соціально-психологічні.

Одними з визначальних детермінаційних чинників для злочинності в прикордонній сфері є *соціально-економічні*, що пов'язані, насамперед, з низьким рівнем життя як українських громадян, так й іноземців, що прямують до нашої держави у пошуках кращих умов життя; по-друге – прагненням злочинців отримати в результаті протиправної діяльності у цій сфері надприбутки, а по-третє – недостатньо ефективною системою фінансування для інженерно-технічного облаштування державного кордону, що відграє певну стримуючу роль для безперешкодного проникнення через нього протиправних проявів. Також, детермінує злочинність у прикордонній сфері зовнішньоекономічна політика сусідніх з Україною держав, зокрема щодо значної різниці ціни підакцизних товарів між державами, що значно збільшує незаконні перетинання державного кордону України, поєднані з порушенням митних правил.

Тісно пов'язаними із соціально-економічними чинниками є *соціально-політичні*, що полягають у зростанні соціально-політичної напруги, міждержавних відносин, ескалації військових конфліктів і не лише на теренах нашої Батьківщини, але й у світі. Вони змушують людей до втечі та пошуку незаконних шляхів потрапляння на територію іншої держави (нелегальної міграції), а також служать певним прикриттям для вчинення протиправної

діяльності у прикордонному просторі. Крім того, чинить негативний вплив на правопорядок у прикордонній сфері та детермінує відповідну злочинну незавершеність договірно-правового оформлення державного кордону України, а також прояви внутрішньодержавної та міжнародної прикордонної політики держав, що пов'язані з посиленням чи послабленням порядку перетинання їх державного кордону. Простим прикладом останніх може слугувати запровадження безвізового режиму для окремої групи громадян Туреччини, які володіють службовими і дипломатичними паспортами, що значно збільшило використання на українсько-польській ділянці державного кордону підроблених турецьких службових і дипломатичних паспортів.

Організаційно-управлінські детермінаційні чинники пов'язані з недоліками державного управління в прикордонній сфері, до яких, наприклад, С. О. Філіппов слушно відносить «дисбаланс у системі інтегрованого управління кордонами, а також корупційні впливи» [562, с. 119]. Важливим у цьому контексті є також постійно триваюча незавершеність реформування Держприкордонслужби, що впливає на неспинну плинність прикордонних кадрів, а також реформування судової системи, що часто призводить до неправосудних і несправедливих рішень. Недоліками організації та функціонування системи державного контролю за дотриманням законодавства про державний кордон є недостатнє забезпечення органів Держприкордонслужби технічними засобами прикордонного контролю, засобами зв'язку, транспортними засобами, паливно-мастильними матеріалами, а також недостатня робота з громадськістю.

До *правових* чинників детермінації злочинності в прикордонній сфері варто віднести неповноту, дублювання положень низки нормативно-правових актів щодо правового забезпечення цієї сфери, неузгодженості та прогалини у вітчизняному законодавстві, що стосуються відповідальності за порушення законодавства про державний кордон, а також недоліки процесуального законодавства. Наприклад, на сьогодні має місце розпорошеність компетенції у протидії правопорушенням у прикордонній сфері, зокрема питаннями протидії

нелегальній міграції в Україні, окрім Держприкордонслужби, «переймаються» Державна міграційна служба, Національна поліція, Служба безпеки, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство закордонних справ, Міністерство соціальної політики та інші державні інституції, що в більшій чи меншій мірі наділені відповідними повноваженнями у цій сфері. Навіть досудове розслідування кримінальних проваджень у справах щодо злочинів у прикордонній сфері також розділено між різними органами (наприклад, стаття 332 КК Україна – компетенція поліції, а статті 332-1 та 332-2 КК України – компетенція органів безпеки).

Соціально-психологічні чинники отримують своє відображення у правовій свідомості суспільства, соціальних груп, окремої особи щодо прикордонної сфери, до яких варто віднести, зокрема: недостатній рівень правових знань і правової свідомості місцевого населення прикордоння, низька моральна та правова культура в суспільстві, професійна деформація прикордонників, що впливає на якість несення прикордонної служби. Соціально-психологічна криза, що виникає через низку вищезазначених чинників, впливає на: руйнацію звичної системи цінностей, виникнення хаотизації звичних зв’язків, втрату почуття господаря на своїй території, формування агресивності, набуття схильності діяти під тиском ситуативних емоцій і в цілому виникає дезадаптивна поведінка, насамперед осіб, які перетинають державний кордон.

Зазначені чинники детермінантів злочинів у прикордонній сфері дають змогу стверджувати, що вони є притаманними не лише для злочинів у зазначеній сфері, але і більшою мірою є характерними для адміністративних правопорушень в прикордонній сфері, що вимагає наявність цілої системи продуманих і планових заходів, спрямованих на виявлення, нейтралізацію, послаблення та усунення негативних чинників протиправної діяльності у досліджуваній сфері.

4.4. Запобігання злочинам у прикордонній сфері України та оцінка його ефективності

Найгуманнішим засобом підтримання правопорядку та забезпечення безпеки охоронюваним правом суспільних відносин вважається запобігання злочинам [55, с. 71]. Проблема запобігання злочинам у прикордонній сфері ще не була предметом комплексного аналізу, а розглядалася в контексті запобігання транскордонним злочинам або інших поодиноких напрямків запобіжної діяльності, а тому потребує певного наукового обґрунтування з огляду на те, що зазначена група злочинів, як вже відзначено вище, має свою власну специфічну систему детермінант.

Як відомо, в науковому дискурсі існує низка різних варіантів категорій, через які пропонується визначити певний комплекс (систему) впливу на злочини. До них відносять «запобігання» [24; 89; 618 та ін.], «протидію» [368; 589 та ін.], «попередження» [69, с. 351; 122 та ін.], «боротьбу» [374; 587 та ін.], «профілактику» [30; 286 та ін.] тощо. Толерантно ставлячись до наукової дискусії щодо використання цих категорій, зауважимо, що навіть сучасні термінологічні словники є не одностайними щодо їх тлумачення, відповідно до яких такі терміни як «запобігання» та «попередження» вживаються як синоніми, а етимологічна спорідненість дає змогу використовувати їх як рівнозначні [623, с. 3].

Законодавець також не є послідовним у застосуванні зазначених термінів, хоча В. М. Куць пропонує припинити цю нескінченну дискусію, оскільки «після набрання чинності Законом України «Про запобігання корупції» вибір законодавцем терміну «запобігання» для визначення як напряму протидії корупції, а вона переважно має злочинний характер, варто вважати офіційним результатом фахової домовленості, відображеним у назві закону, що одержав позитивну міжнародну оцінку» [275, с. 107].

Ми схиляємося до точки зору науковців, які пропонують застосовувати таку категорію як «запобігання», у тому числі спираючись на думку

А. П. Закалюка щодо певного особливого етимологічного змісту терміну «попередження» [147, с. 320], що розкривається як, на кшталт, попереджувальний постріл, а не відповідна упереджувальна (запобіжна) діяльність. Проте в контексті цього дослідження, варто прислухатися і до точки зору В. І. Шакуна, відповідно до якої слід вести мову про запобігання не злочинності в прикордонній сфері, а про запобігання вчиненню у майбутньому певної групи злочинів, оскільки «можна запобігти вчиненню злочину, але неможливо запобігти тому, що існує – злочинності» [69, с. 352].

Система запобігання злочинам у своїй основі виходить із загальних теоретичних та практичних підходів, визначених кримінологічною наукою, які передбачають загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи запобігання злочинам [150, с. 50]. При цьому, на думку В. В. Голіни, «загальносоціальне запобігання – це, так би мовити, стратегія, а спеціально-кримінологічне – тактика боротьби із злочинністю, і тільки поєднання заходів цих напрямів спроможне ефективно протистояти злочинності» [88, с. 133]. Загальносоціальне запобігання є і буде залишатися найважливішим аспектом соціальної політики, реакцією держави і суспільства на злочини [89, с. 19].

О. В. Петришин зауважує, що для правової політики України дуже актуальним є розв’язання проблеми досягнення такого стану розвитку вітчизняної правової системи, за якого право буде особливим механізмом, покликаним реалізувати й підтримувати сталий і безперервний характер функціонування суспільства і держави в заданих параметрах. Правова політика як стратегія й тактика правового розвитку суспільства має враховувати якісні зміни в усіх сферах суспільного життя, обумовлені інтенсивним розвитком і використанням юридичних засобів і механізмів регулювання суспільних відносин [380, с. 30]. При цьому, як влучно відзначає М. І. Панов, головним завданням правової політики сучасної України є і залишається юридичне забезпечення всього спектру соціальних реформ, стабільності та правопорядку в країні [376, с. 83]. Реалізація ж в Україні сучасної ефективної політики у сфері

протидії злочинності вимагає удосконалення існуючих і розроблення нових заходів профілактичного характеру [567, с. 9].

Події останніх років з усією переконливістю свідчать про те, що ситуація на українському прикордонні змінюється динамічно, висуваючи перед уповноваженими та компетентними органами все нові й нові виклики для врегулювання внутрішньої та зовнішньої політики нашої держави.

Стійкий розвиток сучасного суспільства значним чином обумовлюється не лише його соціально-політичними, але й кримінально-правовими та кримінологічними аспектами, які обумовлюють необхідність проведення державою ефективної прикордонної політики. Глибоко продумана, чітко сформульована стратегія забезпечення прикордонної безпеки держави сьогодні є запорукою добробуту країни і навпаки помилки та прорахунки в цій сфері призводять до самих непередбачуваних негативних результатів [251, с. 81].

Сучасна прикордонна політика щодо запобігання злочинам являє собою комплекс політико-правових заходів, спрямованих на забезпечення правопорядку в прикордонній сфері усіма наявними в арсеналі держави політичними заходами і правовими засобами з огляду на основні характеристики суспільства, в якому така політика реалізується.

Під прикордонною політикою науковці розуміють складову політики національної безпеки України, що являє собою систему офіційно прийнятих поглядів й дій щодо визначення мети і завдань, принципів, основних напрямів і механізму забезпечення охорони державного кордону і національних інтересів України в її прикордонному просторі. Її здійснюють відповідно до Конституції та чинного законодавства України, загальновизнаних принципів і норм міжнародного права та реалізують шляхом цілеспрямованої та скоординованої діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських об’єднань і громадян відповідно до їхніх прав і повноважень у цій сфері з метою реалізації і захисту національних інтересів України в її прикордонному просторі [581, с. 49–50].

Саме тому основи прикордонної політики як одного з найбільш пріоритетних сучасних напрямків забезпечення прикордонної безпеки держави повинні містити положення й удосконалення нормативно-правової бази, що визначатимуть повноваження та регламентацію діяльності держави, суспільства й особи у прикордонному просторі, а також установлюватимуть відповідальність за спричинення шкоди національним інтересам України в її прикордонній сфері.

Переважна частина внутрішньої та зовнішньої політики держави регулюється за допомогою права, законотворчого процесу, винесення політико-правових рішень, втілюються у нормативні форми і спирається на міжнародно-правові принципи [376, с. 76], а тому заходи загального запобігання злочинам мають бути спрямовані, насамперед, на відповідне вдосконалення чинного законодавства за різними напрямами [588, с. 271].

Проблема особливостей правового регулювання, у тому числі кримінологічних аспектів, забезпечення правопорядку в прикордонній сфері вже розглянуті вище, а тому зупинюся на іншим загальносоціальних запобіжних засобах.

Так, О. А. Мартиненко небезпідставно відзначає, серед низки кримінологів як основне завдання загального запобігання злочинам вбачається вирішення фінансових проблем відповідних правоохоронних органів, оскільки ефективна превенція вимагає не лише прогресивно-реформаторських підходів, але й значної фінансової підтримки з боку держави, у тому числі шляхом самофінансування через розвиток системи надання державними інституціями платних послуг [309, с. 362–363].

Дійсно, прагнення нашої держави до членства в ЄС вимагає імплементації в українське законодавство європейських норм, розробки і впровадження якісно нової моделі відносин між державою та особою, де забезпечення прав та інтересів людини будуть пріоритетним завданням держави, на задоволення яких і надаються адміністративні послуги у митній сфері. Останні, в свою чергу, мають базуватися на засадах зручності їх

отримання особою, якісності та своєчасності, що дасть змогу пришвидшити процеси формування громадянського суспільства, поверне довіру до органів державної влади у митній сфері, зробить митні установи більш привабливими для потенційних клієнтів – не лише для громадян, але і для широкого загалу іноземців, та збільшить надходження коштів до державного бюджету України [82, с. 67].

Без сумніву, зазначене стосується і прикордонної сфери. Так, Т. В. Аверочкіна зауважує, що відповідно до Законів України «Про державний кордон України», «Про прикордонний контроль» на Держприкордонслужбу покладено функції щодо здійснення прикордонного контролю й охорони державного кордону. При цьому навіть підпункт 5 пункту 4 статті 2 Закону України «Про прикордонний контроль» визначає, що прикордонний контроль включає, зокрема, реєстрацію іноземців, осіб без громадянства та їхніх паспортних документів у пунктах пропуску через державний кордон. Отже, у сенсі Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади, схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2006 року № 90-р, ці дії, хоча на це немає прямої вказівки в законодавстві, по суті, є адміністративною послугою для іноземців, яка передбачена також статтею 16 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства». На користь сервісного спрямування функцій Держприкордонслужби, продовжує авторка, також свідчать норми Закону України «Про центральні органи виконавчої влади», відповідно до якого, якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади становлять функції з надання адміністративних послуг фізичним і юридичним особам, центральний орган виконавчої влади утворюється як служба [2, с. 364–365].

Схожих, визначених законодавством України функцій, що без сумніву варто вважати адміністративними послугами є досить багато.

Зокрема, статтею 18 Закону України «Про прикордонний контроль» визначено, що прикордонний контроль морських (річкових) суден здійснюється безпосередньо на причалах біля судна. Проте цим Законом також передбачена

можливість (не обов'язок) здійснення прикордонного контролю суден під час їх руху або під час перебування на стоянці в акваторії порту. Багато судновласників, зловживаючи такою можливістю, швартуються в акваторії порту та без сплати значних додаткових портових платежів вимагають здійснення їх прикордонного контролю поза стоянками (причалами) на борту судна.

Також, у більшості пунктів пропуску, особливо в аеропортах, власниками підприємств утворюються платні смуги (лінії) пришвидшеного проходження всіх формальностей, пов'язаних з перетинанням особами державного кордону України. При цьому, лінія прикордонного контролю облаштовується ними таким чином, що створюються можливості пріоритетного проходження такими особами прикордонного контролю.

Крім того, відповідно до частини третьої статті 12 Закону України «Про прикордонний контроль» під час проходження особами прикордонного контролю (для збільшення можливості виїзду громадян України за кордон без оформлення нового паспорту) відмітка про перетинання державного кордону в їх паспортних документах прикордонними нарядами не проставляється. Така відмітка проставляється тільки у разі особистого звернення особи про це. Однак забуваючи про таку необхідність і маючи на меті, наприклад отримати матеріальне відшкодування за закордонне відрядження, громадяни України вимагають від Держприкордонслужби письмові підтвердження про перетинання ними державного кордону, що створює додаткові витрати людських і матеріальних ресурсів для прикордонного відомства.

Завдає також додаткових і невиправданих для Держприкордонслужби витрат діяльність щодо надання іноземцям та особам без громадянства завчасної інформації про можливу наявність у них обмежень у в'їзді в Україну, або про дотримання ними строків перебування в Україні, що дає їм змогу уникнути як адміністративної відповідальності, передбаченої статтею 203 КУпАП, так і значних особистих витрат на придбання проїзних документів на літаки, потяги тощо.

Такі невластиві для Держприкордонслужби дії також містять у собі певні корупціогенні фактори, а тому вимагають приведення у відповідність до положень Закону України «Про адміністративні послуги», унеможливлення зловживань, у тому числі при наданні пріоритетного прикордонного контролю, та внесення відповідних змін і доповнень до Закону України «Про прикордонний контроль» згідно з опрацьованим мною законопроєктом, що додається до цього дослідження (див. Додаток А).

На жаль, продовжує залишатись неповним і безсистемним законодавство про кримінальну відповідальність у прикордонній сфері, а сучасний військово-політичний стан в українському прикордонні зумовлює необхідність доповнення адміністративно- та кримінально-правових засобів забезпечення правопорядку в цій сфері.

Так, поза увагою законодавця залишились випадки можливого незаконного переправлення осіб з тимчасово окупованих територій України та у зворотному напрямку, що потребує внесення відповідних доповнень до статті 332 КК України, якою передбачена кримінальна відповідальність за незаконне переправлення осіб тільки через державний кордон України, або ж формування окремої кримінально-правової заборони. Непозбавлені певних вад, як вже відзначалося, диспозиції статей 332-1 та 332-2 КК України, насамперед, у частині визначення мети та місця вчинення цих злочинів.

Крім того, на належне забезпечення правопорядку в прикордонній сфері впливає кримінально-правова політика щодо іноземців та осіб без громадянства, які вчиняють злочини на території України. Із соціально-політичного розуміння перебування таких осіб на території України не тільки незаконне, але й неприпустиме. Проте сьогодні питання поводження з іноземцями, засудженими до покарання, що не пов’язане з позбавленням волі, або тих, які відбули покарання у виді позбавлення волі, вирішені таким чином, що дають їм змогу нелегально перебувати на території України.

Одне з перших питань у цьому контексті пов’язане з допустимістю призначення іноземцям покарання, що не пов’язане з позбавленням волі. За

нашим переконанням, призначення такого покарання можливо стосовно іноземців, які мають законні підстави для перебування (проживання) на території України на строк, що перевищує термін, установлений вироком суду.

Наступна невирішеність пов'язана з прийняттям рішення щодо примусового видворення чи реадмісії іноземців. У разі вчинення ними злочину і призначення судом йому покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, той самий суд повинен також прийняти рішення щодо застосування до цієї особи, після виконання вироку, стандартної процедури реадмісії (у разі наявності чинної угоди з державою громадянської належності особи або країни її попереднього перебування) або ухвалити рішення про примусове видворення засудженого за межі території України, з передаванням органам міграційної або прикордонної служб для реалізації цього рішення.

Крім того, призначаючи іноземцю покарання, що пов'язане з позбавленням волі, в усіх випадках, суд має винести рішення щодо реадмісії або примусового видворення засудженого після відбуття цього покарання. Аналогічне рішення повинно ухвалюватися у разі звільнення іноземця від кримінальної відповідальності, а також унаслідок акту амністії. Водночас слід ураховувати, що у разі неможливості реадмісії або примусового видворення особи через гуманітарні підстави або інші поважні причини суд має вирішувати питання щодо надання їй статусу біженця або особи, яка потребує додаткового захисту [251, с. 82].

У 2014 році з огляду на необхідність врегулювання механізму щодо недопущення осідання в Україні іноземців, які, зокрема, під час попереднього перебування, порушили законодавство нашої держави, є заборона в'їзду на територію України на певний строк.

Раніше мною було запропоновано криміналізувати діянїня, пов'язане з невиконанням рішень про заборону в'їзду, особливо якщо це рішення прийнято в інтересах забезпечення національної безпеки України або охорони громадського порядку, а також у зв'язку із вчиненням іноземцем на території України злочинів [271, с. 242–243]. Однак з огляду на справедливе твердження

В. К. Матвійчука, що «інколи є об'єктивно виправданим застосування до правопорушників менш суворих заходів державного примусу адміністративно-правового характеру, ніж кримінальне покарання» [307, с. 372], позицію було змінено й ініційовано запровадження адміністративної відповідальності за умисне невиконання рішення про заборону в'їзду в Україну. Ця наша пропозиція була підтримана Верховною Радою України та у 2018 році КУпАП доповнено новою статтею 203-1. У результаті, порівняно з 2012 роком (близько 4 тис. випадків) кількість невиконання іноземцями та особами без громадянства рішень про заборону в'їзду в Україну тільки за один 2019 рік знизилася до 3,3 тис. випадків.

У 2010 році Законом України «Про відповідальність перевізників під час здійснення міжнародних пасажирських перевезень» з метою імплементації положень статті 7 Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми (ратифікована Законом від 21.09.2010 № 2530-VI) запроваджено відповідальність підприємств (їх об'єднання), установ, організацій та фізичних осіб-підприємців, які здійснюють міжнародні пасажирські перевезення, за невиконання обов'язку перевірити перед початком міжнародного пасажирського перевезення наявність у пасажира документів, необхідних для в'їзду до держави прямування чи транзиту. За такі порушення передбачено штраф, що на сьогодні становить суму від 8 500 грн до 17 000 грн (еквівалент від 280 до майже 560 євро). З того часу відбулися значні інфляційні процеси, що знецінили суми цих штрафів, які стали значно меншими за суми коштів, отримуваних перевізниками від пасажирів за придбані ними квитки, а тому не відіграють необхідну превентивну роль, оскільки відмічається щорічне зростання кількості вчинених перевізниками правопорушень (у 2014 р. – 309, у 2016 р. – 397, у 2018 р. – 579, у 2019 р. – 983).

Крім того, наявна дискреція щодо встановлення суми штрафу, який накладається на перевізників, створює певні корупціогенні передумови. Зазначені обставини обумовлюють необхідність збільшення та встановлення фіксованої штрафної санкції за вчинення міжнародними перевізниками таких

порушень – 68 тис. грн (близько 2 тис. євро), що є адекватним збільшенням щодо попередньої суми штрафу порівняно з курсом валют у 2010 році, коли 1 євро коштував 10–11 грн, хоча меншою ніж у більшості країн – членів ЄС (від 5 до 10 тис. євро). Також потребує врегулювання низка процедурних питань щодо здійснення провадження у справах, зокрема, стосовно порядку та строків вручення протоколів і постанов перевізнику чи його представництву в Україні, деталізації порядку та строків набрання чинності постанов, їх оскарження та виконання. Не менш важливо вирішити проблему невиконання перевізниками накладених на них стягнень. У національному законодавстві досі не врегульовано підстави та процедуру позбавлення ліцензії на здійснення міжнародних перевезень перевізника, який тривалий час ухиляється від сплати штрафів (див. Додаток Б).

Про необхідність позбавлення перевізників ліцензії за перевезення ними пасажирів без належних на це документів колись відзначав В. І. Олефір. Дослідник зауважив, що «очевидно, цілком виправданим є встановлення обов'язкової вимоги до всіх комерційних перевізників та приватних осіб, що перетинають кордони на власних транспортних засобах, виявити, що їхні пасажири мають всі необхідні для в'їзду чи виїзду документи. Щодо перших, у разі порушення цієї вимоги, слід передбачити санкції аж до позбавлення ліцензії на право займатися перевізницькою діяльністю. Подібна практика є в багатьох країнах, зокрема вона передбачена Шенгенськими угодами [361, с. 79].

На сучасному етапі реформування правоохоронних органів виникає необхідність запровадження передових ідей, методів і розробок діяльності, спрямованих щодо запобігання злочинам у прикордонній сфері. Саме тому, розпочаті в Україні процеси євроінтеграції, запровадження новітніх технологій в усіх сферах життя, обумовили широке використання у роботі державних і правоохоронних органів України поліграфів, знаних як детектори брехні. Застосування таких приладів вважається одним із сучасних методів

психофізіологічного дослідження інформації про можливі правопорушення, вчинені особою в минулому.

Поліграф уважається «одним з найбільш перспективних та ефективних засобів вирішення актуальних проблемних питань, що стосуються як кадрового забезпечення правоохоронних органів, так і особливостей розкриття та розслідування кримінальних правопорушень» [67, с. 205]. Ефективність застосування поліграфа у кримінологічній сфері переконливо доведена світовою практикою. Водночас практика таких досліджень в Україні залишається недостатньою через декілька проблем, серед яких основними є правова неврегульованість і слабка розвиненість інструментально-методичної бази.

Ця проблема є майже повністю вирішеною для Держприкордонслужби України. Зокрема, у 2017 році в системі прикордонного відомства утворено спеціалізований підрозділ – Центр профілактики корупційних ризиків та виховання доброчесності, до складу якого включено відділ поліграфологічних досліджень, а у 2019 році він перетворився в управління забезпечення доброчесності в структурі Департаменту персоналу Адміністрації Держприкордонслужби.

Крім того, міжнародні донори забезпечили Держприкордонслужбу України сімома комплектами комп'ютерних поліграфів, а також забезпечили (на безоплатній основі) сертифікаційну підготовку особового складу вказаного підрозділу незалежними інструкторами експертами-поліграфологами: Віце-президентом Міжнародної асоціації поліграфологів Володимиром Князєвим (Білорусь) і Віце-президентом Axciton Inc Оксаною Стівенсон (США) [249, с. 164].

Невирішеною проблемою у зазначеній сфері залишається правова неврегульованість підстав і порядку застосування поліграфів. Звісно, що для початку слід внести зміни і доповнення до Закону України «Про Державну прикордонну службу України» із визначенням права застосовування поліграфів і категорій осіб, які підлягатимуть відповідному психофізіологічному

дослідженню. Така законодавча ініціатива вже опрацьована була автором цього дослідження та, за сприяння народного депутата України, подана для розгляду Верховною Радою України в проєкті Закону України «Про внесення змін до статті 14 Закону України “Про Державну прикордонну службу України” (щодо перевірки на поліграфі)» (реєстр. № 7193). Наступним кроком, після схвалення Закону, має стати опрацювання відомчої інструкції (порядку), що визначатиме основні принципи, завдання, загальні умови та організацію проведення в Держприкордонслужбі психофізіологічного дослідження осіб з використанням поліграфа.

Неможна також залишати поза увагою такі, що активно розвиваються, форми запобігання злочинам у прикордонній сфері, як:

- проведення у засобах масової інформації молодіжних програм із залученням прикордонників, бажано учасників антитерористичної операції та операції об’єднаних сил на Сході України, з метою роз’яснення значення державного кордону та його непорушності на всіх його ділянка, у тому числі тимчасово неконтрольованої в межах ТОТ України;

- проведення культурно-просвітницької роботи, спрямованої на формування в суспільстві щодо сприйняття державного кордону України як першооснови територіальної цілісності та суверенітету держави, неприпустимості ідеології федералізації держави та підкорення тиску інших держав;

- висвітлення у засобах масової інформації негативних наслідків злочинів у прикордонній сфері, результатів роботи органів Держприкордонслужби України щодо виявлення та припинення протиправної діяльності у цій сфері, а також діяльності державних органів та громадських організацій щодо запобігання цим злочинам;

- розроблення та введення до програми навчання загальноосвітніх та закладів вищої освіти спеціальних курсів щодо забезпечення правопорядку в прикордонній сфері, а також порядку та можливостях участі громадськості у цій діяльності;

- вжиття заходів щодо недопущення розповсюдження в мережі Інтернет ідеології федералізації та руйнування територіальної цілісності держави;

- запровадження закордонних освітніх програм для викладачів і молоді з подальшим обов'язковим продовженням викладацької та іншої трудової діяльності в Україні осіб, які здобули таку зарубіжну освіту.

Продовжуючи, слід відзначити справедливе твердження В. В. Лунєєва про те, що аналіз такої складної діяльності, як запобігання злочинам, може мати кілька підходів. В одному випадку під ефективністю запобігання злочинам розуміється обґрунтованість і доцільність норм кримінального законодавства; в іншому – досягнення максимальної мети за мінімальних витрат людської енергії, часу і матеріальних засобів; у третьому – відношення фактично досягнутого результату щодо запобігання злочинів до мети, задля досягнення якої були вжиті ті чи інші заходи. Крім того, існують різні підходи до того, що обрати вихідної метою: усунення причин злочинності, її викорінення або зниження рівня, підвищення розкриття злочинів, захист прав громадян тощо [299, с. 106].

Ефективність уважається однією з головних вимог до діяльності правоохоронних органів [533, с. 239], у тому числі й щодо запобігання злочинам у прикордонні сфері. Вона (ефективність) має розкривати ступінь відповідності цієї діяльності тим цілям, які перед нею поставлені, – чинити користь особі, суспільству, державі. Звісно, що категорія ефективності – оціночна, а тому при розгляді ефективність запобігання злочинам у прикордонній сфері важливого значення набуває необхідність визначення її критеріїв.

Вимірюючи ефективність запобіжної діяльності, застосовуються кількісні критерії, до яких належать зниження питомої ваги зареєстрованих злочинів у прикордонній сфері у загальному масиві всіх зареєстрованих, а також зростання рівня їхньої профілактики і припинення.

Тому однією з цілей діяльності щодо запобігання злочинам у прикордонній сфері є зниження рівня сукупності цих злочинів, питомої ваги в

загальному масиві усіх правопорушень, вчинюваних у нашій державі. У цьому випадку слід прагнути до мінімізації та недопущення їх вчинення, максимально використовуючи для цього увесь арсенал запобіжних заходів. Звісно, вести мову про вичерпний характер сучасної статистики у зазначеній сфері не доводиться, оскільки змушені констатувати про відсутність налагодженої і систематизованої обліково-реєстраційної дисципліни щодо злочинів, вчинених у прикордонній сфері, а також відповідного правового регулювання, що обумовлює значну латентність злочинності у цій сфері.

Зазначене обумовлює виділення ще однієї цілі, пов'язаної із зниженням рівня злочинів у прикордонній сфері, – прагнення до збільшення рівня профілактики і припинення таких злочинів. У цьому випадку зменшується та в ідеалі має наближуватися до нуля рівень тих негативних наслідків, що могли бути спричинені прикордонній безпеці держави закінченими суспільно небезпечними діяннями.

Особливою для злочинів у зазначеній сфері є ціль запобіжної діяльності у вигляді зменшення кількості інформувань компетентних органів прикордонних інституцій сусідніх держав про виявлені ними суспільно небезпечні діяння, що проникли на їх територію з держави-сусіда. Це обумовлено тим, що злочинність на державному кордоні, як правило, виходить за межі однієї держави на територію іншої, унаслідок чого вона набуває міжнародних ознак. Практика ж свідчить, що більшість загроз національним інтересам держави формуються і мають передумови до зародження саме в межах прикордонних територій. Для прикордонних регіонів України, на думку А. М. Бабенка, є характерною залежність криміногенної ситуації від стану злочинності в регіонах сусідніх країн, а також більш низький рівень злочинності у випадку наближеності до прикордонної території з позитивною криміногенною ситуацією і навпаки [24, с. 317].

Важливим кількісним критерієм оцінки ефективності запобігання злочинам у прикордонній сфері також має визнаватися активна діяльність громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону,

що створюються та діють у взаємодії з правоохоронними органами, Держприкордонслужбою, органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування.

Зазначене обумовлене загальновідомим фактором – значною мірою впливу громадськості на широке коло криміногенних чинників. Громадськість може проявляти свою антикримінальну активність на початкових етапах криміногенної детермінації, у той час, коли причини та умови злочинів тільки виникають і ще не має підстав для втручання правоохоронних органів у процес цієї детермінації. Перевагою запобігання злочинам за допомогою громадськості є також неформальний характер значної частини превентивних заходів, які засновані на моральному авторитеті, можливостях сім'ї та побутовому оточенні [614, с. 125]. У цьому контексті слушною є позиція В. В. Голіни і М. Г. Колодяжного, які відмітили, що одним із показників ефективності запобігання злочинності виступає кількість громадських формувань правоохоронної спрямованості, які безпосередньо на добровільних та інших засадах здійснюють профілактику злочинності на місцях, беруть участь в охороні громадського порядку, допомагають державним органам щодо відвернення або припинення злочинів тощо [91, с. 257].

Звісно, що теоретичні розробки проблем вимірювання ефективності антизлочинних заходів і сприйняття злочинності суспільством будуються саме на оціночних категоріях. Проте, на жаль, якісні оцінки при цьому ігноруються, а точності заважає відсутність відомостей про результати реалізації заходів [588, с. 358].

Розкриваючи сутність прикордонної безпеки, М. М. Литвин відмічав, що прикордонною безпекою створюються умови для реалізації інтересів суспільства, держави та особи, пов'язаних зі свободою пересування через державний кордон, оперативно виявляються і припиняються правопорушення, здійснюється протидія загрозам національній безпеці на кордоні та планомірна діяльність з усунення причин їхнього виникнення [645, p. 19]. Мета прикордонної безпеки, на думку В. М. Маньярреза, полягає у зменшенні

уразливості (хаос і безпорядок) неконтрольованого кордону, покращити якість життя мешканців і законних підприємців, знизити ризик для економічної життєздатності нації [647, p. 796].

Тому, саме тільки усунення загроз, утворення належної адміністративно- і кримінально-правової охорони та кримінологічного забезпечення правопорядку в прикордонній сфері не можна вважати достатніми умовами збалансованого стану захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави в її прикордонному просторі. У цьому випадку слід також ураховувати і такий суб'єктивний аспект як усвідомлення та впевненість громадян і суспільства у захищеності їх прав, свобод і законних інтересів від злочинних посягань у прикордонній сфері.

Безумовно, абсолютної прикордонної безпеки забезпечити неможливо і, звісно, мета щодо запобігання злочинам у цій сфері може бути досягнута умовно. Проте слід ураховувати зазначений суб'єктивний фактор у запобіжній діяльності, прагнучи при цьому досягнути поставленої мети. Тому, відповідно ціллю щодо запобігання злочинам у прикордонній сфері має стати й прагнення до формування усвідомлення і впевненості окремо взятої особи та суспільства в цілому в безпеці прикордонного простору, в якому вони проживають.

Оцінюючи ефективність запобіжної діяльності у досліджуваній сфері, слід ураховувати, що всі зазначені критерії є взаємопов'язаними і взаємообумовленими, а також те, що вони мають набути належного юридичного закріплення хоча б на відомчому рівні [258].

При цьому, як слушно наголосив О. І. Остапенко, що запобіжна діяльність «вимагає детальної регламентації – не менш складної, ніж порушення справи про адміністративний делікт та його розгляд» [371, с. 40], адже послаблення або припинення роботи з правової регламентації, попередження адміністративної деліктності у сучасних умовах – це означає загальне послаблення запобігання злочинності на усіх її напрямах [284, с. 232].

Саме тому, у 2018 році автором цього дослідження вперше опрацьовано та на законодавчому рівні схвалено як окремий розділ Інструкції про оформлення посадовими особами Держприкордонслужби матеріалів справ про адміністративні правопорушення порядок здійснення профілактики адміністративних правопорушень, протидію яким законодавством України віднесено до компетенції Держприкордонслужби. Документ схвалено наказом Міністерства внутрішніх справ України від 21 грудня 2018 року № 1047 та зареєстровано в Міністерстві юстиції України 21 січня 2019 року за № 71/33042, та визначено, що відповідно до статей 1, 6, 245, 282 КУпАП, пункту 5 статті 19, пунктів 12–16 частини першої статті 20 Закону України «Про Державну прикордонну службу України», абзацу шостого частини першої статті 5 та пункту 1 частини першої статті 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» органи Держприкордонслужби здійснюють профілактику адміністративних правопорушень у прикордонному просторі – в межах нормативно визначеної території прикордонної смуги, контрольованих прикордонних районів, пунктів пропуску (пунктів контролю) через державний кордон України, контрольних пунктів в'їзду-виїзду, територіального моря і внутрішніх вод України та виключної (морської) економічної зони України, у межах якої органами Держприкордонслужби виконуються визначені законодавством України завдання. Інструкцією основними завданнями профілактики правопорушень визначено такі: забезпечення ефективної протидії правопорушенням у прикордонній сфері; забезпечення та належна координація і взаємодія органів Держприкордонслужби з іншими правоохоронними органами під час профілактики правопорушень у прикордонній сфері; зниження рівня протиправної діяльності, що вчиняється у прикордонному просторі; формування правосвідомості в жителів прикордоння та осіб, які перетинають державний кордон України або адміністративну межу з тимчасово окупованою територією України, а також забезпечення участі громадськості в заходах із запобігання правопорушенням у прикордонному просторі [420].

Положеннями Інструкції мною також регламентовані відповідні організаційні заходи щодо профілактики правопорушень, які мають вжити начальники органів охорони державного кордону та командири загонів морської охорони у ході безпосереднього здійснення оперативно-службової діяльності підпорядкованими ними підрозділами, начальники оперативно-розшукових підрозділів у ході виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, а також персонал відділів прикордонної служби та кораблів (катерів) загонів морської охорони під час безпосереднього здійснення оперативно-службової діяльності в прикордонному просторі. Крім того, начальників органів охорони державного кордону та командирів загонів морської охорони зобов'язано щороку (на період не більше ніж три місяці), з метою забезпечення організації цілеспрямованої діяльності з профілактики адміністративних правопорушень у прикордонному просторі проводити комплекс організаційно-практичних заходів під умовною назвою «Профілактика», що передбачає реалізацію персоналом органів охорони державного кордону (загонів морської охорони) та підпорядкованих їм підрозділів у взаємодії з персоналом оперативно-розшукових підрозділів Держприкордонслужби, а також представниками інших правоохоронних органів та органів місцевого самоврядування визначених вказаною Інструкцією практичних заходів, а також інших, що спрямовані на виявлення й усунення причин та умов, які сприяють учиненню кримінальних та адміністративних правопорушень у прикордонній сфері, які визначаються залежно від специфіки ділянки відповідальності органу Держприкордонслужби [420].

Звісно говорити про результат й ефективність опрацьованого нормативно-правового акта зарано, оскільки він набрав чинності в середині лютого 2019 року, проте варто відзначити поєднання у ньому двох аспектів зобов'язальний щодо здійснення на всіх управлінських рівнях профілактики правопорушень – від регіонального управління та прикордонного загону (загону морської охорони) до відділів, кораблів, катерів прикордонної служби, а також участі суміжних правоохоронних органів і громадськості у цій

діяльності. Зокрема, органи охорони державного кордону (загони морської охорони) протягом тижня після затвердження звіту за результатами проведених заходів під умовною назвою «Профілактика» організовують громадські слухання за круглим столом, до участі в яких запрошуються представники органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів, громадських, правозахисних, неурядових організацій та засобів масової інформації. За результатами таких слухань складається протокол із пропозиціями щодо вдосконалення правопорядку на ділянці відповідальності відповідного органу охорони державного кордону (загону морської охорони), що надсилається в подальшому до Адміністрації Держприкордонслужби для узагальнення.

Варто наголосити, що запобігання злочинам у прикордонній сфері є неможливим без належного нормативно-правового регулювання кожного з аспектів цієї діяльності як щодо протидії кримінально-правовими та адміністративно-деліктними засобами, так і щодо профілактики цих злочинів, зобов'язуючи відповідні інституційні ланки державного механізму вживати відповідні запобіжні заходи і вимогливо контролювати їх виконання.

Важливо, щоб суспільство насамперед місцеве населення прикордоння та й самі прикордонники, усвідомлювали особливу небезпеку злочинів у прикордонній сфері та використовували для їх запобігання розумні, затребувані життям ідеї та можливості, які мають стати керівництвом до дії, а не залишатись тільки планами або побажаннями.

Висновки до розділу 4

1. Кримінологічне забезпечення правопорядку в прикордонній сфері – визначена законодавством відповідної держави діяльність уповноважених суб'єктів щодо убезпечення суверенітету держави, територіальної цілісності та недоторканності її державного кордону від злочинних посягань і створення умов для реалізації життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави у її прикордонному просторі.

Злочинність у прикордонній сфері слід розглядати з урахуванням декількох аспектів. Насамперед, як групу злочинних діянь, вчинених у прикордонному просторі (державному кордоні, контрольованому прикордонному районі, пунктах пропуску (пунктах контролю) через державний кордон, контрольних пунктах в'їзду-виїзду). Водночас останній становить обов'язкову складову об'єктивної сторони злочинів у прикордонній сфері – місце їх вчинення, обмеженого лінією і вертикальною поверхнею, що проходить по цій лінії, які визначають межі території держави як на суші, так і вод, надр та повітряного простору, а також межами ТОТ України, контрольованих прикордонних районів і зон прикордонного контролю пунктів пропуску (пунктів контролю) через державний кордон і контрольних пунктів в'їзду-виїзду. По-друге, злочинність у прикордонній сфері становить собою групу діянь, які спрямовані на заподіяння безпосередньої шкоди прикордонній безпеці держави як об'єкта злочину – збалансованого стану захищеності суспільних відносин у прикордонній сфері від зовнішніх і внутрішніх загроз, охоронюваним законодавством про державний кордон інтересам людини, суспільства й держави. По-третє, злочинності в прикордонній сфері – це група злочинів, які вчиняються спеціальними суб'єктами злочину, тобто особами, діяльність яких пов'язана із безпосереднім функціонуванням державного кордону (прикордонники, контрабандисти, переправники осіб, нелегальні мігранти та й просто особи, які перетинають державний кордон України з порушенням законодавчо встановлених правил).

При аналізі кримінологічної обстановки та прогнозування її розвитку необхідно спиратися не тільки на кримінально-правову статистику, але й на показники провадження у справах про адміністративні правопорушення. На тепер проступки, що вчиняються в українському прикордонному просторі, стали одним з найтиповіших криміногенних чинників, оскільки більшість адміністративних правопорушень у прикордонній сфері є наслідком або тісно пов'язані з учиненням різного роду злочинів.

2. Особу, яка вчиняє правопорушення в прикордонній сфері можна віднести до ситуативно-деліктного типу, оскільки така особа вчиняє правопорушення (подекуди неодноразово) не у зв'язку із стійкими антисуспільними установками й уявленнями, а через внесення у життєдіяльність прикордоння негативної спрямованості, ведення способу життя на межі соціально прийнятного. У ній поєднуються риси правопорушника з особливостями законослухняного громадянина. Така особа має певний життєвий досвід, знання прикордонної місцевості та фізичну витривалість для вчинення правопорушень у прикордонній сфері.

Особа злочинця, який вчиняє злочин у прикордонній сфері – це людина, яка характеризується стійкою антидержавницькою й антисуспільною спрямованістю, домінуючою корисливою мотивацією (користолюбством) злочинної поведінки, а також сукупністю негативних соціальних і психологічних рис, що зумовлюють протиправне посягання на прикордонну безпеку держави, що забезпечує недопущення або мінімізацію загроз матеріальним і духовним цінностям основних сфер суспільних відносин, а також не сприяє стійкому розвитку держави та реалізації її національних інтересам. Кримінологічний портрет такої особи являє собою переважно: чоловік у віці 25–44 роки, громадянин України, з середньою та середньо-спеціальною, професійною освітою, мешканець міста, одружений, на утриманні має від одного до трьох дітей, здебільшого безробітній, раніше не судимий.

3. Сучасний розвиток злочинності визначається трьома ключовими тенденціями, що формують природу злочинності в сучасному суспільстві, у тому числі й у прикордонній сфері: криміналізацією свідомості внаслідок деформацій правової культури; розривом традиційних соціальних зв'язків між людьми в контексті масової міграції та соціальної поляризації суспільства; деструктивним сприйняттям реальності внаслідок руйнування традиційної для теперішнього суспільства системи цінностей.

Детермінанти правопорушень у прикордонній сфері становлять певний комплекс, який має певну структуру та включає у себе відповідні чинники

рівного спрямування, що задіяні у загальному механізмі спричинення, опосередкування й обумовлення протиправної діяльності в прикордонній сфері, що потребують цілої системи заходів, спрямованих на виявлення, нейтралізацію, послаблення й усунення негативних чинників протиправної діяльності в досліджуваній сфері.

Система детермінації адміністративних і кримінальних правопорушень у прикордонній сфері може збігатися, а превенція адміністративної деліктності у цій сфері може здійснюватися заходами, що пропонуються кримінологічною наукою для запобігання злочинам у прикордонній сфері. Адміністративно-юрисдикційна діяльність органів Держприкордонслужби під час виконання ними визначених законодавством України функцій (щодо участі у боротьбі з організованою злочинністю та протидії нелегальній міграції на державному кордоні України та в межах контрольованих прикордонних районів; ведення інформаційно-аналітичної діяльності в інтересах забезпечення захисту державного кордону України тощо) має значний потенціал і перспективи для подальших наукових досліджень.

4. Сучасна прикордонна політика щодо запобігання злочинам являє собою комплекс політико-правових заходів, спрямованих на забезпечення правопорядку в прикордонній сфері усіма наявними в арсеналі держави політичними заходами і правовими засобами з огляду на основні характеристики суспільства, в якому така політика реалізується. Основи прикордонної політики повинні містити положення й удосконалення нормативно-правової бази, що визначатимуть повноваження та регламентацію діяльності держави, суспільства й особи у прикордонному просторі, а також установлюватимуть відповідальність за спричинення шкоди національним інтересам України в її прикордонній сфері.

Одним із завдань загального запобігання злочинам має бути вирішення проблеми фінансування органів охорони правопорядку через розвиток системи надання ними адміністративних послуг. Зокрема слід внести низку змін до

законодавства України в частині сплати адміністративного збору під час низки процедур, пов’язаних із прикордонним контролем.

На сучасному етапі реформування правоохоронних органів також виникає необхідність запровадження передових ідей, методів і розробок діяльності, спрямованої на запобігання злочинам у прикордонній сфері. Розпочаті ж в Україні процеси євроінтеграції, запровадження новітніх технологій в усіх сферах життя, обумовили широке використання у роботі державних і правоохоронних органів України поліграфів, знаних як детектори брехні.

При запобіжній діяльності розглянутої проблеми слід використовувати чотири кількісні критерії оцінки ефективності запобігання правопорушенням у прикордонній сфері та один якісний. До кількісних належать: зниження питомої ваги зареєстрованих злочинів у сфері забезпечення прикордонної безпеки держави в загальному масиві всіх зареєстрованих; зростання рівня попереджених і припинених правопорушень (адміністративних і кримінальних) у прикордонній сфері; зменшення кількості інформувань компетентних органів прикордонних інституцій сусідніх держав про виявлені ними суспільно небезпечні діяння, що проникли на їх територію з держави-сусіда; збільшення кількості самоорганізованих громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону. Якісний критерій – усвідомлення та впевненість громадян і суспільства у захищеності їх прав, свобод і законних інтересів від протиправних посягань у прикордонній сфері.

Ефективність діяльності щодо запобігання правопорушенням в прикордонній сфері варто оцінювати з ураховуванням того, що всі вищенаведені критерії мають взаємообумовлюватися та взаємопов’язуватися, а також належно закріплюватися хоча б на відомчому рівні.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження розв’язано важливу науково-прикладну проблему визначення адміністративно-правових і кримінологічних засад забезпечення правопорядку в прикордонній сфері України. Одержані результати надали змогу сформулювати такі висновки.

1. Незахищеність державного кордону утворює передумови для руйнування правопорядку як ззовні – шляхом безперешкодного потрапляння на територію держави тих негативних явищ, що безпосередньо впливають на упорядковані внутрішньодержавні відносини, так і зсередини – через безперешкодне незаконне переміщення позитивних внутрішньодержавних надбань суспільства за межі держави. Відсутність належного правопорядку в прикордонній сфері негативно діє на ефективність системи охорони державного кордону, призводить до нехтування правовими основами прикордонної безпеки держави, постійних незаконних перетинань державного кордону чи руйнування інших упорядкованих внутрішньодержавних відносин у прикордонній сфері.

Виникаючи як відносини, що спрямовані на задоволення життєво важливої потреби щодо вільного пересування людини, прикордонні правовідносини характеризуються умовною свободою, яка зумовлена відсутністю вибору в разі виникнення відносин, а тому їм властива суттєва дискретність, що яскраво спостерігається у відносинах щодо перетинання державного кордону. Частка відносин публічно-правового характеру на державному кордоні є виключно зобов’язальною для суб’єктів. В осіб, які перетинають державний кордон, немає можливості не підкоритися впливу держави, відсутня будь-яка ініціатива та свобода вибору, а прикордонник зобов’язаний діяти тільки в порядку та спосіб, визначені законодавством України про державний кордон.

2. Прикордонна сфера є соціальним простором (частиною прикордонних правовідносин), на який поширюється або може поширюватися певна галузь правового регулювання – законодавство України про державний кордон. Прикордонна сфера є тим об'єктом прикордонних правовідносин, з приводу чого виникають суб'єктивні права і юридичні обов'язки їх учасників.

Правопорядок у прикордонній сфері України – це режим соціального простору, врегульованого законодавством України про державний кордон, що покликаний забезпечити належний збалансований стан захищеності суспільних відносин від зовнішніх і внутрішніх загроз охоронюваним цим законодавством інтересам людини, суспільства й держави. Він є «наріжним каменем» міцного фундаменту прикордонної безпеки держави, адже якщо забезпечена прикордонна безпека, тоді існує належний правовий порядок, в іншому разі порушуються відносини, пов'язані з прикордонною безпекою. Ці дві категорії об'єднує соціальний простір правової захищеності людини, суспільства й держави, за якої органи охорони правопорядку й місцевого самоврядування в тісній співпраці з громадськістю формують та охороняють фундаментальні основи суспільного буття держави шляхом створення системи умов для недопущення відповідних внутрішніх і зовнішніх загроз.

3. Прикордонна сфера активно розвивається, триває постійний процес удосконалення нормативно-правових актів, які спричиняють утворення нових інститутів і підходів до правового регулювання. Режим цього соціального простору покликаний забезпечити належний стан захищеності суспільних відносин від зовнішніх і внутрішніх загроз охоронюваним цим законодавством інтересам людини, суспільства та держави й становить правопорядок у прикордонній сфері.

Існуюча на сьогодні в Україні система правового регулювання прикордонної сфери має розгорнутий характер і становить доволі значний масив законодавства, а нормативно-правове регулювання діяльності щодо забезпечення правопорядку в прикордонній сфері України передбачає низку взаємопов'язаних ознак і проблем, що потребують негайного вирішення.

Вивчення проблеми правового регулювання прикордонної сфери повинно мати міжгалузевий характер, що сприяє більш повному та глибокому розкриттю закономірностей і механізмів порушення законодавства України про державний кордон, зближуючи галузеві поля. Тому, якщо комплексно розглядати проблему забезпечення правопорядку в прикордонній сфері, то потрібно говорити про правове регулювання функціонування всієї цієї системи, що має бути спрямована на виявлення, усунення та недопущення вчинення правопорушень (як адміністративних, так і кримінальних).

4. Систему державних органів охорони правопорядку становлять: Національна поліція, Держприкордонслужба, Національна гвардія, Служба безпеки, Державна служба з надзвичайних ситуацій, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації, Служба судової охорони, Національне антикорупційне бюро, Управління державної охорони, Військова служба правопорядку у Збройних Силах, Державна кримінально-виконавча служба. Ознаки, які надають змогу встановити належність відповідної державної інституції до таких органів, визначається з огляду на передбачені законодавством України завдання цих інституцій, а також надані правоохоронні повноваження.

Держприкордонслужба як орган охорони правопорядку наділена більш ширшим спектром специфічної для неї діяльності, ніж визначена їй як основне завдання – забезпечення безпеки державного кордону України й охорони суверенних прав держави у її виключній (морській) економічній і прилеглій зонах. Увесь передбачений законодавством України функціонал Держприкордонслужби варто об'єднувати формулюванням «прикордонна сфера», що чітко визначає основне спрямування того простору (частини) правовідносин, на який поширюється або може поширюватися законодавство України про державний кордон.

5. Важливе значення для забезпечення прикордонної безпеки будь-якої держави та України зокрема мають глобалізаційні процеси. У сучасних умовах відбуваються глибокі зміни – як політичні, суспільні, технологічні, так і інші,

що неминуче глобалізують прикордонну сферу. Поява нових, невідомих до цього загроз, що зумовлені такими факторами, як, наприклад, поступове запровадження «прозорих кордонів», змушує до виявлення нового так званого каталогу загроз прикордонній безпеці держави, з'ясуванню яких має сприяти певний набір ознак.

Глобальними загрозами прикордонній безпеці держави є нелегальна міграція та злочинність мігрантів; порушення митних правил (контрабанда зброї, боєприпасів, наркотичних засобів, незаконне переміщення тютюнових виробів тощо); терористична діяльність; збройна агресія країн і анексія державних територій, а також корупція прикордонників.

6. Вивчення нелегальної міграції повинно мати міжгалузевий характер, що сприяє більш повному та глибокому розкриттю закономірностей і механізмів нелегальних міграційних процесів у суспільстві, зближуючи галузеві поля. Гармонізація законодавства щодо запобігання нелегальній міграції потребує звернення уваги на ту обставину, що саме існування кари не забезпечує ефективного виконання цього завдання, а сама по собі нелегальна міграція не становить значної загрози правопорядку в прикордонній сфері.

Злочинність мігрантів, що поряд з нелегальною міграцією є однією з глобальних загроз прикордонній безпеці держави, варто розглядати як сукупність передбачених законом про кримінальну відповідальність злочинів, що вчиняються у визначеному часовому проміжку та на певній території особами, які відповідно до міжнародно-правових актів і національного законодавства визнаються мігрантами.

7. Найбільшою проблемою, що вимагає виділення прикордонниками значних як людських, так і фінансових ресурсів є незаконне переміщення через державний кордон тютюнових виробів. При цьому так званий «чорний ринок» тютюнових виробів є проблемою, що має багато складових, зокрема такі, як злочинні угруповання, що контролюють виробництво контрафактних сигарет, ухилення від сплати податків і, зрештою, незаконне їх переміщення з однієї держави до іншої.

Незаконне переміщення через державний кордон тютюнових виробів здатне сягнути цифр, що перевищуватимуть десятки мільйонів пачок сигарет. Через незначне адміністративне стягнення та велику різницю в ціні тютюнових виробів у сусідніх з Україною державах проблема їх незаконної торгівлі постала досить гостро. Тому в поєднанні з низьким рівнем відповідальності та генерованою величезною матеріальною вигодою в цій сфері створюються умови, що провокують більшу активність транскордонних злочинних угруповань у незаконному контрафактному виготовленні та незаконному переміщенні тютюнових виробів.

Розв'язання проблем порушення митних правил має здійснюватися комплексно, за чіткої й виваженої взаємодії компетентних державних інституцій та з виконанням кожною із них визначених законодавством України завдань. Вивчення цих проблем повинно мати міжгалузевий характер, що сприяє більш повному та глибокому розкриттю закономірностей і механізмів незаконного переміщення товарів і вантажів через державний кордон, зближуючи галузеві поля.

8. Корупція є однією з найбільш гострих проблем для державної військової організації, адже корупція як системне явище здатна вражати всі елементи державного механізму: державну правотворчість, державне виконавство та правоохоронну систему, а також військову службу.

Корупційна злочинність прикордонників є сукупністю корупційних злочинів, що вчиняються військовослужбовцями та працівниками Держприкордонслужби під час реалізації ними законодавства України про державний кордон у відносинах з особами, які перетинають державний кордон або межі ТОТ, а також під час взаємодії із співробітниками інших державних інституцій, які здійснюють контрольні функції в прикордонному просторі.

Під особою прикордонника, який вчинив корупційний злочин, потрібно розуміти людину, для якої характерні стійка антисуспільна й антидержавницька спрямованість, домінування корисливої мотивації (користолюбства) злочинної поведінки, а також сукупність негативних соціальних і психологічних рис, які

зумовлюють протиправне посягання на стан прикордонних відносин, що забезпечує недопущення або мінімізацію загроз матеріальним і духовним цінностям основних сфер суспільних відносин, а також сприяє стійкому розвитку держави та реалізації її національних інтересів. Тому дослідження різноманітних характеристик осіб, які вчинили корупційні діяння в прикордонній сфері, виявило не лише видиму варіативність набору їх зовнішніх рис та ознак (соціально-демографічних, кримінально-правових, соціально-рольових), а і їх внутрішню сутність, яка полягає в схожості корисливого мотиву, що спонукає їх до отримання наживи (вигоди) через протиправні дії в прикордонному просторі.

9. Систематизацію порушень законодавства України про державний кордон потрібно здійснювати за родовим об'єктом правопорушень у прикордонній сфері, яким варто вважати суспільні відносини, що забезпечують встановлений і врегульований законодавством про державний кордон збалансований стан захищеності від зовнішніх і внутрішніх загроз охоронюваних інтересів людини, суспільства й держави (прикордонну безпеку держави). Він слугує основною сполучною ознакою адміністративних правопорушень і злочинів у прикордонній сфері. Їх відмежовувальні ознаки варто виявляти під час кваліфікації окремо взятого злочину чи адміністративного правопорушення, якими є суб'єктивні ознаки.

10. Форми та способи незаконних перетинань державного кордону України здебільшого є незмінними, а їх кількість має щорічну тенденцію до зменшення. Однак, останніми роками простежуються певна динаміка сплесків незаконних перетинань державного кордону України іноземцями з одних країн і різкий спад вихідців з інших країн. Особливо це стосується громадян, які походять з держав міграційного ризику, таких як Афганістан, Бангладеш, В'єтнам, Сирія та Туреччина.

Незаконне перетинання державного кордону України, особливо поза пунктами пропуску (пунктами контролю) через державний кордон, потребує певної фізичної витривалості, пов'язаної з необхідністю подолання певних

перепон, огорож, переміщенням на довгі відстані бездоріжжям, через складні захаращені тропи, а подекуди гірську місцевість тощо, що варто враховувати в правозастосовній практиці.

Криміналізація незаконного перетинання державного кордону (стаття 332-2 КК України) є важливим аспектом створення умов для належної захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави від реальних і потенційних зовнішніх та внутрішніх загроз у прикордонному просторі України.

11. Державний кордон України в Автономній Республіці Крим і деяких районах Донецької та Луганської областей, незважаючи на акти російської агресії, так і залишається в тих самих межах, які були до їх окупації Росією, проте з об'єктивних причин українські органи державної влади наразі не можуть забезпечити недоторканність цієї ділянки державного кордону України, що призводить до потрапляння на ТОТ злочинних формувань, контрабандних товарів, нелегальних мігрантів тощо. З метою забезпечення особливого правового режиму, встановленого на ТОТ, недопущення потрапляння на материкову частину різних протиправних проявів, задля чого був запроваджений прикордонний режим, а також забезпечення проходження тимчасового прикордонного контролю особами, які безперешкодно потрапляють через неконтрольовані ділянки державного кордону на ТОТ, з подальшим прямуванням на підконтрольну Україні територію, вітчизняним законодавцем запроваджено відповідний порядок в'їзду/виїзду на/з ТОТ та встановлено за його порушення адміністративну (стаття 204-2 КУпАП) і кримінальну (стаття 332-1 КК України) відповідальність.

Водночас державний кордон України в Криму та окремих районах Донецької й Луганської областей після схвалення відповідних Законів України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» та «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на ТОТ у Донецькій та Луганській областях» змінив свій правовий статус і набув правового статусу

меж тимчасово окупованої території України. Саме тому зазначені діяння мають кваліфікуватися як порушення порядку в'їзду на ТОТ або виїзду з них, а не як незаконне перетинання державного кордону України.

12. Правопорядок у прикордонній сфері тісно пов'язаний з використанням підроблених документів, під «прикриттям» яких вчиняється безліч інших протиправних діянь (нелегальна міграція, у тому числі торгівля людьми, контрабанда товарів, розповсюдження тероризму, незаконне переміщення наркотичних засобів, зброї, боєприпасів, а також легалізація на території України різних кримінальних елементів тощо). Значна частка таких підробок виявляється прикордонниками саме під час їх використання під час перетинання державного кордону України.

Перетинання державного кордону України з використанням підроблених документів є найбільш поширеним способом вчинення незаконного перетинання державного кордону України в пунктах пропуску (пунктах контролю) через державний кордон. Під використанням завідомо підробленого документа під час перетинання державного кордону України потрібно розуміти свідоме пред'явлення особою (громадянином України, іноземцем чи особою без громадянства) уповноваженій службовій особі Держприкордонслужби в пункті пропуску (пункті контролю) через державний кордон повністю або частково підробленого паспортного чи іншого визначеного законодавством документа, визнаного Україною, що підтверджує громадянство, посвідчує особу пред'явника, а також дає право на в'їзд або виїзд з України, з метою отримання дозволу на перетинання державного кордону України.

13. Кримінологічне забезпечення правопорядку в прикордонній сфері являє собою визначену законодавством відповідної держави діяльність уповноважених суб'єктів щодо убезпечення суверенітету держави, територіальної цілісності та недоторканності її державного кордону від злочинних посягань і створення умов для реалізації життєво важливих інтересів особи, суспільства й держави в її прикордонному просторі.

Злочинність у прикордонній сфері потрібно розглядати з урахуванням декількох аспектів. Насамперед, як групу злочинних діянь, вчинених у прикордонному просторі (державному кордоні, контрольованому прикордонному районі, пунктах пропуску (пунктах контролю) через державний кордон, контрольних пунктах в'їзду-виїзду). Водночас останній є обов'язковою складовою об'єктивної сторони злочинів у прикордонній сфері – місце їх вчинення, обмеженого лінією й вертикальною поверхнею, що проходить по цій лінії, які визначають межі території держави як на суші, так і вод, надр та повітряного простору, а також межами ТОТ, контрольованих прикордонних районів і зон прикордонного контролю за пунктами пропуску (пунктів контролю) через державний кордон і контрольних пунктів в'їзду-виїзду. По-друге, злочинність у прикордонній сфері являє собою групу діянь, які спрямовані на заподіяння безпосередньої шкоди прикордонній безпеці держави як об'єкта злочину – збалансованого стану захищеності суспільних відносин у прикордонній сфері від зовнішніх і внутрішніх загроз, охоронюваним законодавством про державний кордон інтересам людини, суспільства й держави. По-третє, злочинність у прикордонній сфері – це група злочинів, які вчиняються спеціальними суб'єктами злочину, тобто особами, діяльність яких пов'язана з безпосереднім функціонуванням державного кордону (прикордонники, контрабандисти, переправники осіб, нелегальні мігранти та й просто особи, які перетинають державний кордон України з порушенням законодавчо встановлених правил).

14. Особу, яка вчиняє правопорушення в прикордонній сфері, запропоновано відноїсити до ситуативно-деліктного типу, оскільки така особа вчиняє правопорушення (подекуди неодноразово) не у зв'язку зі стійкими антисуспільними установками й уявленнями, а через внесення в життєдіяльність прикордоння негативної спрямованості, ведення способу життя на межі соціально прийнятного. У ній поєднуються риси правопорушника та законослухняного громадянина. Така особа має певний життєвий досвід, знання

прикордонної місцевості й фізичну витривалість для вчинення правопорушень у прикордонній сфері.

Кримінологічний портрет такої особи: переважно чоловік у віці 25–44 роки, громадянин України, із середньою та середньо-спеціальною, професійною освітою, мешканець міста, одружений, на утриманні має від однієї дитини до трьох, безробітній, раніше не судимий, при вчиненні злочину керується корисливим мотивом.

15. Злочинність не можна розглядати поза загальним контекстом вивчення соціальних трансформацій у сучасному світі, оскільки тенденції існування й зміни сучасної злочинності мають глобальну природу. Сучасний розвиток злочинності визначається трьома ключовими тенденціями, що формують природу злочинності в сучасному суспільстві, у тому числі в прикордонній сфері: криміналізацією свідомості внаслідок деформацій правової культури; розривом традиційних соціальних зв’язків між людьми в контексті масової міграції та соціальної поляризації суспільства; деструктивним сприйняттям реальності внаслідок руйнування традиційної для теперішнього суспільства системи цінностей. Етичний плюралізм ускладнює моральну оцінку злочинних діянь і створює підґрунтя для виправдання злочинної поведінки, що в комплексі з проблемами соціального та соціокультурного характеру (міграція, криза ідентичності тощо) стає безпосередньою причиною криміналізації. Надано авторське визначення криміналізації особи.

Детермінанти правопорушень у прикордонній сфері становлять певний комплекс, який має відповідну структуру, що включає в себе чинники різного спрямування, задіяні у загальний механізм спричинення й зумовлення протиправної діяльності в прикордонній сфері. Ці детермінанти потребують цілої системи продуманих і планових заходів, спрямованих на виявлення, нейтралізацію, послаблення та усунення негативних чинників протиправної діяльності в цій сфері.

Система детермінації адміністраїтивних і кримінальних правопорушень у прикордонній сфері може збігатися, а превенція адміністративної деліктності в цій сфері може здійснюватися заходами, пропонованими кримінологічною наукою для запобігання злочинам у прикордонній сфері. Адміністративно-юрисдикційна діяльність органів Держприкордонслужби під час виконання ними визначених законодавством України функцій (щодо участі в боротьбі з організованою злочинністю та протидії нелегальній міграції на державному кордоні України та в межах контрольованих прикордонних районів; ведення інформаційно-аналітичної діяльності в інтересах забезпечення захисту державного кордону України тощо) мають значний потенціал і перспективи для подальших наукових досліджень.

16. Сучасна прикордонна політика щодо запобігання злочинам являє собою комплекс політико-правових заходів, спрямованих на забезпечення правопорядку в прикордонній сфері всіма наявними в арсеналі держави політичними заходами й правовими засобами з огляду на основні характеристики суспільства, в якому така політика реалізується. Основи прикордонної політики повинні містити положення та вдосконалення нормативно-правової бази, що визначатимуть повноваження та регламентацію діяльності держави, суспільства й особи в прикордонному просторі, а також установлюватимуть відповідальність за спричинення шкоди національним інтересам України в її прикордонній сфері.

При запобіжній діяльності розглянутої проблеми доцільно використовувати чотири кількісні критерії оцінювання ефективності запобігання правопорушенням у прикордонній сфері та один якісний. До кількісних належать такі: зниження питомої ваги зареєстрованих злочинів у сфері забезпечення прикордонної безпеки держави в загальному масиві всіх зареєстрованих; зростання рівня попереджених і припинених правопорушень (адміністративних і кримінальних) у прикордонній сфері; зменшення кількості інформувань компетентних органів прикордонних інституцій сусідніх держав про виявлені ними суспільно небезпечні діяння, що проникли на їх територію з

держави-сусіда; збільшення кількості самоорганізованих громадських формувань з охорони громадського порядку й державного кордону. Якісний критерій – усвідомлення та впевненість громадян і суспільства в захищеності їх прав, свобод і законних інтересів від протиправних посягань у прикордонній сфері. Оцінюючи ефективність запобіжної діяльності в досліджуваній сфері, потрібно враховувати, що всі зазначені критерії є взаємопов’язаними й взаємозумовленими, а також те, що вони мають набути належного юридичного закріплення хоча б на відомчому рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абакумова Ю. В. Проблеми криміналізації та декриміналізації суспільно небезпечних діянь в умовах політики у сфері гуманізації кримінального законодавства України. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2014. № 2(44). С. 74–82.

2. Аверочкіна Т. В. Юрисдикція України в прибережних водах: адміністративно-правовий вимір : монографія. О.: ВД «Гельветика», 2018. 466 с.

3. Адміністративна відповідальність за незаконне перетинання або спробу незаконного перетинання державного кордону України : навч. посіб. / О. Ф. Бантишев, А. М. Ухаль, С. Л. Фальченко. Ужгород: Ужгородська міська друкарня, 2007. 241 с.

4. Адміністративна відповідальність : курс лекцій / за ред. О. В. Кузьменко. К.: Юрінком Інтер, 2020. 568 с.

5. Адміністративне право : навч. посіб. / О. І. Остапенко, З. Р. Кісіль, М. В. Ковалів. 3-тє вид. К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2011. 695 с.

6. Адміністративне право : підручник / за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. Х.: Право, 2010. 624 с.

7. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник (у 2 т.). Т. 1: Загальна частина / ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). К.: Юридична думка, 2004. 596 с.

8. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник (у 2 т.). Т. 2. Особлива частина / ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова) та ін. К.: Юридична думка, 2005. 624 с.

9. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / редкол.: В. Галунько (голова), Н. Армаш (заст. голови) [та ін.]. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.

10. Адміністративно-правове забезпечення прикордонного режиму Державною прикордонною службою України : навч. посіб. / О. П. Савченко, О. М. Царенко, С. І. Царенко. Хмельницький: НАДПСУ, 2015. 440 с.

11. Адміністративно-правове регулювання міграційних процесів : навч. посіб. / за заг. ред. Т. П. Мінки. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2012. 326 с.

12. Академічний тлумачний словник. URL: http://sum.in.ua/s/zabezpechyty

13. Ананьїн О. В. Етнічний чинник у прикордонній сфері сучасної України. *Гілея: науковий вісник.* 2011. Вип. 54(11). С. 327–330.

14. Андрушко А. В., Нестерова І. А. Злочинність у сфері туристичного бізнесу: кримінологічна характеристика та запобігання : монографія. Ужгород: ТОВ «ІВА», 2016. 220 с.

15. Андрушко О. В., Письменний Д. П. Дізнання в органах прикордонної служби України : монографія. О.: Фенікс, 2009. 204 с.

16. Антипенко В. Ф. Міжнародна кримінологія: досвід дослідження тероризму : монографія. О.: Фенікс, 2011. 320 с.

17. Арістова І. В. Концептуальні засади управління у сфері охорони громадського порядку. *Забезпечення правопорядку та безпеки громадян у контексті реформування міліції громадської безпеки* : матер. Наук.-практ. конф. (Харків, 17 берез. 2006 р.). Х.: ХНУВС, 2006. С. 21–26.

18. Актуальні питання кримінального законодавства України та практики його застосування : монографія / за заг ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, Л. М. Демидової. Х.: Право, 2017. 400 с.

19. Асаёнок Б. М., Миронов Д. С. Административно-деликтное право и административно-деликтный процесс в деятельности органов пограничной службы : учеб. пособ. Минск: Амалфея, 2012. 288 с.

20. Азаров Д. С. Кримінальна та адміністративно-деліктна відповідальність. *Наукові записки НаУКМА: Юрид. науки*. 2018. Том 2. С. 99–109.

21. Антипов В. Кваліфікація порушень порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї. *Юридична Україна*. 2015. № 10-12. С. 131–139.

22. Артеменко О. М. Злочини проти порядку проходження військової служби: кримінологічне дослідження : монографія. Х.: Право, 2019. 223 с.

23. Бабаев М. М., Королева М. В. Преступность приезжих в столичном городе. М.: АМВД СССР, 1990. 80 с.

24. Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксіологічний вимір : монографія. О.: ОДУВС, 2014. 416 с.

25. Бабенко А. М. Шляхи вдосконалення запобігання злочинності в прикордонних регіонах України. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2014. № 3. С. 16–18.

26. Бабін Б. В. Кваліфікація адміністративних правопорушень у сфері правового режиму тимчасово окупованих територій. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юрид. науки*. 2015. Вип. 1. Т. 2. С. 141–147.

27. Бабін Б. В. Програмне регулювання у сучасному міжнародному праві: еволюція, форми та механізми реалізації : монографія. О.: Фенікс, 2012. 454 с.

28. Балинська О. М., Ященко В. А. Синергетика як методологічна парадигма юридичних досліджень. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (Серія юридична)*. 2017. Вип. 4. С. 3–12.

29. Бандурка А. М., Давыденко Л. М. Противодействие преступности: теория, практика, проблемы : монография. Х.: УВД, 2005. 302 с.

30. Бандурка О. М. Профілактика злочинності *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С. 115–124.

31. Бантишев О. Ф. Про якість законотворення у сфері кримінального права. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18–19 жовт. 2018 р.). Х.: Право, 2018. С. 147–149.

32. Бантышев А. Ф., Бантышева А. А. К проблеме поглощения административных и уголовных правонарушений преступлениями. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 9–10 жовт. 2014 р.). Х.: Право, 2014. С. 247–250.

33. Басараб О. Т. Законодавство, що регулює діяльність Державної прикордонної служби України: формування та перспективи розвитку : автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 21.07.05 / НАДПСУ. Хмельницький, 2018. 20 с.

34. Басараб О. Т. Законодавство, що регулює діяльність Державної прикордонної служби України : формування та перспективи розвитку: дис. … канд. юрид. наук: спец. 21.07.05 / НАДПСУ. Хмельницький, 2018. 300 с.

35. Батиргареєва В. С. Вплив глобалізаційних процесів на розвиток української кримінології. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1(2). URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/2_15.pdf

36. Батиргареєва В. С. Вплив процесів глобалізації світу на розвиток кримінологічної науки в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю.* 2013. Вип. 26. С. 73–74.

37. Батиргареєва В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми : монографія. Х.: Право, 2009. 576 с.

38. Баймуратов М. О., Хоббі Ю. С. Модифікації державного суверенітету в умовах європейської інтеграції в контексті взаємовідносин Європейського Союзу з державами-членами : монографія. Суми: Університетська книга, 2013. 300 с.

39. Беззубов Д. О. Суспільна безпека (організаційно-правові засади забезпечення) : монографія. К.: МП Леся, 2013. 452 с.

40. Безпалова О. І. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави : монографія. Х. : ХНУВС, 2014. 544 с.

41. Безпалько С. В. Кримінологічна характеристика осіб та угруповань, які займаються підробленням документів, їх збутом та використанням. *Правова інформатика*. 2011. № 3–4(31). С. 56–65.

42. Березенко В. В. Правовий режим державного кордону України: конституційно-правові аспекти регулювання та захисту : автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 / НАВСУ. К.. 2017. 21 с.

43. Березенко В. В. Правовий режим державного кордону України: конституційно-правові аспекти регулювання та захисту : дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 / НАВСУ. К., 2017. 235 с.

44. Бернгард Ш. Нові адміністративно-правові поняття у сфері відвернення загроз об'єктам поліцейської охорони: спроба розв'язання. *Питання адміністративного права*. Кн. 2 / відп. за вип. Н. Б. Писаренко. Х.: ТОВ «Оберіг», 2018. С. 92–106.

45. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаних : пер. с итал. К.: Ин Юре, 2014. 240 с.

46. Бесчастний В. М. Кримінологічне забезпечення протидії злочинності: питання теорії та практики. *Бюлетень з обміну досвідом роботи.* 2019. № 218. С. 122–132.

47. Бєлов Д. М., Гаврилко В. С. Поняття та елементи конституційного ладу: окремі аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: ПРАВО*. 2014. Вип. 27, Т. 1. С. 77–79.

48. Білецький В. О. Щодо доцільності встановлення кримінальної відповідальності за контрабанду підакцизних товарів. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : тези II Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 2 берез. 2018 р.). Хмельницький: НАДПСУ, 2018. С. 112–114.

49. Білоконь О. В. Адміністративно-правове регулювання реадмісії в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / НАВС. К., 2015. 16 с.

50. Бірюков В. П. Прикордонна безпека як складова національної безпеки України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 2. С. 88–92.

51. Битяк Ю. П., Байдін Ю. В. Політика національної безпеки як передумова реалізації державного суверенітету України. *Актуальні проблеми*

сучасного міжнародного права : зб. наук. ст. за матер. Харк. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова (Харків, 27 листоп. 2015 р.). Ч. 1. Х.: Право, 2015. С. 76–84.

52. Блажівський Є. М. Моніторинг протидії злочинності в Україні : монографія. Х.: Золота миля, 2013. 370 с.

53. Бобровський Т. А. Іміджеві стратегії державних інституцій на прикладі Державної прикордонної служби України : автореф. … канд. політ. наук: спец. 23.00.02 / ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Х, 2016. С. 12.

54. Богатирьов І. Г., Зубов Д. О., Маковій В. В. Виправний центр як суб'єкт запобігання злочинам : монографія. К.: ВД «Дакор», 2014. С. 117.

55. Богатирьов І. Г. Кримінологія : навч. посіб. К.: ВД «Дакор», 2016. 140 с.

56. Богатирьов І. Г., Лисенко В. О. Кримінологічні засади запобігання злочинам корупційної спрямованості у пенітенціарній системі України: навч. посіб. К.: ВД «Дакор», 2014. 196 с.

57. Боняк В. О. Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект : монографія. Дніпропетровськ: ДДУВС; Ліра ЛТД, 2015. 384 с.

58. Боняк В. О. Реформування органів охорони правопорядку України як необхідна передумова забезпечення публічного порядку та безпеки в сучасних умовах. *Актуальні питання забезпечення публічного порядку та безпеки в сучасних умовах: вітчизняний та міжнародний досвід* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 17 лист. 2017 р.). Д.: ДДУВС; Ліра ЛТД, 2017. С. 55–59.

59. Борисов В. І. Сучасна політика держави у сфері боротьби зі злочинністю та її кримінально-правовий напрям. *Право України.* 2012. № 1–2. С. 232–242.

60. Боровенко В. М. Кримінальна відповідальність за порушення правил міжнародних польотів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / КНУ ім. Т. Шевченка. К., 1998. 15 с.

61. Боротьба з незаконною торгівлею. Нелегальна торгівля – проблема світового масштабу. URL: http://www.bat.ua/group/sites/BAT_ALAJQW.nsf/vwPagesWebLive/DOAGCKAH

62. Ботнаренко О. М. Дискреція в слідчій діяльності: юридико-психологічні особливості : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 19.00.06 / КНУВС. К., 2010. 16 с.

63. Брежнєва Т. В. Перспективи поглиблення особливого партнерства України з НАТО. *Стратегічні пріоритети.* 2009. № 4(13). С. 183–189.

64. Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів : монографія. Л.: ЛьвДУВС, 2013. 712 с.

65. Букалов О. Моніторинг стану реалізації соціальних прав засуджених в установах виконання покарань Київської області. URL: http://ukrprison.org.ua/expert/1228050295

66. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період : монографія. К.: Ін Юре, 2014. 564 с.

67. Вагіна О. В. Психологічні чинники використання поліграфних опитувань осіб правоохоронними органами України : дис. … канд. психол. наук: спец. 19.00.06 / ХНУВС. Х., 2018. 228 с.

68. Велика українська юридична енциклопедія (у 20 т.). Т. 17: Кримінальне право / редкол. В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін. Х.: Право, 2017. 1064 с.

69. Велика українська юридична енциклопедія (у 20 т.). Т. 18: Кримінологія. Кримінально-виконавче право / редкол. В. І. Шакун (голова), В. І. Тимошенко (заст. голови) [та ін.]. Х.: Право, 2019. 544 с.

70. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / укл. і голов. ред. В. Т. Бусел. К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. VIII, 1728 с.

71. Вербенський М. Г. Транснаціональна злочинність : монографія. Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2009. 355 с.

72. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. 3-е вид., перероб. і доп. К.: Алерта, 2014. 352 с.

73. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. К.: Ін Юре, 2002. 668 с.

74. Вишневецкий К. В. Виктимологическое обеспечение национальной безопасности России. *Теория и практика общественного развития.* 2012. № 3. URL: http://teoria-practica.ru/-3-2012/law/vishnevetskiy.pdf

75. Вознюк А. А. Кримінальне право України: Загальна частина : конспект лекцій. К.: Освіта України, 2016. 236 с.

76. Волошин Ю. О. Конституційно-правове забезпечення європейської міждержавної інтеграції (теоретико-методологічні аспекти) : монографія / за ред. М. О. Баймуратова. К.: Логос, 2010. 427 с.

77. Галіцина Н. В. Загальний огляд проблеми дослідження жіночої злочинності в Україні та світі. *Право та державне управління*. 2013. № 2(11). С. 46–50.

78. Ганьба О. Б. Особливості прояву окремих правових засобів механізму правового регулювання відносин у сфері прикордонної безпеки України. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Юрид. науки*. 2019. Том 30(69) № 5. С. 8–12.

79. Ганьба О. Б. Понятійно-категоріальний апарат як засіб дослідження правових відносин у сфері національної безпеки України (в умовах нових викликів і загроз). *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Юрид. науки.* 2019. Вип. 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2019_3_7

80. Ганьба О. Б. Правова поведінка суб'єктів охорони державного кордону України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / НАВС. К., 2014. 20 с.

81. Ганьба О. Б. Становлення та розвиток правовідносин у сфері прикордонної безпеки України: від архаїчного права до сьогодення. *Право та державне управління*. 2019. № 3(36). Т. 1. С. 16–21.

82. Гапонюк О. Теоретико-правові підходи до визначення ролі та значення адміністративних послуг у системі митних відносин. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 6. С. 64–67.

83. Гацелюк В. О. Незаконне перетинання державного кордону з метою заподіяння шкоди інтересам держави: окремі питання кримінально-правової кваліфікації. *Забезпечення прав і свобод людини в умовах судово-правової трансформації в Україні: II Київський полілог* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 27 груд. 2018 р.). К.: Нац. акад. прок. України, 2019. С. 26–29.

84. Гегель Г. В. Ф. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / пер. з нім. Р. Осадчука, М. Кушніра. К.: Юніверс, 2000. 336 с.

85. Гейро Ж.-Ф., Тюаль Ф. Геостратегия преступности : пер. с франц., литер. и юрид.-терминол. ред. А. Е. Корыстина. К.: Скиф, 2014. 292 с.

86. Глуховеря К. М. Поняття інтересу за кримінальним правом України : дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / НДІ ПП. К., 2019. 235 с.

87. Голіна В. В. Глобалізація, запобігання злочинності, кримінальне законодавство. *Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 12–13 жовт. 2017 р.). Х.: Право, 2017. С. 423–426.

88. Голіна В. В. Єдність загальносоціального і спеціально-кримінологічного попередження економічної злочинності. *Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (15–16 груд. 1998 р). Х., 1999. С. 124–130.

89. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Х.: НЮАУ, 2011. 120 с.

90. Голіна В. В., Колодяжний М. Г. Нові підходи до запобігання злочинності в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2012. Вип. 24. С. 48–56.

91. Голіна В., Колодяжний М. Критерії оцінки ефективності виконання регіональних планів запобігання злочинності. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 3. С. 257.

92. Голіна В. В. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом: соціально-правове і кримінологічне дослідження : монографія. Х.: Регіон-інформ, 2004. 212 с.

93. Голіна В. В. Судимість у змісті кримінальної відповідальності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1(1). URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6119/1/Golina_252-257.pdf

94. Головкін Б. М. Загальна характеристика детермінантів злочинності в Україні. *Форум права*. 2014. № 1. С. 106–111.

95. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія. Х.: Право, 2011. 432 с.

96. Головкін Б. М. Кримінологічні засоби забезпечення безпеки від корисливої насильницької злочинності та її проявів. *Право України.* 2011. № 1. С. 240–246.

97. Головкін Б. М. Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері : монографія / за ред. В. В. Голіни. Х.: Нове слово, 2004. 252 с.

98. Головкін Б. М. Поняття корупційної злочинності у митній сфері. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. до 20-річчя Нац. ун-ту «Одес. юрид. акад.» і 170-річчя Одес. шк. права (Одеса, 19 трав. 2017 р.). Т. 2. О.: ВД «Гельветика», 2017. С. 285–287.

99. Головкін Б. М. Тіньова зовнішня торгівля і корупція на митницях. *Проблеми законності.* 2017. Вип. 139. С. 218–230.

100. Голосніченко І. П. До проблеми запровадження в Україні кримінального проступку та відмежування його від адміністративного правопорушення. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2014. Вип. 1(21). С. 80–83.

101. Гоша І. О., Волошин Ю. О. Гармонізація правових систем в сучасній доктрині конституційного права в умовах європейської інтеграції : монографія / за заг. ред. М. О. Баймуратова О.: Фенікс, 2013. 192 с.

102. Грачов С. В., Шамара О. В. Відповідальність за порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягає державному експортному контролю, за кримінальним правом України : монографія. Київ-Дніпропетровськ: АртЕк, 2015. 285 с.

103. Грищук В. К. Поняття, предмет, методи, завдання, функції, система, джерела та принципи українського кримінального права : навч. посіб. Л.: ЛьвДУВС, 2009. 112 с.

104. Губченко А. В. Безопасность России в условиях глобализации. М.: Граница, 2007. 160 с.

105. Гуторова Н. О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України : монографія. Х.: ХНУВС, 2001. 384 с.

106. Данилевський А. О., Данилевська Ю. О. Бланкетні ознаки в нормах про порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї: проблеми тлумачення та правозастосування. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Є. О. Дідоренка*. 2016. № 4(76). С. 69–77.

107. Даньшин И. Н. К вопросу о понятии личности преступника. *Проблемы социалистической законности*. 1980. Вып. 6. С. 117–126.

108. Денисова Г. О. Адміністративно-правове регулювання діяльності з посередництва у працевлаштуванні моряків за кордоном : дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / НУ «ОЮА». О., 2016. 200 с.

109. Денисова Т. А. Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і проблеми незаконної міграції. *Держава та регіони*. *Серія: Право*. 2016. № 2(52). С. 72–76.

110. Денисов С. Ф. Детермінанти злочинності і моделі кримінологічної превенції злочинів молоді : монографія. Запоріжжя: Класич. приват. ун-т, 2010. 396 с.

111. Деонтологія правоохоронної діяльності прикордонників : навч. посіб. / В. І. Мірошниченко, Р. М. Ляшук, В. І. Царенко, І. Л. Бомбергер. Хмельницький: НАДПСУ, 2015. 148 с.

112. Державна територія і державний кордон : навч. посіб. / Д. А. Купрієнко, Ю. А. Дем'янюк, О. В. Діденко. Хмельницький: НАДПСУ, 2014. 256 с.

113. Державне підприємство обслуговування повітряного простору. URL: http://uksatse.ua/index.php?act=Part&CODE=203

114. Джужа О. М. Запобігання злочинам, пов'язаним із сексуальним насильством : монографія. К.: Атіка, 2009. 240 с.

115. Діордіца І. В., Ліпкан В. А. Національна безпека України: кримінально-правова охорона : навч. посіб. К.: КНТ, 2007. 292 с.

116. Дмитриева С. И. Лимология: учеб. пособ. Воронеж: ИПЦ «ВГУ», 2008. 112 с.

117. Добренька Н. В. Доцільність та справедливість у правозастосовній сфері : автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / ВМУРЛ «Україна», 2014. 19 с.

118. Додін Є. В. Організація заходів протидії митній злочинності та митної деліктності. *Вісник Запорізького національного університету. Юрид. науки*. 2012. № 1(1). С. 79–85.

119. Долгова А. И. Криминология : учебник. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2005. 912 с.

120. Дорохіна Ю. А. Щодо визначення підстав криміналізації і декриміналізації злочинів проти власності. *Юридична наука*. 2014. № 6. С. 76–83.

121. Дорош Л. В., Фєдосєєв В. В. Кримінальна відповідальність за порушення недоторканості державного кордону України : монографія. Х.: Право, 2012. 304 с.

122. Дрёмин В. Н. Современные стратегии предупреждения преступности. *Актуальні проблеми держави та права*. 1994. Вип. 1. С. 170–175.

123. Дробязко С. Г. Предмет, сфера, объект правового регулирования в условиях формирования социального правового государства и правового гражданского общества. *Выбраныя навуковыя працы Беларускага дзяржаунага універсітэта* (у 7 т.). Мінск: БДУ, 2001. Т. 3. С. 9–24.

124. Дручек О. М. Поняття адміністративно-правового забезпечення прав, свобод та інтересів дитини органами внутрішніх справ України. *Форум права.* 2013. № 2. С. 123–128.

125. Дрьомін В. М. Інституційна концепція злочинності. *Правова доктрина України* (у 5 т.). Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. Х. : Право, 2013. С. 532–551.

126. Дудоров О. О. Вибрані праці з кримінального права. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. 952 с.

127. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навч. посіб. К.: Ваіте, 2014. 944 с.

128. Енциклопедія міжнародного права / редкол.: Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) [та ін.]. Т. 1. А–Д. К.: Академперіодика, 2014. 920 с.

129. Епифанова Е. В. Общественная опасность как научная категория, законодательная дефиниция: история и современность : монография. М.: Юрлитинформ, 2012. 152 с.

130. Ємельяненко В. В. Незаконне перетинання державного кордону: динаміка законодавчих заборон. *Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми* : матер. ІІІ Міжнар. наук.-практ. симпоз. (Ів.-Франківськ, 12–13 квіт. 2019 р.). І.-Фр.: РВВ Ун-ту Короля Данила, 2019. С. 52–54.

131. Ємельянов В. П. Кримінальне право України: Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. Х.: Право, 2018. 142 с.

132. Жаровская Г. Глобализация и геополитическое положение как факторы детерминирующие развитие транснациональной преступности в Украине. *Jurnalul juridic national: teoriie si practica*. 2014. № 2(6). С. 35–39.

133. Жаровська Г. П. Глобалізація як фактор якісних змін в організованому злочинному середовищі. *Часопис Київського університету права.* 2013. № 3. С. 292–296.

134. Жаровська Г. П. Контрабанда автотранспорту: вид діяльності транснаціональної організованої злочинності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 1. Т. 2. С. 137–142.

135. Жванко Ю.П. Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції України у сфері дозвільної системи в умовах особливих правових режимів : дис. … канд. юрид. наук.: спец. 12.00.07 / ДНДІ МВС. К, 2019. 248 с.

136. Желтобрюх І. Л. Розсуд в податковому правозастосуванні : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / УДПСУ ДФС. Ірпінь, 2016. 201 с.

137. Житний О. О. Кримінальне право України в міжнародному вимірі (порівняльно-правовий аналіз) : монографія. Х.: Одіссей, 2013. 376 с.

138. Житний О. О. Глобалізація та функції кримінального права України (окремі питання). *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. № 6. С. 45–53.

139. Загальна теорія держави і права : підручник / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. 572 с.

140. Загальна теорія держави і права: (основні поняття, категорії, правові конструкції та наукові концепції) : навч. посіб. / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2008. 400 с.

141. Загиней З. А. Про окремі індикатори корупціогенності у Законі України «Про Національне антикорупційне бюро України». *Антикорупційна політика України: актуальні проблеми забезпечення ефективності* : зб. матер. інтернет-конф. (Київ, 29 трав. 2015 р.). К.: НАПУ, 2015. С. 87–92.

142. Загуменна Ю. О. Органи внутрішніх справ України як суб’єкти реалізації правоохоронної функції держави : монографія / за заг. ред. О. М. Бандурки. Х.: ХНУВС, 2012. 264 с.

143. Загуменна Ю. О. Правоохоронні органи: поняття, ознаки, функції, особливості діяльності. *Право і безпека*. 2010. № 3(35). С. 145–150.

144. Задорожній О. В. Наслідки анексії кримського півострова для міжнародного правопорядку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: ПРАВО.* 2015. Вип. 30. Т. 2. С. 187–190.

145. Задорожній О. В. Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права : монографія. К.: К.І.С., 2015. 712 с.

146. Зайналабидов А. С. Преступность в современном российском обществе: опыт системного анали за : дис. … д-ра филос. наук: спец. 09.00.11 / Ростовський гос. ун-т. Ростов-на-Дону, 2004. 347 с.

147. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика (у 3-х кн.). Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. К.: ВД «Ін Юре», 2007. 424 с.

148. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології (у 3 кн.). Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. К.: Ін Юре, 2007. 712 с.

149. Закалюк А. П. Прогнозирование и предупреждение индивидуального преступного поведения. М.: Юрид. лит., 1986. 191 с.

150. Запобігання пенітенціарній злочинності в Україні : посібник / за заг. ред. О. М. Джужі. К.: ВД «Дакор», 2014. 96 с.

151. Заярний О. А. Правове забезпечення розвитку інформаційної сфери України: адміністративно-деліктний аспект : монографія. К.: ВД «Гельветика», 2017. 700 с.

152. Збірник основних понять і термінів, які використовуються у повсякденній діяльності Державної прикордонної служби України / за заг. ред. П. А. Шишоліна. Хмельницький: НАДПСУ, 2004. 234 с.

153. Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду України (1972–2010). Х.: Видавець ФОП Вапнярчук Н. М., 2010. 856 с.

154. Звьоздная Т. М. Нелегальна міжнародна міграція: причини та небезпека. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юрид. науки*. 2012. Вип. 93. С. 97–99.

155. Зелинская Н. А. Международные преступления и международная преступность. О.: Юрид. л-ра, 2006. 568 с.

156. Зелинский А. Ф. Криминология : курс лекций. Х.: Прапор, 1996. 260 с.

157. Зинченко В. П., Моргунов Е. Б. Человек развивающийся. Очерки психологии. М.: Тривола, 1994. 204 с.

158. Злоказов К. В. Конструирование идентичности и криминализация личности : монография. Екатеринбург: УрЮИ, 2017. 142 с.

159. Зьолка В. Л. Охорона національних інтересів України у прикордонній сфері (адміністративно-правовий аспект) : монографія. Хмельницький: НАДПСУ, 2015. 671 с.

160. Зьолка В. Л. Теоретичні хиби законодавства України з прикордонних питань. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : тези Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 03 берез. 2017 р). Хмельницький: НАДПСУ, 2017. С. 209–213.

161. Иншаков С. М. Криминология : учебник. М.: Юриспруденция, 2000. 432 с.

162. Ігонін Р. В. Поняття адміністративно-правового забезпечення функціонування системи судів загальної юрисдикції. *Адвокат.* 2011. № 1. С. 36–40.

163. Ільченко О. В. Актуальні питання щодо визначення діяльності Державної прикордонної служби України як суб’єкта правоохоронної діяльності. *Митна справа.* 2013. № 2(86). Ч. 2. Кн. 2. С. 199–204.

164. Ільченко О. В. Організаційно-правові засади взаємодії органів внутрішніх справ та Державної прикордонної служби України в умовах євроінтеграції : автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / НУБіПУ. К., 2014. 19 с.

165. Інформаційна безпека особистості, суспільства, держави : підручник / Я. М. Жарков, М. Т. Дзюба, І. Б. Замаруєва [та ін.]. К.: ВПЦ «Київський ун-т», 2008. 274 с.

166. Історія філософії. Словник / за заг. ред. В. І. Ярошовця. К.: Знання України, 2006. 1200 с.

167. Казарян К. В., Тутинас Е. В. Миграционный правопорядок в контексте современной миграционной парадигмы. *Ученые записки Казанского университета. Серия: Гуманитарные науки*. 2015. Том 157. Кн. 6. С. 59–64.

168. Капітанчук Л. Ю. Особливості розслідування нелегальної міграції : дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / НАВС. К., 2011. 250 с.

169. Капітанчук Л. Ю. Роль та місце Державної прикордонної служби України у протидії нелегальній міграції. *Університетські наукові записки*. 2007. № 4(24). С. 303–309.

170. Калініна А. В. Злочинність іноземців та осіб без громадянства в Україні: кримінологічна характеристика і стратегія запобігання : монографія. Х.: Право, 2019. 304 с.

171. Кальман А. Г., Христич И. А. Понятийный аппарат современной криминологии (терминологический словарь) / под. ред. В. В. Голины. Х.: Гимназия, 2005. 272 с.

172. Калюжний Р. А., Кушнір І. П. Правове забезпечення взаємодії публічної адміністрації у прикордонній сфері : монографія. К.: МП Леся, 2015. 224 с.

173. Камінська Н. В., Клочков Б. І. Проблеми концептуального визначення поняття державних кордонів у сучасній юридичній науці. *Юридичний вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2015. № 2(10). С. 16–27.

174. Карпенко М. І. Військові злочини: питання теорії, законодавства і практики : монографія / за заг. ред. В. К. Матвійчука. К.: Нац. акад. управ., 2019. 457 с.

175. Карпец И. И. Проблемы преступности. М.: Юрид. лит., 1969. 168 с.

176. Кваша О. О. До дискусії про соціальний зміст діянь, що входять до інституту обставин, які виключають злочинність діяння. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та*

правозастосування : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 12–13 жовт. 2016 р.). Х.: Право, 2016. С. 114–118.

177. Кваша О. О. Організатор злочину (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького. К., 1999. 229 с.

178. Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. 560 с.

179. Кібальник С. О. Детермінація незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2019. № 38. С. 160–163.

180. Ківалов С. В., Аракелян М. М. Провадження у справах щодо видворення іноземців та осіб без громадянства в адміністративному суді : монографія. О.: Фенікс, 2013. 220 с.

181. Кізіменко Є. В. Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами: кримінологічна характеристика та запобігання (ст. 263 КК України) : дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / ХНУВС. Х., 2019. 229 с.

182. Кириченко І. О., Богданович В. Ю., Крутов В. В. Шляхи вдосконалення наукового супроводу службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку. *Честь і закон.* 2009. № 1. С. 3–23.

183. Клименко Б. М. Государственные границы – проблема мира. М.: Междунар. отнош., 1964. 138 с.

184. Книженко О. О. Теоретичні засади встановлення санкцій у кримінальному праві : монографія. Х.: Акта, 2013. 384 с.

185. Книш С. В. Міжнародно-правові аспекти криміналізації нелегальної міграції. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 219–222.

186. Коваленко А. В. Поняття та принципи кримінологічного забезпечення поліцейської діяльності: теоретико-правовий аспект. *Jurnalul juridic naţional: teorie şi practică*. 2019. № 1(35). С. 176–178.

187. Ковальчук В. П. Забезпечення протидії нелегальній міграції та пов'язаним із нею злочинам. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (Серія юридична)*. 2018. Вип. 4. С. 260–270.

188. Кодекс України про адміністративні правопорушення: станом на 12 грудня 2019 року. Х.: Право, 2019. 374 с.

189. Козлюк Л. Г. Кримінологічна характеристика особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього : монографія. Костопіль: ЗАТ «Костопільська друкарня», 2011. 135 с.

190. Колодяжний М. Г. Запобігання злочинам у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 1(5). URL: http://tlaw.nlu.edu.ua/article/download/63114/58522

191. Колодяжний М. Г. Сучасний зарубіжний досвід громадського впливу на злочинність : монографія / за ред. В. В. Голіни. Х.: Право, 2017. 252 с.

192. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник. К.: Юрінком Інтер, 2011. 576 с.

193. Коломоєць Т. О., Колпаков В. К. Вступ до навчального курсу «Адміністративне право України» : навч. лекція. К.: Ін Юре, 2014. 240 с.

194. Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право) : навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2008. 256 с.

195. Колпаков В. К. Навчальна дисципліна «Адміністративне право»: поняття і проблеми. *Питання адміністративного права*. Кн. 1 / відп. за вип. Н. Б. Писаренко. Х.: Право, 2017. 240 с.

196. Колпаков В. К. Охорона національних інтересів України у прикордонній сфері (адміністративно-правовий аспект). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: ПРАВО*. 2015. Вип. 32(1). С. 162.

197. Комісаров О. Г., Богуславський В. В. Інформаційне забезпечення особистої безпеки працівників сил охорони правопорядку: сучасний стан

проблеми. *Науковий вісник Дніпропетровського університету внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 82–89.

198. Комісаров О., Покайчук В. Створення і функціонування системи сил охорони правопорядку в розрізі забезпечення державної безпеки України. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2016. Вип. 38. С. 219–225.

199. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / отв. ред. А. И. Рарог. 5-е изд., перераб. и доп. М.: ТК Велби; Проспект, 2008. 659 с.

200. Конопельський В. Я., Бабенко А. М., Чекмарьова І. М. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у прикордонних регіонах Причорномор'я материкової України : монографія. Х.: Право, 2019. 264 с.

201. Конституційне право України : підручник / за ред. В. П. Колісника, Ю. Г. Барабаша. Х.: Право, 2008. 416 с.

202. Конституційне право України: прагматичний курс : навч. посіб. / за заг. ред. М. В. Афанасьєвої, А. А. Єзерова. О.: Юрид. літ-ра, 2017. 256 с.

203. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш [та ін.]. 2-ге вид. перероб. і доп. Х.: Право, 2011. 1128 с.

204. Коржанський М. Й. Предмет і об'єкт злочину : монографія. Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2005. 252 с.

205. Корж І. Ф. Адміністративно-правове регулювання відносин у сфері державної безпеки України : монографія. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2013. 384 с.

206. Корж І. Ф. Державна прикордонна служба України: правовий статус та місце в системі сектору безпеки і оборони. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Юрид. науки.* 2017. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2017_2_3.

207. Коробочкіна Л. Л. Паспортний режим в Україні як вид адміністративно-правового режиму : дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / НУ «ОЮА». О., 2016. 233 с.

208. Корнякова Т. В. Кримінологічна характеристика злочинів, учинених на кордонах та прикордонних територіях. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності*: тези II Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 2 берез. 2018 р.). Хмельницький: НАДПСУ, 2018. С. 59–61.

209. Корнякова Т. В. Кримінологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довкілля : монографія. К.: Ін Юре, 2011. 408 с.

210. Костенко А. Н. Теория «натуралистической» юриспруденции основа нового правопорядка. *Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри*: тези Міжнар. наук.-практ. конф. (13–14 черв. 2008 р.). О.: Фенікс, 2008. С. 13–15.

211. Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу : монографія. К.: Атіка, 2008. 352 с.

212. Костенко О. М. Проблеми № 1 сучасної цивілізації (в українському контексті) : монографія. Черкаси: СУЕМ, 2008. 112 с.

213. Костенко О. Яка Конституція нам потрібна, або свобода людини проти правової сваволі. *Віче*. 2015. № 13. С. 28–29.

214. Котляренко О. П. Правоохоронна діяльність у Збройних Силах України: організаційно-правові аспекти : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / КНУ ім. Т. Шевченка. К., 2017. 264 с.

215. Коцюба Р. О. Конституційно-правове регулювання політики ядерної безпеки України : монографія / за заг. ред. О. Л. Копиленка. К.: Ін-т зак-ва ВРУ, 2016. 446 с.

216. Кресіна І., Стойко О. Нелегальна міграція: проблеми протидії та правового регулювання. *Політичний менеджмент*. 2009. № 3. С. 174–180.

217. Крижановська В. А. Адміністративна відповідальність в адміністративному праві: сучасне розуміння, нові підходи : дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / НУ «Львів. політех.» Л., 2016. 258 с.

218. Крижановський А. Ф. Право і правопорядок: грані співвідношення. *Актуальні проблеми держав і права*. 2006. Вип. 29. С. 12–18.

219. Крижановський А. Ф. Правопорядок суверенної України: становлення та тенденції розвитку (загальнотеоретичне дослідження) : автореф. дис. … д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01 / ОНЮА. Одеса, 2009. 40 с.

220. Крижановський А. Ф. Правопорядок у суспільно-правничих контекстах: спроба системного бачення. *Актуальні питання реформування правової системи України* : зб. наук. ст. за матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 1–2 червня 2007 р.). Т. 1. Луцьк: Вежа, 2007. С. 61–66.

221. Криминология / под ред. Г. А. Аванесова. 4-е изд., перераб. и доп. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. 496 с.

222. Криминология : учебник / под ред. В. М. Кудрявцева, В. Е. Эминова. 4-е изд. перераб. и доп. М.: Норма, 2010. 800 с.

223. Криміналістика : підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. 2-ге вид., перероб. і допов. К.: Ін Юре, 2004. 728 с.

224. Кримінальна відповідальність за контрабанду: національний та міжнародний рівень : монографія / О. П. Горох, А. А. Музика, А. В. Савченко [та ін.]. К.: ПАЛИВОДА А. В., 2011. 276 с.

225. Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. 2-ге вид. К.: ВД «Дакор», 2013. 786 с.

226. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / за заг. ред. В. М. Бесчастного, О. М. Джужі. К.: ВД «Дакор», 2018. 386 с.

227. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ-Харків: Юрінком Інтер; Право, 2001. 416 с.

228. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / за заг. ред. В. В. Сухоноса. Суми: Університетська книга, 2020. 672 с.

229. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / за ред. В. В. Сташиса, В. І. Тація. 4-те вид., перероб. і допов. Х.: Право, 2010. 608 с.

230. Кримінальне право України. Програма навчального курсу : навч.-метод. посіб. / за ред. Є. Л. Стрельцова. О.: ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2011. 90 с.

231. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство із змінами та допов. на 12 листопада 2019 року : офіц. текст. К.: Алерта, 2019. 214 с.

232. Кримінально-правові та кримінологічні основи забезпечення воєнної безпеки : наук.-практ. посіб. / М. С. Туркот, П. П. Богуцький, С. І. Дячук [та ін.]. К.: Вид-во «АртЕк», 2014. 246 с.

233. Кримінологія. Академічний курс / за заг. ред. О. М. Литвинова. Х.: ВД «Кондор», 2018. 588 с.

234. Кримінологія. Загальна та Особлива частини : підручник / за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Х.: Право, 2009. 288 с.

235. Кримінологія : підручник / за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. і допов. Х.: Право, 2018. 416 с.

236. Кримінологія. Підручник. Практикум / В. С. Ковальський, О. М. Костенко, Г. С. Семаков [та ін.]. К.: Юрінком Інтер, 2017. 344 с.

237. Кримінологія : підручник / за заг. ред. Л. С. Сміяна, Ю. В. Нікітіна. К.: ВНЗ «НАУ», 2010. 496 с.

238. Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления. М.: Госюриздат; Юрид. лит-ра, 1960. 244 с.

239. Кузьменко О. В. Адміністративно-правова протидія нелегальній міграції в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / НАВСУ. К, 2000. 18 с.

240. Кузнецов И. А. Теория государства и права : учеб. пос. Волгоград: ВАГС, 2005. 228 с.

241. Кузніченко С. О. Проблеми співвідношення норм адміністративно-деліктного та кримінального права. *Форум права*. 2010. № 4. С. 538–542.

242. Кузьмін С. А., Марчук М. П. Криміналізація незаконного перетинання державного кордону України. *Університетські наукові записки*. 2016. № 60. С. 89–99.

243. Купрієнко Д. А. Основні поняття та категорії у сфері забезпечення прикордонної безпеки. *Збірник наукових праць Національної академії*

Державної прикордонної служби України. Серія: військові та технічні науки. 2014. № 1(61). С. 357–368.

244. Курило В. І., Ільченко О. В. Взаємодія органів внутрішніх справ та Державної прикордонної служби України в умовах євроінтеграції: адміністративно-правові аспекти : монографія. К.: Магістр-XXI сторіччя, 2015. 200 с.

245. Курилюк Ю. Б. Відповідальність військовослужбовців за перевищення влади або службових повноважень: деякі законодавчі прогалини. *Вісник прокуратури.* 2015. № 2. С. 86–91.

246. Курилюк Ю. Б. Використання завідомо підробленого документу під час перетинання державного кордону. *Юридична наука*. 2012. № 1. С. 124–128.

246. Курилюк Ю. Б. Соціальна зумовленість злочинності в сучасному суспільстві. *Юридична наука*. 2014. № 9. С. 53–64.

247. Курилюк Ю. Б. Вплив глобалізації на забезпечення прикордонної безпеки держави. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. Вип. 21. С. 172–179.

248. Курилюк Ю. Б. Державний кордон і правопорядок (законодавство, теорія, практика) : монографія. К.: ВД «Дакор», 2020. 446 с.

249. Курилюк Ю. Б. Детектор брехні (поліграф) у системі запобігання та протидії корупційній злочинності прикордонників. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : тези II Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 02 берез. 2018 р). Хмельницький: НАДПСУ, 2018. С. 163–165.

250. Курилюк Ю. Б. Деякі аспекти протидії корупційній злочинності прикордонників. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 3. С. 211–216.

251. Курилюк Ю. Б. Деякі сучасні кримінально-правові та кримінологічні аспекти забезпечення прикордонної безпеки держави. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 4(19). С. 80–83.

252. Курилюк Ю. Б. Дискреційні повноваження прикордонників як корупціогенний фактор. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 4/2(52). С. 24–29.

253. Курилюк Ю. Б. Диференціація кримінальної відповідальності у кримінальному праві. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. Вип. 2(3). URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/3_5.pdf

254. Курилюк Ю. Б. Законодавче забезпечення повернення органами Державної прикордонної служби нелегальних мігрантів до країни походження. *Юридична наука*. 2018. № 6. С. 10–15.

255. Курилюк Ю. Б. Злочинність мігрантів в Україні: детермінанти та запобігання. *Юридичний бюлетень*. 2019. Вип. 8. С. 317–323.

256. Курилюк Ю. Б. Конституційні засади кримінологічного забезпечення прикордонної безпеки України. *Конституційно-правові академічні студії*. 2019. № 2. С. 83–88.

257. Курилюк Ю. Б. Корупція – ненормальна нормальність? *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції* : зб. тез доп. V Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 31 берез. 2017 р). Х.: ХНУВС, 2017. С. 117–118.

258. Курилюк Ю. Б. Критерії оцінки ефективності запобігання злочинам у сфері забезпечення прикордонної безпеки держави. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18–19 жовтня 2018 р.). Х.: Право, 2018. С. 478–481.

259. Курилюк Ю. Б. Кримінальна відповідальність за використання завідомо підробленого документа під час перетинання державного кордону України. *Судова та слідча практика в Україні*. 2017. № 5. С. 37–41.

260. Курилюк Ю. Б. Кримінальна відповідальність за незаконне перетинання державного кордону України. *Актуальні проблеми кримінального права*: матер. IX Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. пам’яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 21 лист. 2018 р.). К.: НАВС, 2018. С. 200–203.

261. Курилюк Ю. Б. Кримінальна відповідальність за порушення правил несення прикордонної служби : автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец.

12.00.08 / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2014. 20 с.

262. Курилюк Ю.Б. Кримінально-правове забезпечення протидії порушенню правил несення прикордонної служби : монографія. К.: ВД «Дакор», 2013. 216 с.

263. Курилюк Ю. Б. Кримінально-правовий захист від загроз із тимчасово окупованої території України. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законодавчій та правозастосовній діяльності* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 8–9 жовт. 2015 р.). Х.: Право, 2015. С. 298–302.

264. Курилюк Ю. Б. Кримінологічні аспекти криміналізації. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : тези III Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 01 берез. 2019 р). Хмельницький: НАДПСУ, 2019. С. 233–235.

265. Курилюк Ю. Б. Кримінологічні засади адміністративно-юрисдикційної діяльності органів охорони державного кордону. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2017. № 4. С. 64–68.

266. Курилюк Ю. Б. Незаконне перетинання державного кордону України: деякі аспекти складу злочину. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 315–320.

267. Курилюк Ю. Б. Особливості бланкетної диспозиції ст. 332-1 КК України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 1. С. 209–212.

268. Курилюк Ю. Б. Правове регулювання запобігання злочинам проти прикордонної безпеки України. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2019. № 2(64). С. 100–106.

269. Курилюк Ю. Б. Поняття й ознаки кримінологічного забезпечення прикордонної безпеки держави. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. Вип. 20. С. 144–150.

270. Курилюк Ю. Б. Прикордонні правовідносини як вимушені відносини. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України* : тези VIII Всеукр. наук.-практ. конф. Серія:

Юрид. науки та держ. управ. (Хмельницький, 10 грудня 2015 р). Хмельницький: НАДПСУ, 2015. С. 137–140.

271. Курилюк Ю. Б. Протидія нелегальній міграції в контексті міжгалузевих нормативних зв'язків. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 9–10 жовт. 2014 р.). Х.: Право, 2014. С. 239–243.

272. Курилюк Ю. Б. Реадмісія осіб: досвід Державної прикордонної служби України. *Науковий вісник Державної прикордонної служби: науково-практичний альманах*. 2013. № 3. С. 35–37.

273. Курилюк Ю. Б. Характеристика особи прикордонника, який вчиняє корупційний злочин. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2019. Вип. 38. С. 140–155.

274. Курс адміністративного права України : підручник / за ред. О. В. Кузьменко. 3-тє вид., допов. К.: Юрінком Інтер, 2018. 914 с.

275. Куць В. Протидія злочинності: сутність і зміст. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України.* 2016. № 4. С. 103–112.

276. Кучук А. М. Основи теорії правового поліцентризму : монографія. Дніпро: ДДУВС; Ліра ЛТД, 2017. 312 с.

277. Кушнір І. П. Нормативно-правове регулювання інформаційних відносин у діяльності Державної прикордонної служби України: теоретичні та організаційні аспекти : монографія. Хмельницький: ПП «Манускрипт», 2020. 528 с.

278. Кушнір І., Степанова Ю. Інформаційна безпека держави у прикордонній сфері як об'єкт державної зради. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*. 2018. № 4-1. С. 123–126.

279. Кушнір Я. О. Особливості притягнення осіб до кримінальної відповідальності за порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї. *Засади функціонування кримінальної юстиції* : зб. тез Всеукр. заоч. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 24 трав. 2019 р.). Хмельницький: ХУУП ім. Л. Юзькова, 2019. С. 31–34.

280. Кушнір Я. О. Порівняльна характеристика юридичних складів злочину, передбачених статтями 332-1 та 332-2 Кримінального кодексу України. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Юрид. науки*. 2018. Вип. 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2018_3_12

281. Лазарев Б. М. Административные правонарушения и ответственность за их совершение. *Советское государство и право*. 1985. № 8. С. 30–40.

282. Лазутко В. І. Сили охорони правопорядку: проблемні питання визначення та характеристики. *Форум права.* 2012. № 3. С. 357–363.

283. Лащук Н. Р. Про стан виконання Україною міжнародно-правових зобов'язань щодо криміналізації нелегальної міграції. *Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми* : матер. ІІІ Міжнар. наук.-практ. симпоз. (Ів.-Франківськ, 12–13 квіт. 2019 р.). І.-Фр.: РВВ Ун-ту Короля Данила, 2019. С. 84–87.

284. Лесько Н. В. Проблеми правового регулювання профілактики правопорушень в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юрид. науки.* 2014. № 807. С. 231–235.

285. Литвак О. М. Держава і злочинність : монографія. К.: Атіка, 2004. 304 с.

286. Литвак О. М. Злочинність, її причин та профілактика. К.: Україна, 1997. 167 с.

287. Литвин М. М. Інтегроване управління кордонами : підручник. Хмельницький: НАДПСУ, 2012. 416 с.

288. Литвинов А. А., Чирков, Д. К. Преступность мигрантов-иностранцев и ее предупреждение : монография. М.: Юрлитинформ, 2013. 208 с.

289. Литвинов О. М. Сучасні проблеми управління профілактикою злочинів в Україні : монографія. Херсон: ОЛДІ-плюс, 2003. 312 с.

290. Лихова С. Я. Глобалізація та кримінальне законодавство України (позитивні результати та негативні наслідки). *Теоретичні основи забезпечення*

якості кримінального законодавства та правозастосовної діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні : матер. наук.-практ. конф. (Харків, 15 трав. 2009 р.). Х.: Право, 2009. С. 45–48.

291. Лихова С. Про визначення поняття «правоохоронні органи». *Радянське право*. 1984. № 11. С. 74–76.

292. Ліпкан В. А. Безпекознавство : навч. посіб. К.: Європейський ун-т, 2003. 208 с.

293. Літвін Л. Ю., Мельник Г. В. Сучасний стан наукових досліджень щодо порушень на недоторканність державного кордону України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 6. С. 383–386.

294. Літошенко О. Особливості адміністративної відповідальності за порушення земельного законодавства. *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 1. С. 63–76.

295. Лозбяков В. П. Криминологические основы административно-юрисдикционной деятельности российской милиции : дис. в форме науч. доклада … д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 / МГЮА. М., 1996. 40 с.

296. Лозбяков В. П., Эриашвили, Н. Д. Криминология и административная юрисдикция милиции : учеб. пособ. М.: Закон и право; ЮНИТИ, 1998. 205 с.

297. Ломброзо Ч. Преступление. Новейшие успехи науки о преступнике. Анархисты / сост. и предис. В. С. Овчинского. М.: Инфра-М, 2004. 320 с.

298. Лукашевич С. Ю. Про поняття порядку з точки зору суспільної безпеки. *Кримінальні загрози в секторі безпеки: практики ефективного реагування* : матер. панел. дискус. III Харків. міжнар. юрид. форуму (Харків, 26 верес. 2019 р.). Х.: Право, 2019. С. 78–82.

299. Лунеев В. В. Эффективность борьбы с преступностью и ее отдельными видами в современной России. *Государство и право.* 2003. № 7. С. 106–111.

300. Ляшук Р. М. Адміністративно-правове забезпечення діяльності відділів прикордонної служби Державної прикордонної служби України : автореф. дис. … д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07 / МАУП. К., 2018. 40 с.

301. Ляшук Р. М. Діяльність відділів прикордонної служби Державної прикордонної служби України (адміністративно-правовий аспект) : монографія. Хмельницький: НАДПСУ, 2015. 386 с.

302. Ляшук Р. М., Кушнір І. П. Теоретичні основи правозастосовної діяльності органів охорони державного кордону : навч. посіб. Хмельницький: НАДПСУ, 2015. 160 с.

303. Майданник О. О. Конституційне право України : навч. посіб. К: Алерта, 2011. 380 с.

304. Мала енциклопедія міжнародного права / за заг. ред. Ю. Л. Бошицького. К.: Кондор, 2013. 440 с.

305. Малиновська О. А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії : монографія. К.: НІСД, 2018. 472 с.

306. Малиновська О. Ю. Політико-географічні аспекти формування та функціонування західного державного кордону України : автореф. дис. … канд. геогр. наук.: спец. 11.00.02 / КНУ ім. Т. Шевченка. К., 2002. 19 с.

307. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : монографія. К.: Азимут-Україна, 2005. 464 с.

308. Мартиненко О. А., Теличкін І. О. Запобігання злочинам серед працівників в органах внутрішніх справ України: міжнародні та національні аспекти : монографія. К.: Юридична думка, 2015. 236 с.

309. Мартыненко О. А. Детерминация и предупреждение преступности среди персонала органов внутренних дел Украины : монография. Х.: ХНУВС, 2005. 496 с.

310. Марченко Б. М. Адміністративна діяльність Державної прикордонної служби України : автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / ДДУВС. Дніпропетровськ, 2009. 20 с.

311. Масол Д. І. Кримінально-правове значення мотиву злочину. *Європейські перспективи.* 2013. № 11. С. 67–74.

312. Матюхіна, Н. П. Корупція в поліції зарубіжних країн: проблеми запобігання. *Проблеми запобігання службовим злочинам у сфері господарської діяльності* : матер. Наук.-практ. семінару (Харків, 9 лист. 2004 р.). К.: Юрінком Інтер, 2005. С. 110–113.

313. Машков А. Д. Теорія держави і права : підручник. К.: ВД «Дакор», 2014. 492 с.

314. Мельник М. І. Законодавчі аспекти відмежування злочинного діяння від незлочинного. *Проблеми пенітенціарної теорії та практики*. 2004. № 9. С. 83–89.

315. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії) : монографія. К.: Юрид. думка, 2004. 400 с.

316. Мельник Р. С. Система адміністративного права України : дис. … д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07 / ХНУВС. Х., 2010. 415 с.

317. Михайленко Д. Г. Протидія корупційним злочинам засобами кримінального права: концептуальні основи : монографія. О.: ВД «Гельветика», 2017. 582 с.

318. Міграційне право України : підручник / О. І. Беспалова, С. М. Гусаров, А Т. Комзюк [та ін.]; за заг. ред. С. М. Гусарова. Х.: Дім реклами, 2016. 296 с.

319. Міжнародне публічне право : підручник / за ред. В. М. Репецького. 2-ге вид., стер. К.: Знання, 2012. С. 219.

320. Міловідова С. В. Попередження та протидія адміністративним правопорушенням в Україні : дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / КНЕУ. К., 2016. 231 с.

321. Мінка Т. П. Актуальні проблеми диференціації кримінальних та адміністративних правопорушень. *Науковий вісник Дніпропетровського*

державного університету внутрішніх справ. 2012. № 4. С. 186–191;

322. Мінка Т. П. Актуальні проблеми змісту системи адміністративного права. *Часопис Київського університету права.* 2009. № 2. С. 122–126.

323. Мінка Т. П. Дослідження адміністративно-правових режимів, що забезпечуються органами внутрішніх справ, з використанням синергетики. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 142–146.

324. Мінка Т. П. Онтологічна характеристика правового режиму. *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 123–127.

325. Мінка Т. Підходи щодо класифікації адміністративно-правових режимів. *Публічне право*. 2011. № 2. С. 40–47.

326. Мисливий В. А. Кримінальне право України: деякі тенденції. *Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції* : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 22 трав. 2015 р). Х.: ХНУВС, 2015. С. 46–47.

327. Митрофанов І. І. Необхідність розробки механізму реалізації відповідальності науковою кримінального права. *Право і суспільство.* 2010. № 4. С. 173–179.

328. Митрофанов І. І., Локтіонова В. В. Довкілля під охороною закону про кримінальну відповідальність : монографія. Кременчук: Видавець«ПП Щербатих О. В.», 2010. 420 с.

329. Мозоль А. П. Злочинність мігрантів (кримінологічна характеристика). *Вісник університету внутрішніх справ*. 1999. № 7(2). С. 112–119.

330. Мозоль С. А. Кримінологічна безпека в Україні: феномен та наукові засади забезпечення : автореф. … д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 / ХНУВС, 2018. 34 с.

331. Моніторинговий кримінологічний аналіз окремих видів злочинів в Україні (2013–2014 роки) : навч.-практ. посіб. / О. М. Литвак, Р. О. Стефанчук, З. А. Загиней [та ін.]. К.: Нац. акад. прок., 2015. 254 с.

332. Мороз Ю. Г. «Орган охорони правопорядку», «орган правопорядку», «орган досудового розслідування»: співвідношення понять. *Право і суспільство*. 2018. № 2. Ч. 3. С. 14–18.

333. Мота А. Ф. Діяльність Державної прикордонної служби України з протидії нелегальній міграції (адміністративно-правовий аспект) : монографія. Хмельницький: НАДПСУ, 2018. 492 с.

334. Мота А. Ф., Герц А. А., Недюха М. П. Детермінанти нелегальної міграції, протидію якій віднесено до компетенції органів Державної прикордонної служби України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 1. С. 10–13.

335. Музика-Стефанчук О. А., Зьолка В. Л. Проблеми протидії корупції у прикордонній сфері в Україні в умовах євроінтеграції. *Порявняльно-аналітичне право*. 2016. № 1. С. 193–195.

336. Навроцький В. О. Кримінальне право України в епоху глобалізації. *Геополітика України: історія і сучасність*. 2010. Вип. 2. С. 140–152.

337. Назаренко Д. О. Кримінологічний аналіз та протидія фоновим для злочинності явищам : монографія. Х.: Диса плюс, 2013. 524 с.

338. Настюк В. Я., Бєлєвцева В. В. Адміністративно-правові режими в Україні : монографія. Х.: Право, 2009. 128 с.

339. Настюк В. Я. Фундаментальна розвідка адміністративно-правових засад управління у сфері забезпечення внутрішньої безпеки держави. *Вісник Академії правових наук України.* 2008. № 1(52). С. 276–279.

340. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид., перероб. і доп. К.: Юридична думка, 2012. 1316 с.

341. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид. перероб. та допов. К.: ВД «Дакор», 2019. 1384 с.

342. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернєя. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

343. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Особлива частинаї / за заг. ред. М. О. Потебенька, В. Г. Гончаренка. К.: Форум, 2001. 942 с.

344. Науково-практичний коментар Кодексу України про адміністративні правопорушення / за заг. ред. С. В. Пєткова. К.: Юрінком Інтер, 2020. 792 с.

345. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України : спецвипуск / Ю. В. Александров, П. П. Андрушко, В. А. Клименко [та ін.]. К.: Юрінком; Август, 1994. 800 с.

346. Національна безпека України: структура і напрямки реалізації : навч. посіб. / О. Г. Даніл'ян, О. П. Дзьобань, М. І. Панов. Х.: Фоліо, 2002. 285 с.

347. Невмержицький Є. В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії : монографія. К.: КНТ, 2008. 368 с.

348. Нежурбіда С. І. Кримінологічне вчення про причинність злочинності : дис. … д-ра юрид. наук: спец.12.00.08 / НАВС. К., 2015. 696 с.

349. Нестерова І. А., Мацола М. І. Кримінологічне профілювання як один із сучасних напрямів запобігання злочинності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 3. С. 182–185.

350. Нікітін А. А. Кримінальна відповідальність за порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї : дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / НАВСУ. К., 2018. 218 с.

351. Нікітін Ю. В. Протидія злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства : монографія. К.: Нац. акад. управ., 2009. 373 с.

352. Нікіфоренко В. С. Поняття та сутність державного управління у сфері забезпечення прикордонної безпеки України. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2014. № 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2014_12_17

353. Ніколаєнко Т. Б. Теоретико-правові засади призначення та виконання спеціальних покарань щодо військовослужбовців : монографія. Хмельницький: НАДПСУ, 2018. 564 с.

354. Новіков О. В. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у сфері інтелектуальної власності : монографія / за заг. ред. Б. М. Головкіна. Х.: Право, 2018. 182 с.

355. Общее административное право : учебник / под ред. Ю. М. Старилова. Воронеж: ВГУ, 2007. 848 с.

356. Овчаренко Д. А. Покарання як соціальне та правове явище: філософсько-правові аспекти : монографія. К.: ПАЛИВОДА А. В., 2015. 266 с.

357. Огнєв Т. Диференціація кримінальної відповідальності за порушення недоторканості державного кордону України. *Вісник Національної академії прокуратури України.* 2015. № 4(42). С. 119–125.

358. Огнєв Т. Є. Незаконна міграція: кримінально-правові та кримінологічні аспекти : автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького. К., 2017. 20 с.

359. Огнєв Т. Є. Незаконна міграція: кримінально-правові та кримінологічні аспекти : дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького. К., 2017. 249 с.

360. Огнєв Т. Особа злочинця, який вчинив незаконне переправлення осіб через державний кордон України. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України.* 2015. № 4. С. 120–128.

361. Олефір В. І. Імплементація міжнародних норм щодо протидії нелегальній міграції у національне законодавство України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2005. Вип. 29. С. 76–85.

362. Олійник С. М. Міжнародно-правове регулювання реадмісії осіб : автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.11 / НаУКМА. К, 2020. 19 с.

363. Олійник С. М. Міжнародно-правове регулювання реадмісії осіб : дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.11 / ВНЗ «НАУ»; НаУКМА. К, 2019. 216 с.

364. Олійник С. М. Правове регулювання реадмісії осіб в Україні. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. *Серія: Юрид. науки.* 2019. Вип. 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2019_3_13

365. Орлеан А. М. Кримінально-правове забезпечення в Україні охорони людини від експлуатації : монографія. Кам’янець.-Поділ.: ПП Буйницький О. А., 2014. 456 с.

366. Орловська Н. А. Державна прикордонна служба України як суб’єкт запобігання злочинності. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України* : тези IX Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 08 груд. 2016 р). Хмельницький: НАДПСУ, 2016. С. 204.

367. Орловська Н. А. Соціальна шкідливість та суспільна небезпека: концептуальні аспекти співвідношення у контексті побудови кримінально-правових санкцій. *Форум права*. 2011. № 2. С. 672–680.

368. Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія. Х.: Діса плюс, 2016. 656 с.

369. Ортинський В. Взаємодія підрозділів правоохоронних органів України у протидії контрабанді наркотичних засобів: теоретичні та практичні аспекти. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юрид. науки.* 2017. № 884. С. 4–10.

370. Остапенко О. І. Адміністративна деліктологія: соціально-правовий феномен і проблеми розвитку : монографія. Львів: ЛІВС при УАВС, 1995. 312 с.

371. Остапенко О. І. Профілактика адміністративних правопорушень (адміністративно-правовий аспект). Л.: ЛьвІВС при УАВС, 2001. 103 с.

372. Осадчий В. І. Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності : монографія. К.: Атіка, 2004. 336 с.

373. Охорона державного кордону України в сучасних геополітичних умовах: організаційні та правові проблеми : монографія / О. В. Андрушко, Л. Ю. Капітанчук, Р. М. Ляшук [та ін.]. Хмельницький: НАДПСУ, 2017. 296 с.

374. Палій М. В. Злочинність у сфері віросповідання та боротьба з нею : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького. К., 2002. 19 с.

375. Пан Ги Мун. Мир вступил в эпоху мобильности. *Независимая газета*. 2007. 11 июля.

376. Панов М. І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства. К.: Ін Юре, 2010. 812 с.

377. Панов М. І. Вітальне слово. *Теоретичні та практичні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні* : матер. V міжвуз. наук. студ. конф. з кримінології (Харків, 27 лист. 2006 р.). Х.: НЮАУ, 2006. С. 3–4.

378. Панч М. Поліційна корупція та запобігання їй. *Демократичне поліціювання* : зб. наук. ст. / за заг. ред. О. М. Бандурки та Дж. Перлина; наук. ред. О. В. Тягло. Львів: Астролябія, 2011. С. 401–434.

379. Пащенко О. О. Соціальна обумовленість кримінально-правових норм : автореф. дис. … д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 / ОДУВС. О., 2019. 34 с.

380. Петришин О. В. Основні напрями формування і розвитку правової політики. *Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування* : зб. матер. Наук.-практ. конф. (Київ, 5 груд. 2012 р.). К.: НІСД, 2013. С. 28–31.

381. Петрушенко В. Л. Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції. Л.: «Магнолія 2006», 2011. 352 с.

382. Пєтков С. В., Армаш Н. О., Соболь Є. Ю. Адміністративне право: актуальні питання та інноваційні ідеї : навч. посіб. / під заг. ред. С. В. Пєткова. К.: КНТ, 2019. 148 с.

383. Пєтков С. В., Комісаров С. А. Забезпечення охорони громадського (публічного) порядку в сучасних умовах. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 57–60.

384. Пилипчук В. Г., Буданов М. О., Гірич В. М. Система організації управління і правового забезпечення діяльності спецслужб (досвід країн Європейського Союзу та Північної Америки). К.: НІСД, 2012. 56 с.

385. Пилипчук В. Г., Дзьобань О. П. Вплив глобалізаційних процесів на конституційний лад, територіальну цілісність і недоторканність України. *Гуманітарний часопис*. 2010. № 1. С. 5–10.

386. Пилипчук В. Г., Дзьобань О. П. Інформаційне насильство та безпека: світоглядно-правові аспекти : монографія. Х.: Майдан, 2011. 244 с.

387. Пилипчук В. Г. Пріоритети розвитку системи стратегічних комунікацій у сфері воєнної і національної безпеки України. *Право національної безпеки та військове право: історія, сучасність і перспективи* : зб. матер. круг. столу (Київ, 28 берез. 2019 р.). К.: ФОП Ямчинський О. В., 2019. С. 15–22.

388. Пиць В. М. Адміністративно-правові засади забезпечення екологічного правопорядку : автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / Нац. ун-т «Львів. політех.». Львів, 2015. 21 с.

389. Платон. Диалоги: пер. с древнегреч. Х.: Фолио, 2013. 316 с.

390. Подільчак О. М. Кримінологічний профайлінг – реалізація вчення про особу злочинця. *Право і суспільство*. 2017. № 4. Ч. 2. С. 154–157.

391. Подорожна Т. С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації : дис. … д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01, 12.00.02 / Ін-т держ. і права ім. В.М. Корецького, 2017. 503 с.

392. Подорожна Т. С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації : монографія. К.: Юрінком Інтер, 2016. 536 с.

393. Покайчук В. Я. Сили охорони правопорядку як система. *Науковий вісник Дніпропетровського ун-ту внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 151–153.

394. Покатаєва О. В., Томарева-Патлахова В. В. Практика державної податкової політики екологізації в умовах реалізації сталого економічного розвитку. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2016. Вип. 1(01). С. 124–133.

395. Покатаєв П. С. Правова природа громадського контролю у сфері благоустрою населених пунктів. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. No 3. Vol. 1. С. 152–159.

396. Показники розвитку Африки у 2010 році. Мовчазна та летальна. Як тиха корупція підриває зусилля з розвитку Африки. Вашингтон: Світовий банк, 2010. 200 с.

397. Поліщук В. А. Праксеологічний підхід як інноваційна основа вдосконалення професійної підготовки майбутніх соціальних працівників. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: педагогіка, соціальна робота*. 2014. Вип. 32. С. 148–150.

398. Половніков В. В. Охорона та захист державного кордону України як одна із сфер державного управління. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. Вип. 19. С. 98–105.

399. Половніков В. В. Охорона та захист державного кордону як складова забезпечення національної безпеки України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3(86). С. 89–100.

400. Поляков С. Ю. Адміністративно-правові засади забезпечення законності та правопорядку в Збройних Силах України : монографія. Х.: Право, 2012. 255 с.

401. Пономаренко Г. О. Управління у сфері забезпечення внутрішньої безпеки держави: адміністративно-правові засади : монографія. Х.: ФОП Вапнярчук Н. М., 2007. 448 с.

402. Пономаренко Г. О. Адміністративно-правові засади управління у сфері забезпечення внутрішньої безпеки держави : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07 / НЮАУ ім. Я. Мудрого. Х., 2008. 33 с.

403. Пономарьов С. П. Адміністративно-правове забезпечення діяльності сектору безпеки і оборони України : монографія. Х.: Майдан, 2018. 470 с.

404. Постатейный комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / под ред. А. И. Чучаева. М.: ИНФРА-М; КОНТРАКТ, 2004. 823 с.

405. Преступность и криминологические основы уголовной юстиции / под ред. В. Н. Дрёмина. О.: Фенікс, 2007. 280 с.

406. Прикордонна безпека України : навч. посіб. / В. О. Назаренко, В. М. Серватюк, Д. А. Купрієнко [та ін.]. Хмельницький: НАДПСУ, 2018. 360 с.

407. Прикордонна безпека України: становлення, сучасний стан, проблеми і перспективи : монографія / О. М. Шинкарук, С. П. Мосов, В. А. Кириленко [та ін.]. Хмельницький: НАДПСУ, 2018. 188 с.

408. Притула А. М. Незаконне перетинання державного кордону України: склад злочину. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності складових сектору безпеки і оборони України :* тези XI Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 15 лист. 2018 р.). Хмельницький: НАДПСУ, 2018. С. 279–283.

409. Притула А. М. Незаконне перетинання державного кордону України як нова «мертва» норма Кримінального кодексу України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 17. С. 151–157.

410. Притула А. М. Теоретико-правові засади оперативно-службової діяльності Державної прикордонної служби України : монографія. О.: Фенікс, 2019. 332 с.

411. Проблеми протидії злочинності : підручник / за ред. О. Г. Кальмана. Х.: Новасофт, 2010. 292 с.

412. Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями : Постанова Верховної Ради України від 17.03.2015 № 254-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 17. Ст. 1001.

413. Про відкриття пункту контролю через державний кордон «Київ-пасажирський» : Розпорядження Кабінету Міністрів України 27.07.2012 № 511-р. *Урядовий кур'єр*. 2012. № 138.

414. Про відкриття пункту контролю через державний кордон на залізничній станції «Львів» : Розпорядження Кабінету Міністрів України 27.12.2019 № 1319-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1319-2019-р

415. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII. *Офіційний вісник України.* 2017. № 96. Ст. 11.

416. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, спрямованих на лібералізацію Європейським Союзом

візового режиму для України : Закон україни від 14.07.2016 № 1474-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 34. Ст. 15.

417. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення прикордонної безпеки держави : Закон України від 27.02.2018 № 2293-VIII. *Офіційний вісник України*. 2018. № 36. Ст. 7.

418. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо перетинання державного кордону України : Закон України від 18.05.2004 № 1723-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 36. Ст. 1403.

419. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення положень судового захисту іноземців та осіб без громадянства і врегулювання окремих питань, пов'язаних з протидією нелегальній міграції : Закон України від 19.05.2016 № 1379-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 27. Ст. 5.

420. Про внесення змін до Інструкції з оформлення посадовими особами Державної прикордонної служби України матеріалів справ про адміністративні правопорушення : Наказ МВС від 21.12.2018 № 1046. *Офіційний вісник України*. 2019. № 13. Ст. 494.

421. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 7.

422. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за незаконне перетинання державного кордону України : Закон України від 18.10.2018 № 2599-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 46. Ст. 49.

423. Про внесення змін до Митного кодексу України та деяких інших законодавчих актів України у зв'язку з проведенням адміністративної реформи : Закон України від 14.01.2020 № 440-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440-20

424. Про внесення змін у додаток до розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 червня 2013 року № 466 : Розпорядження Кабінету Міністрів

України від 29.04.2015 № 415-р. *Урядовий кур'єр*. 2015 № 100.

425. Про громадянство України : Закон України від 18.01.2001 № 2235-III. *Офіційний вісник України*. 2001. № 9. Ст. 1.

426. Про державний кордон України : Закон України від 04.11.1991 № 1777-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 2. Ст. 5.

427. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03.04.2003 № 661-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 27. Ст. 208.

428. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України : Закон України від 23.02.2006 № 3475-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 1094.

429. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус : Закон України від 20.11.2012 № 5492-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 51. Ст. 2733.

430. Проєкт Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства у сфері міграції. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64887.

431. Проєкт Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення деяких положень під час виконання міжнародних договорів України про реадмісію. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60395.

432. Проєкт Концепції проєкту Міграційного кодексу України. URL: https://dmsu.gov.ua/diyalnist/konsultaczij-z-gromadskistyu/gromadske-obgovorennya/proekt-konczepczij-proektu-migraczijnogo-kodeksu-ukrajni.html

433. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки : Закон України від 14.10.2014 № 1699-VII. *Відомості Верховної Ради України.* 2014. № 46. Ст. 3010.

434. Про затвердження Інструкції про порядок дій органів (підрозділів) охорони державного кордону під час виявлення ознак порушень митних правил, а також виявлення майна, яке не має власника або власник якого

невідомий, та порядок подальшої взаємодії органів (підрозділів) охорони державного кордону з органами доходів і зборів : Наказ МВС, Міндоходів від 03.10.2013 № 947/525. *Офіційний вісник України*. 2013. № 87. Ст. 128.

435. Про затвердження Інструкції про порядок реалізації компетентними та уповноваженими органами України міжнародних угод про реадмісію осіб : Наказ МВС від 16.02.2015 № 158. *Офіційний вісник України*. 2015. № 24. Ст. 265.

436. Про затвердження Плану заходів на 2020–2022 роки щодо реалізації Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України 27.12.2019 № 1409-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1409-2019-р

437. Про затвердження Плану заходів щодо реалізації Концепції здійснення першочергових заходів з реформування Державної міграційної служби на 2017 рік : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.02.2017 № 83-р. *Урядовий кур'єр*. 2017 № 26.

438. Про затвердження Положення про відділ прикордонної служби Державної прикордонної служби України : Наказ МВС 15.04.2016 № 311. *Офіційний вісник Президента України*. 2016. № 44. Ст. 220.

439. Про затвердження Положення про Державну авіаційну службу України : Постанова Кабінету Міністрів України 08.10.2014 № 520. *Офіційний вісник України*. 2014. № 82. Ст. 63.

440. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 878. *Офіційний вісник України*. 2015. № 89. Ст. 43.

441. Про затвердження Положення про застосування оглядових груп Морської охорони Державної прикордонної служби України під час проведення огляду українських та іноземних невійськових суден : Наказ Адміністрації Держприкордонслужби від 22.05.2012 № 360. *Офіційний вісник України.* 2012. № 51. Ст. 352.

442. Про затвердження Порядку взаємодії органів Державної прикордонної служби України та Державної фіскальної служби України під час виявлення ознак порушень митних правил, а також виявлення майна, яке не має власника або власник якого невідомий : Наказ МВС, Мінфіну від 18.10.2018 № 849/828. *Офіційний вісник України*. 2018. № 97. Ст. 30.

443. Про затвердження Порядку відкриття та закриття морських портів : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2013 № 495. *Офіційний вісник України*. 2013. № 54. Ст. 26.

444. Про затвердження Порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2015 № 367. *Офіційний вісник України*. 2015. № 46. Ст. 130.

445. Про затвердження Порядку продовження строку перебування та продовження або скорочення строку тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства на території України : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.02.2012 № 150. *Офіційний вісник України*. 2012. № 17. Ст. 15.

446. Про затвердження Порядку в'їзду осіб, переміщення товарів на тимчасово окуповані території у Донецькій та Луганській областях і виїзду осіб, переміщення товарів з таких територій : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.07.2019 № 815. *Офіційний вісник України*. 2019. № 70. Ст. 77.

447. Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.1995 № 57. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/57-95-п

448. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. *Офіційний вісник України*. 2014. № 36. Ст. 35.

449. Про закриття морських портів : Наказ Мінінфраструктури від 16.06.2014 № 255. *Офіційний вісник України*. 2014. № 54. Ст. 116.

450. Про закриття пунктів пропуску через державний кордон : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.02.2015 № 106-р. *Офіційний вісник України*. 2015. № 15. Ст. 22.

451. Про Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об’єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Росії державою-агресором : Постанова Верховної Ради України від 27.01.2015 № 129-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 10. Ст. 596.

452. Про кінематографію : Закон України від 13.01.1998 № 9/98-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9/98-вр

453. Прокопенко О. Ю. Щодо визначення поняття «суб’єкт забезпечення правопорядку в регіоні». *Право і безпека*. 2016. № 1. С. 58–63.

454. Про межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їх територій, тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях : Указ Президента України від 07.02.2019 № 32/2019. *Офіційний вісник Президента України*. 2019. № 3. Ст. 22.

455. Про морські порти України : Закон України від 17.05.2012 № 4709-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 7. Ст. 407.

456. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 55. Ст. 51.

457. Проневич О. С. Проактивна діяльність поліції (міліції) як складова сучасної парадигми охорони правопорядку. *Форум права*. 2011. № 3. С. 639–643.

458. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 106.

459. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях : Закон України від 18.01.2018 № 2268-VIII. *Офіційний вісник України*. 2018. № 19. Ст. 7.

460. Про порядок виїзду з України і в’їзду в Україну громадян України : Закон України від 21.01.1994 № 3857-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 18. Ст. 101.

461. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22.09.2011 № 3773-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19-20. Ст. 833.

462. Про прикордонний контроль : Закон України від 05.11.2009 № 1710-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 6. Ст. 148.

463. Про прикордонний режим : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.07.1998 № 1147. *Офіційний вісник України*. 1998. № 30. Ст. 33.

464. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України 26.05.2015 № 287/2015. *Офіційний вісник Президента України*. 2015. № 13. Ст. 50.

465. Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України : Закон України від 12.08.2014 № 1636-VII. *Офіційний вісник України*. 2014. № 78. Ст. 7.

466. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-99

467. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України 12.07.2017 № 482-р. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 140.

468. Про схвалення Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України 24.07.2019 № 687-р. *Офіційний вісник Президента України*. 2019. № 70. Ст. 184.

469. Про схвалення Стратегії розвитку Державної прикордонної служби України : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.11.2015 № 1189-р. *Офіційний вісник України*. 2015. № 94. Ст. 136.

470. Протидія злочинам у сфері службової діяльності (кримінологічні, кримінально-правові і кримінально-процесуальні аспекти : монографія / за ред. О. М. Костенка. К.: Наукова думка, 2014. 320 с.

471. Про тимчасове закриття пунктів пропуску через державний кордон та пункту контролю : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.01.2015 № 50-р. *Офіційний вісник України*. 2015. № 8. Ст. 22.

472. Протокольне рішення Ради міністрів закордонних справ держав-членів Співдружності про додаткові заходи для зміцнення прикордонної безпеки на зовнішніх кордонах держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_o96/

473. Пучкова М. В. Обеспечение прав граждан органами управления союзной республики. М.: Наука, 1987. 142 с.

474. Пучков О. О. Правопорядок у сфері національної безпеки сучасної України : монографія. Херсон: ВД «Гельветика», 2019. 208 с.

475. Рабінович П. М. Основи загальної теорія права та держави : навч. посіб. 9-те вид. Львів: Край, 2007. 192 с.

476. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-99

477. Родіонова Т. В. Місце вчинення злочину за кримінальним правом України : дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / ОНУ ім. І. І. Мечникова. О., 2018. 247 с.

478. Розвадовський О. Адміністративна відповідальність у сфері охорони державної таємниці та службової інформації: особливості, сучасний стан і напрями удосконалення. *Слово Національної школи суддів України*. 2014. № 2(7). С. 82–91.

479. Розов Н. С. Природа преступности и механизмы криминализации общества. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2006. № 2. URL: http://ecsocman.hse.ru/data/2010/12/01/1214825114/8aRosov.pdf

480. Российская криминологическая энциклопедия: преступность и

борьба с ней в понятиях и комментариях / под общ. ред. А. И. Долговой. М.: Норма-Инфра-М, 2000. 802 с.

481. Рубащенко М. А. Кримінальна відповідальність за посягання на територіальну цілісність і недоторканість України : монографія. Х.: Право, 2016. 286 с.

482. Руденко М. В., Шайтуро О. П. Щодо визначення поняття «органи правопорядку». *Вісник Харківського національного ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2017. Вип. 23. С. 158–160.

483. Рудковська М. Р. Суспільна небезпека як ознака поняття злочину : дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / ЛьвДУВС. Л., 2017. 187 с.

484. Рябчинська О. П. Запобігання нелегальній міграції як напрям міграційної політики в Україні. *Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми* : матер. ІІІ Міжнар. наук.-практ. симпоз. (Ів.-Франківськ, 12–13 квіт. 2019 р.). І.-Фр.: РВВ Ун-ту Короля Данила, 2019. С. 152–156.

485. Рябчинська О. П. Поняття системи покарань: методологічний вимір. *Держава та регіони. Серія: Право.* 2014. № 2(44). С. 93–98.

486. Савенко І. М. Організаційно-правовий механізм державного управління прикордонною службою України : дис. ... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 / ЛРІДУ НАДУПУ. Л., 2016. 205 с.

487. Савін В. М. Міграційна політика як складова національної безпеки України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 2(30). С. 52–59.

488. Савінова Н. А. Кримінально-правова політика та убезпечення інформаційного суспільства в Україні : монографія. К.: Ред. журн. «Право України»; Х.: Право, 2013. 292 с.

489. Савінова Н. А. Кримінально-правове забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні: теоретичні та практичні аспекти : монографія. К.: ТОВ «ДКС», 2012. 342 с.

490. Савченко А. В., Кузнецов В. В. Теорія кваліфікації злочинів : підручник / заг. ред. В. І. Шакуна. 4-те вид., перероб. К.: Алерта, 2012. 316 с.

491. Сазонов В. В. Адміністративно-правовий статус суб'єктів забезпечення державної безпеки України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / НЮУ ім. Я. Мудрого. Х., 2014. 20 с.

492. Саінчин А. С., Притула А. М., Похіла І. Б. Методика розкриття незаконного переправлення осіб через державний кордон України (криміналістичні та оперативно-розшукові аспекти) : монографія. О.: Фенікс, 2008. 368 с.

493. Самбор М. А. Особливості організації провадження за фактами вчинення адміністративних правопорушень з метою виключення подій, що тягнуть відповідно до закону кримінальну відповідальність. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 1. С. 59–65.

494. Селецький С. І. Кримінальне право України. Особлива частина : навч. посіб. К.: ЦУЛ, 2012. 330 с.

495. Семенов В. М. Правоохранительные органы в СССР. М.: Юрид. лит-ра, 1990. 400 с.

496. Серватюк Л. В. Державна прикордонна служба України як суб'єкт профілактичної діяльності щодо адміністративних правопорушень та злочинів на державному кордоні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (Серія юридична).* 2012. Вип. 2(2). С. 120–130.

497. Сильченко Н. В. Границы деятельности законодателя. *Советское государство и право*. 1991. № 8. С. 14–23.

498. Скулиш Є. Д. Проблемні питання в організації боротьби з контрабандою. *Особливості взаємодії спеціальних підрозділів «К» Служби безпеки України з іншими правоохоронними органами у сфері протидії контрабанди* : матер. наук.-практ. конф. (Харків, 23 листоп. 2008 р.). Х.: Оберіг, 2018. С. 11–16.

499. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Х.: Консум, 2004. 656 с.

500. Словник професійної термінології для майбутніх фахівців Національної гвардії України (до курсу «Українська мова за професійним

спрямуванням») / уклад.: М. П. Вовк, Р. С. Троцький, В. С. Молдавчук та ін.; за ред. А. О. Пожидаєва. К.: НАВСУ, 2016. 156 с.

501. Словник термінів та визначень недержавної системи безпеки України / В. В. Крутов, П. Я. Пригунов, М. О. Будаков [та ін.]. К.: УСПП, 2008. 106 с.

502. Сметаніна Н. В. Теоретичні уявлення про злочинність в пострадянській кримінології : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / НЮУ ім. Я. Мудрого. Х., 2014. 20 с.

503. Сметаніна Н. Злочинність та її прояви: питання класифікації. *Публічне право*. 2013. № 2(10). С. 151–157.

504. Смотрицкий Е. Ю. Глобализация и люмпенизация: социальные корни преступности. URL: http://philosophy.ru/library/smotr/smotr1.html

505. Снігерьов О. П. Адміністративно-правове забезпечення дисциплінарної відповідальності працівників та військовослужбовців Державної прикордонної служби України. *Право.ua*. 2017. № 2. С. 26–30.

506. Снігерьов О. П., Царенко С. І. Принцип справедливості у реалізації дискреційних повноважень Державної прикордонної служби України. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Юрид. науки*. 2017. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2017_2_6

507. Сокуренко В. В. Корупція як виклик українській державності. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції :* зб. матер. доп. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 15 квіт. 2016 р.). Х.: ХНУВС, 2016. С. 16–19.

508. Солодков И. А. Общественная опасность преступления и ее уголовно-правовое измерение : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / СГЮА. Саратов, 2013. 24 с.

509. Стаценко В. Г. Криминология : учебник. Минск: Вышэйшая школа, 2018. 279 с.

510. Стеблинська О. С. Кримінальне право (Особлива частина) : навч.-метод. посіб. К.: Ін-т крим.-викон. служби, 2014. 358 с.

511. Степанов А. В. Миграционный правопорядок как условие обеспечения миграционного правового статуса иностранцев и миграционной безопасности России : монография. Изд. 2-е, перераб. и доп. Пермь: ФКОУ ВПО ПИ ФСИН России, 2014. 250 с.

512. Степаненко К. В. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод громадян України за кордоном : дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / ДДУВС, 2009. 229 с.

513. Степаненко К. В. Деякі аспекти адміністративно-правового забезпечення прав і свобод громадян України за кордоном. *Удосконалення діяльності органів внутрішніх справ з попередження й розкриття злочинів та інших правопорушень* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 2 лист. 2007 р.). З.: ЮІ МВС, 2007. Ч. 2. С. 172–175.

514. Стеценко С.Г., Васечко Л.О. Глобалізація та право: національний вимір. К.: Атіка, 2011. 131 с.

515. Стратегічний бюлетень прикордонної безпеки України. Біла книга – 2015 / укл.: Л. М. Баран, А. В. Віхтюк, С. М. Косач [та ін.]; за ред. В. О. Назаренка, В. М. Серватюка, О. В. Бляшенка. К.: Арт Економі, 2016. 240 с.

516. Стрельцов Є. Деякі роздуми про правову сутність та соціальне завдання кримінального права. *Право України.* 2010. № 9. С. 102–109.

517. Стрельцов Є. Л., Притула А. М. Контрабанда: склад злочину : наук.-практ. комент. О.: Фенікс, 2012. 50 с.

518. Стрельцов Є. Л., Притула А. М. Кримінально-правова охорона державного (митного) кордону України. О.: Фенікс, 2015. 108 с.

519. Стрельцов Є. Л., Притула А. М. Незаконне переправлення осіб через державний кордон України: склад злочину : конспект лекції. О.: Фенікс, 2011. 28 с.

520. Стрельцов Є. Л. Реалізація кримінологічних ідей у кримінально-правових приписах. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1(2). URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/2_16.pdf

521. Судебные и правоохранительные органы Украины : учебник / А. Н. Бандурка, А. К. Бессмертный, Е. А. Бессметрный [и др.]. Х.: УВД, 1999. 350 с.

522. Супруновський, А. І. Міграційне право в системі права України : автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / НУ «ОЮА». О., 2011. 19 с.

523. Суховетрук І. І. Особливості правового статусу правоохоронних органів України як суб'єктів адміністративно-юрисдикційної діяльності. *Наука і правоохорона.* 2016. № 4(34). С. 101–109.

524. Тарасов О. В. Суб'єкт міжнародного права: проблеми сучасної теорії: монографія. Х.: Право, 2014. 512 с.

525. Тарахонич Т. І. Ефективність правового регулювання. *Наукові записки НаУКМА: Юрид. науки.* 2004. Том 26. С. 82–84.

526. Тацій В. Я. Доповідь Комісії з питань правоохоронної діяльності щодо визначення поняття та системи правоохоронних органів. URL: http://constituanta.blogspot.com/2013/02/blog-post_2280.html

527. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві : монографія. Х.: Право, 2016. 256 с.

528. Таций В. Я. Ответственность за хозяйственные преступления. Объект и система. Х.: Вища школа, 1984. 232 с.

529. Тацій В. Я. Поняття та система правоохоронних органів: у контексті системних змін до Конституції України. *Вісник Академії правових наук України.* 2012. № 4(71). С. 3–17.

530. Тацій В. Я. Прокуратура та органи правопорядку в системі правоохоронних органів. *Вісник прокуратури*. 2013. № 3. С. 3–15.

531. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. 2-е вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.

532. Територія і кордони у міжнародному праві : навч. посіб. / Ю. А. Дем'янюк, О. В. Діденко, Д. А. Купрієнко [та ін.]. Хмельницький: НАДПСУ, 2014. 232 с.

533. Теоретические основы предупреждения преступности / под ред. В. К. Звирбуль, В. В. Клочкова, Г. М. Миньковского. М., 1977. 255 с.

534. Теорія держави та права : навч. посіб. / за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. К.: Освіта України, 2017. 320 с.

535. Тимейко Г. В. Общее учение об объективной стороне преступления / отв. ред. П. Т. Некипелов. Ростов-на-Дону: Изд-во Ростов. ун-та, 1977. 216 с.

536. Тихий В. П. Безпека людини: правове забезпечення, значення, види. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2(85). С. 31–46.

537. Тихий В. П. Вибрані праці з конституційного і кримінального права. Х.: Право, 2017. 848 с.

538. Тихий В. П., Панов М. І. Право людини на безпеку (конституційно-правові аспекти). *Вісник Конституційного суду України*. 2000. № 6. С. 57–61.

539. Тлумачний словник української мови. URL: http://eslovnyk.com

540. Транскордонні території України (проблеми розвитку) : монографічний збірник наукових праць. К.: Укрархбудінформ, 1999. 265 с.

541. Транснациональная преступность: состояние и трансформація : учеб. пособ. / под ред. П. Д. Биленчука. К.: Атика, 1999. 272 с.

542. Транспортные ноу-хау украинских контрабандистов. URL: https://cfts.org.ua/articles/transportnye_nou_khau_ukrainskikh_kontrabandistov_1418/101506

543. Тринадцатый Конгресс Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и уголовному правосудию. URL: http://www.unodc.org/documents/congress/Documentation/Discussion_Guide/ACONF222_PM1-r-V13853691.pdf

544. Туляков В. А. Виктимология: социальные и криминологические проблемы : монография. О.: Юрид. лит-ра, 2000. 336 с.

545. Туляков В. О. Порівняльний метод у науці кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1(2). URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/2_3.pdf

546. Туляков В. О. Сингулярність кримінального права та державний примус. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані* : монографія / за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 23–30.

547. Туманов Г. А. Теоретические проблемы научной организации управления в органах внутренних дел : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.02 / Акад. МВД СССР. М., 1974. 32 с.

548. Уголовное право. Общая часть: учебник / под ред. А. Н. Тарбагаева. М.: Проспект, 2014. 448 с.

549. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за заг. ред. В. О. Навроцького. К.: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.

550. Учебник уголовного права. Общая часть / под ред. В. Н. Кудрявцева, А. В. Наумова. М.: Спарк, 1996. 412 с.

551. Ущаповський В. Ф. Протидія організованій злочинності: теоретичні та соціально-правові проблеми : монографія. К.: ДНДІ МВСУ, 2009. 532 с.

552. Фальковський А. О. Аксіологічний підхід в методології сучасної юриспруденції : автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 / НУ «ОЮА». О., 2011. 17 с.

553. Фатхутдінов В. Г. Адміністративно-правове забезпечення громадської безпеки в Україні : дис. … д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07 / НАВС. К., 2017. 445 с.

554. Фєдосєєв В. В. Проблемні питання застосування ст. 332-1 (порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї) КК України. *Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення* : матер. Пост. діючого наук.-практ. семінару (Харків, 17 жовт. 2014 р.). Х.: Право, 2014. С. 162–164.

555. Филиппов С. А. Незаконное перемещение табачных изделий через таможенную границу: тенденции в контексте перспектив криминализации. *Часопис Київського університету права.* 2018. № 1. С. 190–195.

556. Философский энциклопедический словарь / редкол.: С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др. 2-е изд. М.: Советская энциклопедия, 1989. 815 с.

557. Фіалка М. І. Кримінально-правова охорона документообігу : автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / КПУ. Запоріжжя, 2010. 20 с.

558. Фіалка М. Кримінологічні риси особи, яка вчиняє злочинне діяння, пов'язане з підробкою документа та його використанням. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 10. С. 96–99.

559. Філіппов С. О. Концептуалізація протидії транскордонній злочинності як національна проблема. *Право і суспільство*. 2018. № 1, Ч. 2. С. 229–234.

560. Філіппов С. О. Кримінологічні засади протидії транскордонній злочинності : дис. … д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 / НАДПСУ; ДДУВС. Хмельницький, 2019. 561 с.

561. Філіппов С. О. Протидія злочинності у сфері службової діяльності : практикум. Хмельницький: НАДПСУ, 2014. 192 с.

562. Філіппов С. О. Протидія транскордонній злочинності: глобальний контекст і реалії України : монографія. О.: Фенікс, 2019. 452 с.

563. Філософія : навч. посіб. / за ред. І. Ф. Надольного. К.: Вікар, 2008. 534 с.

564. Фомський О. В. Стан протидії корупції в Міністерстві оборони та Збройних Силах України. *Право національної безпеки та військове право: історія, сучасність і перспективи* : зб. матер. круг. столу (Київ, 28 бер. 2019 р.). К.: ФОП Ямчинський О. В., 2019. С. 151–154.

565. Франк С. Л. Ересь утопизма. *По ту сторону правого и левого*. 1972. С. 85–106.

566. Франчук В. І. Теорія безпеки соціальних систем : підручник. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 216 с.

567. Фріс П. Л., Шпіляревич В. В. Кримінально-правова політика у сфері регулювання заходів безпеки : монографія. Х.: Право, 2020. 328 с.

568. Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. К.: Істина, 2004. 504 с.

569. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми германізації : монографія. К.: Юрисконсульт, 2006. С. 1048 с.

570. Халимон С. І., Богатирьов І. Г. Кримінально-виконавча інспекція як суб'єкт запобігання злочинам : монографія. Х.: Харків юридичний, 2009. 320 с.

571. Халимон С. І. Деякі проблеми застосування та виконання покарання у вигляді громадських робіт (перспективні питання теорії і практики). *Право і безпека.* 2006. № 5(1). С. 102–105.

572. Хамула П.І. Правоохоронні органи в системі органів державної влади : дис. … канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01 / НЮУ ім. Я. Мудрого. Х., 2016. 235 с.

573. Хараберюш О. І. Протидія контрабанді в Україні: оперативно-розшуковий аспект : монографія. К.: ВД «Дакор», 2015. 415 с.

574. Харитонов С. О. Військові злочини в системі кримінального законодавства України. *Право і безпека.* 2018. № 1(68). С. 25–30.

575. Хома В. О. Адміністративно-правове регулювання діяльності дільничних інспекторів прикордонної служби Державної прикордонної служби України : монографія. Хмельницький: НАДПСУ, 2007. 155 с.

576. Царенко О. М. Адміністративно-правовий статус військово-службовців Державної прикордонної служби України : монографія / за ред. О. П. Снігерьова. Хмельницький: НАДПСУ, 2013. 190 с.

577. Царенко С. І. Актуальні питання змісту поняття «прикордонна безпека». *Проблеми теорії та практики реалізації правоохоронних функцій в охороні державного кордону* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 22–23 листоп. 2007 р.). Хмельницький: НАДПСУ, 2007. С. 76–77.

578. Цевельов О. Є. Державне реагування на загрози національній безпеці у сфері безпеки державного кордону України : дис. … канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.05; ХУУП, Хмельницький, 2017. 313 с.

579. Цекалова Н. І. Міграційне право у системі адміністративного права України : автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / КНУ ім. Т. Шевченка, 2016. 19 с.

580. Цельєв О. В. Сфери і способи впливу держави на право. *Наукові записки НаУКМА: Юрид. науки*. 2015. Т. 168. С. 20–22.

581. Цимбалістий Т. О. Державний кордон України: конституційно-правовий статус : навч. посіб. Хмельницький: НАПВУ, 2000. 204 с.

582. Цимбалістий Т. О. Конституційно-правовий статус державного кордону України : дис. … канд. юрид. наук: спец. 20.02.03 / АПВУ. Хмельницький, 1998. 213 с.

583. Чекмарьова І. М. Запобігання злочинності у прикордонних регіонах Півдня України : дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / ОДУВС. О., 2017. 307 с.

584. Черданцев А. Ф. Теория государства и права : учебник. М.: Юрайт-М, 2002. 432 с.

585. Чередник Р. В. Спорт як сфера правового регулювання: загальнотеоретичний аспект. *Актуальні проблеми держави і права.* 2011. Вип. 60. С. 556–562.

586. Чередніченко Д. К., Ананьїн О. В. Способи підробки сучасних паспортних документів країн ЄС та ознаки їх виявлення. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2017. Вип. 17. С. 221–226.

587. Чернєй В. В. Боротьба зі злочинністю: теорія та практика. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2014. № 1. С. 3–11.

588. Чернєй В. В. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання злочинам у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні : монографія. К.: ЦУЛ, 2014. 456 с.

589. Черняк А. М., Грібов М. Л. Протидія злочинності оперативними підрозділами правоохоронних органів: поняття та сутність. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2018. № 4(109). С. 37–51.

590. Черняк А. М. Нелегальна міграція у міжнародному студентському обміні як форма злочинної діяльності. *Юрист України*. 2015. № 1–2(30–31). С. 97–102.

591. Чуваков О. А. Злочини проти основ національної безпеки України: проблеми кримінально-правової теорії і практики : монографія. О.: Фенікс, 2017. 362 с.

592. Чумак В. В. Державний кордон як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Право і безпека*. 2011. № 1(38). С. 93–96.

593. Чумак В., Кажмєркєвич П. Реадмісія в Україні: аналіз правової та інституційної бази, уроки з досвіду ЄС. К.: Пред-во ЄК в Україні, 2010. 172 с.

594. Шаблистий В. В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження : монографія. Дніпропетровськ: ДДУВС; Ліра ЛТД, 2015. 420 с.

595. Шаблистий В. В. Проблеми кримінально-правового забезпечення поліцейської діяльності в Україні та шляхи їх розв'язання. *Вісник кримінального судочинства.* 2016. № 3. С. 91–95.

596. Шакун В. І. Влада і злочинність. К.: Пам'ять століть, 1997. 226 с.

597. Шакун В. І. Межі впливу на злочинність. *Право України*. 2009. № 7. С. 17–23.

598. Шакун В. І. Міграція і злочинність. К.: УАВС, 1996. 20 с.

599. Шакун В. І. Основні поняття кримінології: сучасний вимір. *Національна юридична освіта й наука в європейському та євроатлантичному вимірах* : матер. Загальноакад. підсумк. наук.-теорет. конф. (Київ, 17 трав. 2019 р.). К.: НАВС, 2019. С. 24–29.

600. Шакун В. І. Українське узбіччя Дохійської декларації. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матер. Наук.-практ. конф. (Київ, 25 берез. 2016 р.). К.: НАВС, 2016. С. 8–12.

601. Шакун В. І. Урбанізація і злочинність : монографія. К.: Вид-во УАВС, 1996. 256 с.

602. Шамара О. В., Бантишев О. Ф. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації) : монографія. 3-е вид., перероб. та доп. Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2014. 240 с.

603. Шамрай В. О., Демський Е. Ф., Тітов М. М. Гуманізація юридичної відповідальності та її механізми і наслідки. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Серія: право та державне управління*. 2014. № 3-4(14). С. 61–67.

604. Шандра Б. Б. Філософсько-правовий аналіз злочинності як імплементації суспільної свідомості у злочинну діяльність : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 / ЛДУВС. Л., 2014. 17 с.

605. Швидченко І. Г. Кримінально-правова протидія незаконній міграції. *Митна справа*. 2012. № 2(80). С. 27–31.

606. Шевченко О. В. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупційній злочинності в Україні та її запобіганню : монографія. К.: ВД «Дакор», 2013. 568 с.

607. Шкабаро В. М. Типологія функцій державного кордону: аналіз існуючих досліджень. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 5. С. 82–85.

608. Шмаков О. М. Сили охорони правопорядку в службово-бойовій діяльності силових структур. *Честь і закон.* 2013. № 2(45). С. 27–30.

609. Шмаков О. М. Словник офіцера внутрішніх військ з воєнно-наукових питань. Х.: ВІ ВВ МВС України, 2005. 362 с.

610. Шонія Л. В. Міждисциплінарність як потенціал економічного виміру правового порядку. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 73. С. 208–214.

611. Шопина И. Н., Мулявка Д. Г., Гречанюк С. К., Федчишина В. В. Совершенствование социального контроля как направления предупреждения преступности. *Всероссийский криминологический журнал.* 2019. Т. 13. № 3. С. 447–454

612. Шопіна І. М. Проблеми взаємовпливу правових і моральних норм в умовах розвитку інформаційних технологій. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 2. С. 38–38.

613. Шопіна І. М. Феномен адміністративно-правового забезпечення в адміністративному праві України. *Наука і правоохорона.* 2018. № 4(42). С. 141–145.

614. Шрамко С. С. Стан залучення громадськості до запобігання і протидії злочинності в Україні. *Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід* : монографія / за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. Х.: Право, 2017. С. 105–129.

615. Шульга, А. М., Цвіркун, Н. Ю. Підстави кримінальної відповідальності за незаконне переправлення осіб через державний кордон України. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2017. № 1(15). С. 167–177.

616. Шульга Є. В. Адміністративно-деліктні відносини в Україні в умовах євроінтеграції : дис. … д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07 / НДІ ПП; ДДУВС. К., Дніпро. 2018. 449 с.

617. Щербаков Д. А. Правовое обеспечение пограничной безопасности Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 20.02.03 / МПИ ФСБ РФ. Москва, 2005. 177 с.

618. Юзікова Н. С. Злочинність неповнолітніх: особливості, сучасні тенденції та заходи запобігання і протидії їй : монографія. Дніпро: Біла К. О., 2016. 509 с.

619. Юзікова Н. С., Корнякова Т. В. Кримінологія : навч. посіб. Дніпропетровськ: Ліра, 2015. 129 с.

620. Юридична енциклопедія: у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 5: П–С. К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998. 736 с.

621. Юридичний словник-довідник / за ред. Ю.С. Шемшученка. К: Феміда, 1996. 695 с.

622. Якимова С. В. Кримінологічне забезпечення оперативно-розшукової діяльності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юрид. науки.* 2016. № 850. С. 563–569.

623. Якимова С. В. Попередження чи запобігання: дискусійні питання понятійного апарату сучасної української кримінології. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (Серія юридична).* 2008. № 3. С. 1–9.

624. Яремко Г. З. Бланкетні диспозиції, які належать до суспільно небезпечного діяння як ознаки об'єктивної сторони злочину. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (Серія юридична)*. 2009. № 4. С. 249–260.

625. Ярмиш Н. Зміст терміну «органи правопорядку», використаного у статті 131-1 Конституції України. *Вісник Національної академії прокуратури України.* 2016. № 4(46). С. 79–84.

626. Ярмиш О. Громадянське суспільство і злочинність. *Право України*. 2014. № 4. С. 134–140.

627. Яромій І. В. Адміністративно-правовий механізм запобігання та протидії порушенням митних правил в Україні : дис. … канд. юрид. наук.: спец. 12.00.07 / ДДУВС. Дніпро, 2018. 197 с.

628. Ярочкин В. И., Бузанова Я. В. Корпоративная разведка. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Ось-89, 2005. 304 с.

629. An Evaluation of International Migration Theory: The North American Case / D. S. Massy, J. Arango, G. Hugo, A. Kouaouci, A. Pellegrino, J. D. Taylor. *Population and Development Review*. 1994. Vol. 20. No 4. P. 699–700.

630. Ainsworth P. B. Offender Profiling and Crime Analysis. New York: Routledge, 2012. I-XI; 197 p.

631. Borek P. T. Polska Straż Graniczna – rozpoznawanie i przeciwdziałanie zagrożeniom terroryzmem w kontekście prawodawstwa polskiego i europejskiego. *Przegląd Strategiczny*. 2011. Nr 2. S. 287–308.

632. Canter D. Offender profiling and Investigative Psychology. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*. 2004. No 1. P. 1–15.

633. Directive 2013/32/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on common procedures for granting and withdrawing international protection (recast). URL: https://easo.europa.eu/sites/default/files/public/Dve-2013-32-Asylum-Procedures.pdf

634. Filippov S. The Smuggling of tobacco products in Europe: criminogenic potential capacity. *Baltic Journal of Law & Politics*. 2019. Vol. 12. No 1. P. 35–61.

635. Hagan J. Migration Miracle: faith, hope and meaning on the undocumented journey. Cambridge: Harvard University Press, 2008. 221 p.

636. Hołyst B. Kryminologia. 11 wyd. Warszawa: Wolters Kluwer, 2016. 1292 s.

637. İçduygu A., Toktaş Ş. How do smuggling and trafficking operate via irregular border crossings in the Middle East? Evidence from fieldwork in Turkey. *International Migration.* 2002. Vol. 40. No 6. P. 25–52.

638. Içli T. G., Sever H., Sever M. A. Survey Study on the Profile of Human Smugglers in Turkey. *Advances in Applied Sociology*. 2015. Vol. 5, No 1. P. 1–12.

639. Izcara S. P. El oficio de agente facilitador del cruce fronterizo. *Papeles de Población*. 2014. Vol. 20. No 82. P. 81–112.

640. Kelsen H. The Concept of the Legal Order. *American Journal of Jurisprudence*. 1982. Vol. 27. No 1. P. 64–84.

641. Khoshnood A., Vafors Fritz M. Offender Characteristics: A Study of 23 Violent Offenders in Sweden. *Deviant Behavior.* 2017. Vol. 38(2). P. 141–153.

642. Krasner S. Sovereignty. *Foreign Policy*. 2001. No 122. P. 20–29.

643. Kuryliuk Yu., Khalymon S. Criminal profile of migrants' smuggler across the State Border of Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9. No 27. P. 195–208.

644. Luptakova M. Legal and Illegal Migration from Ukraine: An analysis of social and security issues. *International Journal of Criminal Justice Sciences.* 2009. Vol. 4(2). P. 144–159.

645. Lytvyn M. M. Integrated Border Management. Kyiv: Dorado-Print, 2013. 452 p.

646. Mansilla M. Instrumenty antykorupcyjne w kontroli granic Unii Europejskiej. Rola Frontexu. *Europa bez korupcji*: Materialy pokonferencyjne III Międzynarodowej Konferencji Antykorupcyjnej (Warszawa, 10 grudnia 2012 r.). Warszawa: Centrum Szkolenia Policji, 2013. S. 59–65.

647. Manjarrez V. Border Security: Defining it is the Real Challenge. *Journal of Homeland Security and Emergency Management*. 2015. Vol. 12. Is. 4. P. 793–800.

648. Maher S. Out West Africa: Human Smuggling as a Social Enterprise. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science.* 2018. Vol. 676. P. 36–56.

649. Manzagol C. La mondialisation. Donnees, mecanismes et enjeux. Paris: Armand Colin, 2003. 192 p.

650. Perkowska M. Przestępczość graniczna cudzoziemców. Warszawa: Wyd-wo C. H. BECK, 2013. 232 s.

651. Przestępczość graniczna kosztuje 870 mld dol URL: http://www.tvp.info/8014799/informacje/swiat/przestepczosc-graniczna-kosztuje-870-mld-dol/

652. Roth M. P. Global Organized Crime : A Reference Handbook. Santa Barbara, CA: ABC-Clio LLC, 2010. 308 p.

653. Sanchez G. Five misconceptions about migrant smuggling. *RSCAS Policy Briefs.* 2018. No 7. 5 p.

654. Simai M. Globalization: A Source of Intense Competition, Conflicts and Opportunities at the end of the 20-th Century. Boston, 1997. December.

655. Siwicki M. J. Cyberprzestępczość. Warszawa: Wyd-wo C. H. BECK, 2013. 348 s.

656. Stephen L. Eliason. Policing the Poachers in the United States: A Qualitative Analysis of Game Wardens and Profiling. *International Journal of Criminal Justice Sciences (IJCJS)*. 2013. Vol. 8(2). P. 235–247.

657. The Globalization of Crime A Transnational Organized Crime Threat Assessment. URL: https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/tocta/TOCTA_Report_2010_low_res.pdf

658. Vega R., García F., Bañuelos V., Villegas M., Álvarez R. El perfil del migrante devuelto en México. *JURÍDICAS CUC.* 2018. Vol. 14. No 1. P. 29–54.

659. Zhang S., Chin K. L. The Social Organization of Chinese Human Smuggling: A Cross-National Study. *San* Diego, CA: San Diego State University, 2002. 45 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Проєкт

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про внесення змін до Закону України «Про прикордонний контроль» щодо надання адміністративних послуг

Верховна Рада України п о с т а н о в л я є:

І. Внести до Закону України «Про прикордонний контроль» (Відомості Верховної Ради України, 2010 р., № 6, ст. 46 із змінами) такі зміни:

1) статтю 7 доповнити частиною п’ятою такого змісту:

«5. За завчасну перевірку наявності щодо особи рішення уповноваженого державного органу України про заборону в’їзду в Україну або виїзду з неї справляється адміністративний збір»;

2) статтю 12 доповнити частиною п’ятою такого змісту:

«5. За отримання письмового підтвердження щодо перетинання особою державного кордону України справляється адміністративний збір»;

3) статтю 13 доповнити частиною п’ятою такого змісту:

«5. За перевірку дотримання іноземцями та особами без громадянства правил і строку перебування на території України до початку здійснення прикордонного контролю справляється адміністративний збір»;

4) друге речення частини першої статті 18 після слів «в акваторії порту» доповнити словами: «за що справляється адміністративний збір»;

5) статтю 23 доповнити частиною сьомою такого змісту:

«7. За здійснення прикордонного контролю осіб в пунктах пропуску через державний кордон України в пріоритетному порядку, за виключенням осіб, зазначених у частинах першій – третій цієї статті, справляється адміністративний збір»;

6) доповнити статтею 27 такого змісту:

«Стаття 27. Адміністративний збір

1. Адміністративний збір справляється з підстав і в порядку, визначених цим Законом, у такому розмірі:

1) 15 прожиткових мінімумів для працездатних осіб – за здійснення прикордонного контролю морського (річкового) судна поза пунктами пропуску під час його руху або на стоянці в акваторії порту;

2) 0,07 прожиткових мінімумів для працездатних осіб – за перевірку у строк, що не перевищує десять днів, дотримання іноземцями та особами без громадянства правил і строку перебування на території України до початку здійснення прикордонного контролю;

3) 0,07 прожиткових мінімумів для працездатних осіб – за перевірку у строк, що не перевищує десять днів, наявності щодо особи рішення уповноваженого державного органу України про заборону в’їзду в Україну або виїзду з неї;

4) 0,05 прожиткових мінімумів для працездатних осіб – за здійснення в пріоритетному порядку прикордонного контролю осіб в пунктах пропуску через державний кордон України;

5) 0,03 прожиткового мінімуму для працездатних осіб – за отримання у строк, що не перевищує десяти днів, письмового підтвердження щодо перетинання особою державного кордону України;

6) 0,025 прожиткового мінімуму для працездатних осіб – за отримання у строк, що не перевищує десяти днів, підтвердження щодо перетинання особою державного кордону України в електронній формі;

7) подвійного адміністративного збору, встановленого пунктами 2, 3, 5 та 6 частини першої цієї статті, – за отримання письмових підтверджень, у тому числі в електронній формі, у строк, що не перевищує трьох днів;

8) потрійного адміністративного збору, встановленого пунктами 2, 3, 5 та 6 частини першої цієї статті, – за отримання письмових підтверджень, у тому числі в електронній формі, у строк, що не перевищує одного дня.

2. Підставами для надання послуг є:

1) заявка судновласника – для послуг, передбачених пунктом 1 частини першої цієї статті;

2) заява особи, яка перетинатиме державний кордон, – для послуг, передбачених пунктом 4 частини першої цієї статті;

3) заява особи, яка перетнула або запланувала перетнути державний кордон України, та копія її паспортного документа – для послуг, передбачених пунктами 2, 3, 5 та 6 частини першої цієї статті. Заяви можуть подаватися уповноваженими законними представниками цієї особи.

3. Розмір адміністративного збору визначається у відповідному розрахунку від прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб на 1 січня календарного року, в якому подається відповідне звернення.

4. Адміністративний збір, передбачений цією статтею, сплачується до надання послуги та перераховується до спеціального фонду Державного бюджету України.

5. Державні органи, уповноважені законодавством України надавати Державній прикордонній службі України доручення щодо осіб, які перетинають

державний кордон України, звільняються від справляння передбачених цим Законом адміністративних зборів».

II. Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності одночасно із Зконом України «Про Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» у зв’язку із встановленням нового виду доходу державного бюджету».

2. Кабінету Міністрів України у трьохмісячний строк з дня набрання чинності цим Законом:

привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;

забезпечити приведення міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади їх нормативно-правових актів у відповідність із цим Законом.

Голова
Верховної Ради України

Додаток Б

Проєкт

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про внесення змін до деяких законів України щодо відповідальності перевізників за транспортування нелегальних мігрантів

I. Внести зміни до таких законів України:

1. У Законі України «Про відповідальність перевізників під час здійснення міжнародних пасажирських перевезень» (Відомості Верховної Ради України, 2002 р., № 16, ст. 113 із змінами):

1) у статті 1:

частину першу викласти в такій редакції:

«Підприємства (їх об’єднання), установи, організації та фізичні особи – підприємці, які здійснюють міжнародні пасажирські перевезення (далі – перевізники), за невиконання обов’язку перевірити перед початком міжнародного пасажирського перевезення наявність у пасажира паспортного документа, візи або інших документів, необхідних для в’їзду до держави прямування або транзиту, що призвело до перевезення чи спроби перевезення пасажира через державний кордон України без таких документів, несуть відповідальність у виді штрафу в розмірі сорока прожиткових мінімумів для працездатних осіб, установлених на 1 січня календарного року, за кожного такого пасажира, але не більше шестисот таких прожиткових мінімумів за одне перевезення»;

у частині четвертій слова «прямування, транзиту» замінити словами «прямування або транзиту»;

2) третє речення частини п’ятої статті 3 викласти в такій редакції: «Другий примірник вручається особі, яка керує транспортним засобом, або представнику перевізника під розписку, а в разі неможливості безпосереднього передавання або відмови від його отримання – упродовж трьох робочих днів надсилається поштою на адресу перевізника або його представництва в Україні»;

3) частини шосту та сьому статті 12 викласти в такій редакції:

«Постанова оголошується негайно після закінчення розгляду справи та набирає чинності з наступного дня після закінчення строку на її оскарження, визначеного цим Законом, а у випадку такого оскарження – з дня набрання законної сили рішенням суду за результатами такого оскарження, яке винесене за наслідками розгляду справи по суті.

Копія постанови у справі про правопорушення протягом трьох робочих днів вручається або надсилається перевізнику (його представництву), щодо якого її винесено»;

4) статтю 13 викласти в такій редакції:

«Стаття 13. Оскарження постанови про накладення штрафу

Постанову про накладення штрафу, що прийнята посадовою особою, зазначеною у статті 2 цього Закону, може бути оскаржено до місцевого суду за місцезнаходженням відповідного органу охорони державного кордону України протягом десяти днів з дня її вручення (надсилання) в порядку, передбаченому Кодексом адміністративного судочинства України, з особливостями, встановленими цим Законом.

Скарга подається начальнику органу охорони державного кордону України, який виніс постанову у справі про правопорушення, передбачене статтею 1 цього Закону. Скарга, що надійшла, протягом трьох робочих днів надсилається разом із справою до місцевого суду. При цьому виконання

постанови про накладення штрафу зупиняється до прийняття відповідного рішення судом.

Рішення суду, ухвалене за результатами розгляду скарги, є остаточним»;

5) у статті 14:

частину п’яту після слів «зараховуються до» доповнити словами «спеціального фонду»;

доповнити частинами шостою і сьомою такого змісту:

«Документ, що підтверджує сплату штрафу, або його копія не пізніше десяти робочих днів після закінчення строку, передбаченого частиною третьою цієї статті, надсилається перевізником до органу охорони державного кордону, що виніс постанову про накладення цього штрафу.

Несплата штрафу упродовж року після набрання постановою чинності є підставою для прийняття рішення про зупинення перевізнику ліцензії на міжнародне перевезення пасажирів, що приймається органом ліцензування відповідно до Закону України “Про ліцензування видів господарської діяльності” за поданням відповідного органу охорони державного кордону».

2. Частину першу статті 20 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» (Відомості Верховної Ради України, 2003 р., № 27, ст. 208 із змінами) доповнити пунктом 11-1 такого змісту:

«11-1) звертатися до органу ліцензування з поданням про зупинення перевізнику ліцензії за невиконання стягнень, накладених відповідно до Закону України “Про відповідальність перевізників під час здійснення міжнародних пасажирських перевезень”».

3. У статті 16 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» (Відомості Верховної Ради України, 2015 р., № 23, ст. 158 із змінами):

1) пункт 2 частини другої доповнити словами «а так само подання органу охорони державного кордону щодо невиконання стягнень, накладених відповідно до Закону України “Про відповідальність перевізників під час здійснення міжнародних пасажирських перевезень”»;

2) частину сьому доповнити словами «або Законом України “Про відповідальність перевізників під час здійснення міжнародних пасажирських перевезень”».

II. Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування, крім пунктів 2 – 3 розділу I, що набирають чинності через шість місяців з дня набрання чинності цим Законом.

2. Кабінету Міністрів України у трьохмісячний строк з дня набрання чинності цим Законом:

привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;

забезпечити приведення міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади їхніх нормативно-правових актів у відповідність із цим Законом.

Голова
Верховної Ради України

Додаток В

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань правоохоронної діяльності

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-06

№ 04-27/12-2020/75282 "15" 06 2020 р.

ДОВІДКА

Видана в тому, що пропозиції здобувача юридичного факультету Вищого навчального закладу «Національна академія управління» Курилюка Юрія Богдановича про внесення змін до законодавства України щодо забезпечення правопорядку в прикордонній сфері (у частині встановлення адміністративної відповідальності за невиконання рішення про заборону в'їзду в Україну, посилення відповідальності за незаконне перетинання державного кордону України та порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї, а також збільшення строку накладення стягнення за цими справами, зміни їх підсудності й установлення строку складання протоколу про адміністративне правопорушення) враховані та схвалені Верховною Радою України в Законі України від 27 лютого 2018 року № 2293-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення прикордонної безпеки держави».

Голова Комітету **Д.А. Монастирський**

Додаток Г

ДЕРЖАВНА МІГРАЦІЙНА СЛУЖБА УКРАЇНИ (ДМС)

вул. Володимирська,9, м. Київ, 01001
тел.: +380 44 278 17 18, факс +380 44 226 23 39
e-mail: info@dmsu.gov.ua
Web: http//www.dmsu.gov.ua
Код ЄДРПОУ: 37508470

_____ № _____

На № _____ від _____

Вищий навчальний заклад «Національна академія управління»

вул. Ушинського, 15, м. Київ, 03151

Про впровадження результатів дисертаційного дослідження

У Державній міграційній службі України (далі – ДМС) уважно розглянуто результати дисертаційного дослідження здобувача юридичного факультету ВНЗ «Національна академія управління» Курилюка Юрія Богдановича на тему «Адміністративно-правові та кримінологічні засади забезпечення правопорядку в прикордонній сфері».

Зазначене дослідження та його окремі положення, висновки та рекомендації, якими розв'язується низка теоретичних і практичних проблем забезпечення правопорядку в прикордонній сфері, є цінними у практичній діяльності ДМС, заслуговують на позитивну оцінку та будуть враховані під час організації заходів щодо протидії нелегальній міграції та при взаємодії з органами Державної прикордонної служби України.

Перший заступник Голови **Наталія НАУМЕНКО**

012927

В. Данилюк, 278-6674

UB Державна міграційна служба України
№8.3-3974/2-20 від 01.06.2020

Додаток Д

АДМІНІСТРАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ
(Адміністрація Держприкордонслужби)
вул. Володимирська, 26, м. Київ, 01601, тел.: (044) 239-11-00, факс: (044) 239-84-80
E-mail: adpsu@dpsu.gov.ua, www.dpsu.gov.ua

Вищий навчальний заклад
«Національна академія управління»

вул. Ушинського, 15,
м. Київ, 03151

Щодо впровадження результатів
дисертаційного дослідження

Адміністрацією Держприкордонслужби уважно розглянуто результати дисертаційного дослідження здобувача юридичного факультету ВНЗ «Національна академія управління» Юрія КУРИЛЮКА на тему «Адміністративно-правові та кримінологічні засади забезпечення правопорядку в прикордонній сфері».

Низка розроблених авторських положень дисертаційного дослідження Адміністрацією Держприкордонслужби вже впроваджені в оперативно-службову діяльність органів Державної прикордонної служби України. Зокрема, автором особисто опрацьовано затверджені наказами Міністерства внутрішніх справ України і зареєстровані в Міністерстві юстиції України інструкції та порядки щодо: здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення; тримання затриманих осіб у місцях тимчасового тримання; заборони іноземцям та особам без громадянства в'їзду в Україну; взаємодії з Державною міграційною службою з питань роботи з шукачами захисту; взаємодії з Державною фіскальною службою при виявленні порушень митних правил і безхазяйного майна; здійснення реадмісії осіб, а також деяких стратегічних документів концептуального характеру в частині правових аспектів розвитку прикордонного відомства.

Інші положення та рекомендації автора, якими розв'язуються проблеми теорії та практики забезпечення правопорядку в прикордонній сфері, є підґрунтям для практичної діяльності органів Державної прикордонної служби України та заслуговують на позитивну оцінку.

Заступник Голови Державної
прикордонної служби України — Сергій СЕРДЮК

Олександр Овдіюк 527 62 02

0.21
Овдіюк Олександр Вікторович т. 83-66

АДМІНІСТРАЦІЯ ДЕРЖПРИКОРДОНСЛУЖБИ УКРАЇНИ
0.21-5624/0/6-20-Вих від 29.05.2020

Додаток Е

ДЕРЖАВНА ПРИКОРДОННА СЛУЖБА УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000, тел. 79-59-11, факс 72-08-02, e-mail: nadpsu@dpsu.gov.ua

№ 31/86
на № Від 26. 06. 2020 року

ЗАТВЕРДЖУЮ
Заступник ректора Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького з наукової роботи, доктор педагогічних наук, полковник Сергій БІЛЯВЕЦЬ
«26» червня 2020 р.

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження Юрія КУРИЛЮКА в освітній діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

Комісія у складі:

голови: начальника навчального відділу, кандидата юридичних наук, доцента, полковника Андрія СОРОКИ;

та членів комісії: начальника кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права, доктора юридичних наук, доцента, полковника юстиції Валентина ЗЬОЛКИ;
начальника кафедри кримінального права та процесу, доктора юридичних наук, професора, майора юстиції Наталії ОРЛОВСЬКОЇ;
професора кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права, доктора юридичних наук, доцента, полковника юстиції Андрія МОТИ;
професора кафедри кримінального права та процесу, доктора юридичних наук, доцента, підполковника юстиції Тетяни НІКОЛАЄНКО

встановила, що наукові положення, розроблені особисто Юрієм Курилюком викладені в його дисертації «Адміністративно-правові та кримінологічні засади забезпечення правопорядку в прикордонній сфері» реалізовані й впроваджені в освітній процес кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права і кафедри кримінального права та процесу факультету правоохоронної діяльності для підготовки офіцерів за спеціальностями 252 «Безпека державного кордону», 081 «Право», 262 «Правоохоронна діяльність».

Висновки і практичні пропозиції дисертаційного дослідження адміністративно-правових та кримінологічних проблем забезпечення правопорядку у прикордонній сфері органами охорони державного кордону використано в опрацюванні методичних матеріалів з навчальних дисциплін:

«Адміністративно-правове забезпечення» - у темі № 4 «Адміністративні правопорушення пов'язані з корупцією» навчально-методичні матеріали доповнено теоретичними аспектами протидії правопорушеннями пов'язаними з корупцією що вчиняються прикордонниками; у темі 5 «Військові адміністративні правопорушення» враховано науковий доробок щодо відмежування злочинів від адміністративних правопорушень, що вчиняються у прикордонній сфері;

«Адміністративна відповідальність» – у темі № 4 «Провадження у справах про адміністративні правопорушення, протидію яким віднесено до компетенції Державної прикордонної служби України» враховано особливості правового статусу Держприкордонслужби у системі забезпечення правопорядку;

«Адміністративний процес» – тему № 10 «Поняття та підстави адміністративної відповідальності» доповнено теоретичними положеннями щодо відмежування адміністративних правопорушень від злочинів що вчиняються у прикордонній сфері;

«Адміністративне право» – у темі № 10 «Управління в сфері охорони державного кордону» враховані особливості реалізації Державна прикордонна служба України адміністративної юрисдикції, як суб'єкта охорони правопорядку в прикордонній сфері;

«Міграційне право» – у темі 1 «Міграційні процеси у сучасному світі» актуалізовано глобальні загрози прикордонній безпеці України; у темі № 3 «Правовий статус іноземців» враховано позицію дисертанта щодо розгляду злочинності мігрантів як загрози правопорядку в прикордонній сфері України;

«Проблеми кваліфікації кримінальних правопорушень» - у темі №14 «Кваліфікація кримінальних правопорушень, що посягають на недоторканність кордону» доповнено висновками автора щодо складу правопорушень пов'язаних з: незаконним перетинанням державного кордону України; порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї; використання завідомо підробленого документа під час перетинання державного кордону України;

«Кримінальне право» - у темі № 29 «Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації» доопрацьовано навчально-методичний матеріал теоретичними положеннями оприлюдненими автором щодо розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності за діяння пов'язанні з: незаконним перетинанням державного кордону України;

порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї; порушенням законодавства з питань призову та мобілізації.

Вказані результати дали можливість скорегувати підготовку слухачів та курсантів академії до виконання оперативно-службових завдань і науковий супровід діяльності Державної прикордонної служби України у забезпеченні правопорядку у прикордонній сфері.

Голова комісії:
Начальник навчального відділу
кандидат юридичних наук, доцент
полковник Андрій СОРОКА

Члени комісії:
Начальник кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права
доктор юридичних наук, доцент
полковник юстиції Валентин ЗЬОЛКА

Начальник кафедри кримінального права та процесу,
доктор юридичних наук, професор,
майор юстиції Наталія ОРЛОВСЬКА

Професор кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права
доктор юридичних наук, доцент
полковник юстиції Андрій МОТА

Професор кафедри кримінального права та процесу,
доктор юридичних наук, доцент,
підполковник юстиції Тетяна НІКОЛАЄНКО

Додаток Є

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор ВНЗ «Національна академія управління»

д-р екон. наук, професор

С.А. Єрохін

«17» березня 2020 року

АКТ

про впровадження в освітній процес у ВНЗ «Національна академія управління» результатів дисертаційного дослідження кандидата юридичних наук Курилюка Юрія Богдановича на тему «Адміністративно-правові та кримінологічні засади забезпечення правопорядку в прикордонній сфері України», поданого на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальностями 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» та 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право»

Комісія у складі:

завідувача кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету ВНЗ «Національна академія управління» доктора юридичних наук, професора **Гіди Є.О.** (Голови комісії);

декана юридичного факультету ВНЗ «Національна академія управління» кандидата юридичних наук, доцента **Матвєєва С.В.**;

начальника навчального відділу ВНЗ «Національна академія управління» кандидата економічних наук, доцента **Антонової О.М.**

склала цей акт про те, що у ВНЗ «Національна академія управління» впроваджено в навчальний процес положення та висновки, що розроблені здобувачем юридичного факультету ВНЗ «Національна академія управління» Курилюком Юрієм Богдановичем за результатами дисертаційного дослідження на тему «Адміністративно-правові та кримінологічні засади забезпечення правопорядку в прикордонній сфері України».

Зокрема, наукові напрацювання Ю.Б. Курилюка використовуються під час підготовки підручників, навчальних посібників та практикумів з навчальних дисциплін «Адміністративне право» «Кримінальне право» та «Кримінологія» та інших дисциплін.

Голова комісії **Є.О. Гіда**

Члени комісії **С.В. Матвєєв**

О.М. Антонова

«17» червня 2020 року

Додаток Ж

OSCE BMSC
Border Management Staff College

Certificate of Appreciation

Awarded to

Mr. Yuriy KURYLYUK

In recognition of the valuable contribution to the

OSCE BMSC Cross-Border Research Conference

"The Dilemma of Migration"

Dita Nowicka
Director / OSCE /
Border Management
Staff College

1-4 May 2017
Dushanbe, Tajikistan

Ilona Kazaryan
Chief of Analysis & External
Relations / OSCE /
Border Management
Staff College

Додаток З

Київський апеляційний
адміністративний суд

АСОЦІАЦІЯ
АДМІНІСТРАТИВНИХ
СУДДІВ

СЕРТИФІКАТ

ЮРІЮ КУРИЛЮКУ

за участь у круглому столі

Проблематика реалізації прав іноземців
та осіб без громадянства, які перебувають
на території України

26.05.2017

дата

Андрій Горяйнов
Голова суду

Додаток И

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Курилюк Ю. Б. Державний кордон і правопорядок (законодавство, теорія, практика): монографія. К.: ВД «Дакор», 2020. 446 с.

2. Курилюк Ю. Б. Тенденції детермінації сучасної злочинності. *Протидія злочинності та адаптація кримінального законодавства і права України до законодавства і права Європейського Союзу*: монографія / О. М. Костенко, Ю. В. Нікітін, С. В. Пєтков [та ін.]; за заг. ред. В. К. Матвійчука. К.: ВНЗ «Національна академія управління», 2014. С. 522–536.

Статті у наукових фахових виданнях України та зарубіжних країн

3. Курилюк Ю. Б. Соціальна зумовленість злочинності в сучасному суспільстві. *Юридична наука*. 2014. № 9. С. 53–64.

4. Курилюк Ю. Б. Кримінальне покарання за порушення правил несення прикордонної служби. *Митна справа*. 2014. № 4(94). Ч. 2. С. 90–96.

5. Курилюк Ю. Б. Диференціація кримінальної відповідальності у кримінальному праві. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. Вип. 2(3). URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/3_5.pdf

6. Курилюк Ю. Б. Відповідальність військовослужбовців за перевищення влади або службових повноважень: деякі законодавчі прогалини. *Вісник прокуратури*. 2015. № 2(164). С. 86–91.

7. Курилюк Ю. Б. Деякі аспекти протидії корупційній злочинності прикордонників. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 3. С. 211–216.

8. Курилюк Ю. Б. Кримінологічні засади адміністративно-юрисдикційної діяльності органів охорони державного кордону. *Наукові*

записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2017. № 4. С. 64–68.

9. Курилюк Ю. Б. Особливості бланкетної диспозиції статті 250 Кримінального кодексу України. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Юридичні науки*. 2017. Вип. 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2017_4_7

10. Курилюк Ю. Б. Деякі сучасні кримінально-правові та кримінологічні аспекти забезпечення прикордонної безпеки держави. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 4(19). С. 80–83.

11. Курилюк Ю. Б. Дискреційні повноваження прикордонників як корупціогенний фактор. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 4/2(52). С. 24–29.

12. Курилюк Ю. Б. Кримінальна відповідальність за використання завідомо підробленого документа під час перетинання державного кордону України. *Судова та слідча практика в Україні*. 2017. № 5. С. 37–41.

13. Курилюк Ю. Б. Морально-психологічні ознаки особи злочинця, який посягає на прикордонну безпеку держави. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 10. С. 217–219.

14. Курилюк Ю. Б. Злочинність мігрантів в Україні: детермінанти та запобігання. *Юридичний бюлетень*. 2018. № 8. С. 317–323.

15. Курилюк Ю. Б. Законодавче забезпечення повернення органами Державної прикордонної служби нелегальних мігрантів до країни походження. *Юридична наука*. 2018. № 6. С. 10–17.

16. Курилюк Ю. Б. Особливості бланкетної диспозиції статті 332-1 КК України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 1. С. 209–212.

17. Курилюк Ю. Б. Характеристика особи прикордонника, який вчиняє корупційний злочин. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2019. Вип. 38. С. 140–155. doi: 10.31359/2079-6242-2019-38-140.

18. Курилюк Ю. Б. Конституційні засади кримінологічного забезпечення прикордонної безпеки України. *Конституційно-правові академічні студії*. 2019. № 2. С. 83–88. doi: 10.32782/2663-5399.2019.2.10.

19. Курилюк Ю. Б. Поняття й ознаки кримінологічного забезпечення прикордонної безпеки держави. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. Вип. 20. С. 144–150.

20. Курилюк Ю. Б. Державна прикордонна служба України у системі органів охорони правопорядку. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2019. Вип. 5, Т. 2. С. 145–150. doi: 10.32844/2618-1258.2019.5-2.27.

21. Курилюк Ю. Б. Правове регулювання запобігання злочинам проти прикордонної безпеки України. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2019. № 2(64). С. 100–106. doi: 10.32840/1813-338X-2019-2-18.

22. Курилюк Ю. Б. Вплив глобалізації на забезпечення прикордонної безпеки держави. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. Вип. 21. С. 172–179.

23. Курилюк Ю. Б. Незаконне перетинання державного кордону України: деякі аспекти складу злочину. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 315–320.

24. Курылюк Ю. Б. Критерии оценки эффективности предупреждения преступлений против пограничной безопасности государства. *Sciences of Europe*. 2019. Vol. 2. No. 43. P. 21–24.

25. Курилюк Ю. Б. Ознаки та система українських органів охорони правопорядку. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2020. Вип. 22. С. 187–195.

26. Kuryliuk Y., Khalymon S. Criminal profile of migrants' smuggler across the State Border of Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9 No. 27. P. 195–208.

Статті в інших виданнях

27. Курилюк Ю. Б. Організаційні та правові основи діяльності підрозділів дізнання в Державній прикордонній службі України. *Науковий*

вісник Державної прикордонної служби: науково-практичний альманах. 2012. № 2. С. 32–35.

29. Курилюк Ю. Б. Бланкетність у військово-кримінальному праві України. *Юридична наука*. 2012. № 12. С. 61–68.

30. Курилюк Ю. Б. Реадмісія осіб: досвід Державної прикордонної служби України. *Науковий вісник Державної прикордонної служби: науково-практичний альманах*. 2013. № 3. С. 35–37.

31. Kuryliuk Y. B. Officials of the State Border Guard of Ukraine as authorized to detain persons, which are suspected in commitment of a crime. *Юридична наука*. 2013. № 3. С. 112–117.

32. Курилюк Ю. Б. Кримінально-правові засади прикордонної політики держави. *Науковий вісник Державної прикордонної служби: науково-практичний альманах*. 2014. № 4. С. 36–39.

Матеріали апробаційного характеру

(конференцій, симпозіумів, круглих столів)

33. Курилюк Ю. Б. Протидія нелегальній міграції в контексті міжгалузевих нормативних зв'язків. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 9–10 жовт. 2014 р.). Харків: Право, 2014. С. 239–243.

34. Курилюк Ю. Б. Кримінально-правові засади прикордонної політики держави. *Правова політика України: питання теорії та практики*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 24 жовт. 2014 р.) (у 2 т.). Київ: Нац. акад. прок., 2014. Т. 2. С. 186–188.

35. Курилюк Ю. Б. «Тиха корупція» – загроза розвитку Державної прикордонної служби України. *Історія, сучасність та перспективи розвитку Державної прикордонної служби України та охорони державного кордону*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 трав. 2015 р.). Хмельницький: НАДПСУ, 2015. С. 487–490.

36. Курилюк Ю. Б. Кримінально-правовий захист від загроз із тимчасово окупованої території України. *Проблеми науки кримінального права та їх*

вирішення у законодавчій та правозастосовній діяльності: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 8–9 жовт. 2015 р.). Харків: Право, 2015. С. 298–302.

37. Курилюк Ю. Б. Прикордонні правовідносини як вимушені відносини. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України*: тези VIII Всеукр. наук.-практ. конф. Серія: Юрид. науки та держ. управ. (Хмельницький, 10 груд. 2015 р). Хмельницький: НАДПСУ, 2015. С. 137–140.

38. Курилюк Ю. Б. «Тиха корупція» як загроза реформування держави. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції*: зб. матер. доп. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 15 квіт. 2016 р). Харків: ХНУВС, 2016. С. 91–93.

39. Курилюк Ю. Б. Феномен злочинності у прикордонному просторі. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 12–13 жовт. 2016 р.). Харків: Право, 2016. С. 499–503.

40. Курилюк Ю. Б. Криміногенні аспекти нелегальної міграції. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України*: тези IX Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 08 груд. 2016 р). Хмельницький: НАДПСУ, 2016. С. 183–186.

41. Курилюк Ю. Б. Деякі аспекти розуміння транскордонного і транснаціонального злочинів. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності*: тези Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 03 берез. 2017 р). Хмельницький: НАДПСУ, 2017. С. 269–270.

42. Курилюк Ю. Б. Корупція – ненормальна нормальність? *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції*: зб. тез доп. V Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 31 берез. 2017 р). Харків: ХНУВС, 2017. С. 117–118.

43. Курилюк Ю. Б. Кримінально-правове убезпечення від негативного впливу глобалізації на прикордонну безпеку держави. *Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації*: матер. Міжнар.

наук.-практ. конф. (Харків, 12–13 жовт. 2017 р.). Харків: Право, 2017. С. 469–473.

44. Курилюк Ю. Б. Кримінологічна характеристика особи злочинця, який посягає на прикордонну безпеку держави. *Освітньо-наукове забезпечення складових сектору безпеки і оборони України*: тези X Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 2 листоп. 2017 р). Хмельницький : НАДПСУ, 2017. С. 195–197.

45. Курилюк Ю. Б. Детектор брехні (поліграф) у системі запобігання та протидії корупційній злочинності прикордонників. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності*: тези II Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 02 берез. 2018 р). Хмельницький: НАДПСУ, 2018. С. 163–165.

46. Курилюк Ю. Б. Деякі аспекти протидії незаконному переміщенню тютюнових виробів через державний кордон України. *Митна політика України: економічні та правові аспекти*: матер. наук.-практ. круглого столу (Запоріжжя, 08 черв. 2018 р.). Запоріжжя: КПУ, 2018. С. 58–60.

47. Курилюк Ю. Б. Критерії оцінки ефективності запобігання злочинам у сфері забезпечення прикордонної безпеки держави. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18–19 жовт. 2018 р.). Харків: Право, 2018. С. 478–481.

48. Курилюк Ю. Б. Кримінальна відповідальність за незаконне перетинання державного кордону України. *Актуальні проблеми кримінального права*: матер. IX Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. пам’яті проф. П.П. Михайленка (Київ, 21 листоп. 2018 р.). Київ: НАВСУ, 2018. С. 200–203.

49. Курилюк Ю. Б. Міграційна політика держави як механізм протидії корупції. *Фіскальна політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки*: зб. тез допов. II Міжнар. наук.-практ. конф. (Ірпінь, 23 листоп. 2018 р.). Ірпінь: УДФСУ, 2018. Ч. II. С. 73–75.

50. Курилюк Ю. Б. Соціально-демографічна характеристика злочинця, який незаконно переправляє осіб через державний кордон України. *Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінально-процесуального та*

криміналістичного забезпечення безпеки України: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 30 листоп. 2018 р.). Дніпро: Вид. Біла К.О., 2018. С. 98–99.

51. Курилюк Ю. Б. Кримінологічні аспекти криміналізації. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності*: тези III Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 01 берез. 2019 р). Хмельницький: НАДПСУ, 2019. С. 233–235.

52. Курилюк Ю. Б. Сучасна державна політика щодо запобігання нелегальній міграції. *Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми*: матер. III Міжнар. наук.-практ. симпоз. (Івано-Франківськ, 12–13 квіт. 2019 р.). Івано-Франківськ: РВВ УКД, 2019. С. 73–77.

53. Курилюк Ю. Б. Система злочинів проти прикордонної безпеки України. *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 17–19 жовт. 2019 р.). Харків: Право, 2019. С. 436–440.

54. Курилюк Ю. Б. Структура злочинності прикордонників. *Освітньо-наукове забезпечення складових сектору безпеки і оборони України*: тези XII Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 22 листоп. 2019 р). Хмельницький: їНАДПСУ, 2019. С. 256.

Підручники та довідкові видання

55. Курилюк Ю. Б. Злочинність мігрантів. *Кримінологія*: підручник / за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. і допов. Х.: Право, 2018. С. 366–373.

56. Курилюк Ю. Б. Криміналізація особи. *Кримінологія*: підручник / за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2018. С. 144–146.

57. Курилюк Ю. Б. Теоретична кримінологія. *Велика українська юридична енциклопедія* (у 20 т.). Т. 18: Кримінологія. Кримінально-виконавче право / редкол. В. І. Шакун (голова), В. І. Тимошенко (заст. голови) та ін. Харків: Право, 2019. С. 435–436.

58. Курилюк Ю. Б. Криміналізація особи. *Велика українська юридична енциклопедія* (у 20 т.). Т. 18: Кримінологія. Кримінально-виконавче право / редкол. В. І. Шакун (голова), В. І. Тимошенко (заст. голови) та ін. Харків: Право, 2019. С. 229–230.

59. Курилюк Ю. Б. Злочинність мігрантів. *Велика українська юридична енциклопедія* (у 20 т.). Т. 18: Кримінологія. Кримінально-виконавче право / редкол. В. І. Шакун (голова), В. І. Тимошенко (заст. голови) та ін. Харків: Право, 2019. С. 171–174.

60. Курилюк Ю. Б. Канадський журнал кримінології та кримінального правосуддя. *Велика українська юридична енциклопедія* (у 20 т.). Т. 18: Кримінологія. Кримінально-виконавче право / редкол. В. І. Шакун (голова), В. І. Тимошенко (заст. голови) та ін. Харків: Право, 2019. С. 198–199.

61. Курилюк Ю. Б. Європейський журнал кримінології. *Велика українська юридична енциклопедія* (у 20 т.). Т. 18: Кримінологія. Кримінально-виконавче право / редкол. В. І. Шакун (голова), В. І. Тимошенко (заст. голови) та ін. Харків: Право, 2019. С. 139–140.

62. Курилюк Ю. Б. Батавія Станіслав. *Велика українська юридична енциклопедія* (у 20 т.). Т. 18: Кримінологія. Кримінально-виконавче право / редкол. В. І. Шакун (голова), В. І. Тимошенко (заст. голови) та ін. Харків: Право, 2019. С. 34–36.

63. Курилюк Ю. Б. Архів кримінології. *Велика українська юридична енциклопедія* (у 20 т.). Т. 18: Кримінологія. Кримінально-виконавче право / редкол. В. І. Шакун (голова), В. І. Тимошенко (заст. голови) та ін. Харків: Право, 2019. С. 29–30.